

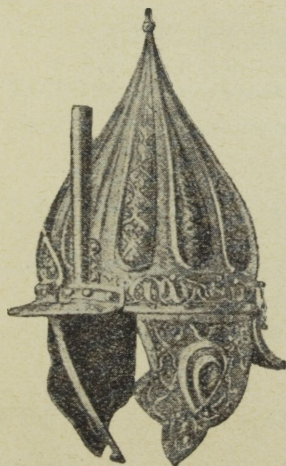
8/
~~873~~ 2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ

(1930. ÉVFOLYAM. XXXI. KÖTET).

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1930.

TARTALOM.

	Oldal
DR. FLORIO BANFI: Filippo Scolari és Hunyadi János.	125
BERKÓ ISTVÁN: Magyar önkéntes csapatok az 1859-i háborúban.	53, 207
DR. FEKETE LAJOS: A hódoltságkori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei.	1, 134
GYALÓKAY JENŐ: A nagyszebeni és vöröstoronyi harcok 1849 március havában.	161
MARKÓ ÁRPÁD: A romhányi csata (1710 jan. 25.)	13
DR. NAGY JULIA: Kiadatlan térkép Érsekújvár 1621-i ostromáról.	155

T Á R C A.

JURKOVICH EMIL: Hozzászólás Zechenter Antal származásához.	98
KOVÁCS JÓZSEF: Emlékeim a világháborúból.	92

H A D T Ö R T É N E L M I O K M Á N Y T Á R.

Egy arab szemtanú Belgrád 1521-i megvételéről (Közli: Dr. Janicsek István)	100
Az utolsó Bercsényi minősítő táblázata 1830-ból	256

H A D T Ö R T É N E L M I I R O D A L O M.

Budapest volt háziezredének, a cs. és kir. 52. gyalogezrednek története. (Ism. Sz.)	114
CS. SEBESTYÉN KÁROLY: A szegedi vár legrégebb története és Szeged középkori vára. (Ism. —y.)	109
DR. ERDÉLYI GYULA: A magyar katona. (Ism. Markó Árpád)	105
FELDKAMERAD, III. évf. 1—9. sz. (Ism. Sz.)	269

LUDOVIKÁS LEVENTE, 1930. jún. (Ism. Kispalóc).	268
MAGGIOROTTI LEONE ANDREA: Gli architetti militari italiani in Ungheria e specialmente ad Agria. (Ism. Gy. J.)	266
DR. MÁLNÁSI ÖDÖN: Erdődi Gróf Pálffy János nádor. (Ism. Markó Árpád.)	107
MARKÓ ÁRPÁD: Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből. (Ism. D. J.)	117
DR. ÓVÁRI-AVARY KÁROLY: Báró Mednyánszky Cézár emléke- zései és vallomásai az emigrációból. (Ism. —ő.)	265
DR. PÓKA-PIVNY BÉLA: Csonkafranciaország két integritási harca és Szent Jeanne d'Arc. (Ism. Kispalóc.)	259
RÁTZ KÁLMÁN: Az oroszországi cseh-szlovák légió története. (Ism. M. Á.)	262
RÓZSÁS JÓZSEF: Magyarosan, katonásan. (Ism. —y.)	264
SCHÖN JÓZSEF: Sabac. (Ism. Suhay Imre.)	118
Világháború, 1914—1918. (Ism. Kurtz Sándor.)	110
WEGENER WOLFGANG: Die Seestrategie des Weltkrieges. (Ism. Suhay Imre.)	121
—————	
Pályázat.	125

A hódoltság-kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei.

(Első közlemény.)

A hódoltság magyarsága a török uralom berendezkedése következtében szinte átmenet nélkül kiszakadt a nyugati keresztény közösségből, melynek már ötszáz év óta tagja volt s a régi keretek helyén, melyek korábban összefogták és a Nyugathoz kapcsolták, pár év alatt újakat talált maga körül. A hódító török faj itt is kiépítette saját intézményeit, melyeknek a magyarsággal közös eredetű politikai és katonai része a magyarság előtt ekkor már ép oly idegen volt, mint arab-perzsa szellemmel táplált lelki világa.

Kis és nagy dolgok egyaránt új politikai korszakot, gyökeres változást jeleztek. Az új közigazgatási és katonai beosztás megváltoztatta az országrész belső térképét, módosította vagy átalakította gazdasági és szellemi életét. Egyes helyek a változott viszonyok mellett hadi jelentőséget nyertek, mások a régit elveszítették; feleslegessé vált régi nagy kővárak átadattak a pusztulásnak, viszont várak épültek ott, ahol azelőtt arra nem volt szükség. Kereskedelmi és ipari gócpontok áthelyeződtek s új szint nyertek, új ízlések, keleti igények kielégítésére rendezkedtek be. Még a folyók folyása is megváltozott. Az új birtokosok várvédelmi célból több várnak régebben jól megművelt környékét mérföldekre terjedő körzetekben víz alá merítették, elmocsarasították, miáltal e helyek mezőgazdaságát területileg összevonták, lakosságát elköltöztetésre kényszerítették s itt és másutt, ennek új lakóhelyén, ethnographiai változásokat idéztek elő. A tervszerűen előkészített vagy hanyagul megengedett mocsarasodás a régebbi idők útrendszerét, távolságait is megváltoztatta. Had-seregek ép úgy, mint kereskedők karavánjai új utakat keresnek s esetleg csak kerülő úton hosszabb idő alatt érnek el oda, ahová régebben vagy újabban egyenes úton rövidebb idő alatt el lehetett érni; esetleg nem vállalkoznak egy útra, mert az az ő korukban vagy az ő ismereteik szerint nehezen járható volt: — csak példák arra, hogy útleírások, földrajzok adatai a hadtörténelemnek is milyen fontos szolgálatot tehetnek.

A hódoltság szinte kétszáz éven át szakadatlanul tartó harcainak követésénél, kutatásánál föltétlenül szükségünk van az egykorúak földrajzi ismereteire, leírásaira. Az oszmán-török irodalom több idevágó munkát tud felmutatni, melyek közül Evliā Celebi útleírását szemelvényes magyar fordításban is ismerjük.¹ Evliā Celebi kétségkívül a törökök legnagyobb utazója s a török birodalomról készült legrészletesebb török útleírás szerzője, kinek munkája könnyed elbeszélő formában egyesítette saját korának legfontosabb és legszükségesebb ismereteit. Műve azonban, elsősorban terjedelme miatt, nem volt alkalmas arra, hogy szélesebb körökben elterjedjen s az általános földrajzi ismereteket közvetítse. Erre a feladatra más, kisebb terjedelműek miatt könnyebben másolható s egyben szakszerűbb munkák vállalkoztak.

Az alábbiakban az oszmán-törököknek a magyar hódoltság területére és idejére vonatkozó egykorú ismereteit teszem vizsgálat tárgyává s az egyik legtartalmasabb földrajzi munkát bő szemelvényekben közvetlenül is ismertetni fogom.

Köztudomású, hogy az európai gyűjtemények — ide számítva a konstantinápolyiakat is — az idevágó török földrajzi munkáknak vagy negyven kézirati példányát őrzik. E példányokból a konstantinápolyi, bécsi, berlini és drezdai gyűjteményekben összesen tizenkét példánynak magyar vonatkozású² anyagát vettem át. Bár a különböző példányokat az egyes — főleg a konstantinápolyi — kézirat-katalogusok önálló műveknek, íróikat pedig önálló szerzőknek tüntetik fel, már szövegüknek egyszerű áttekintése által kétségtelenné válik, hogy legalább a Magyarországra vonatkozó részeket egyetlen ős-szerzőre lehet visszavezetni, kinek munkáját aztán a későbbi másolók vagy „írók“ a törökség újabb háborúi folyamán megismert vagy aktuálisná vált földrajzi adatok közbeszúrásával tették teljesebbé.

Az az ős-szerző, kinek nevéhez e földrajzi munkák távolabbi eredete fűződik, *Āsik Mehmed bin Hāfiz 'Ömer er-rūmī*, röviden *Āsik Mehmed*. Mint munkájában ő maga említi, Trapezuntból származik, ahol apja tanár (*müderris*) volt. Sokat vándorolt s hosszabb-rövidebb ideig különböző váro-

¹ Evliā Cselebi török világutazó magyarországi utazása, ford. Karácson Imre, kiadta a M. Tud. Akadémia, Budapest, 1904. és 1908.

² Egész terjedelmükben való feltárásukat és méltatásukat Franz Taeschnertől várjuk. Ide vonatkozó eddigi értekezései: Die geographische Literatur der Osmanen (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 1923. 50—80., 144. l.); Zur Geschichte der Džihānnumā (Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, 2. Klasse, 1926. 99. l. (összefoglalva l. Franz Babinger: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig, 1927. 200. l.)

sok bíróságainál teljesített szolgálatot. Utoljára, 1596-ban, Damaszkuszban állapotodott meg s négy évvel később, 1600 körül itt halt meg.

Földrajzi munkája, a *Menāzir-ul-'avālim*³ ('A világok képe'), mint a legtöbb hasonló tárgyú mohamedán munka, csillagászati földrajzzal kezdődik és csak ennek letárgyalása után fog a leíró földrajzba. Elsőnek a Föld folyóvizeit veszi sorra, először természetesen a Kelet, azután a Nyugat folyóit. A következő fejezetet a hévizek ismertetésének szenteli; itt a tatai, budai és a budai mezei gyógyvizekről (. . . *sahrā' Budīn*) szól.

A továbbiakban Kelet és Nyugat hegyeinek leírása után, a 95. b. lapon^{3a} kezdi el az egyes országok leírását, az arab földrajzírók — hellén eredetű — felfogása szerint *iklīmekbe* (zónákba) osztván azokat. Az első iklimbe Arábia, a másodikba Egyiptom, a továbbiakba Afrikának és Ázsiának Arábiához közelebb, aztán a mohamedán világnak Arábiától távolabb eső részei: Andalusia, Anatolia, a Kaukázus. Havā-rezm, Turkesztán, végül Róma és az egyes európai országok tartoznak.

Az egyes országok leírása folyamán ismételten foglalkozik a Balkánnal s Palánkához érve — melyet az 1594-ik évi győri hadjárat folyamán menet is jövet is érintett — áttér Magyarország leírására (279^a—284^b ll.). Ezután néhány ország (Tatárország, Oroszország) ismertetésével munkájának leíró földrajzi részét befejezi.

Befejező részében megint az égitestekről, majd az ásvány-, növény- és állatvilágról szól (az utóbbiak egyedeit arabul, perzsául, törökül és esetleg mongolul is megnevezi) s munkáját az emberfajok képességeinek és az emberi test szerveinek tárgyalásával zárja.⁴

Āšīk Mehmed, úgy látszik, csak egyszer, az 1594-ik évi

³ Kéziratai közül ismerem a berlini Staatsbibliothek, a konstantinápolyi Aja Szófia- és a Nūr-i 'osmānīje-könyvtár példányait.

^{3a} A berlini Staats-bibliothek kézirata szerint.

⁴ A berlini kézirat, kolofonja szerint, 'Āšīk Mehmed 1005/6.-ik években (= 1596. aug. 25.—1598. aug. 3.) készült munkájának egy másolata, melynek lemásolása 1036. zī-l-hidždze elején (1627. aug. 13.-án vagy pár nappal később) fejeztetett be. A kézirat 268. lapján olvasható szövegrész alapján arra lehet következtetni, hogy a munkának legalább egy része vagy tíz évvel a fenti dátum előtt fogalmaztatott meg; itt ugyanis ez áll: „most, azaz a 994-ik évben . . .” (ez az év az 1585. dec. 25—1586. dec. 11.-e közti időnek felel meg). Viszont igaz, hogy egy másik ilyen idő-megjelölése — „Konstantinápoly elfoglalása óta (munkája írásának idejéig) 149 (mohamedán) esztendő telt el” — a munka megírásának fent megjelölt időpontjával vág egybe.

győri hadjárat idején járt Magyarországon. Pártfogója, Kinali-zāde kíséretében, a hadsereg rendes országútján haladva jutott Tata alá, „melynek ostroma alatt a fatihát imádkozta“, majd Szentmártonba s végre Győr alá, ahonnan, a vár elfoglalását be nem várva, Székesfehérváron, Baranyán, Zomboron és Péterváradon át Szendrőbe ment. A hódoltság más útvonalait és török központját, Buda várát nem látta, Magyarországra vonatkozó munkája tehát csak részben alapszik közvetlen megfigyelésen.

Amennyire az idevágó, ismert kéziratokból megállapítható, Āšik Mehmed *munkájának fejlesztője vagy folytatója* jó félszázadon át nem akadt, míg végül a XVII. század második felében rövid egymásutánban két író tűnik fel, akik azt a saját műveikben, egyes részeiben szószerint, átvették. Ezek: *Ebū Bekir bin Behrām ed-dimiškī* (teljes nevén Ebū Bekir 'Abd-ullā bin Mehmed bin Mehmed bin Behrām), röviden (*Behrām*) *Dimiški* és *El-müterdžim*.⁵

Behrām Dimiški Damaszkuszban született és nevelkedett (innen mellékneve: *Dimiški* 'damaszkuszi'). Felnőtt korában került Konstantinápolyba, ahol Köprüllü Ahmed támogatásával különféle hivatalokat nyert el. Aztán a keleti végeken szolgált, Aleppóban kädiskodott, 1102-ben (= 1690. okt. 5.—1691. szept. 25.) halt meg.

Munkája két fogalmazásban ismeretes. Az egyik *rész-földrajz*, csak az európai országokat ismerteti s ilyenképen Kjätib Čelebi⁶ földrajzi munkájának, a Džihānnumānak kiegészítőjéül tekinthető;⁷ a másik *teljes* és — keleti értelemben véve — önállóan fogalmazott, *befejezett kozmografia*.

⁵ Egy harmadikat is említeni lehetne: *Šehri-zāde Mehmed bin Müzehhib Sa'īdot* (meghalt 1178 = 1764/5), aki Ibrāhim mütefferika nyomdájára számára 1740 táján írt egy földrajzot, de ez célunk, a hódoltság török földrajzának ismertetése szempontjából érdektelen.

⁶ Élt körülbelül 1600-tól 1658.-ig. Rövid életrajzát l. Karácsonnál (Török Történetírók, III. k. 197.—199. ll.).

⁷ Így állapította ezt meg — a törökök földrajzi irodalmának általános kutatása alapján — F. Taeschner (l. h.). Én azonban ezt a munkát, a rész-földrajzot, — igaz, hogy pusztán a magyar vonatkozású részek vizsgálata alapján — egy másik személynek volnék hajlandó tulajdonítani. Erre két okom van. Az egyik az, hogy e munka III. Ferdinánd és IV. Mehmed békekötését, — ami pedig a Dimiški működésének általában tulajdonított időpontnál jóval korábbi keletű — mint egykorú eseményt említi. A másik ok pedig az, hogy e munka egy igen lényeges részben, épen szerkezetében különbözik állítólagos testvér-munkájától. A „rész-földrajz“ nem az útvonalak, hanem a kerületi beosztás alapján, tehát jobb szerkezettel és rendszeresebb fogalmazással adja Magyarországot leírását. Igaz ugyan, hogy a kevésbé jelentékeny

A Džihannumānak azt a részét, mely a Boszporustól keletre fekvő földek leírását foglalja magában, már az első török nyomda, Ibrāhīm müteferrika nyomdája kiadta (Sztambul, H. 1145 = Kr. u. 1732); a most szöbauforgó rész, amely — állítólag az előbbinek kiegészítése képen — Európa leírását tartalmazza, mindmáig kiadatlan.

Kéziratai közül ismerem azokat, melyeket 1924-ben a konstantinápolyi Nūrⁱ 'osmānīje-, az 'Umūmī-, a Millet- (vagy 'Alī Emīri-) és a Rāgīb pasa-könyvtárakban őriztek.

Említésre érdemes, hogy a legtöbb példány mellett *térképeket* is találunk. A térképek változó nagyságúak és léptékűek és különböző nagyságú területeket ölelnek fel. A konstantinápolyi kütübhāneⁱ 'umūnīje példánya a hódoltsági területről nyolc térképet közölt, ú. m. Szerém, Pozsega, Szekszárd, Buda, Győr, Kanizsa, Temesvár és Eger vidékéről („*memleket*“).

Erdélyt e kéziratok se szöveggel, se térképpel nem ismertetik.

Behrām Dimiški *teljes* földrajzi munkájának *Terdžüme^t džoğraffaⁱ kebīr* ('A nagy atlasz fordítása') a címe. A munka IV. Mehmed szultán felhívására készült. Konstantinápolyi kéziratai közül ismerem a Köprülü-könyvtár és a Hamīdīje-könyvtár⁸ példányait.

A munka beosztása a következő:

A bevezetés az elméleti ismereteket foglalja össze; általában szól a világmindenségről, a Földről, ennek a Naphoz való viszonyáról, az ebből kialakuló égövekről. Amerika felfedezésének és az újkori nagy utazásoknak elbeszélésével tér át a leíró földrajzba, a föld hegyeinek, folyóinak, majd Európának leírásába.

Európa leírását Norvégián kezdi s Dánia, Jütland, Finnország és a német tengerpart ismertetése után átcsap Erdélyre, majd a következő fejezetekben Magyarország, Szlavónia, Horvátország, Bosznia stb. ismertetését adja.

Hosszadalmasan írja le Sztambult és vidékét. A város történelmének ismertetésében visszamegy alapításának koráig; egyenkint elmondja a császárok, majd Konstantinápoly meghódítójától, II. Mehmedtől kezdve az oszmán-török szul-

adatok a két munkában azonosak, de a fent említett dátum és a szerkesztébeli eltérés szerintem oly fontos, hogy a két munkának ugyanazon személytől való származását kétségesse teszi.

⁸ Az utóbbi Karácson Imre is látta s róla a Századokban (1908. 455. l.) rövidebb ismertetést is közölt. Karácson a munkát Šejh mehmed bin Hasan „kéziratanak“ (eredeti munkájának? másolatának?) mondja s *Džihannuma-i Eoropa* ('Európa képe, földrajza') néven nevezi.

tánok történetét s ennek kapcsán részletesen ismerteti az udvari ceremóniákat, a hadsereg szervezetét és a török törvénykönyveket.

Ezek után a török birodalom afrikai és ázsiai hűbér-államait, aztán ismét Európa egyes országait, a nyugati államokat, majd a krími tatárok és kozákok földjét veszi sorra s végül Erdély, Magyarország és Szlavónia ismételt leírásával fejezi be munkáját.

‘Ašik Mehmeddel ellentétben, Behrām Dimiški munkája *Erdélyt és a független Magyarországot is ismerteti*. Erdély ismertetésénél a három nemzet (magyar, székely és szász), meg a hét vár fogalma zárt keretet szolgáltat előadásához; a fejedelemségnek az általa is kiemelt földrajzi egysége megóvja attól, hogy leírása itt is úgy szétfolyjon, ahogy a hódolt-sági területét vagy a független Magyarországé szétfolyik.

Erdély után röviden szól Felső (*Jokari*)- és Közép (*Orta*)-Magyarországról, aztán egy-egy önálló fejezetet szentel Szlavóniának (*Isklavōn*), Horvátországnak (*Horvāt memleketi*) és a tengerpartnak. E fejezetekben csak Szerém, Verőcze és Pozsega környékét ismerteti részletesebben; a nyugati részekről kevés mondani valója van, Horvátország és a tengerpart leírása néhány helységnek és folyónak megemlítéséből áll.

Térképek ennek a földrajznak szövegét is kísélni szokták. A Hamidije-könyvtár példányában folio-lapokon három nagyon szép térkép van, az egyik Erdélyt, a másik Magyarország középső és nyugati részét, a harmadik a Dráva-Száva között s az ezzel szomszédos nyugati és déli területeket ábrázolja.

‘Ašik Mehmed másik folytatója, *El-müterdzim*⁹ (a fordító, tolmács) az 1094-ik évben (= 1682. dec. 31—1683. dec. 19), talán Bécs utolsó török ostromának előkészületei alkalmával, megbízásból, sietve állította össze munkáját. Egyedül a drezdai Landesbibliothekban őrzött példányát ismerem.¹⁰ A munka, mely csak Magyarország leírását tartalmazza, újabb és mégis hézagossabb, mint bármelyik eddig ismertett kézirat. Szerzője sehol sem említi, hogy az általa leírt helyeket személyesen is látta volna. Eredeti részletei ellenére lépten-nyomon megállapítható róla, hogy a fentebb ismertett munkák egyik-másik példányát használta s hogy azokból több részt szóról-szóra átvett. A drezdai kézirat egyéb-

⁹ Eredeti nevét ismerem; ő így nevezi meg magát.

¹⁰ Babinger (i. m. 226. l.) ezt a munkát Behrām Dimiški földrajza (Terdzüme-i džografja-i kebir) egy részének tartja.

ként szintén későbbi, hiányosan másolt példány; hiányzanak belőle a térképek, melyekre több helyütt hivatkozik (*süretde mestür dir* „a térképen fel van tüntetve“). Vagy az is meglehet, hogy egy teljesen önállóan „átdolgozással“ állunk szemben, melynek szerzője ezeket a kifejezéseket is átvette forrásai-ból. Csupán egyetlen kijelentése érdemel különösebb figyel-met, az t. i., hogy Budát és tartozékait egy önálló — ezidő szerint ismeretlen — munkában írta le.

A fentebb érintett török földrajzok *forrásai* általában három csoportra oszlanak. A keleti országoknak s ezek ré-gebbi történetének ismertetésénél arab és perzsa, a nyugatiak-nál latin és esetleg görög, a török birodalom törökök-lakta részeinek és európai birtokainak — s ezek között a hódoltság területének — leírásánál pedig főképen török nyelvű munkák szolgálnak forrásul.

A mi szemünkben, a hódoltság történetének kutatásánál e földrajzi munkák *forrásmunkáknak* tekinthetők. Ebből a szempontból hármas vonatkozásban jöhetnek szóba, ú. m. földrajzi, történelmi és ethnographiai vonatkozásaikban.

Általában vizsgálva e munkák Magyarországra vonatkozó *földrajzi* részeit, azt találjuk, hogy azok már az alap-fogalmak értelmezésénél is határozatlanok és nem egységesek. Abban egyetértenek, hogy Erdélyt sohasem számítják Magyarországhoz, de már a „Magyarország“ (*Madžaristān, madžar memleketi* stb.) elnevezés alatt ugyanazon munkák is különböző helyeken hol csupán a független, királyi Magyar-országot, hol pedig (Erdély nélkül) a Szávánál kezdődő történelmi Magyarországot értik.

Az ország további felosztásánál és ismertetésénél kétféle-kép járnak el; Magyarországot, a Dunát véve alapul, északi déli részre osztják s az egyes részeket külön ismertetik; vagy pedig végighaladnak a főbb útvonalakon s ezek egyes pont-jait aszerint írják le, amint azokat útközben érintik vagy megközelítik.

Az előbbi leírási módszer, amelynél a *Duna szolgál a fel-osztás alapjául*, abban leli magyarázatát, hogy a Duna folyá-sának Vác-dráva-foki észak-déli irányú szakasza e korszak térképein nyugatról keletre hajló ferde vonalat mutat, mely-nek alapján Magyarország — a török birodalom fővárosából tekintve — a Dunától délre és északra fekvő két részre oszlik. Zavar csak ott kezdődik, amikor e földrajzi felosztás követ-keztében Magyarország földrajzilag és politikailag különálló egységeit összekeverik és például egy fejezetben, a Dunától északra eső Magyarország fejezetében Temesvárt együtt tár-gyalják Nógráddal, esetleg Pozsonnyal. Szemléletük és át-tekinvésük még homályosabb és kuszább lesz a XVII. század

folyamán, mikor a már általuk is tudomásul vett kerületi kapitányságok — szerintük vazallus-országocskák — és a kuruc fejedelmek „Középső Magyarországnak“ fogalmával is dolgozni kezdenek. *Középső Magyarország (Orta madžar)* fogalma a XVII. század írói között Dimiškinél jelenik meg először. Ez az új hatalmi egység a Felvidék keleti részét, főképpen pedig a Thököly¹¹ uralma alá tartozó vidékeket jelentette.

A másik módszer abban áll, hogy a munka menetéhez *a hadsereg rendes országútjait vették alapúl*, melyeket sokszor maguk az írók is megjártak. Végighaladva ezeken az útvonalakon, leírják ezek egyes állomásait s alkalomszerűen jobbra-balra kitérve, ezek szomszédait. Ez a módszer az írókat állomásról-állomásra jól elvezeti. Amint azonban e részszel elkészülnek és vezérfonálul szolgáló nagy útvonalaik nem maradnak, bizonytalanul ide-oda cikáznak, sokszor csak pusztá helynevekért, melyekről alig van mondanivalójuk. Hogy a leíráshoz a katonai és közigazgatási kerületek már megszervezett egységei nyújtanak a legjobb keretet, csak kevesen veszik észre.

A következőkben az a kérdés merül föl, hogy a földrajz-írók az egyes földrajzi fogalmakkal kapcsolatosan mit tartottak érdekesnek és *mit találtak feljegyzésre méltónak*.

Megállapítható, hogy elsősorban a *katonai* és hadi szempont vezeti őket. A csatatereteket és a várakat minden esetben megemlítik s az utóbbiaknak fekvéséről, erődbeli értékéről, őrseregéről, a várak és városok jelentősebb épületeiről, a várak kapuiról, a džami'król is tájékoztatnak, de megbízható topografiai részletadatuk mégis kevés.

Sok adatot találunk bennük a hódoltsági terület *katonai és közigazgatási beosztására* vonatkozólag. Ezek között kiemelem a törökök legnagyobb közigazgatási egységeinek, a bejlerbejségeknek számára vonatkozó tudósítást, amelyből lényeges új ismereteket meríthetünk. Eddigi tudomásunk szerint a bejlerbejségek száma a hódoltság folyamán csak ötre emelkedett fel, még pedig akkép, hogy 1541-ben a budai bejlerbejség, 1552-ben a temesvári, 1596-ban az egrai, 1600-ban a kanizsai, 1660-ban a váradi szerveztetett meg. A tárgyalt kéziratok ezeken kívül még két rövidebb életű bejlerbejség-

¹¹ Thökölyt a törökök *orta madžar kralinak* ('a középső magyar föld királya') nevezték és szerintük maga Thököly is így nevezte magát (l. Karácsoni Imre: Török-magyar oklevéltár, 515. l.). Levéltári anyag segítségével azonban az *orta madžar* fogalmat jóval régebbi időkbe, már I. Rákóczi Györgynek a linczi békét megelőző hadműveleteinek korába vissza lehet vezetni. (A herceg Esterházy-levéltár török iratai).

ról, ú. m. a győriről és a pápairól¹² és két hosszabb életűről, a jenőiről és az újváriról emlékeznek meg. Az első két bejlerbejség fennállását ma is csak elbeszélő kútfőkkel tudjuk valószínűvé tenni, de az utóbbi kettőét már nagyszámú levéltári adat is bizonyítja.¹³

A keleti írónak az az általános jellemző tulajdonsága, hogy *előttünk jelentéktelen dolgokat túlozva híresnek, különösnek szeretnek feltüntetni*, s hogy ilyenekkel a nyugati írónál sokkal részletesebben foglalkoznak, a török földrajz-írónál is megállapítható. Valószínű, hogy ez a vonás idegen hatás alatt fejlődött ki náluk. Az a körülmény, hogy a jelentősebb helyeket, épületeket stb. kiemelik, még nem szorulna magyarázatra, mert földrajzírónál ez természetes. Egyes dolgoknál, tárgyakkal azonban feltűnően hosszasan időznek, így különösen egyes vidékek vizeinek, terméseinek, főleg gyümölcsseinek tárgyalásánál.

Már az arab geografusokról megállapítható, hogy a lakosság vízbeli ellátására, a vidékek gyümölcsstermésére figyelünk mindig kiterjed. Ennek oka náluk könnyen megtalálható. Az arab sivatagok és puszták mohamedán hitű írói számára mind a két dolog, úgy a víz, mint a gyümölcs, értéket és nevezetességet jelentett: ők, az ivóvízben és hévízben szegény forró égöv lakosai, kellemes lakóhelynek tartották azt a vidéket, ahol bőven akadt jó ivóvíz és a rituális mosakodás számára folyóvíz vagy éppen természetes hévíz; s ugyancsak sokra értékelték a forró égöv egyik legfontosabb élvezeti- és élelmicikkét, a gyümölcsöt és az ezt termő gyümölcsfát, náluk az ingatlan értékadóját és sokszor a vagyon fokmérőjét.

Az arab példák és a mohamedán vallási nevelés hatása alatt a török földrajzírók is különös gondot fordítanak e körülmények kiemelésére. Szólnak a vidékek vizéről, mert őket, a sztambuli írókat is érdekelte, hogy a vallásos és a testi élet e fontos feltétele az egyes földrajzi pontokon milyen mértékben található fel, és szólnak gyümölcsseiről is, bár ezek az ő szemükben már aligha jelentettek oly becses értéket, mint az araboknál. Itt viszont egy másik ok hatott közre: a törökségnek egyszerű, kisigényű lelkiülete, mondjuk, naivitása, amely mindenütt talál valami rendkívülit, csodálatra méltót. Az egyszerű, szűkebb látókörű ember szemlélete ez, amely kis dolgokat megcsodál, nagyokat pedig nem vesz észre vagy nem ért meg.

¹² Győr 1594. aug.-tól 1598. márc.-ig, Pápa 1594. októbertől 1597. aug.-ig volt török kézen; 1685-ban történt ideiglenes török megszállásuk nem kerülhet szóba.

¹³ L. beszámolómat a berlini és drezdai gyűjtemények török nyelvű levéltári forrásanyagáról (Levéltári Közlemények VI. 259., VII. 53. 1.).

Részletesebb történelmi visszpillantást, tágabb politikai szemléletet, ethnographiai vonatkozásokat egyedül Behrām Dimiški munkájában találunk. A magyarság őstörténetére vonatkozó elbeszélése keleti mesékkal kevert nyugati forrásokra megy vissza s ezért különösebb értékkel nem bír. Azonban kúsza ismeretei és zavaros chronológiája dacára kiemelkedőnek tartom a *magyar-tatár rokonságra* vonatkozó közléseit, melyek azt bizonyítják, hogy e felfogást Dželālzāde Šālih mellett e korszak írói és olvasói közül többen vallották.

A magyar földről s az akkori *magyarság jelleméről* Behrām Dimiški szól legrészletesebben. Kitérései, melyekkel a magyarok szokásait, jellemét, vallási életét, politikai viszonyait világítja meg, figyelmet érdemelnek. Tisztán látja a korabeli magyarság politikai helyzetét, a magyarságnak királyához, illetve a bécsi kormányhoz való viszonyát. Hogy ezt, valamint a magyarság hangulatát közvetlen tapasztalattól vagy hallomásból ismerte-e, egyelőre nem lehet megállapítani. Mindkét eset lehetséges. A magyarságnak fékezhetetlenségét és a királyiak ellen érzett ellenszenvét a törökök nagyon jól ismerték s azt, amint a politikus budai pasáknak a királyi emberekhez intézett leveleiből tudjuk, a magyarság iránti bizalmatlanság fokozására felhasználni igyekeztek. Behrām Dimiški idevágó közlése pedig azt mutatja, hogy ez a vélemény a török hivatalos körökön kívül, szélesebb körökben el volt terjedve.

Behrām Dimiški az *erdélyi fejedelemség* helyzetét is elfogulatlanul ítéli meg: elismeri szabad fejedelemválasztójogát, mely a szultán részéről csak megerősítésre szorult. Fontosnak tartom még annak megemlítését, hogy az oláhokat (*Römā halki*, Róma népe) a rómaiak leszármazottjainak mondja, de azt írja róluk, hogy csak a fejedelemség (keleti és déli) határain találhatók.

A földrajzok azon történeti adatai, melyeket az egyes földrajzi helyek leírásával kapcsolatosan találunk bennük feljegyezve, általában csekélyebb értékűek. Íróik az elmondott eseményeknek nem voltak közvetlen tanúi, s amit közölnek, azt náluknál közvetlenebb elbeszélő kútfókból rendszerint már ismerjük.

Mindent összevetve kétségtelen, hogy egyedül Behrān Dimiški volt az, aki Āşik Mehmednek a XVI. század végén írott munkáját, többeknek lényegtelen átírása és módosítása után, jelentékenyen fejlesztette. Nélküle Āşik Mehmed könyve és a törökség földrajzi ismerete a hódoltság végén is az maradt volna, ami a XVI. század végén volt s ezért az, mint a

legterjedelmesebb és legszakszerűbb török földrajzi munka, kétségkívül figyelemre méltó.

Az alábbiakban tehát közölni fogom e munka Magyarországára vonatkozó részeinek fordítását, a jegyzetekben kiegészítve azt a különböző — korábbi és későbbi — földrajzi kéziratok jelentősebb eltéréseivel. Alapul a konstantinápolyi Köprülü-könyvtárban 1924-ben 173. sz. alatt őrzött példányt vettem. Ez a kézirat lapszámozatlan vaskos folio, melynek lapjai 12×24 cmes keretben adják a nesih-típusban sűrűn írt szöveget. Az írás egészen végig egy kéztől, bizonyos Jüsuf-tól való, aki a másolatot, mint azt a másolat záró fohászában megmondja, az 1108-ik (= 1696. júl. 31.—1697. júl. 19.) évben készítette.

*Behrām Dimiški Magyarországra vonatkozó leírása.
Hungaria szultánság leírása.*

Magyarországnak régen ez volt a neve. Azért nevezték Hungariának, mert, a 900. évben, egy Hunerik nevű király foglalta el.

Határai: nyugaton Moravia, Stíria, Isztria, mely földeket régebben Felső Pannoniának nevezték; északon Lengyelország, keleten Erdély, délen Szlavónia és Szemendre.

Ez az ország régen hetvenhárom részből állott, most hatvan részből áll; ezekből huszonhét rész a mohamedánoké, huszont a németeké.¹⁴ a többi hét pedig az erdélyi bejé.

Más szempontból az ország két részre, ú. m. felső és alsó részre oszlik. A felső a Duna tulsó partján terül el, Erdéllyel és Lengyelországgal határos; az alsó a Duna innenső része. Mindakettő részben a mohamedánok, részben a magyarok kezén van.

Az ország régi székhelye *Székesfehérvár*¹⁵ volt; itt koronázták a királyt. Mikor a mohamedánok e várost elfoglalták, a magyarok a koronát *Pozsonyba*¹⁶ vitték s királyaikat azóta ott koronázták. Jelenleg Pozsony városa, melyet Preszbergnek¹⁷ is neveznek, a magyarok fővárosa. Béctől tíz mil távolságra,¹⁸ a Duna partján épült kellemes város. Mikor Nemsze¹⁹

¹⁴ Több konstantinápolyi és a drezdai kéziratban: harmincyole az iszlám pádišah, huszonkettő a nemcse király uralma alatt áll.

¹⁵ A kéziratokban: *Istülni Belgrād.*

¹⁶ " " *Pöžon.*

¹⁷ " " *Presberk.*

¹⁸ A drezdai kézirat szerint: Béctől, Újvártól két-két konaknyira, Janíktól két, Esztergomtól három menzilnyire. — *Összefoglalva e helyütt adom a közleményben sűrűn előforduló hosszértékek rövid magyarázatát:*

királya első alkalommal vezetett ide hadsereget, a várost fallal vette körül és nagy várrá tette. Pompás építkezésű város, akár Itália városai; levegője kellemes, környéke hegy és szőlőskert; számtalan gyümölcsfája, a Duna mentén sok kedves lugasa van, úgy hogy egész vidéke csupa park és kert. Amellett forgalmas kereskedő-város. Itáliából és Nemszéből sok kereskedő jön ide és itt nagy vásárt csap. A városban németül és magyarul beszélnek.²⁰

Felső Hungaria városainak leírása.

Hungaria egyik városának *Neuhausel*,²¹ egyik kasabájának *Nyitra*²² a neve. Ez a kasaba Újvártól hat óra járásnyira északnak fekszik. Jóllehet Nyitra a környéknek tekintélyes helye, vidékének védelmére erős vára régebben nem volt; de idő multával e kasabának és a vilájetnek védelmére az *Újvár*²³ nevű erős várat építették. Az elhunyt és Istenben boldogult Köprüli Mehmed pasa nagyvezér fia, Fādil Ahmed pasa nagyvezér a hidzret 1075-ik évében²⁴ Nemsze ellen hadat indított s 1074-ben²⁵ Újvárral néhány várat elfoglalt és meghódított. Újvár Komáromtól hat órányira van.²⁶ A két város

aršun = 24 újj, körülbelül egy rőf; hossza a mérés alá vett anyagtól függ; különböző anyagok (selyem, szövet, hajó) mérésére különböző hosszúságú aršunt használtak;

fersah = lóval egy óra alatt megtehető út; a mérték perzsa eredetű; náluk modern átszámítás szerint kb. 6250, az araboknál kb. 5760 méterrel volt egyenlő;

konak = egy nap alatt (nyolc órasi menettel) megjárható távolság; állomás; pihenőhely;

menzil = konak;

merhale = konak;

mil = kb. $\frac{1}{2}$ fersah;

zirā' = kb. rőf; hossza 65—76 $\frac{1}{2}$ cm. között ingadozik.

¹⁹ *Nemsze* vagy *Nemče*: a Habsburg dinasztia, illetőleg ennek birodalma; e birodalom alattvalója.

²⁰ A drezdai kéziratban még: Közéleben a Dunán egy híd van, melyen a komáromi szigetre lehet átmenni.

²¹ A kéziratokban: *Nöhösel*.

²² „ „ *Netria*.

²³ „ „ *Újvár*.

²⁴ 1662. aug. 16—1665. aug. 4.

²⁵ 1665. aug. 5—1664. júl. 24.; Újvár 1665. szept. 25.-én esett török kézre.

²⁶ A drezdai kéziratban még: Béctől négy, Pozsonytól két merhale.

között folyik a Duna. Hála Istennek, ebben a háborúban én, ezen sorok szerény írója is részt vettem.²⁷

Egy másik városának neve *Tirnavá*.²⁸ Ez a város az érsek-püspök székhelye. Ez régebben Esztergomban székel, de mikor a mohamedánok Esztergomot elfoglalták, ezt a várost tette székhelyévé és most is itt székel. Ebben a városban egy nagyszerű medrese van. A város a Weissberg, azaz Fehéregy néven ismert hegy közelében, a Moraviába vezető úton épült.

*Trencsén*²⁹ városa a Vág partján fekszik; a lutheránusok székhelye.

*Eperjes*³⁰ városának van egy vára, *Sárosnak*³¹ nevezik. Ez a város Rákóczi birtokában van s a Tarcal³² folyótól egy mil távolságra fekszik. Három nyelvet beszélnek benne: a magyart, németet és lengyelt. Népe Luther vallását követi.

Egyik városát *Laukaskának*³³ hívják. Lakossága nyelvére nézve többnyire német, vallására nézve lutheránus. Itt egy nagyszerű templomot és az utasok számára szállóházat építettek.

*Galgóc*³⁴ városa a Vág partján fekszik. Közelében egy magaslaton erős vár áll. Régebben Thurzó³⁵ népe lakott itt, jelenleg Forgách népe bírja. Itt is három nyelvet beszélnek. Innen egy mil távolságra különféle bajokat gyógyító hévizek vannak.

Kassa városa a Hernád közelében fekszik. Kassának is nevezik. Felső Hungariának fővárosa. Parancsnokát Nemsze küldi, de tüzérei magyarok s az összes hadiszer ezek kezében van. Ibráhím pasa budai vāli 1093-ban³⁶ ezt a várost elfoglalta és a kuruc bejnek adta; most is ennek kormányzása alatt áll. Népes kereskedőhely. Egyik oldala szőlő, kert és mező, a másik egy nagy hegy. Vizeit ezerféle virág díszíti. A város egyik oldalán egy nagy folyó folyik. Vára háromszoros. A város házai kőből épültek, mindegyiknek külön forrás-

²⁷ Ugyanígy több konstantinápolyi és a drezdai kéziratban is.

²⁸ A kéziratban: *Tirnavā*.

²⁹ „ „ *Trānskīn*.

³⁰ „ „ *Eberiš*.

³¹ „ „ *Zārōš*.

³² „ „ *Tarsā*.

³³ „ „ *Lōkaskā*.

³⁴ „ „ *Kōlkōdž*.

³⁵ „ „ *Tōrzon*.

³⁶ 1682. jan. 10.—dec. 30. Kassa fellegvárát Thököly hadai 1682. júl. 20.-án, városát ugyanazok, török segítséggel, aug. 14.-én kerítették hatalmukba.

yize van. Összes utcái kővel vannak burkolva. Közepén egy templom áll, ennek tetején egy nagy óra van.

Tokaj városának, mely a Tisza és Bodrog közelében épült, szintén kellemes szőlőhegye és látképe van.³⁷

Várad, erős vár, Hungaria és Erdély kulcsa. Tőle egy mil távolságra hévizek vannak, melyek különféle bajok ellen szolgálnak orvosságul. Környékének lakosai azt tartották, hogy ez a vár a mohamedánok ellen Iszkender-szerű védőbástya; ezek az emberek nem tudták, hogy az 'Osmān-dinasztia, Mohamednek — üdvözet neki — különös kegyeltje, már annyi rendkívül erős várat hírnevétől megfosztott és uralma alá hajtott. Váradról azt hitték, hogy a mohamedánoknak ellenáll — s a šehinšāhnak egy szolgája, 'Alī serdār-pasa, a pādišāh parancsára, 1070-ben³⁸ negyven napi ostrommal bevette s a hitetlenek kormányára alól vidékével együtt felmentette. E várnak hét varoša van, valamelyikben a hét minden napján vásár van. A város belsejében, bő folyóvízzel, a Sárga Kőrös³⁹ folyik, előtte terjedelmes mező, sok kert és szőlő van. A város összes varošaiból⁴⁰ 20.000 katonát soroztak.

Ungvár, az Ung folyó mellett fekszik. Közeliében van (Čartik?) és Zemlén⁴¹ vára.

Szatmár, a Szamos partján erős vár.

Fülek,⁴² magas hegy tetején álló vár.

Szeged,⁴³ a Tisza partján, vára van. A mohamedánok 1596-ban foglalták el.

*Eger*⁴⁴ vára az Eger folyó közelében áll. Vára erős, levegője jó, városa virágzó.⁴⁵ A közelében fekvő Erla⁴⁶ várát 1500-ban a mohamedánok elfoglalták s abba egy pasát helyeztek; s hogy Nemsze a keresztényeknek segítséget ne küldhessen, az oda vezető utakat elzárták. Eger a mohamedán

³⁷ A drezdai kézirat, hasonlóan rendszertelenül, felsorol még néhány észak-magyarországi helységet, de szintén különös értékű adatok nélkül.

³⁸ 1659. szept. 18.—1660. szept. 5. — Várad 1660. aug. 27.-én került török kézre.

³⁹ A kéziratokban: *Sari Keres*.

⁴⁰ A perzsa eredetű *šehir* szót a magyar 'város' szóval fordítom, a magyarból átvett *varoš* ('várkerület, külső város') szót a fordításban is török alakjában (*varoš*) használom.

⁴¹ A kéziratokban: *Zemlín*.

⁴² " " *Fülek*.

⁴³ " " *Segedin*.

⁴⁴ A kéziratokban: *Egri* vagy *Egre*.

⁴⁵ A konstantinápolyi kütübhāne-i 'amūmije példánya még: Aki Konstantinápolyhoz van szokva, itt jól érzi magát, mert a mezőt egy kedves patak szeli, olyan, mint Kjäğid-hāne patakja.

⁴⁶ Úgy látszik, Erlaut külön helynek gondolta. Az évszám is téves: Eger elcsatását fentebb helyesen jelölte meg.

határvonalon álló, művelt magyar város. Vára erős. Egy kis folyó, mely a mezején folyik, a vár falához kanyarodik. — Budától négy menzilnyire fekszik. A vár kerülete nagyobb, mint Galatáé; akkora, mint Fındıklıtól Tersāne.⁴⁷ A várai III. Mehmed, a „győzelem atyja”⁴⁸ foglalta el.⁴⁹

Debrecen is nagy város, de vára nem igen szilárd.⁵⁰

Temesvár vára a Temes partján fekszik. Kasabája két részre oszlik; a keletit *fehér mesdzidnek* (*ak mesdzid*), az északit Temesvárnak nevezik. Vára mély árku, úgyhogy szigetnek látszik; környéke megközelíthetetlen nádas és mocsár. Belső vára mögött a Temes vízből tó képződött. E fölé hídát építettek. A várnak három kapuja van, ú. m. a belgrádi, nyugat felé a nyugati kapu és egy a mezők felé. Erre a nagy terjedelmű mezőre Belgrádból, a Dunán átkelve, három nap alatt lehet eljutni. Egy bejlerbej székel benne, aki a mohamedánok ra^cājāira vigyáz; az adóügy és a többi dolog intézésével is ő van megbízva.

Bandžakta,⁵¹ Temesvár alá tartozó kis kasaba.

Arad, palánk Temesvártól egy menzilnyire keletre, a hegyek között; a gyulai kadához tartozik; mellette folyik el, Becskerek felé, a Maros folyó.

Denta, palánk Temesvártól délre, a Berzava folyó mellett.

Abaron (?), palánk Versectől és Dentától dél felé, egy menzilnyire.

*Harām*ⁱ *džedid*, az előbbtől egy menzilnyire. Džedid-et (ó, öreg) az ugyanazon vidéken fekvő Harāmⁱ *atiktől* (*atik*: új) leendő megkülönböztetés végett írtam.

Džakova,⁵² kadā-központ Pancsova és Versec között.

Lippai sandžak, Lippa Temesvártól három menzilnyire, Jenőtől nyugatra, a Maros közelében Erdély határán fekszik.

Jenői sandžak, Temesvártól északra fekszik. Jenő várát 1068-ban⁵³ Köprülü Mehmed pasa nagyvezér foglalta el.

⁴⁷ Fındıklı és Tersāne, Konstantinápoly perai, illetőleg galatai részének egy negyede, egymástól vagy tizenöt perenyire fekszik.

⁴⁸ Ezt a jelzöt (*eb-ul-feth*) Eger megvételéért kapta. Egy másik mellékneve *Egri fātihī* ('Eger megvívója').

⁴⁹ A vár ostromának érdektelen leírását elhagytam.

⁵⁰ A drezdai kéziratban és több konstantinápolyiban még: A város a haremejnⁱ šerifejn [t. i. a két szent város, Mekka és Medina] vakfja.

⁵¹ Pancsova? Pankota?

⁵² A mai Csákovár.

⁵³ 1657. okt. 9.—1658. szept. 28. Jenő vára 1658. szept. 2.-án került török kézre.

*Becskerek*⁵⁴ Belgrádból látható s a Dunán átkelve, Temesvár felé menet, egy nap alatt elérhető. A Temes vízében, egy szigeten áll; mellette a folyó kétfelé ágazik és sárga-virágos nagy mocsarat képez. Föléje két helyen függő hídát építettek. A Tiszán leúszó hajók ez alatt járnak el.

Csanád Mehmed pasának kegyelemre megadta magát, majd ismét a hitetlenek kezére jutva, 1007-ben⁵⁵ Saturdži pasa által foglaltatott el újból.⁵⁶ Környékének Nagylak, Fendlak, Csakova és Szemlak⁵⁷ nevű várai Temesvártól egy napi útra, Szeged irányába esnek.

A gyulai sandžak. *Gyula* várát a közelében fekvő (Bánya?) és *Világos* nevű várakkal együtt Pertev pasa foglalte el 974-ben.⁵⁸ A tőle keletre, egy menzilynire fekvő *Arad* (?) palánkot a Kőrös nevű folyó veszi körül. Népe többnyire bosnyák.

Szolnok, kasaba, erős vára van. Mellette folyik el a Tisza és a Zagyva, mely a Hlatvan nevű vár és kasaba mellett is elfolyik. Szolnok vára a Belgrád-egri útvonaltól egy órányira áll, 5600 oszlopon álló erődítménye van. Ennek két kapuja van, az egyiknek *egri kapu* a neve.⁵⁹ A Zagyva folyó a várat nyugatról érinti, körülfolyja s azután a vár alsó részén tóvá szélesedik.

Heves, kasaba Szolnoktól egy menzilynire, Egertől három óra járásnyira.

⁵⁴ A Nür-i 'osmānīje-könyvtár egyik kéziratában még: *Modava* sandžak Szendrőtől délre a Dunának Temesvár felé eső oldalán, innen fél mérhalére, a parton fekszik. Alatta szemközt áll *Güverdzinlik* [= Galambóc]. *Lika*, *Modava* alá tartozó palánk. Minthogy hegyei és szölei a Dunától távolabbra esnek, vize kútvíz. Alatta fél-merhaléra áll *Nakva*, egy rombadőlt vár. *Vaskapu*, innen egy menzil. Ez a Dunának egy sziklás része, melyen a hajó csak egy ponton tud áthaladni. *Iršova* a Duna temesvári oldalán egy kadā. A *Vaskapu* [keleti] nyílásán van a havasalföldi határ sandžakbeje, keleti része ezen sandžak alá tartozik. Mehádiának Černa nevű folyója, mely a Dunába folyik, ezt metszi. Erdélytől 'Abd-el-mu'emin hódította el.

⁵⁵ 1598. aug. 4.—1599. júl. 25. — A vár 1598. szept.-ben került török kézre.

⁵⁶ A konstantinápolyi kütübhāne-i 'umūmīje példánya szerint: független (müstakill) sandžak .

⁵⁷ A kéziratban: Nāk, Fendlāk, Œakva és Semlok.

⁵⁸ 1566. júl. 19.—1567. júl. 7. Gyula vára 1566. szept. 1.-én került török kézre.

⁵⁹ A konstantinápolyi kütübhāne-i 'umūmīje példánya szerint még: A másiknak belgrádi kapu a neve. Ez kőkapu, Murtedā pasa építette; tetejére egy erős hangú órát tétetett... Bektaš pasa a városban egy džami't és egy fürdőt építtetett. A város lakossága a Zagyva vizét használja ivóvízüil.

Bács,⁶⁰ Buda és Szeged közé esik. 1620-ban a mohamedánok foglalták el s azóta mindmáig ők kormányozzák.

Pest, Budával szemközt, a Duna partján, kellemes síkságon épült, de ma félig romokban hever.

Kalocsa is kellemes kasaba. Területe sziget, *Derjā*nak nevezik.

Titel a Tisza partján Szerém alá tartozó vár; a folyótól egy menzilyire, magas hegyormon épült.

*Zombor*⁶¹ egy merhaléra észak felé, a Duna partján fekszik. Belgrádból Eger felé menet, a Dunán átkelve Bácska síkságán víz között épült városka. A kasaba földből van építve, várfala nincs, de a hitközség számára imahelyül szolgáló džāmi, továbbá fürdő és vásártér van benne.⁶² Bácsból Zombor, Zombortól Szeged, ettől Csongrád, ettől Szolnok egy-egy merhale távolságra fekszik.

Csongrád Szolnokhoz tartozik.

E felső résznek még néhány kasabája van, de ezek említését rövidség okából mellőztük.

Dr. Fekete Lajos.

⁶⁰ A drezdai kéziratban: *Bāčka*.

⁶¹ A kéziratban: *Sömbör*.

⁶² A konstantinápolyi kütübhāne-i 'umūmije példányában még: Hogy ivóvíze keserű, Gāzi Ġirāj gāzelje bizonyítja.

A romhányi csata.

1710. január 22.

I.

Előzmények.

II. Rákóczi Ferenc felkelésének hadműveleti eseményei az 1705—6. években érték el tetőpontjukat. Azután megkezdődött a lassú hanyatlás. A trencsényi veszedelemnél (1708. augusztus 3.), a fejedelem szavaival élve, „gyalázatosabb, nyomorúságosabb s következményeiben: gyászosabb csatavesztés soha sem volt.”¹ Érthető tehát, hogy gyászos emléke kitörölhetetlen képet hagyott minden kuruc katona lelkében. A vitézlő rendek ezt a csorbát azóta kiköszörültni nem tudták. De nem is igen volt reá alkalmuk, mert e hadászatilag oly nagy kihatású esemény után, a hadműveletekben mindkét részről nyugalom következett. Az 1709. esztendő, katonai szemmel nézve, a tespedés idejének nevezhetjük. A kuruc hadsereg nagyobb hadműveletekre nem volt képes. Három hadszíntéren, a Felvidéken, Dunántúl és Erdélyben működő csapatai közül egyiknek sem volt sem kedve, sem alkalma döntést kierőszakolni. A császári seregek, Heister tábornagy parancsa alatt, az ország elfoglalását folytatták ugyan, de — bár itt-ott ellenállásra találtak — a szövetséges rendek hadseregét megsemmisíteni és az egész országot megszállni még sem voltak képesek. A magyarországi hadszínterek közül a Felvidék játszotta a főszerepet, ezért Heister erre a területre helyezte hadműveleteinek súlypontját. Ez év folyamán sorra foglalta el a bányavárosokat, Árva- és Liptómegyét, Hont, Nógrád- és Gömör megyének nagyrészét; benyomult Szepesmegyébe is. A Dunántúlról kiszorította Esterházy Antal tábornagyot, aki lovasságával a fejedelem parancsára a Dunán átkelve, Érsekújvárba szállott.² Károlyi csapatai a Tiszántúl, Erdély határánál, szintén télen állottak. Rákóczinak nem volt többé módjában hatalmát Erdélyre is kiterjeszteni.

¹ *Rákóczi Emlékiratok*: V. kötet. 460. lap. Eredeti francia kiadása. 1795-ban jelent meg Hágában.

² *Rákóczi Emlékiratai*: VI. kötet 3. és 10. lap.

A császári seregek térhódítását azonban nem nevezhetjük fényes győzelmeknek. A kurucok hátrálása — néhány kisebb fegyveres ellenállást leszámítva — a Savoyai Jenő iskolájában nevelkedett császári vezérek tervszerű hadmozdulatainak volt a következménye. Ezeknek célja, az ellenségnek lehetőleg nagyobb kockázat nélkül való kimanővrozása volt.

Ez a harcéljárás, épen ilyen sereggel szemben, amilyen-nel a vezérlő fejedelem akkor rendelkezett, nagyon is célra-vezető volt. 1710 elején a kuruc hadsereg szereplésének utolsóelőtti felvonását játszotta; a bomlás kétségtelen jeleit még a leglelkesebb vezetők sem leplezhették többé. A trencsényi csata után felbomlott felvidéki sereget — mely pedig a fejedelem hadseregének legértékesebb részét alkotta — csak nehezen lehetett újból összeszedni. Az ország lakossága belefáradt a már 7 év óta tartó s mind reménytelenebbé váló küzdelembe. A hadműveletek aránylag kis területeken játszódtak le és ismételten gyakran egy és ugyanazon a helyen. Érthető, hogy a lakosság, még ha akarta volna sem tudta a kuruc sereget élelmezni, de nem is nagyon akarta. Unták az állandó bizonytalanságot, s az emberi természetben gyökerező ama tulajdonság szerint, amely szívesebben segít az erősebbnek, híveinek mindig nagyobb száma fordult el Rákócziától. A fejedelem táborában lakozó felvidéki nemesek vérző szívvel látták, hogy a császári csapatok kezében levő trencsényi, lipthói, turóci földbirtokaikat miképen adományozza a bécsi udvar nemcsak magyar labanc vezetőknek, hanem osztrák császári tiszteteknek is. Hogy ilyen körülmények között a sereg amúgy is gyenge fegyelme folytonosan lazult, azon nem lehet csodálkozni. Reguláris katonasága folyton apadt, a mezei hadakra, mint a több évi tapasztalat bizonyította, nem számíthatott, ezért szándékában volt ezeknek számát csökkenteni s helyettük zsoldos csapatokat felfogadni. Nagyon kapóra jött neki gróf Potoczki Mihály kiewi palatinus kérelme, hogy a vezérlete alatt XII. Károly svéd király seregétől a pultawai csata után elszakadt csapatát — amelyet az oroszok üldöztek — Magyarországra beengedje. Rákóczi e kérést csak olyan feltétellel volt hajlandó teljesíteni, ha e svédekből és lengyelekből álló csapat az ő hűségére fel esküszik. A palatinus csapata ezt a feltételt teljesítette. De a svéd, lengyel segédesapatok (a kuruc írások svécusoknak, lengyelségnek, auxiliaris hadaknak írják őket) úgylátszik, vegyes érzelmekkel szegődtek Rákóczi zászlaja alá. Ezt következtethetjük Kolinovics feljegyzéseiből,³ aki leírja, hogy

³ *Kolinovics: Commentarium de rebus Ungaricis libri XIII. ab anno 1701—1720.*

amikor a lengyel palatinus csapatai és Züllich svéd ezredes dragonyosai az oroszok elől Magyarországra voltak kénytelenek menekülni, Züllich hevesen kifakadt (graviter exposulans) Rákóczi előtt, hogy a császáriak ellen küldi őket harcba. A fejedelem azzal védekezett, hogy ő ezeket a külső hadakat se nem hívta, sem vissza nem tartja, hanem mintegy cserébe veszi a svéd királytól, aki 3 év előtt a császáriakhoz átpártolt magyar dragonyos csapatokat saját ezredeibe beolvasztotta.

A romhányi csatában ez a segédcsapat volt az egyedüli zsoldos külföldi sereg, mert olyan egységes francia köteléket, mint amilyenek pl. még a trencsényi csatában vitézül veredtek (Fierville, Bonnefous gránátosai) a kurucok sorában itt nem találunk. A fejedelem a francia segítségből különben is már régebben kiábrándult, s ha még remélhetett volna is valamit tőlük, ez a reménye is végleg elszlott az 1709 szeptember 11-én vívott malplaqueti csata óta, amely a franciák vereségével végződött. Egyedüli reménysége Péter orosz cárral volt még, de segédcsapatokat, anyagi segílyt innen sem várhatott.

A Felvidék és a Dunántúl elvesztése folytán mindig kisebb lett az a terület, amely felett Rákóczi uralkodhatott. Szűk földrajzi határok közé szorítva, a felkelés lassan, de feltartóztathatatlanul kezdett visszaszorulni oda, ahonnan 1703-ban kiindult — a Duna-Tisza közére.

A szövetséges rendek hadi helyzete mindjobban hasonlítani kezdett egy ostromlott vár helyzetéhez, amely körül az ostromzár mind jobban szűkül. Külső segítséget, a szorongatott helyzetből való felmentést, kívülről már sehonnan sem remélhettek. Nem maradt más mentség, mint a császári vonalakat egy érzékeny helyen áttörni s evvel levegőt, tért nyerni. Céljának megvalósítására, nagyon helyesen, ismét csak a felvidéki hadszínteret választotta a fejedelem. Ez a terület volt az, amelynek esetleges visszafoglalása nagy erkölcsi sikerrel járhatott volna, s habár azt nem igen remélhette, hogy a kuruc portyázók újból elérik a bécsi Favoritát, vagy a morva határszéleket, a császári vonalak áttörése nyugati irányban nem maradhatott volna hatás nélkül a bécsi udvarra. Még egy más ok is volt, ami a fejedelmet arra indította, hogy 1710. évi hadműveleteit nyugat felé irányítsa. Ott feküdt Érsekújvár kitünően megerősített vára, amely — hála De Rivière ezredes műszaki tudásának — az akkori kor kívánalmainak megfelelő erődítményekkel rendelkezett és még a kurucok kezében volt. Erre támaszkodott Rákóczi, amikor elhatározta, hogy Heister felvidéki arcvonalát valahol ezen a vidéken fogja megtámadni.

A Heister tábornagy parancsa alatt álló felvidéki császári sereg helyzete sem volt katonai szempontból valami nagyon kedvező. A kuruc hadjáratot az udvari haditanács egyéb európai, nagyobb hadi gondjai mellett, másodrendű feladatnak tekintette. Minden figyelmét a Rajna mellékén és Spanyolországban lejátszódó események kötötték le. Ezért a Magyarországon harcoló csapatok felfrissítésére, kicszerelésére nem igen volt gondja. Jóformán valamennyi császári lovas ezred már 5—6 év óta verekedett ugyanezen a helyen. Ennek megvolt ugyan az az előnye, hogy ellenfelüket és a terepet alaposan megismerhették, de megvolt az a hátránya is, hogy úgy a tiszték, mint a legénység belefásult a jóformán nap-nap után ismétlődő csetepatékba, amelyek sohasem végződtek nagyobb döntő eredménnyel. Nagy, győzedelmes ütközetek, csaták helyett, az aprólékos és gyakran unalmas „Kleinkrieg“ örölte meg a vezetők tettvágját. A kurucok elleni hadakozás a császáriak oldalán is nagyon kezdett hasonlítani egy olyan idültté vált betegséghez, amelynek végét előre nem lehetett látni, de amelyen csak egy erélyes döntő beavatkozással lehetett volna segíteni. De ezt a bécsi udvar nem is akarta.

A Rákóczi Ferenc személyében megtestesült nemzeti eszme érdekében folytatott küzdelem iránti érdeklődés, a külföldi nagyhatalmaknál 1710 elején nemcsak hogy ellanyhult, hanem közönnyé vált. A bécsi udvari haditanács, felvillanyozva Savoyai Jenő malplaqueti diadalától, teljes figyelmét nyugatra irányította. A kuruc hadjárat sürgős leverése neki már nem volt fontos. Heister és Rákóczi csak verekedjenek tovább, hogy meddig fog tartani ez a lassú küzdelem, az nem volt fontos. A kuruc felkelés végső agóniájának kétségtelen jelei mutatták, hogy a nemzeti ügynek el kellett buknia. Rákóczi Ferenc küzdelme a nyugateurópai nagy bonyodalmakban fontosságát elvesztette, ez a magyar kérdés az európai diplomáciában, ebben az időben már csak egy „quantité négligeable“ szerepét játszotta.

A felkelésnek ilyenformán elszigetelt helyzetében külső nagyhatalmak segélyét várni meddő remény lett volna. De a szövetséges rendek helyzete, az ország nagy nyomorúsága, a pestis, a hadsereg tétlen tespedése, mind olyan aggasztó tünetek voltak, amelyeket orvosolni kellett. A mindenkitől cserbenhagyott fejedelemnek ezek után nem maradt más választása, mint az „ultimo ratio“ — a kard.

II.

Haditervek, mindkét fél helyzete 1710 elején. Hadműveletek január 22-éig.

A hadviselés akkori szokásának megfelelően, 1709 első téli hónapjaiban mindkét hadviselő fél téli szállásait elfoglalta. E szállások kijelölésénél, az ország kiszarolt helyzetére való tekintettel, még fokozottabb mértékben kellett arra gondolni, hogy a csapatok olyan helyeken töltsék a telet, amelyeknek környékén élelmezésük lehetséges. A hadászati vagy harcászati szempontok ebben az — 1709—10. évi téli — elhelyezkedésben — főleg a kurucoknál — vajmi kis szerepet játszottak. Csak így magyarázhatjuk meg azt, hogy egész Felsőmagyarország látszólag minden rendszer nélkül volt teleszórva kuruc és császári őrségekkel. Ezeknek létszáma a kisebb helységekben sokszor olyan csekély volt (30—40 ember), hogy csak a csapatok kölesönös kimerültségével lehet megmagyarázni azt, hogy a másik fél ezeket meg nem semmisítette.

Úgy a kurucok, mint Heister seregének téli szállásairól eléggé pontos adataink vannak, Rákóczi egy saját kezével írott hadrendi összeállítását Thaly Kálmán részletesen ismertette.⁴ A császári „Postierungok“ teljes kimutatását pedig az osztrák Kriegsarchiv régi levéltári osztályában találtam meg.⁵

A fejedelem táblázatos összeállítása szerint, a Felvidéken Szepes, Sáros, Gömör, Abauj-megye területén elhelyezett 31 lovasezred teljes létszáma 17.050 ember volt. Öt hajdúezrede, a gömörmegyei Ratkó vidékén, 5500 emberből állott. E 20.550 emberen felül volt még a fejedelem közvetlen közelében tartózkodó Zay-féle lovas gránátosezred. Esterházy Antal gróf tábornagy kb. 3000 embert hozott át a Dunántúlról Érsekújvárra és ugyanilyen erősségű volt a lengyel-svéd segédesapat is. Az Erdélyben lévő csekélyszámú seregen kívül tehát ez, az akkori viszonyok szerint elég tekintélyes létszámú haderő állott a fejedelem rendelkezésére, erre támaszkodva akarta ő 1710 januárjában a császári őrsök vonalát áttörni.

A Heister seregének csoportosításával és tagozódásával foglalkozó részletes kimutatás megynként sorolja fel a téli szállásokban elhelyezett ezredeket és az egyes őrsök szám-

⁴ *Hadtörténelmi Közlemények*: 1891. évf. 172. lap.

⁵ Status der heurigen, jenseits der Donau eingereihten militärischen Winterpostierung. (*Osztrák Kriegsarchiv*, Feldkarten — Ungarn, 1710. — 297.)

erejét. Bár a császári Postierung-ok is látszólag szanaszét fekiüdtek egész Felsőmagyarország általuk megszállott területén, a kuruc elhelyezéstől eltérően náluk határozott harcsoportokat és céltudatos erőelosztást találunk. A császáriak területének legkeletibb vonala a Váctól nyugatra eső Dunakanyarodástól kiindulva, Vadkert—Szécsényen át vezet Lonsonca s onnan Rozsnyón—Szomolnokon keresztül Kluknó felé a Hernád felső vidékére. E vonal védelme mögött állott több harcsoport. Löffelholtz altábornagy parancsa alatt egy erősebb csoport őrségeivel félköralakban zárta körül a kuruc Lőcsét, még pedig Szepesvárálja, Márkusfalva, Igló, Csütörtöklhely és Késmárk vonalában. Alája tartoztak a Turóc-, Liptó- és Árva megyében elhelyezett kisebb őrségek is. A második harcsoportot, Gömör megyében, Viard tábornok csapatai képezték. A legfontosabb s ezért legnagyobb létszámú csoportnak parancsnoka báró Sickingen altábornagy volt, aki Szécsényből irányította a Nógrád-, Zólyom-, Hont-, Bars megyékben elhelyezett császári csapatokat. A Pozsony-, Trencsén- és Nyitra megyében beosztott császári téli szállások parancsnoka Hochberg tábornok volt, Lipótvár környékén.

Heister tábornagy maga ezidőben Bécsben tartózkodott. A főparancsnoksága alá tartozó és itt felsorolt csapatok teljes létszáma 21.120 gyalogosból és 15.200 lovasból, azaz összesen 36.320 főből állott.⁶ Tehát jóval több volt, mint Rákóczi serege.

Amidőn a fejedelem 1709 decemberében arról értesült, hogy Esterházy Antal kénytelen volt 3000 emberével a Dunán átkelni és már Érsekújvár körletébe érkezett: elhatározta, hogy ezen a vidéken fogja megkísérelni a császári vonal áttörését. Szándéka volt seregének zömét és az Abauj-megye határára beérkezett lengyel segédcsapatot Eger környékén összpontosítani, ott a vezetést személyesen átvenni, azután Érsekújvár felé vonulni s a császári Postierungok vonalát Nógrád megyében Vadkert tájékán áttörni: Bercsényi Miklóst a Felvidéken visszamaradt seregrészeknél hagyta.

A felsőmagyarországi hadműveletek dolgában, január 12-én és 14-én a császári fővezérek haditanácsot tartottak Bécsben, amelyen elhatározták és Heister feladatává tették Érsekújvár elfoglalását, erélyes előretörést a Vág és Ipoly vonaláról keletre és Eger irányába, végül a még eddig el nem foglalt bányavárosok, különösen pedig Lőcse megvétele.⁷ Heister legsürgősebb feladatnak tartotta Érsekújvár elfogla-

⁶ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: II. sorozat, III. kötet — 95. lap.

⁷ *U. o.* 73. lap.

lását. Tudomást szerezve arról, hogy Esterházy tábornagy csapataival ideérkezett,⁸ joggal feltételezhette, hogy Rákóczi-nak terveiben ez a vár szerepet fog játszani a közel jövőben. Hogy terveinek elérésére milyen intézkedéseket tett, arról — sajnos — adatot ma nem találunk. De Rákóczi alább közlendő utasításaiból kitűnik, hogy Sickingen csapatai dél felé ugyan előretörték Esterházy ellen, azonban őt feltartóztatni nem bírták.

A felvidéki kuruc sereg Eger vidékén való gyülekezésére a fejedelem még 1709 december havában kiadta utasításait. Ő maga 1710 újév napján indult el a Kassától keletre fekvő Magyarböd községből s aznap Korlátra érkezett, ahol Károlyi Sándor tábornaggal és Csáky Mihály altábornaggal találkozott.⁹ Január 4-étől 7-éig Halmaj községben tartott haditanácsokat, mialatt a svéd-lengyel hadak Eger felé meneteltek. Szikszó előtt 7-én elbúcsúzott Bercsényitől, aki Kassa felé ment, hogy a csapatok elindulását sürgesse és ellenőrizze. Emődön át Daróóra érkezett 9-én, ott tartózkodott 15-éig, hogy az Ónod felől érkező lengyel hadakat s az észak felől jövő kuruc csapatokat bevárja. Délelőttönként „szüntelen való irásokban foglalatoskodván“, délután a beérkező ezredeket szemlélgette és tábornokaival, valamint Rivière tüzérezredessel tanácskozott. Darócon fogalmazta meg Esterházy tábornaghoz intézett utasításait, amelyek kellő tájékoztatást nyújtanak szándékairól.¹⁰

„Esterházy Antal Urnak, Darócz, 12. January 1710.

Nem kétlem vehette Kegyelmed eddig Bercsényi ur parancsolatombul irt levelét, az melyben megirattam vala Kegyelmednek mind Ujvár felé igyekező szándékomat, mind penig, hogy ha szintén szerencsésen odaérkezik is: az hadat oly csoportosan tartsa, hogy leveletem vévén, operatiókhöz is kezdessen. Az midőn ideérkeztem ma értettem, hogy Kegyelmed utjában az vácsi sánczot felvervén szerencsésen érkezett Ujvárban, és hogy az Vadkert-i és szécsényi ellenség Ke-

⁸ Jänner Dato treffen Briefe aus Bergstätten, welche besagen, dass Esterházy mit 5000 Rebellen bei Waitzen vorbeii auf Neuhausl marschierte und die Besatzung unter 5-maligen Lösung des grohen Geschützes mit grossen Freuden empfangen. Er ist dort mit 150 Mann eingezogen und hat die übrige Mannschaft aufgeteilt in umliegende Ortschaften unter Befehl Ebeczky István.

Über Absicht wären Sie Sinns entweder die kais. Postierung bei Verrebély allda General von Hochberg mit einer ziemlichen Mannschaft zu Fuss u. Pferd stehe zu vertreiben, oder einen Streif gegen die Wag zu versuchen. (*Wienerisches Diarium*: 1710. évf. Nr. 677.)

⁹ A fejedelem személye körül történt eseményeket titkárjának Beniczky Gáspárnak naplója részletesen ismerteti. (*Rákóczi tár*: I. kötet, 227. oldaltól kezdve.)

¹⁰ *Archivum Rákocianum*: III. kötet 4—6. oldal.

gyelmed után nyomakodott volna, melynek megvizsgálására küldöm bizonyos portáimat és ha úgy találtatik: bizonyos lehet Kegyelmed benne, hogy minden várakozás nélkül Vadkertet meg fogom próbáltatni; ha pedig ez bizonyos nem volna: még tovább is itt fogom bévárni az Tiszántul jövő hadakat, és az még hátramaradott de naponkint közelgető auxilialis hadaknak részét; mivel magam az idegen hadak egy részével azért kívántam sietni, hogy a több jobban takarodjék utánam. Akkor is pedig ugyancsak az *vadkerti próba lévén feltett céлом*: úgy kívánnám rendelni próbánkat, hogy azon napra Kegyelmed is okvetlenül reáérkezhetnék az magával elvitt és Újvár táján lévő hadakkal: Az veleje a dolognak csak ez, hogy bizonyos lehet benne Kegyelmed: ha az ellenség Kegyelmed után ment, — én addig megpróbáltatom Vadkertet, minden várakozás nélkül; ha pedig vagy helyben vagon, ezalatt visszagyün, az Vadkerthez való gyüvetelirül és megegyezésünk modalitásirul tovább való orderemet várja Kegyelmed, és oly készen legyen, hogy annak vételével azonnal indulhasson, s az correspondentiákat azalatt is jó móddal instituálja.“

Két nap mulva a következő értesítést küldi:

„*Gróf Esterházy Antal urnak, Darócz, 14. January 1710.*

Noha Kegyelmedet Sándor Lászlóék által die duodecima igyekezetemrül tudósítottam: mindazonáltal ezen órában legbizonyosabbat értvén Vajda Andrástul, hogy az losonczy, szécsényi és vadkerti lovas ellenség, az kiket ü Gyarmatnál előtalált, Kegyelmed után indult, — azért én is minden várakozás nélkül hónapi napon Vadkert felé megyek, és onnan egyenesen az ellenség nyomán; az mely ha azóta onnan vissza talált volna nyomakodni: Kegyelmed az egész haddal gyűjjön nyomában; — ha pedig ott subsistálna: legyen oly készen, hogy mihent tudósításomat vészi: oda, az hol az ellenség subsistálni fog gyühessen, s az alatt is az vadkerti utra tudósítson mind maga, mind az ellenség számát és holletéről.“

Január 11-én a fejedelem Bercsényi főtábornokkal¹¹ közölte, hogy az általa küldött regimentek, bár fáradtan, de mégis megérkeztek és hogy holnap indul a „vadkerti próbára.“ Károlyi Sándor csapatai — mint írja — kétnapi járóföldre már előtte vannak. Ha lehetséges, a hajdúságot a bányavárosok felé fogja majd küldeni. Az a körülmény, hogy a császáriak éppen Vadkert és Szécsény felől igyekeznek Esterházyt megzavarni, megnyugtatta a fejedelmet, hogy jól választotta meg azt a pontot, ahol támadni akar. „Ezen motusból az ellenségnek nyilván általláthatjuk, hogy fájdalmas

¹¹ *Archivum Rákóczianum*: III. kötet 6. oldal.

helyen kezdjük tapogatni és hogy felettébb apropos esett Antal (t. i. Esterházy tábornagy) előmenetele.“

Rákóczi mindezekről az előkészületekről csak nagyon röviden emlékezik meg emlékirataiban.¹² Mindössze annyit mond, hogy ő maga 2000 gyalogost szedett össze s kitűzte a helyet Károlynak, ahová az a többi csapatokat vezesse. Megérkezvén a kitűzött helyre, menetelését úgy irányította, hogy a Mátra-hegylánc őt fedezze. Szándéka volt az ellenség vadkerti állását megtámadni és siker esetében onnan Szécsény és Rozsnyó felé fordulni. A csapatok a kemény hidegtől sokat szenvedtek, annál is inkább, mert a pestis miatt nem merték a falvakban tölteni az éjszakát. Maga a fejedelem is szabad ég alatt tanyázott, a fagyos, kemény földön.

Daróceről 15-én indult Rákóczi udvarával és hadaival. Mezőkövesdnél csatlakozott karabélyos-ezrede, továbbá Esterházy Antal ezrede — melynek parancsnoka Palásthy Ferenc alezredes volt, — Paur Obester ezredével Eperjesről és Bokros ezrede Ratkóról. A Mezőkövesdtől nyugatra elterülő síkságon a fejedelem egész seregét csatarendbe állította s gyakorlásképen így ment velük Szihalomig. Onnan azután éjjelre Tótfalu községbe tért, hogy bevárja Égerből jövő tüzéségét. Másnap Gyöngyöshalászi, 18-án Ecsédhez s 20-án Kállóhoz érkezett. Ekkor már összes iderendelt hadai összegvülekeztek.

Kálló mellett tartotta meg 21-én indulás előtt Rákóczi ama nevezetes hadiszemléjét, amelyen szemtől-szemben állott a romhányi csata előtti napon egész hadinépével. Beniczky Gáspár feljegyezte azoknak a buzdító beszédeknek tartalmát, amelyeket a fejedelem seregeinek különféle csapataihoz intézett. Először a kuruc lovasságot állította körbe s hosszasan magyarázta nekik, hogy mimódon segítette meg az Uristen fegyvereit akkor, amikor már se hada, se fegyvere nem volt olyan mértékben mint most. De úgy a csapatok, mint a nép letértek az erkölcs útjáról s ezt az Uristen nem hagyja megboszulatlanul. Ő vezérlő fejedelmi tiszte szerint kötelességének minden hadi operációban eleget tett és továbbra is csapataival kíván élni és halni. Figyelmezteti őket, hogy „utolsó kardot vontanak ki“, viseljék magukat vitézül s a csatában meg ne szaladjanak, mert ha megszaladnak, még a közönséges katonának is joga van akár a saját tisztjét is lelőni.

Innen a fejedelem a svéd hadakhoz ment s francia nyelven dicsérte őket az orosz harctéren tapasztalt vitézségükért. Nem kételkedik, hogy ugyanúgy fogják magukat itt is viselni. Megígérte nekik, hogy ha valamelyikük fogságba esik, annak

¹² *Wienerisches Diarium*: 1710. évf. 681. Eredetije a bécsi Nationalbibliothekban (azelőtt Hofbibliothek).

kiszabadításáért ép úgy mindent elkövet, mintha saját katonája lenne. Ezután a lengyel ezredeket kereste fel. Nekik latinul beszélt, dicsérte „a szabadság mellett felbuzdult igyekezeteket”, emlékeztette őket arra, hogy a magyar ügy az ő szerencsétlenségükkel is össze van kapcsolva. Mutassák meg tehát ők is vitézségüket. Egyébként úgy a svédeknek, mint a lengyeleknek kijelentette, hogy ha dicsőség kell nekik, előtük vagyon, ha zsákmány, az sincs messze.

E hadi szemle után az egész sereg csatarendben menetelt tovább. A csatarend közepén a gyalogság, két szárnyán pedig a lovasság volt. Bercel falun túl, az erdő mellett, a kurucok tábornok ültök s itt töltötték a romhányi csatát megelőző éjszakát.

III.

A két ellenfél hadereje, tagozódása.

a) K u r u c o k.

Ez a sereg, amely a fejedelem személyes vezetésével a csatát megelőző napon ideérkezett, összesen kb. 12.000 emberből állott. Az osztrák hivatalos jelentés, a Wienerisches Diarium — mely majdnem szóról-szóra ismétli Sickingen első harcjelentését — a romhányi csata leírásánál részletesen felsorolja Rákóczi összes itt jelen volt ezredeit.¹³ Három hajdúezredről tesz említést. Ezek a fejedelem palotás ezrede (Szentiványi János ezredes), Hans Jakob Dittrich udvari gyalog ezrede, végül Bagossy László hajdú ezrede voltak. Lovas ezredek közül felemlíti Károlyi, Orosz, Nikházy, Nyúzó, Draguly, Pekry Lőrinc, Esterházy Antal, Gyürki, Forgách Simon, Paur, Bokros ezredeit s a lovas karabélyosokat. Rákóczi segédesapatairól egyik jelentésében azt mondja, hogy 100 század lengyeltől és 200 svéd emberből állottak. Az ütközetről szóló részletes beszámolójában azonban már csak 60 századról beszél. Rákóczi egész haderejét, Sickingen altábornagy január 27-én kelt jelentése után,¹⁴ a Wienerisches Diarium kezdetben 12.000 emberben, néhány nappal utóbb azonban már 14.000 emberben állapítja meg. Ez utóbbi szám, mint később látni fogjuk, túlzott. A Diarium fenti felsorolása amúgy sem teljes, mert hiányzik belőle Sennyey ezrede, amely

¹³ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldkarten Ungarn 1710—1—19.

¹⁴ *Archivum Rákócianum*: III. kötet 55. oldal. 1710 március 2-án Bercsenyihez írott levelében . . . „Géczi is csak őbester lévén, — a kin nem tudom, mit kap Kegyed? mert épen föld terhe: az romhányi harc előtt is csak Károlyi mulattatta el velem, hogy arestomban nem tétettem az kinyessége miatt, — becsülettel ott is veszté az regyiment tiszteire adott posztót és némely muntirt.“

pedig Beniczky feljegyzése szerint január 11-én ütközetben csatlakozott Rákóczihoz, Zay András udvari lovas gránátos ezrede, amely mindig a fejedelem közvetlen környezetében tartózkodott s a csatában is résztvett, végül Géczy Gábor ezrede, akinek jelenlétéről Romhánynál a fejedelem egy más alkalommal kevésbé hízeglően emlékszik meg.¹⁵

A Diarium említett hivatalos „Relation“-ja szerint, a fejedelem kívül még két tábornok vett a csatában részt, még pedig Károlyi Sándor és „Batey.“ Ilyen nevű tábornoka Rákóczinak nem volt. Lehetséges, hogy németes fonetikával írva talán Buday István tábornokot gondolja, de akkor téved, mert Buday bihari főispán, a hajdú-városok főkapitánya, nem vett e csatában részt. Valószínűbbnek tartom, hogy e név mögött Pathay Kristóf, a fejedelem karabélyos ezredének főstrázsamestere lappang. Az a tanulatlan kuruc hadifogoly, akitől a Diarium szerint e megnevezés származik, könnyen tarthatta őt — akit mint udvari főtisztet állandóan a fejedelem környezetében láthatott — tábornoknak. A magyar nevek és helységek megjelölésénél a Diarium különben is sokszor téved; Romhány községet is például következetesen „Komhar“-nak írja. Téves a Diariumnak az a megállapítása is, hogy Pekri Lőrinc ezrede résztvett a csatában. Pekri tábornagy ezredét, halála után, 1709 őszén beolvasztották a testőrző székely kopjás ezredbe. Ez az ezred az erdélyi széleken öröködt.¹⁶

Összes adataink egybevetéséből azt következtethetjük, hogy a csata előestéjén Rákóczi itteni serege a következő ezredeből állott:

1. *Udvari hadak:* Szentiványi János palotás ezrede,
Hans Jakób Dittrich udvari gyalog ezrede,
Ordódi György lovas karabélyos ezrede.
- A fejedelem testőrei, még pedig a nemesi kompánia, a kapcsolosok és zöld vadászok kompániái.
2. *Gyalogság:* A felsorolt két udvari ezreden kívül még:
Bagossy László hajdú ezrede.
3. *Lovasság:* Károlyi Sándor huszár ezrede,
Orosz Pál huszár ezrede,
Mikházi (Nikházi) György huszár ezrede,
Nyúzó Mihály huszár ezrede,
Draguly Farkas huszár ezrede,
Esterházy Antal dragonyos ezrede,
Gyürki Pál huszár ezrede,
Förgách Simon karabélyos ezrede,

..

¹⁵ *Hadtörténelmi Közlemények:* 1891. évf. 165. oldal.

¹⁶ *Rákóczi Emlékiratai:* VI. kötet 8. oldal.

Paur Ferenc huszár ezrede,
Bokros Pál huszár ezrede.

4. *Auxiliáris hadak*: svédok: Bielk ezredes ezrede (200 fő), Züllich ezredes ezrede (140 fő), végül 4 század dragonyos (összesen csak 160 fő), lengyelek: kb. 5000 fő lengyel, litván és tatár lovas, Potocki kiewi palatinus és Grudzinszki tábornok vezetése alatt.

A Bielk ezred parancsnoka a fejedelemnek régi, hű francia főtisztje, Charierre ezredes, volt, ugyanaz, aki már a trencséni csatában is vezette idegen lovasságát.¹⁷ A lovas ezredék létszáma 400 és 800 között ingadozott. A gyalogezredéké 600 és 1100 között. A 5 testőrző század együttvéve alig 300 embert számlált. Eléggé pontosan következtethetjük tehát, hogy az egész sereg létszáma 12.000 ember körül lehetett. Bár a csataleírásokban kétségtelen nyomát találjuk annak, hogy a fejedelem tűzértséggel is rendelkezett, ágyúinak számát megállapítanom nem sikerült. Mivel nem váróvásra készült, valószínűleg csak egy-két ágyút vitt magával, ami télvíz idején, az akkori útviszonyok mellett, különben is érthető.

Joggal feltehetjük a kérdést: miért nem vitte Rákóczi a vadkeri expedícióra a hadsereg generalissimusát, gróf Bercsényi Miklóst is magával, holott eddig minden nagyobb harcselekménynél vele együtt működött? Az összhang a fejedelem és helytartója között sohasem volt zavartalan. Bercsényi erőszakos természete a fejedelemnek nem volt kedves. A kuruc tábornokok sem szerették, ha Bercsényi vezeti az ütközetet, mert hadvezéri tehetségét nem sokra becsülték. A fejedelem 1709 óta, ha csak lehetett, távol is tartotta magától Bercsényit és hatáskörét a hadak vezetésében lassan Károlyi Sándorra ruházta át.¹⁸

A Wienerisches Diarium s ennek nyomán a Theatrum Europeum¹⁹ Rákóczi segédcapatainak felsorolásánál svájciakról is beszél. Se Rákóczi emlékiratai, se egyéb kuruc forrásunk ilyen nemzetiségű hadakról nem tesznek említést.

¹⁷ *Rákóczi Emlékiratai 1710-ből*: „... folytonos betegeskedése és alkalmatlankodásai miatt nagyobb dolgokra nem volt már alkalmas...” (*Hadtörténelmi Közlemények*: 1890. évf. 409. oldal.)

¹⁸ *Rákóczi emlékiratai*: VI. kötet, 9. oldal; megjegyzem, hogy az eredeti francia kiadásban az évszám téves, mert az 1710 eseményeket 1709-el és az 1711-es eseményeket 1710-el jelzi.

¹⁹ XIX. kötet, 1710. 65. lap. Eredeti példánya a Nemzeti Múzeumban.

b) Császáriak:

A csatában résztvett császári lovasság egész pontos adatait megtudjuk Sickingen altábornagy jelentéseiből.²⁰ Ezeket az adatokat megerősíti a Wienerisches Diarium említett száma is. A csatában résztvett 1000 vértés és dragonyos és 500 labanc huszár. Hogy Sickingen altábornagy²¹ miért rendelt ki csak ilyen kis haderőt erre a csatára, holott egyedül Nógrád megyében 40 vértés századdal, 2 huszár ezreddel és 28 gyalog századdal rendelkezett,²² ennek magyarázata az, hogy, bár tájékozva volt Rákóczi közeledéséről és valószínűleg seregének nagyságáról is, nem gondolta azt, hogy nagyobb ütközetre fog már most kerülni a sor. Eddig csupán az volt a célja, hogy Esterházy csapatait Érsekújvár körül zavarja.

Kémei azonban január 21-én azt újságolták, hogy Károlyi néhány ezer emberrel Vadkerttől alig kétóra járásnyira van s ott várja be Rákóczit a sereg többi részével, hogy azután a császári postierungokat közösen megtámadják. Ezt megelőzendő, határozta el tehát Sickingen magát arra, hogy a keze ügyében levő lovasságot hamarosan összegyűjtven, Károlyit megtámadja.²³ Hogy nem készült nagyobb csatára és nem várt nagyobb ellenállást, annak bizonyítéka az is, hogy csak lovasságot vitt magával s a gyalogságot, amelyből pedig a Deutschemeister ezred 12 százada Dallberg ezredes parancsa alatt Vadkerten tanyázott, otthagytta. Sickingen közelében a vadkerti, szécsényi és losonci őrségekben öt vértés ezrednek és két labanc huszár ezrednek egyes részei állomásoztak. Ennek az öt ezrednek, azaz az *Uhlefeld*, *Hohenzollern* és *La Tour* vértés ezrednek; a *Savoja* és *Althann* dragonyos ezrednek csupán kb. 200—200 lovasával, a *Secula* rác huszárezrednek és *Ocskay László* labanccá vált huszárezredének 250—250 huszárjával indult Sickingen altábornagy január 22-én délelőtt Vadkertről Romhány felé.²⁴

²⁰ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldkarten Ungarn 1710—1—14., 1710—1-ad 17. és 1710—1—19.

²¹ *Báró Sickingen János Damján Fülöp* 1705-ban lett ezredes, 1708-ban altábornagy, a szatmári béke után a Nyugateurópában küzdő császári hadsereghez került és mint tábornagy 1730-ban halt meg. Savoyai Jenő iskolájából kikerült egyik legkiválóbb császári tábornok volt.

²² *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1710 Nr. 297.

²³ *Wienerisches Diarium*: 1710. 681. sz. és saját idézett jelentései.

²⁴ *Sickingen* idézett jelentései; *Wienerisches Diarium*.

Az itt felsorolt vértés és dragonyos ezredeknek a csatában való részvételét megemlíti *Wrede*: „Geschichte der k. u. k. Wehrmacht.“ III. kötet 1. és 2. részének ezen ezredekkel foglalkozó fejezetei is. A *Secula* rác huszárezred a császári lovasság egyik legjobb könnyű lovas ezrede volt. *Ocskay László* ezredét, a császáriakhoz való átpártolása után (1708 aug. 28.) az udvari haditanács *Ocskay* kommandója alatt egészében megtartotta. Amikor azonban *Ocskay* a kurucok kezére került és őt Érsek-

Kolinovics krónikájában azt mondja, hogy a csatában Viard és Ramhoff ezredei is résztvettek. Az ő nyomán Thaly Kálmán²⁵ arra a téves következtetésre jut, hogy Sickingennek ez a lovas csapata csak előhada lehetett az altábornagynak, aki tekintélyes erővel mintegy 12.000 emberrel közeledett Romhány felé. Mint láttuk, Sickingen csupán az említett 1500 lovassal vívta végig a csatát. Tekintélyesebb haderőt nem is szándékozott itt harcba vetni, hiszen gyalogságát tényleg hátrahagyta s többi csapata különben is a környező megyékben annyira széjjelszórva tanyázott, hogy nagyobb sereget rövid idő alatt, télvíz idején, összegyűjteni nem is tudott volna. Viard Péter császári tábornok a csatában személyesen résztvett, de nem saját külön ezredével, hanem mint a La Tour vértés ezred parancsnoka.²⁶ Egy Ramhoff (Raumow. Ranov) nevű császári tábornok a kuruc felkelés első felében szerepet játszott, de ő már 1706 őszén Tokaj vidékén elhalt, a hadifáradalmak és a silány ellátás következtében.²⁷ Ilyen nevű ezred az udvari tanács 1710. évre szóló haditagozódásában sem található. Lehetséges azonban, hogy valamelyik vértés ezred egyik magasabb rangú tisztje volt egy Ramhoff nevű, akit Kolinovics ezredével szerepeltet e harcon.

IV.

*A csata lefolyása.*²⁸

A romhányi csatának is, mint jóformán a kuruc felkelés valamennyi csatájának, az a jellegzetes sajátysága, hogy egyik fél sem lépett határozott tervvel harcra. A küzdelem eleitől végéig a találkozóharc jegyében folyt le, előzetes csatatervet

újjávarott 1710 január 4-én lefejezték, ezrede már nem maradt sokáig együtt s a romhányi csata után 1710 tavaszán feloszlott (*Wrede*: III. kötet II. rész 709. oldal.)

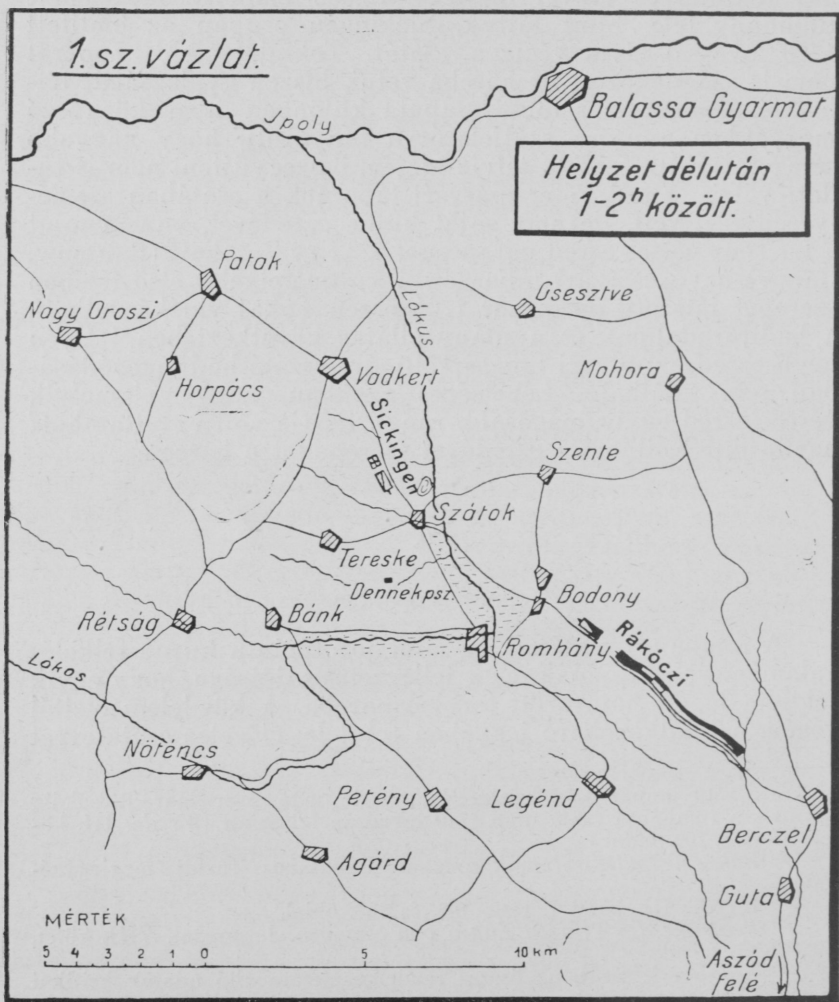
²⁵ *Rákóczi Emlékiratainak* magyar kiadásához fűzött megjegyzéseiben.

²⁶ *Wrede*: III. kötet I. rész, 165. és 168. oldal.

²⁷ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: I. sorozat. VIII. kötet, 447. oldal.

²⁸ A csata leírását, az összes rendelkezésemre álló adatok kritikai szembeállítására, mérlegelésére alapján állítottam össze. Kuruc források: Mercurius Veridicus, Rákóczi Emlékiratai, Beniczky G. naplója, Kolinovics krónikája, Dálnoki Verecs Gerzson krónikája, Archivum Rákócziánium, s egynehány egykorú magánlevél. Császári források: Sickingen altábornagy, Bösinger alezredes jelentései, a Wienerisches Diarium és a bécsi Kriegsarchivban talált egyéb jelentések. Mindezeket kiegészítettem a helyszínen személyesen végrehajtott terepkutatásom eredményeivel. Ezért e fejezetben elmondottaknál csak ott utalok külön egyik vagy másik forrásra, ha az érdekesebb, vagy a többi forrástól eltérő eseményt említ.

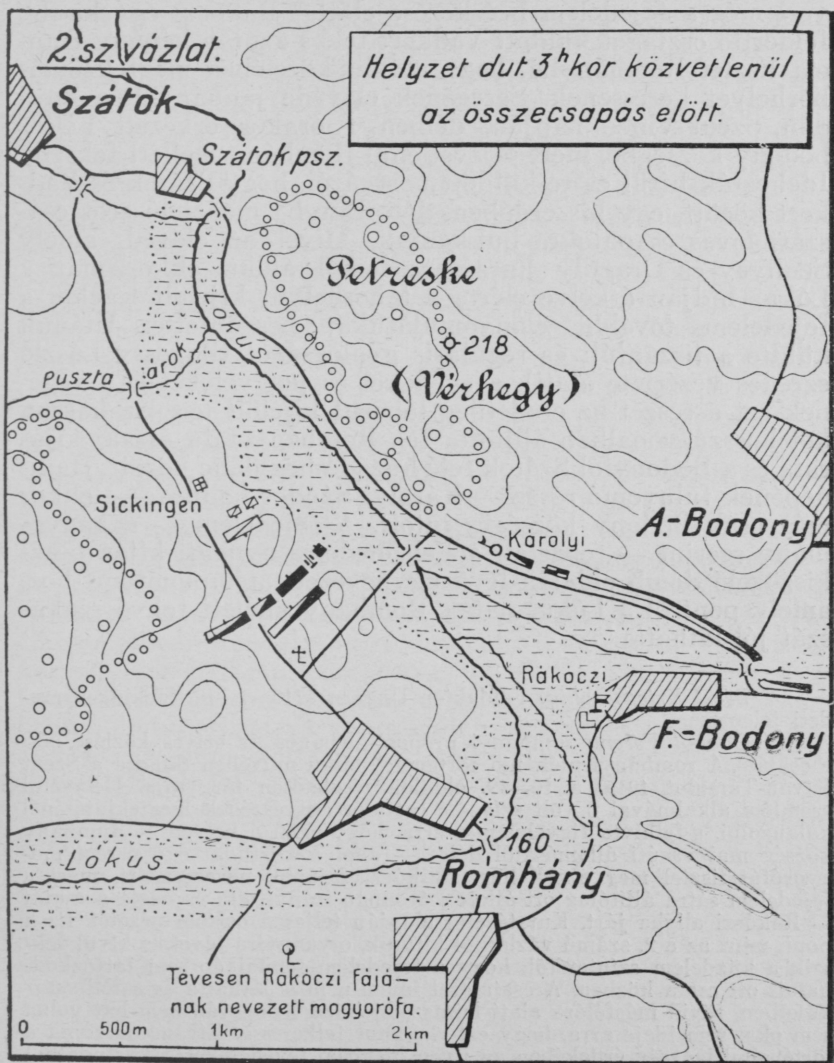
egyik hadvezér sem készített s a küzdelem során kiadott intézkedések mindig csupán pillanatnyi helyzettel számoltak, egy bizonyos ponton, tekintet nélkül a küzdőtér más helyén lezajló eseményekre. Különösen kuruc részről érezzük az

egységes vezetés hiányát, mert bár a fejedelem, mint legfőbb hadúr, a csatán jelen volt, a csatarend megalkotására kiadott parancsán kívül más intézkedés tőle nem eredt. A csata vezetésére pedig ezen a helyen hivatott hadvezér — Károlyi Sándor tábornagy — a küzdelem kezdetekor még a Lókus pa-

tak túlsó partján,²⁹ később pedig a patak hídjánál volt, tehát nem a legelső küzdővonalban.

Rákóczinak, mint az előbbi fejezetben láttuk, az volt a szándéka, hogy a császáriak vadkerti pozícióját megtámadja.

Romhánynál még nem várt ütközetet. Bizonyítja ezt az is, hogy január 22-én délben ideérve, táborba akart szállni s

²⁹ Rákóczi Emlékiratai: 15. oldal.

valószínűleg csak másnap reggel támadni. Sickingen viszont csak Károlyi seregével számolt, amelyet csupán 1000 főre becsült, mert azt hitte, hogy Rákóczi a főszereggel még nem érkezett Romhányhoz. Ezért indult csak 1500 lovassal 22-én délelőtt Vadkertről, mert azt remélte, hogy Károlyit tönkrevéri még a fejedelem beérkezése előtt.³⁰ Rákóczi egy kisebb felderítő osztagot küldött Vadkert felé s azután néhány francia tisztet Romhányba, hogy a falu közelében megfelelő táborhelyet keressenek. Seregének elővéde január 22-én szerdán, Szent Vince napján, délben 1 órakor érkezett Felsőbodony községbe, mely közvetlenül Romhány mellett fekszik. Idehozták hírül előre küldött portyázói, hogy Szátok és Vadkert között, egy kis erdőben, déli irányba menetelő erős császári lovas csapatokra bukkantak. Mivel az elővéd, amely Sennyei és Dragoly huszárezredeiből állott, ekkor már a Lókus hídján átkelve elérte a táborhelyül kijelölt legelőt, a fejedelem további előnyomulásukat beszüntette. Utánuk küldte a tiszántúli és reguláris gyalogságot (Bagossy László ezredes vezérlete alatt), a svédeket és lengyeleket és seregének ezt a részét az eredetileg táborul kijelölt terepszakaszon két hosszú vonalban állította fel, Romhány falu északi kijáratára és a Bodonytól Szátok felé húzódó hegylánc között. Hadinépének túlnyomó része — Károlyi Sándor hadteste — ekkor még csak Bodony községig jutott. A fejedelem — a hagyomány szerint — felsietett a Felsőbodony nyugati kijáratánál kiszögélő domb oldalán lévő úgynevezett „templomrom“-hoz, amely pontról a Lókus-patak Romhány mellett fekvő szakaszát jól láthatta.³¹

³⁰ *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1710—1—19*. Sickingen eredeti jelentése.

³¹ *Chobot Ferenc* romhányi prépost-plébános úr szíves közlése, aki e csatát „A romhányi plébánia története“ című művében (kiadta a Szent István-Társulat 1913) a 16—19. oldalon részletesen tárgyalja. Helyszíni szemlém alkalmával ő volt szíves e csatátér egyrészének megtekintésénél kalauzolni, s felhívta figyelmemet arra, hogy azon a helyen — Romhány község mai vasúti állomásától délre — ahol a köztudat egy ősrégi mogyorófát tisztel meg azzal, hogy Rákóczi fájának nevezi azért, mert a fejedelem sátra állítólag ott állott s ő onnan irányította és nézte a csatát — Rákóczi aligha járt. Kutatásaim alapján teljesen osztom nézetét. Ez a pont, mint az a 2. számú vázlatból kitűnik, olyannyira távol és kívül fekszik a küzdelem színterétől, hogy a fejedelem semmiképp sem tartózkodhatott ott csata közben. A csatateret innen nem is láthatta és a téli szürkületben, rövid másfélóra alatt lejátszódó küzdelem során nem lett volna sem oka, sem ideje arra, hogy ezt a pontot felkeresse. Kívánatos volna a történelmi igazság érdekében az ilyen történelmi tévedéseket a köztudatból kiküszöbölni és Romhánynál Rákóczi jelenlétét nem e mogyorófánál, hanem vagy a Lókus hídjánál, vagy pedig a Petreske-hegy lejtőjének bármelyik pontjánál megjelölni.

Ép oly kevésbé hihető, hogy ő onnan fővezéri sátrából irányította volna a küzdelmet, hiszen a tervezett táborbaszállás elmaradt. A gyorsan

Katona-földrajzi szempontból a Lókus-patak itt szerepet játszó szakasza rendkívül érdekes. Amikor, a csatateret tanulmányozandó, az elmúlt év szeptember közepén ott jártam, a Lókus medrében — amelyet a fejedelem áthatolhatatlan feneketlen pataknak, Kolinovics „rivus lutosus“-nak mond — egy csepp vizet sem találtam. A prépost-plébános úr azonban közölte velem, hogy az őszi esőzések beálltával ez a patak a börszónyi hegyek lejtőjéről olyan víztömegeket hömpölyget medrében, hogy a Romhány körül fekvő lapály, egészen a nyári melegek beálltáig, áthatolhatatlan ingovánnyá válik, sőt helyenként síma víztükrű tavak is képződnek. A mocsár kiterjedésének határvonalait különben nyáron is jól megállapíthattam, mert a térszínnek ezen a részén kizárólag mocsaras flórát találni (sás, káka, zsombékos növények stb.). A mocsár mai kiterjedése nagyjában megegyezik a II. József császár parancsára 1782—84 között készült részletes térképen feltüntetett határvonalakkal.³² Sőt e térképlapon a Bánk és Romhány között elterülő mocsár egyrésze mint „ocellum maris“ (tengerszem) van jelölve. A patak medre Romhány és Szátok pusztá között 1½—2 méter mély és ugyanilyen széles meredek falú szakadékot képez. Ez a körülmény s az is, hogy a kőhidak ezen a környéken mind hatalmas pilléreken és széles íveken épültek, bizonyítják azt, hogy a patak az év legnagyobb részében valóban gyorsfolyású és bővizű. A föld tiszta sárga agyag, amely a reászakadó víztömeget nem ereszti át, hanem azt Romhány, Bodony, Szátok között szétteríti. E mocsaras lapálytól keletre húzódik a Bodony és Szátok között emelkedő Petreske hegy, melyet a csata után Vérhegyre kereszteltek át. Ez a hegylánc a lapálytól kb. 20—50 m-ig kiemelkedő nagyon meredek, részben kopár, részben cserjés ligetes domborozat. A mocsártól nyugatra eső terep enyhe, alig észrevehető dombok és völgyhajlatokban folytatódik Tereske-Bánk felé s lovasharcra rendkívül alkalmas.

Rákóczi emlékirataiban azt mondja, hogy két gázlót kivéve, a patakon átkelni nem lehetett. Többi forrásaink is beszélnek gázlókról, főleg azonban egy hídról, amely a csapatok

lepergő mozzanatok alatt sátrat nem igen építettek s a fejedelemnek feltétlenül a csapatok közelében kellett tartózkodnia. Ott is volt. Személyes bátorsága, hadvezéri felelősségének érzete minden kétségen felül állott. Nem volt az az ember, aki a szemei előtt lefolyó küzdelmet messze távolból, szinte páholyból nézte volna. Szemtanúk is állítják, hogy a visszavonulás előtt valóban a Lókus hídjánál találkozott Károlyi tábornaggal.

Az említett bodonyi „templomrom“, a romhányi plébánia „Historia domus“-nak feljegyzése szerint, már 1706-ban is csak mint templomrom volt ismeretes. Ma egy uradalmi magtár van e helyen, melynek alapfalait a templomrom falai képezik.

³² *Josephinische Aufnahme*, eredeti lapjai a bécsi Kriegsarchiv térképtárában.

első felállításánál és később is fontos szerepet játszott. Az előbb említett Josephinische Aufnahme ezen a szakaszon csak két hídát jelez, az egyiket Romhány déli kijáratánál, a másikat pedig Pusztaszátoknál. Mindkettő erős kőhíd s ma is megvan. Van azonban még egy híd Romhánytól északra, amely a lakosság szerint éppen olyan régi, mint a két előbb említett és amelyen keresztül vezet úgy Szátokról, mint Bodonyból az út a Romhány északi kijáratá mellett álló kőkereszthez. Ez a kereszt a Josephinische térképlapon is már szerepel. A szátoki hídát számításainkból kihagyjuk. A Romhánytól délre levő híd nincs Rákóczi hadainak útjában, mert ők Berceből Szécsenkén át mentek Bodony s onnan tovább északi irányban Vadkert felé. Ezt a hídát tehát nem érinthették. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy az ütközet során többször említett híd alatt azt az átjárót kell értenünk, amely a Vérhegy lábánál vezető út elágazásánál fekszik.

Hogy a csata napján hol vezettek még gázlók a patakon át, azt megállapítani nem lehet. Ma gázlónak sehol sincs nyoma. Az akkori januári fagyos időben azonban bizonyára voltak a zombéknak olyan helyei, amelyek keményre fagyva a közlekedést lehetővé tették.

Mindkét küzdőfél egykorú jelentései, minden, a Lókus-patakba torkoló patakot, csermelyt, tévesen szintén Lókusnak mondanak. Szerintük Rákóczi hadai is háttal álltak a Lókus felé és a császári lovasság is. Ez természetesen lehetetlen. Rákóczinak háta és jobbszárnya mögött valóban a Lókus vize folyt, a császári lovasság ellenben, mint azt a terep mutatja, csak balszárnyával támaszkodott a Lókusra, hátával pedig arra a kis patakra, melyet a mai katonai térkép „Pusztáárok”-nak nevez.

Sickingen altábornagy e patakon átlovagolva, maga előtt látta nyílt színen Rákóczi első harcvonalának kifejlődését. Ő is azonnal csatarendbe állította lovasait, arccal délfelé, két vonalban. Elöl volt 3 dragonyos és 2 vértés ezrede, e mögött Secula és Ocskay huszárezrede. Ezalatt a kurucok csatarendje is létrejött még pedig olyformán, hogy az első arcvonal közepét a svédek alkották, a balszárnyon a lengyelek, a jobbszárnyon pedig a reguláris hajdúk és a tiszántúli gyalogság állt. A huszárság — Sennyey, Draguly — továbbá az ütközet alatt a hídon még átjött többi ezred, a második vonalba állott fel.³³ Ezt a helyet, vagyis a kurucok táborhelyéül kisse-

³³ *Dr. Reiszig Ede* Nógrád vármegye monographiájában (111. oldal), Nógrád vármegye történetének leírásánál, a romhányi csatáról azt írja, hogy itt Heister tábornagy verte meg Rákóczi és Bercsényi hadait. Rákóczi sátora az emlékezetes mogyorófa alatt állott és Bercsényi táborát a Petres diülőben. Mindezek az adatok tévesek. Heister ekkor még Bécsben tartózkodott. A mogyorófáról már megemlékeztem. Bercsényi — mint

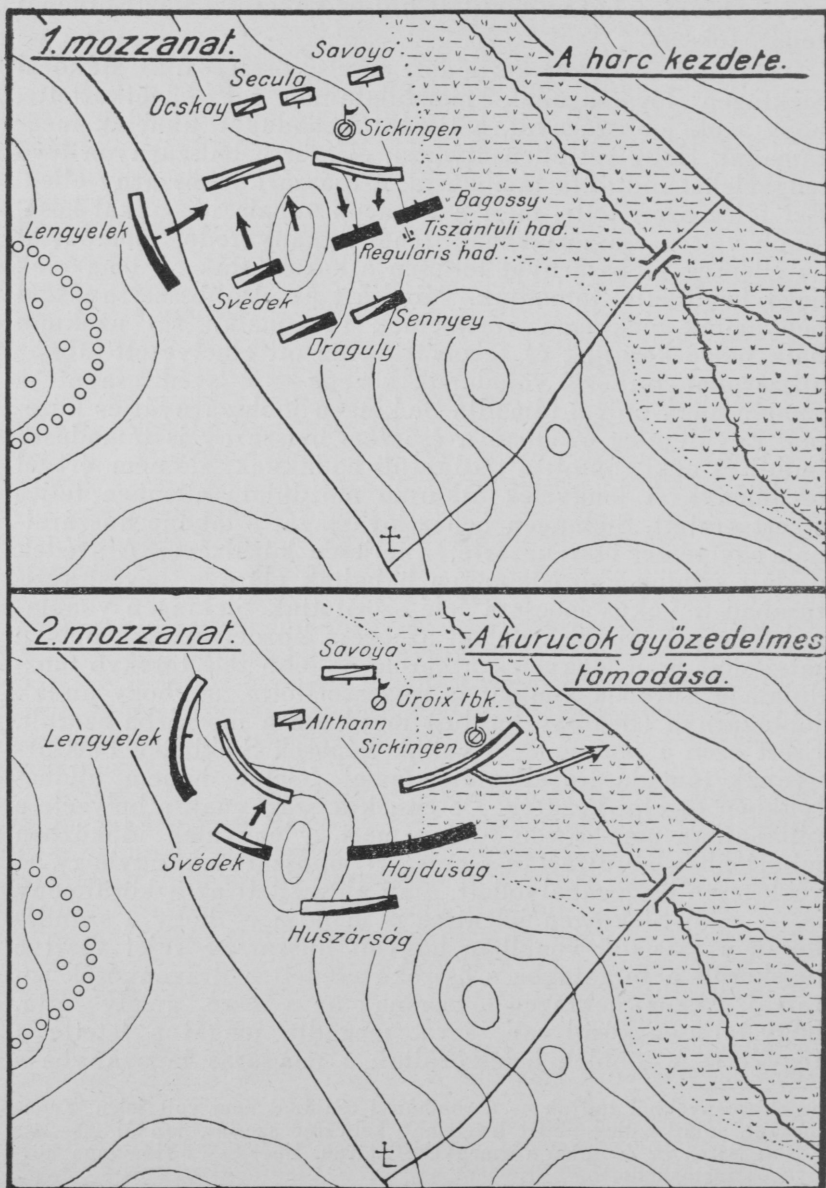
melt legelőt, a romhányi plébánia egykorú naplója³⁴ pontosan megjelöli. Ezalatt a völgy alatt Romhány felett, vagyis északra, csak azt a legelőt lehet érteni, amely a mocsár szegélyén kívül, tehát az említett híd és kőkereszt közti útvonal felett, fekszik.

Délután 3 órakor kezdődött az első összecsapás. Rákóczi Sickingen lovasságának mozdulataiból azt következtette, hogy azok jobbszárnyát, a tisztántúli hadakat, akarják megtámadni. Hogy ezt ellensúlyozza, először a balszárnyon lévő lengyeleket indította támadásra, a császári jobbszárny ellen. Ezt főleg azért tette, mert a kurucok vonala itt sokkal hosszabb volt a császáriakénál, tehát bekanyarodó támadással az ellenség jobbszárnyát teljesen átkarolhatták. A lengyelek nagy lendülettel támadtak. Mindjárt az első összecsapásnál benyomták Sickingen vérteseinek arcvonaltát, sőt azoknak háta mögé kerültek és felzavarták az ott elhelyezett labanc huszárokat. Rákóczi vonalának közepe — a svéd csapat — szintén nagy erővel támadta Sickingen jobbszárnyát és közepét. Egyidejűleg azonban a császári balszárny is támadásra indult és neki rontott a tisztántúli hadaknak, de nem ért el eredményt. A lengyelek átkaroló mozdulata ellenben teljes sikert aratott. Sickingen nehéz lovasságát s labanc huszáriainak egy részét összekeverte és teljesen körülzárta. A svédek ezalatt szintén győzedelmesen haladtak előre s heves kézitűsában a Lókus mocsara felé szorították Sickingen vonalának közepét. Mivel azonban az egész küzdelem szűk helyen játszódott le, a lengyelek átkaroló és jobb felé törekvő mozdulata a kurucok vonalát is összeszorította, úgyhogy annak jobbszárnya (Bagossy hajdúi) majdnem a mocsárba szorult. Ezért ezen a ponton nem voltak képesek Sickingen balszárnyának támadására ellentámadással felelni, hanem állóhelyükben tüzelni kezdtek. De ennek a szárnynak a helyzete e pillanatban nem is volt fontos, mert a lengyelek időközben mindjobban körülzárták a császári jobbszárnyat, úgyhogy az véglegesen összegabalyodott, amit elősegített az a körülmény is, — mint Sickingen jelentése is mondja — hogy a szándékosan a második vonalban hagyott huszárság, fejét vesztve belekerült a forgatagba s összekeveredett a dragonyosok soraival. Ekkor Sickingen lovasainak az a része, amely látta, hogy teljesen körül van zárva, megadta magát s letette a fegyvert. A többiek beleszorultak a mocsaras ingoványba s

az előzményekből tudjuk — a romhányi csatánál nem volt jelen. Fennmaradt, sajátkezűleg aláírt leveleinek keltezése szerint, január 20—24-e között Sáros és Zemplén vármegyék határán, Eperjes és Homonna környékén tartózkodott.

³⁴ *Historia domus annorum 1702—1844*. „Rákóczi Franciscis Rebelis castra hic in valle supra Romhány constituta fuerant.“

3.sz.vázlat

maga Sickingen altábornagy is nyakig merült lovával együtt a posványba. A lengyelek erre a további harcot beszüntették s hozzáfogtak a zsákmányoláshoz, ami annál több eredménnyel járt, mert időközben a harcmezőre érkezett a császáriak egész poggyászvonata, Sickingennek málhás kocsijaival.

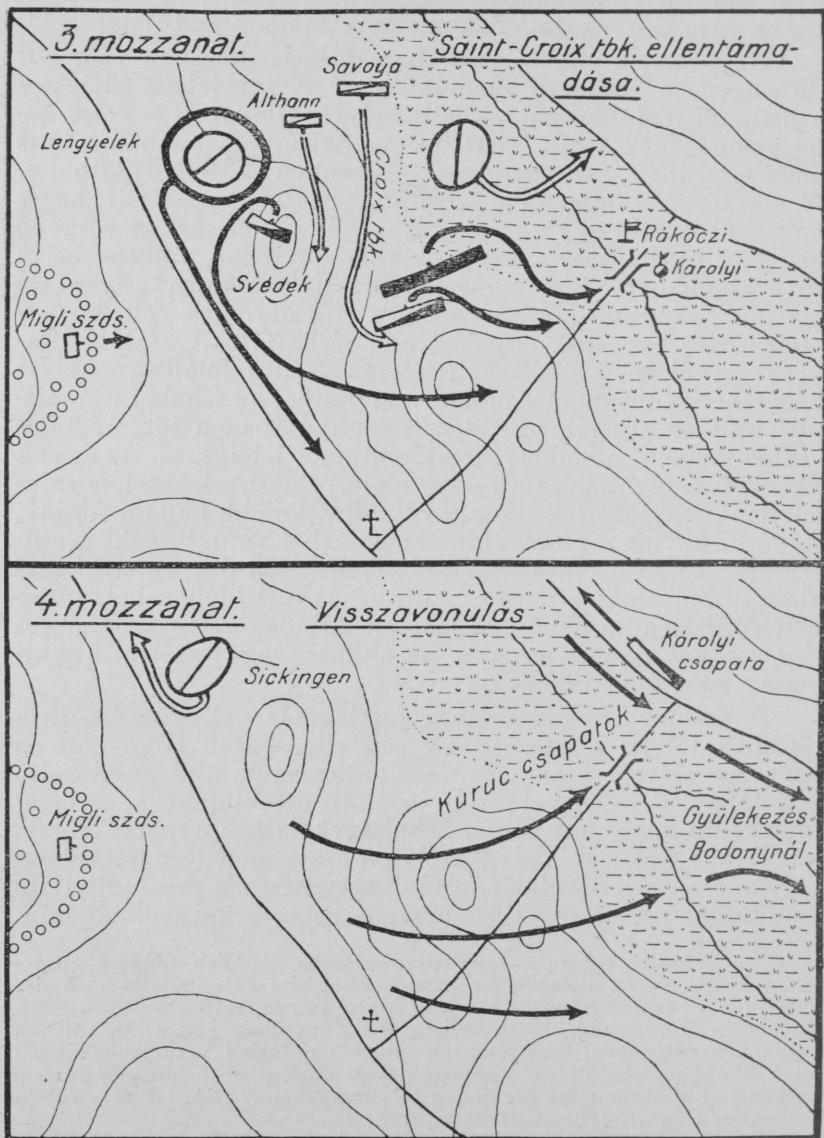
A győzelem ebben a percben Rákóczi kezében volt. Ezt Sickingen is beismeri jelentéseiben.³⁵ A fejedelem elhagyva a bodonyi templomrom melletti helyét, átlovagolt a Petreske-hegy lejtőjének a híd felett fekvő pontjára,³⁶ ahonnan a lába alatt elterülő egész küzdőteret közvetlen közelből láthatta. A viaskodás valamennyi szemtanú szerint rendkívül heves volt. Fűlsiketítő ágyú és puskaropogás, a mocsárban vergődő lovasság ordítószása, a kurucok diadalkiáltása töltötte be a sűrű lőporfüsttől terhes s a januáriusi ködben már szürkülő levegőt. Szemtanú leírása szerint a füst oly sűrű volt, hogy a szomszédos csapatok egymást alig láthatták. A csatába Rákóczi ágyúi is beleszóltak. Ezeknek pontos felállítási helyét nem sikerült meghatároznom. Nem oszthatom Chobot prépost-plébános úr nézetét, aki idézett munkájában a tüzérség felállítási helyéül a bodonyi templomromot jelöli meg. Az ágyúk akkori lövőtávolsága (300—500 méter) miatt a küzdelem színhelyétől nem lehettek ilyen távol. Mint később hallani fogjuk, Rákóczi ágyúit a csata után a mocsárból vontatták ki a császáriak. Tehát a csata végén ott voltak. Ezalatt a rövid idő alatt pedig, amíg a harc tartott, az akkori időben helyváltozást végrehajtani nem igen lehetett. Minden valószínűség szerint valahol a jobbszárnyon, az akkori szokás szerint a gyakoriság vonalából tüzeltek.

A kurucok belemerülve a fosztogatás gyönyöreibe, nem törődtek többet a megvertnek vélt ellenséggel. Hiányzott az egységes vezetés, hiányzott az a parancsnok, aki a csata első vonalában állva, a helyzetet józanul áttekinteni s aszerint intézkedni képes lett volna. Seholsem találjuk nyomát annak, hogy akár Rákóczi, akár Károlyi, a csata menetére bármilyen befolyással is lett volna. Az első, szerencsésen megindított és lendülettel végrehajtott összecsapás után, a kurucoknál min-

³⁵ „...und owohlen anfänglich die Sache ziemlich dubioes ausgehen theills wegen allzugrosser Improportion des Feindts, alls auch der durch die Housaren (obwohlen solche hinter beyde treffen postiret) stark gemachten Unordnung, durch welche die Esquadron gegen der Mitten zusammen getrungen, und dadurch einige Confusion verursacht, auch mich sambt meinen Pferd in einen tiefen Morrast also hineingeworfen, dass mit aller Mühe mich heraus zu salviren gehabt.“ (*Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1710—1—19.*)

³⁶ A fejedelem tartózkodását a Petreske-hegy lejtőjén a néphagyomány is megerősíti. Helyszíni kutatásom közben a község ott portyázó esendőraltisztje mutatott nekem egy forrást, mely állítólag Rákóczi lova patkójának nyomán (?) fakadt.

4.sz.vázlat.

den felső és középső vezetés megszűnt. Az ezredek, századok a küzdelem további során saját szakálukra verekedtek és — fosztogattak — nem törődve azzal, hogy közvetlen közelükben mi történik. Ha Rákóczi vagy Károlyi a helyzetet helyesen ítéli meg, akkor gondoskodniok kellett volna olyan tartalékról, amely az első vonalban küzdő csapatok háta mögött felállítva a visszavonuló kurucokat megállíthatta, s az ellenséget feltartóztathatta volna. Ezt könnyen megtehették, hiszen Bodony környékén állott még érintetlenül a kuruc sereg zöme. Innen pedig a mocsarat déli irányba megkerülve vezetett egy út Romhány község déli kijáratánál fekvő hídhoz. Ezen át 10—15 perc alatt már beavatkozhatott volna a harcba néhány huszárezred még pedig nagyon előnyösen Romhány északi kijáratától kiindulva a vadkeri út mentén. Ez a tartalék tehát új irányból támadhatta volna meg a császári lovasokat. Az elől küzdő harccsoport, egységes vezetésének hiányán kívül ez a — kétségtelen — harcászati mulasztás is lényegesen hozzájárult a balsiker fokozásához. A fejedelem maga is megemlíti, hogy seregének jó része (Károlyi hadteste) tartalékban volt, de ennek felhasználását kellő időben elmulasztotta.

A császári lovasságnál azonban más volt a helyzet. Azokon a pontokon, ahol a kurucok támadásukat beszüntették, a császári lovasok újból kezdtek elővánszorogni a mocsárból s épen maradt, bőséges haditapasztalatokkal bíró tisztjeik köré sorakozni. Rákóczi svédjei szintén gyülekezni kezdtek, de mivel közöttük és a tőlük jobbra lévő hajdúság között egy kisebb dombhát emelkedett, elvesztették velük az összeköttetést. Így azután amikor a svédek zárt rendben újból megindultak Sickingen gyülekező ezredei felé, a tiszántúli gyalogság lemaradt. A svédek karddal a kezükben viaskodtak, a tiszántúli hadak azonban annyira hátramaradtak, hogy puskatüzelésük is eredménytelen volt. Ekkor fordult meg a hadiszerezse Rákóczi kárára.

A császári lovasság balszárnyának gróf Saint-Croix tábornok parancsolt.³⁷ Amikor e szárnynak egy része a mocsárba merült és az azt szegélyező magaslatokra menekült, maga köré gyűjtötte és kissé hátravonta Savoyai Jenő dragonyos ezredét s azután ellentámadásra indult. Csatlakozott hozzá az Althann dragonyos ezred³⁸ parancsnoka, Schuhknecht

³⁷ Gróf Saint-Croix József, Albert tábornok, a Savoyai Jenő nevét viselő dragonyos ezredet vezette e csatában. Ez az ezred lett később a cs. és kir. 15. dragonyos ezred. (*Wrede*: id. munkája III. kötet I. rész 215. lap.)

³⁸ Később cs. és kir. 6. ulánus ezred. (*Wrede*: id. munkája III. kötet I. rész 341. lap.)

alezredes is, ezredének megmaradt töredékével. Saint-Croix éles szemét nem kerülte el az a hézag, amely a kuruc hajdúság és a svédek között támadt. Magával ragadva Schuhknecht alezredes kis csapatát, vakmerő elhatározással bevágatott ebbe a hézagba és éket vert a svédek és a hajdúság közé. Vonalaikba berontva azután balra bekanyarodott és a kuruc huszárság vonalát felsodorva, váratlanul a tiszántúli hadak háta mögött tűnt fel. Ezeket ez a váratlan és erélyes támadás annyira megfélemlítette, hogy kereket oldottak és rendetlenül özönlöttek vissza a bodonyi út felé. Erre a svédek is visszafordultak s követték a gyalogságot. De a visszavonulás nem ment simán. A hajdúság a megfagyott zombékos talajon még úgy ahogy át tudott vergődni, de a kuruc huszárságot Saint-Croix csapata a mocsár szélén utolérte és legázolta.³⁹ Saint-Croix gyors elhatározása s ez a kellő pillanatban harcászati kiváló érzékkel megválasztott helyen végrehajtott lovasroham a csatát végleg eldöntötte a császáriak javára. Ezt Sickingen minden jelentésében loyálisan elismeri, sőt Saint-Croix tábornokot és Schuhknecht alezredest kiváló vitéz magatartásuk elismeréséért előléptetésre javaslatba is hozta.

Ezután az eredményes lovasroham után a császári lovaság gyülekezni kezdett. Ekkor újabb, eddig még érintetlen kuruc huszárezredek közeledtek Bodonytól a híd felé, de amikor azt látták, hogy a császáriak már gyülekeznek, ahelyett, hogy rájuk rontottak volna, érthetetlen módon szintén megállottak. Hogy a császáriak harcászati sikere teljes legyen, közbejátszott az ütközet e mozzanatában egy szinte kómikusan ható jelenet. Bánkon. Romhánytól nyugatra, a Viard császári ezred őrsége volt elhelyezve. A kurucok Vadkert felé való közeledésének hírére onnan egy Migli nevű kapitány 12 emberrel, valószínűen mint portyázó járőr, a kora délutáni órákban Romhány felé indult s az ütközet alatt a kőkeresztől nyugatra fekvő (ma már nem létező) kis erdőnek egy kiszögelésében rejtőzött el. Ez a kis csapat akkor, amikor a kuruc arcvonal felbomlása már megkezdődött, egyszerre éktelenül elkezdett trombitálni és dobolni s olyan nagy lármát csapott, hogy a kurucok azt hitték, hogy a császáriak segítségére váratlanul innen érkezik egy erős csapat.⁴⁰ A laza fe-

³⁹ Ezredében lovagolt, mint kapitány Savoyai Jenő herceg unokaöccse „le chevallier de Savoye“ is. (*Armeth*: Prinz Eugen von Savoyen II. 111. oldal.)

⁴⁰ Migli kapitánynak ezt a beavatkozását Kolinovicson kívül egyetlen egykorú forrás sem említi. Sickingen sem tesz erről említést hivatalos harcjelentésében. Thaly s utána mások is így írják „Migli részeges császári kapitány“. Nem tudom, honnan ered ez a „részeges“ jelző? Kolinovics szövege így hangzik: „Miglius Viardianae legionis centurio, vix

gyelmű kuruc csapatok soraiban erre azután végleg felbomlott minden rend, mindenki a Lókus hídján s a gázlókon át igyekezett a patak túlsó partjára. Amikor a lengyelek látták, hogy egyedül maradtak a csatatéren, abbahagyták a fosztoztatást és szintén visszavonultak Romhány felé. „Ubi est princeps?” kiáltozással keresték mindenütt Rákóczit,⁴¹ (valószínűleg azért, hogy további magatartásukra utasítást kapjanak). Amikor a fejedelem seregének pusztulását látta, a dombról lesietett, hogy feltartóztassa a visszavonuló hadinépet. A hídnál találkozott Károlyi Sándor tábornaggal, aki lebeszélte őt a személyes közbelépésről, nehogy újból megismétlődjék a trencsényi eset, amikor a fejedelem a visszavonulás forgatagában lovával együtt felbukott s majdnem fogságba került. Így azután összes csapatait a Lókus keleti partjára vonta vissza és Felső-Bodony község környékén gyülekeztette. Saint-Croix támadásának a nagy harcászati csatadöntő sikerén kívül volt még egy, a császáriak szempontjából igen fontos eredménye. Lovasai kimentették ugyanis Sickingen altábornagyot a mocsárból, mire ő újból csapatainak élére állva, gyülekeztette azokat a vadkerti út mentén.

A csata ezzel véget ért. A két küzdőfél ez alig 1½ óráig tartó, de nagyon heves és meglepő fordulatokban gazdag ütközet után, egymástól széjjelvált anélkül, hogy a csatát bármelyikük is a végsőkéig folytatta volna. Rákóczi csapatainak egy része — Károlyi hadteste — (amely azonban alig volt több 2—3 ezrednél) a küzdelemben nem is vett részt, mert a fejedelem feljegyzései szerint, a harc befejeztekor is még a Lókus innesszó partján állott. A küzdelemben résztvevő ezredek elszéledtek, csupán a reguláris ezredek töredékei, a svédek és lengyelek gyülekeztek Bodonynál. A svédek biztatták Rákóczit, hogy induljon a császáriak után, de a fejedelem elkedvetlenedve csapatainak semmivel sem indokolható gyenge magatartása felett, a császáriakat üldözni nem akarta, hanem hogy a sereg mielőbb pihenőhöz jusson, a visszavonulást elrendelte ugyanazon az úton, amelyen délelőtt jöttek, Bercel, Guta felé.

Pedig még mindig lehetett volna a helyzeten segíteni, sőt a teljes győzelmet is visszaszerezni. Károlyi ezredeit ugyanis a fejedelem mégis előreküldte, hogy a császáriak visszavonulását Vadkert, Szécsény felé elvágják. Ez a csapat azonban

XII. viris stipatus e vicina silva, tympana pulsari. pluresque quam pro numero tubas inflari curat.“ Az itt előforduló „stipatus” szó szerint anynyit jelent, mint összeszorult, vagyis az erdőbe beszorított. Kolinovics értesülése szerint Migli ezért a hadicselért előléptetésben és pénzjutalomban részesült.

⁴¹ *Dálnoki Veres Gerzson* krónikája (*Thaly*: Adalékok a Thököly és Rákóczikor irodalomtörténetéhez. II. kötet 351. oldal.)

nem nagyon fáradozott a parancs végrehajtásában, mert megelégedett azzal, hogy valahol Pusztá-Szátok környékén egy császári csapatot szétugrasztott, annak parancsnokát elfogta s ezzel hazatért. Pedig ha ezek az érintetlen ezredek gyorsan előre vágtatnak, akkor Szátok falunál okvetlenül elreteszelték volna Sickingen visszavonuló csapatai előtt az utat s nem sok fáradságukba került volna ezeket a mocsarakban megforgatott fáradt császári lovasokat teljesen megsemmisíteni. A romhányi csata így a kurucok fényes diadalával, az ellenség teljes megsemmisítésével végződhetett volna. De mindez nem történt meg. „Nem olyan tiszteknek való mesterség volt ez, mint az enyéim” — írja a fejedelem emlékirataiban resig-nált hangon.

V.

Veszteségek.

Bár a csata csak rövid ideig tartott, mert késő délután, 3 órakor kezdődvén, annak a januárban korán beálló esti szürkület hamar véget vetett, a veszteség mindkét részről elég súlyosnak mondható. A csata befejeztével Sickingen ezredei a harteret röviden átkutatták s azután háborítatlanul vonultak vissza Vadkertre. A kurucok még aznap este a Romhánytól kb. 13 km-nyire délkeletre eső Gutáig mentek s ott gyülekeztek. Mindjárt a harc után azonban, mint a fejedelemnek Bercsényihez intézett ama leveléből kitűnik, meyben január 23-án a főtábornokot a csata lefolyásáról röviden értesíti,⁴² „pro recognitione jártak tiszték az harchelyre; 200-ig való magyarnál (többet) nem találták, — a német rakáson omolva fekiüdt.” Mivel a csata után a kuruc szokástól eltérően a csapatok eloszlásuk után már néhány napon belül Guta és Aszód környékén összegyülekeztek, eléggé pontosan megállapíthaták veszteségeiket, amelyeket az első császári jelentések, (Sickingen első harcjelentése és a Wienerisches Diarium) erősen túloznak. E források szerint 2000 halott maradt a csatamezőn, 50 szekér kuruc sebesültet szállítottak Gyöngyös felé, sok tiszt, — közöttük 7 svéd kapitány — és 30 közember esett foglyul, a mocsárból két ágyút húztak ki és 27 zászlót zsákmányoltak. Egy másik bécsi forrás, a Theatrum Europeum⁴³ már csak 1500 halotról beszél. Ugyanennyit mond Kolinovic is idézett krónikájában. Kuruc eredetű forrásainkat, a Mercurius Veridicus hivatalos jelentését és Beniczky Gáspár naplófeljegyzését hitelesebbnek ismerhetjük el. Ezek szerint

⁴² *Archivum Rákócianum*: III. kötet 8. oldal.

⁴³ 1710. évf. XIX. kötet 65. lap.

a csapatok vesztesége elesettekben kb. 350-re tehető, ezek közül 200—250 a gyalogos és 100 a lovas. Ugyanennyinek mondják a sebesültek számát. Valószínű, hogy ebben a számban benne foglaltatik az auxiliaris hadak vesztesége is, amelyeket Turóczi László Ungáriájában⁴⁴ 80 főben állapít meg (40 svéd és 40 lengyel). Szaniszló Zsigmond naplójában⁴⁵ 400 fő veszteségről beszél, ami ez adatokat megközelíti. Tisztek közül eltek: Babocsay Ferenc brigadéros és 3 alezredes; pászthói Horváth István, Becse András (Szentiványi János palotás-ezredéből) és Andreánszky Zsigmond, továbbá 15 gyalogos tiszt, végül Bagothay nemestestőr a gavallérok kompániájából.⁴⁶ Bagothay nemestestőr elestéről Fogarassy István a fejedelem főpohárnoka számol be, Körösy György főkomornyikhoz intézett levelében. „Szegény Cavallér Bagotaj Ur három lövéssel el jövén a harcz helyriül tegnapelőtt Gyöngyösön e világból kimula, ma napon ment Koncz Gábor uram maga brigádájával temetésére...⁴⁷ A sebesült tisztek száma ismeretlen, közöttük volt azonban Rákóczi egyik különösen derék ezredparancsnoka, Paur János obester, ezredének egy kapitányával és egy hadnagyával.⁴⁸

A császáriak veszteségéről sem Sickingen első jelentése, sem a Wienerisches Diarium nem tesz említést. Többi adataink is annyira hézagosak, hogy a veszteség nagyságára csak következtetni tudunk. Kuruc források szerint a németek közül alig menekült meg a csapatok egyharmada, a többi fogságba esett, elesett vagy a mocsárba veszett.⁴⁹ Sok poggyászon kívül a kurucok 10 lovaszászlót zsákmányoltak. Szaniszló Zsigmond említett naplója a császári veszteségek megállapításánál már tétovázik; 1400, majd csak 500 német elestéről beszél. A wieni Kriegsarchiv egykorú okmányai között csupán három olyan iratot találtam, mely a császári veszte-

⁴⁴ Megjelent 1768. Nagyszombat 537. old.

⁴⁵ *Történelmi Tár*: 1891. évf. 275. old.

⁴⁶ *Mercurius Veridicus*, Beniczky, Kolinovics idézett munkái.

⁴⁷ *Nemzeti Múzeum*: Thaly-gyűjtemény 1589. Fol. Hung. 14. 358. lap.

⁴⁸ Paur 1710. február 5-én írja Eperjesről Bercsényinek, hogy két társával ott sinylődik és pénzbeli segílyt kér. Február 11-én pedig megható hangon fejezi ki ragaszkodását a fejedelemhez intézett levelében... „most ugyan felséges kegyelmes uram nagy fájdalommal continenskedem, de bizom s hiszem Istent, Ő Szent Felségét, megkönnyebbiti maholnap sulyos fájdalomaimat. Megvallom felséges kegyelmes Uram nagy szív-fájdalmával is contestálhatom s bánom, hogy érdemtelen csekély presentiammal felséged körül vagy több hadak között nem lehetek. Isten előbbben is egészségemet megtérítvén, viszont felséged hírért, nevét magam előtt fogom viselni csekély hiv szolgálattal kívánván az Uristentől mindeneket felségednek szerencés boldogulást, hosszú életet egyszersmind ajánlván felséged kegyes kegyelmes gratiájába s kegyelmibe magamat...“ (*Országos Levéltár*: Missilis Gyűjtemény.)

⁴⁹ *Archivum Rákóczanum*: III. kötet, 8. oldal; *Mercurius Veridicus* és *Beniczky* naplója.

ségekről szól.⁵⁰ E feljegyzések szerint elestek: a Hohenzollern ezredből: Uhler főstrázsamester és báró Stuben kapitány; az Uhlefeld ezredből: gróf Clary százados; az Altheim ezredből: Logau százados, azután Werner és Clemenz hadnagyok. Megsebesültek: gróf Philippi, báró Dillemond (De la Mont) századosok, Weissbrodt és Probst hadnagyok. Bösinger szerint csak 40 közember sebesült meg, a halottakról nem beszél. Gerardin jelentése azonban egy tizedes, 56 gyalogos és 71 lovas pusztulásáról szól. Mindkét szemtanú (Bösinger és Gerardin) valószínűleg csak saját ezredének veszteségéről számol be, mert nem hihető, hogy ebben a mocsárban vívott véres kézitusában a császári lovasság csak ennyit veszített volna.

Sickingennek mind a 7 ezrede egyformán kivette részét a küzdelemből, tehát feltehetjük, hogy a veszteségben is egyformán osztoztak. Ha tehát alapul vesszük Gerardin zászlós ezredének itt felsorolt adatait, valószínűleg nem sokat tévedünk, ha e sereg veszteségét ezredenként 100—120, tehát összesen kb. 7—800 főre becsüljük ami az egész csapat felének felel meg. Talán igaza lehet annak a Paur ezredéhez tartozó kurucnak, aki január 25-én a császáriak fogságából Vadkertről megszökve, Rákóczinak saját tapasztalata után jelentette, hogy a csata után alig száz német tért vissza Vadkentre, a többi Szécsény felé ment, amiből a fejedelem azt következtette, hogy aligha maradt 500 császári ember épen.⁵¹

Szátok, Tereske, Bodony községekben ma is nyoma van azoknak a régi temetőknek amelyekben a romhányi csata áldozatai pihennek. Dennek pusztán (Romhány—Tereske között) pedig ma is áll még 4, már olvashatatlan írású sírkő, amelyek alatt a néphit szerint magasrangú császári tisztek fekszenek. A romhányi plébánia anvakönyvi feljegyzéseiben 1710. évben csupán 1 születés van beírva január 3-áról. Ez évben sem születési, sem halálozási adatok a jegyzőkönyvben nem szerepelnek, aminek magyarázata a plébánia említett „Historia Domus“-a szerint abban rejlik, hogy a lakosság nagyrésze már az év elején elbujdosott részint a császáriak, részint a kurucok zaklatásai elől. A csata után az egész falu elszéledt, sőt maga a plébános is eltávozott falujából s csak 1711-ben tért vissza.

Beszámolvva a csata lefolyásáról és eredményéről, nem mulaszthatjuk el figyelmünket egy olyan mozzanatra is kiterjeszteni, amely az akkori idők hadviselésének egyik jellem-

⁵⁰ *Müholl von Bösinger* alezredes jelentései Savoyai Jenő herceghez Losoncra 1710. I. 25-éről. 1710—1—16. és január 29-éről 1710—1—20; — végül a francia eredetű *Romaris Gerardin* zászlós francia nyelvű jelentése, aki a csatában Croix gróf tábornok vezetése alatt harcolt Savoyai Jenő ezredében. 1710—1—21.

⁵¹ *Archivum Rákócziánium*: 11—12. oldal.

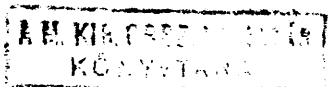
zetes sajátsága volt, t. i. a zsákmányolásra, a poggyász és az elesettek kifosztására. A csaták eme kevés dícséretet érdemlő utójátéka rendszeren a küzdelem befejeztével szokott volt bekövetkezni. Itt azonban Romhánynál a lengyelek és kurucok már első sikerük után hozzáálltak — mint azt majdnem valamennyi kuruc forrás is egybehangzón állítja — a császári poggyász zsákmányolásához. A küzdelem eredményének ez az időelőtti learatása volt nagyrésztben oka annak is, hogy a kocka megfordult. Amikor a kuruc balszárny a csata első mozzanatában bekanyarodva, a császári jobbszárnyat felsodorta és annak hátába került, abbahagyta a császáriak üldözését és a szekerek zsákmányolásához kezdett. Időközben a kuruc sereg vonata is elhagyta Bodonyt. Utban volt Szátok felé és így belekerült a küzdelem forgatagába. A tiszántúli kuruc hajdúk nem törődve azzal, hogy kinek a kocsiját fosztogatják, rátörtek ezekre a szekerekre is, nem kímélve szegyzsemre még magának a fejedelemnek társzekerét és tábori kápolnáját sem, amint ezt Fogarassy István 1710 február 9-én kelt levelében szemléltetően leírja.⁵²

A fejedelem Emlékirata és 1710 július és augusztusi feljegyzései szerint,⁵³ Heister tábornagy Sickingen altábornagyot állítólag felelősségre vonta, sőt le is tartóztatta azért, mert „már előnkbe gyönni s maga corpusát Romhánynál exponálni merte.“ Ez bizonyára csak kőszahír volt, aminek valódiságára a bécsi Kriegsarchiv egykorú iratai között nem tudtam bizonyítékot találni. Ugyanez iratok között július havában azonban több jelentést olvastam Sickingen sajátkezű aláírásával, amelyekben további hadműveleteiről számol be. Nem is valószínű, hogy az udvari haditanács Sickingent egy olyan csatáért vonta volna felelősségre, amelyet a császári jelentések nagy győzelemnek könyveltek el. S hogy az altábornagy az udvar kegyét továbbra is élvezte, annak bizonyossága az, hogy éppen 1710-ben kapott a császártól az elkobozott magyar birtokokból nagyobb adományt.⁵⁴

⁵² ... Én magam részéről a kárt a harc alkalmatosságával valóban meg vallám, mivel három társzekerünket a mieink fel vevén, három pokrócomat, két vánkósomat, pár csizmámot, két pár ingemet, keszkenőimet, etc. elvitték, ezek felett ládámot összeve hasogatván, írásaimat szélyvel hánták s kit el vittének, azon kívül Flges Fejedelem ezüst kalánit tál melegítőjét (a kit mindenek felett szán O Flge) kávéhoz való arany kalánkáját, posztóját, mellyet magammal hoztam volt, két vég muszult, zászlókat, ezüst aranyos sarkantyuját, ezüst pár patkóját s mint egy 45 latig való dirib-darab ezüstet etc. fel praedálták. Ezek felet a kápolnás ládából kehelyt, keresztet, két patinát, gyertyatartókat és több accideneciákat. Ezeknek oka ki legyen, ugy látom Isten a meg ítélője. (*Nemzeti Múzeum: Thaly gyűjtemény 1589/Fol. Hung. 14. 558. lap.*)

⁵³ *Archivum Rákócianum: III. kötet. 158 és 302. oldal.*

⁵⁴ *Dr. Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. 1925. 26. oldal.*

VI.

Mérlegelések. Események a csata után.

Nehéz megállapítani, hogy a romhányi csatát ki nyerte meg? Az ütközet első felében az előny a kurucok részén volt s már úgy látszott, hogy a teljes győzelem is a kezükben van. Croix gróf tábornok öntevékeny közelépése azonban a császáriak javára billentette a mérleget. A fosztogatásba belemerült, laza fegyelmű kuruc csapatok ezután már kevés ellenállást tanúsítottak s a visszavonulást ők kezdték. Viszont a császáriak nem aknázták ki teljesen sikerüket a csata második felében, mert sem a kuruc visszavonuló seregrészt nem követték, sem pedig a Lókus túlsó partján gyülekező seregrészt nem támadták. S amikor a kurucok végleg elvonultak, Sickingen csapatai a csatatér rövid átkutatása után — re bene gesta — hazatértek Vadkert, illetve Szécsénybe. Hogy milyen zűrzavaros fogalmak és benyomások uralkodtak közvetlenül a csata után annak lefolyásáról a kuruc vezetők fejében, annak humoros de találó kifejezését olvassuk Ottlyk György főudvarmester 1710 január 27-én kelt levelében,⁵⁵ aki a csatát röviden így jellemzi: „Németet az elmúlt szerdán megvertük *dicsősegesen*, de a harchelyről *gyalázatosan* elszaladtunk.“

A taktikai sikert kétségkívül Sickingennek kell odaítélnünk. Aránylag kis lovascsapatával elűzte a harcmezőről azt az ellenfelet, amely nyolcszoros túlerővel bírt s azonfelül gyalogsággal és ágyúkkal rendelkezett, szóval olyan fegyvernemekkel, amelyek a mocsaras talajon nehezen mozgó lovaság felett feltétlenül előnyben vannak. A harc mezeje az ő birtokában maradt, mert bár Vadkertre hazament, de a kurucok ide vissza nem tértek s a csata után harmadnapra a mocsárban maradt hadiszereket „az német parasztsággal vitthette az vadkerti sánczba.“⁵⁶ Sickingen a bécsi udvari haditanács megállapítása szerint is győzelmet aratott.⁵⁷ Ez a felfogás érthető is, mert mint tudjuk, Sickingen csupán Károlyival szándékozott megütközni s most a fejedelem egész seregével keveredvén harcba, a csatatérről azt is elűzte. Valószínű, hogy ha nagyobb haderővel rendelkezik, követte volna a fejedelem seregét, így azonban megelégedett helyi sikerével.

Nehezebb kérdés azonban eldönteni, hogy a stratégiai siker kinek a zászlójához fűződött. Thaly⁵⁸ és az ő nyomán

⁵⁵ *Történelmi Tár*: 1888. évf. 575. oldal.

⁵⁶ *Szaniszló Zsigmond* idézett naplója.

⁵⁷ *A Wienerisches Diarium* 1710. évi 680. száma a csatát „ein herrlicher Sieg“-nek mondja.

⁵⁸ *Hadt. Közlemények*: VIII. kötet 459. old. és a magyar kiadáshoz fűzött megjegyzéseiben.

haladó későbbi történetírók szerint Rákóczié a pálma, mert a csata eredménye újból megnyitotta az utat a kurucoknak Érsekújvár felé.

Rónai Horváth Jenő⁵⁹ viszont megállapítja, hogy a győzelem hadászatilag a császáriaké lett azáltal, hogy Rákóczit hadműveleti tervének végrehajtásában megakadályozták s ő a megkezdett támadó hadjáratát nem folytathatta.

E két ellentétes nézet között középútnak tekinthetjük a „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen“ ezzel foglalkozó fejezetének⁶⁰ megállapítását, amely szerint a romhányi csata egyik részről sem bírt nagyobb kihatással a későbbi eseményekre. A császáriak kis létszámukra való tekintettel a győzelmet sem harcászatilag, sem hadászatilag nem aknázhatták ki; a kurucok viszont néhány nap múlva már újból összegyülekeztek s készen állottak további küzdelemre. Hogy mind a két fél győzelemnek minősítette e csatát, kitűnik abból is, hogy úgy a császáriak, mint Rákóczi is Te Deummal ünnepelték a győzelmet. Bösinger alezredes idézett jelentésében megemlíti „in Vadkert ist hierauf am 23. daz Te Deum Laudamus celebriert worden.“ A fejedelem fennhatósága alá tartozó országrészben pedig mindenütt hálaadó Istentiszteletet tartottak a győzelemért. Bercsényi Kassán tartatott Te Deumot. Sréter Éperjesről jelenti Bercsényinek, hogy február 12-én a szepesi várban is Te Deumot celebráltak.⁶¹ A fejedelem és környezete még később is győzelemnek minősítette a romhányi eredményt. Esterházy Antal tábornagynak Aszód-Hévízről írja január 24-én: „... mink is szintén ugy elénekelhetnének az „Te Deum Laudamust“, mint az francia az elmult nyári harczáért: mert Isten jóvoltából mind magunk nemzetbeli hadainknak, mind az idegen nemzeteknek nem-hogy fogyott volna, de nevedett szivek, s el sem oszlott; s ha az ellenség megint összevervén magát, reánk akarna gyünni: bizonyára a harcot kerülni nem fogjuk...“ Majdnem egy hónappal később, amikor tehát már kellő idő elmúlt ahhoz, hogy az eseményeket ne az első benyomások szubjektív befolyása alatt, hanem tárgyilagosan ítélhessék meg, a fejedelem ezt írja⁶² a csatáról: „...noha Istentől már mutatott győzedelmünk teljességére nem mehetett, mindazonáltal az ellenségnek sokkal nagyobb romlásával, mint hadaink számában lött kárunkkal, végződött. De ezzel is hadaink szive el nem csüggedvén, nemzetünk szabadulására felvett mostani

⁵⁹ *Magyar Hadikrónika*: II. rész 379. old.

⁶⁰ II. sorozat, III. kötet 487—490. old.

⁶¹ *Nemzeti Múzeum*: Thaly gyűjtemények Fol. Hung. 1589/15—384. szám.

⁶² *Archivum Rákóczianum*: III. kötet 14. old.

⁶³ *U. o.* 551. old. Rákóczi levele Pápay Jánoshoz február 14-én.

expedícióinkban auxiliaris hadainkkal együtt ujobban egy corpusban lévén, az ellenséggel ujjabb és csakhamar következő ütközetre készek...“

Mindezt figyelembe véve arra a meggyőződésre juthatunk: hogy a romhányi csata Rákóczinak több eredményt hozott, mint a császáriaknak. Ezek legfontosabbikának tartom azt a körülményt, hogy csapatai eddigi szokásaiktól eltérően nem széledtek széjjel, hanem már rövid idő múlva újból harcrakész állapotban voltak. Ez azt bizonyítja, hogy nem egy vesztett csata sajnó benyomásával széledtek szanaszét a küzdelem helyéről, mint pl. a trencsényi vereség után (1708 augusztus 3.), hanem kishitűség és fejevessztettség helyett ezúttal talán a további küzdelmekben vetett bizalom derengett az egyébként nyomorúságos viszonyok között tengődő kurucok lelkében. Érsekújvár megszabadult — legalább egy időre — a császáriak szorongatásától s az 1710. év első felében több olyan kisebb-nagyobb ütközetről olvashatunk, amelyek bizonyosságot tesznek a kuruc sereg vállalkozó szelleméről.⁶⁴ A császári vezérek is így ítélték meg a kurucok helyzetét, ami Sickingennek ismételt jelentéseiből kitűnik, amelyekben sürgős segítséget és támogatást kér Bécsből. Egyik jelentése minden kertelesség nélkül beismeri a kuruc sereg fölényét „Schon bei der neulichen Aktion (t. i. a romhányi csatánál) hat sich die bedeutende Ueberlegenheit der Insurgenten fühlbar gemacht und empfindliche Verluste gekostet, jetzt sind noch namhafte Verstärkungen zu den Feinden gelangt,⁶⁵ während wir noch überdies mit Proviant- und Fournagemangel zu kämpfen haben. Es thut also schleunige und ausgiebige Hilfe noth.“⁶⁶

Január 22-én éjjel a két küzdő fél helyzete ez volt: Sickingen visszarendelte csapatait régi helyeikre (Vadkeri, Szécsény), Rákóczi seregét nem követte, az érintkezés tehát közte és a kurucok között megszakadt.

A fejedelem egész serege Guta környékén táborozott. Csapatainak hangulata egyáltalában nem volt nyomott, sőt a svécusok és lengyelek vissza akartak fordulni az ellenség üldözésére. De Rákóczi ezt ellenezte, mert csapatait pihentetni akarta, már csak azért is, hogy az ütközet közben széledt hadak újból összegyűljenek.⁶⁷ Jónak látta azonban a

⁶⁴ Tavarnoki zsákmányolás, egerszegi lovasharc, az érsekújvári helyőrség portvázásai, Balogh Ádám előretörése január 24-én Lipótvár—Nagyszombat felé, stb.

⁶⁵ Kémei ugyanis azt a hirt hozták, hogy a fejedelem Bercsényit csapataival együtt magához rendelte.

⁶⁶ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: II. sorozat, III. kötet 490. oldal.

⁶⁷ *Beniczky és Kolinovics* idézett munkái.

kuruc sereg újbóli összecsoportosítását az ellenségtől kissé távolabb végrehajtani, ezért seregével 24-én Aszód környékére vonult vissza. Ő maga főhadiszállását Hévíz faluban rendezte be s hadinépét Pest megyében, a Galgavölgy falvaiban telepítette le. Károlyit csapataival Monor—Jászberény vidékére küldte s minden erejéből azon fáradozott, hogy a seregének újjászervezésére szükséges pénzt és élelmiszereket — harácsolás vagy kölcsönök útján — összegyűjtse. Február havában azután Szentmártonkátá környékén telepedett le, s vezéreivel állandó tanácskozást folytatván, innen intézte seregének újjászervezését.⁶⁸

A romhányi csatából a fejedelem sokat tanult. Emlékirataiban⁶⁹ is felpanaszolja, hogy harcra készebb, tanultabb tisztikarral a csata másképen dőlt volna el. A Thököly-felkelés idejéből származó tanulatlan tisztek közül még igen sokan szolgáltak a fejedelem seregében. Nagyon szeretett volna már ezeken túladni s helyüket képzett parancsnokokkal betölteni. A fejedelemnek igaza volt, amikor a romhányi kudarcot jórészt a tisztek helytelen magaviseletének tulajdonította. Az ő kötelességük lett volna csapataikat az időelőtti zsákmányolástól visszatartani. Amikor a csata első mozzanatában a császáriakat visszaverték, a kuruc csapatok üldözés helyett tétlenül megálltak. Ez is a tisztek hibája volt. Amikor pedig a csata második mozzanatában visszavonultak, szükségtelen volt egyhuzamban visszahátrálni a Lókus partjáig. A tiszteknek kötelessége lett volna a hátrálókat már előbb feltartóztatni. E csatában szerzett tapasztalatait a fejedelem papírra is vetette s a tisztikar okulására kiadta röviddel a romhányi esemény után, azt az ismert hadparancsát, amely nem csupán a kuruc sereg akkori szellemének megismerésére, de általában az akkori harcmódorra nézve is rendkívül érdekes ismereteket nyújt.⁷⁰ E parancs főleg a tisztek magatartását szabályozza és kimerítően foglalkozik az ellenség visszavetése közben követendő eljárással és a visszavonulások szabályos végrehajtásával. — Post festum! — Azt is belátta, hogy a mezei hadakkal s általában a kuruc seregnek ama részével, amely csak addig és ott szolgál, ahol kedve tartja, sokra nem lehet... „Ugy látom csak ezen harc persvadeálta nemzetünknek hogy az német ellen *reguláris had nélkül nem boldogulhatunk*; melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat ujonnan szaporítsuk, és fenthagyjunk inkább annak haszontalan

⁶⁸ 1710. február 6-án Szentmártonkátáról kelt írásával Cegléd városától 1000 forint készpénz kölcsönt is vett fel. (*Nemzeti Múzeum Levéltára*: Törzssanyag 843/1710/b.—80. sz.)

⁶⁹ VI. kötet 13. oldal.

⁷⁰ *Hadtörténelmi Közlemények*: V. kötet. 273. old.

fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.⁷¹ A lengyelek és svédek derekas viselkedése a romhányi csatában azt a reményt keltette Rákócziban, hogy ezek képezhetnék talán magvát a jövő kuruc seregeknek. De ez a reménye is hamar szétfoszlott, mert az auxiliaris hadak március elején kijelentették, hogy haza akarnak menni. Rákóczi hasztalan igyekezett visszatartani őket: a lengyel ezredek az év tavaszán valóban felbomlottak s elszéledtek. E vígasztalan helyzethez még hozzájárultak az elemi csapások, a pestis, amely már nemcsak a csapatok között, hanem az egész ország területén leírhatatlan módon dühöngött. Volt olyan kuruc ezred, amelynek több mint a fele halt el, nemcsak egész falvak, hanem egész megyék elnéptelenedtek.⁷² A betegség a tisztikarból is szedte áldozatait. Buday István, Gyürky Pál tábornokok, Bagossy Pál, Szalay Pál brigadérosok és számos főtiszt pusztult el ebben a nyavalyában.⁷³ A döghalál nemcsak az emberek, de a szarvasmarha között is dühöngött, s betetőzésül kelet felől sáskajárás indult, amely Erdély és Magyarország alföldi részeinek termését megsemmisítette.⁷⁴

A romhányi csatának megvolt az az egy pozitív eredménye, hogy az ezen a vidéken fekvő legfontosabb erősség, Érsekújvár, a császáriak nyomása alól egy időre felszabadult. De ez a nyereség is csak ideig-óráig tartott, mert amikor Pálffy János tábornagy ez év nyarán szabályszerű ostromzárral fogta körül a várat, az sokáig nem tarthatta magát és szeptember 23-án kapitulált.

Ilyen körülmények között katonai szempontból Rákóczi mást nem tehetett, mint minden támadó hadjárat tervét végleg elejteni s a jelenleg bírt területét megvédeni a császáriak támadásai ellen. De mivel, mint előbb említettem, a császári hadsereg sem volt olyan állapotban, hogy erélyes hadműveleteket tudott volna folytatni, a szatmári kibékülésig tartó idő minden különösebb katonai esemény nélkül múlt el. A romhányi csata volt Rákóczi utolsó katonai erő kifejtése s az egész kuruc felkelés legutolsó nagy csatája.

Markó Árpád.

⁷¹ Rákóczi levele Esterházy tábornagynak 1710. január 24-én (*Archivum Rákóczianum*: III. kötet 11. oldal.)

⁷² Bercsényi jelentései Sáros, Abauj, Zemplén megyékről. (*Archivum Rákóczianum*: VI. kötetében.)

Deák Ferenc ezredének több mint a fele elpusztult. (*Archivum Rákóczianum*: VI. kötet 448. oldal.)

⁷³ Márki: II. Rákóczi Ferenc III. kötet 121. oldal.

⁷⁴ Pethő-Spangár krónikája. Kassa 1754. (*Tud. Akad. Könyvtára*: Magy. Tört. Quart 22—88. oldal.)

Magyar önkéntes csapatok az 1859. évi háborúban.¹

(Első közlemény.)

Az egykori magyar-osztrák monarchiában, mielőtt az általános védkötelezettség rendszerét meghonosították, a hadrakelt seregnél olyan szolgálatokra, amelyekhez teljesen kiképzett katonákra nem okvetlenül volt szükség, minden háború alkalmával önkéntes alakulásokat toboroztak. Az ilyen csapatok tagjait csak a háború tartamára avatták fel katonává és elsősorban az előőrsi és hírszerző szolgálatra, valamint az ehhez szükséges szétszórt haremődra képezték ki őket. Így történt 1859-ben is, az osztrák-francia-olasz háború alkalmából.

A császári királyi hadsereg egykorú szervezési szabályzata az önkéntes alakulások számára is tartalmazott intézkedéseket;² Grünne Károly gróf altábornagy, az uralkodó főhadsegéde, 1859. tavaszán ezek alapján promemoriát³ dolgozott ki a magyarországi önkéntes csapatok szervezéséről.

¹ A Magyar Szent Korona országai 1859-ben úgy politikai, mint katonai tekintetben, tudvalevőleg, négy részre voltak osztva: a) a tulajdonképeni Magyarország, b) a temesi bántság és szerb vajdaság, c) Horvát-Szlavonország, d) Erdély. Ebben a tanulmányban csakis a tulajdonképeni Magyarországról toborzott önkéntes csapatokkal foglalkozunk. A temesi bántságban és szerb vajdaságban, valamint Horvát-Szlavonországban 1859-ben szintén állítottak fel önkéntes csapatokat, még pedig az előbb említett országrészben 2 gyalog zászlóalj és 1 huszár osztályt; az utóbbiban 1 gyalog zászlóalj, 1 lövész századot és 1 huszár osztályt. A toborzást ezeken a területeken csak május vége felé kezdték; eredménye azonban jóval alatta maradt a tulajdonképeni magyarországi toborzás eredményének és a csapatok létszáma is kisebb volt, mint amazoké; azonkívül a csapatokat is előbb osztották fel, mint a magyarországiakat. (*Bécsi Kriegsarchiv*: 1859—3000. C. K., 5166 C. K., 4066 C. K.; 1859—1. A.—19—2. *Budapesti Hadilevéltár* 1859—1/6—2948). A továbbiakban, úgy a bécsi Kriegsarchiv, valamint a budapesti Hadilevéltár iratanyagára való hivatkozásnál, az évszámot külön nem tüntetjük fel, mert valamennyi eredeti okmány 1859-ből való. A budapesti Hadilevéltárban a szóbanforgó önkéntes alakulásokra vonatkozó valamennyi okmány külön iratcsoportban van egyesítve „1859—1/6—Freiwilligen Abtheilungen“ néven s a hozzávaló egykorú iktatókönyv, továbbá név- és tárgymutató is megvan. Ehez képest a bécsi Kriegsarchiv iratait röviden „K. A.“, a budapesti Hadilevéltárét pedig „H. L.“ jelezzük.

² A 150. és 151. §§.

³ K. A. 1025. C. K.

Az önkéntes alakulások szervezési szabályzatának és Grünne gróf promemoriájának tartalmát alább, az Albrecht főherceg részéről Magyarország lakosaihoz intézett felhívásból és az önkéntes csapatok szervezési szabályaiból fogjuk megismerni; most Grünne grófnak csak ama javaslatait említjük, amelyek az említett felhívásban és a szervezési szabályokban nincsenek. A hadsereg szervezési szabályzata az önkéntes alakulásoknál csak lovasított gyalogságot ismert, Grünne gróf azonban teljes lovasság szervezését ajánlotta, de az önkéntes lovas század létszámát a sorlovasságénál mégis kisebbnek gondolta. Ezt a javaslatát azzal okolta meg, hogy az önkéntesek kevésbé fegyvelmezettek, tehát a csekélyebb létszám mellett jobban lehet ellenőrizni őket. Az önkéntes lovas században, Grünne javaslata szerint, 130 lóhátas és 13 hátszóval el nem látott közlegénynek kellett lenni.

A toborzóparancsnokságokat, az említett promemoria szerint, következőleg kellett összeállítani: a) *gyalog-toborzó parancsnokság*: 1 százados, 1 alantos tiszt (esetleg II. osztályú százados⁴), 1 kezelőtiszt, 1 főorvos, 1 őrmester, 1 szakaszvezető, 3 tizedes, végül, a toborzó kerület nagysága szerint, 6—8 őrvezető és 50—80 közkatona. b) *Lovas toborzóparancsnokság*: 1 százados, 1 alantos tiszt (II. osztályú százados), 1 kezelőtiszt vagy számvivő altiszt, 1 főorvos, 1 állatorvos, 1 őrmester, 1 szíjgyártó, 1 szakaszvezető, 4—5 tizedes és 40—50 közkatona. Azonkívül, a toborzóparancsnokságtól függetlenül egy-egy tiszt parancsnoksága alatt, fiók-toborzóparancsnokságokat, továbbá, a távolabb fekvő politikai hatóságoknál, beíróhivatalokat kellett felállítani.

Grünne gróf azt is ajánlotta, hogy mihelyt a gyűjtő állomáson egy század együtt van, akkor a toborzó kerületen kívül kell áthelyezni, mert így az önkéntesek fegyvelmezése könnyebb. Az egész csapat elvonulása után a zászlóalj számára $\frac{1}{2}$ vadászpótszázad erejű, a lovasosztály részére pedig 1 főtisztből, 1 őrmesterből, 1 szakaszvezetőből, 4 tizedesből és 33 közlegényből álló osztag (közülük 2 tizedes és 3 közlegény ló nélkül) a gyűjtőállomáson marad, hogy az ujoncotat kiképezze, időről-időre pótlást küldjön s eképen a csapat és toborzóparancsnokság összekötő szerve legyen.

Az önkéntes zászlóaljnak tehát 100 ember létszámú toborzóparancsnoksága és 70 főnyi pótcapata, a lovasosztálynak pedig 60 főnyi toborzóparancsnoksága és 40 főnyi pótcapata lesz. Mivel pedig valószínű, hogy a zászlóalj, illetőleg lovas osztály felállításának befejeztével a toborzó-

⁴ A századosoknak két csoportba osztása a régi hadseregben 1908-ig fennállott.

parancsnokság dolga csökkenni fog, tehát létszámának felét a pótcapat alakítására lehet felhasználni.

A javaslat külön kiemelte, hogy bár a hadsereg szervezési szabályai szerint a foglalkozás nélküli csavargókat az önkéntes csapatokba kell kényszerrel besorozni, ezt a rendszert már csak azért is jó volna mellőzni, nehogy a jobb elemek a belépéstől visszariadjanak. Épen úgy vigyázni kell az önkéntesek testi alkalmasságával szemben csökkentett igényekre is, mert a toborzóparancsnokságok könnyen besoroznak olyanokat, akik katonának egyáltalában nem valók.

I. Ferenc József 1859 március 26-án elfogadta Grünne gróf altábornagy előterjesztését;⁵ majd Albrecht főherceg tábornagyhoz, mint a III. hadseregnek Budán székelő parancsnokához intézett kéziratában elrendelte, hogy Magyarországon 3 önkéntes gyalog zászlóalj és 4 önkéntes huszárosztályt kell felállítani.⁶

A hadseregfőparancsnokság, mely abban az időben a hadügyminiszteri teendőket is végezte, a császári kéziratban foglaltak részletesebb kiegészítéseül, 1859 április 29-én a III. hadseregparancsnokságnak, a budai országos vezénylő tábornoknak, a 3., 9., 6., 11., 4., 7., 5. és 8. huszárezrednek, végül a prágai ruházati bizottságnak április 29-én rendeletet⁷ küldött, amelyben az önkéntes csapatok felállítására vonatkozó intézkedések megtételére, a szervezéshez szükséges keretekhez legénység átadására, továbbá az önkéntes csapatok részére ruházati anyagok előkészítésére és átadására intézkedett.

Albrecht főherceg, a császári kézirat és a hadseregfőparancsnokság rendelete alapján, május 2-án, magyar nyelven, az alább szóról-szóra következő felhívást bocsátotta ki:⁸

Magyarország hű lakóssaihoz!

Ó Felsege a Császár, legkegyelmesebb Urunk, mult hó 28-dikáról a következő legmagasabb kéziratot méltóztatott hozzám intézni:

„Kedves rokonom Albert főherceg úr! A helyzet komoly volta teljes, legkiterjedtebb erő kifejtést követel, s ennek következtében minden katonai harcerő síkra szólítása mellett szabadcsapatok állítását is kívánja, mely mint rendkívüli szabály alattvalóim hűségében és odaadásában gyökerezvén, ezen harcerők szaporításához még mindenkor tetemesen és lényegesen járult..“

„Ennélfogva Kedveltségedet fölszólítom, hogy Magyarorszá-

⁵ K. A. Präs. 1154.

⁶ K. A. Kriegsministerium 48—49/2.

⁷ K. A. Kriegsministerium 2. A. 48—49.

⁸ H. L. 1.

gomban azonnal szabad gyalog zászlóaljnak és huszárosztályok alakításához fogjon."

„Ő Felsége a legmagasabb trón és birodalom megsértett szent jogai miatt lángra lobbant küzdelemben számít Magyarország vitéz népeire, kiknek harcias szelleme már oly sokszor legszebb fényben tündöklött.

„Azon reményben vagyok, hogy Magyarország a császári bizalom szavának örömet hódoland s rég ismert lovagias vitézségét most is igazolandja.

„Meg vagyok győződve, miszerint az ország derék fiai — mennyiben őket családjuk gondja s gazdaságuk üzése házi tűzhelyökhöz nem köti — szívesen ragadandják meg ez alkalmat, hogy a hazai történelmet egy új lappal gazdagítsák, mely tiszteletteljes bizonyoságot tegyen az uralkodó-ház iránti azon őszinte ragaszkodásról és mély monarchiai érületről, mely az országnak mindenkor fődíszét képezé.

„Midőn tehát a fölállítandó szabad-csapatok iránti elveket közlésem, csak a császári szózat lélekemelő szavait ismételhetem:"

„ISTENNEL A HAZÁÉRT“, melyhez még azt tehetem: „ÉS SZERETETT FEJEDELMÜNKÉRT!“

Buda, május 2-kán 1859.

Albert főherceg m. k.

*Legfelsőbbleg jóváhagyott elvek a szabad-csapatoknak
Magyarországon fölállítása tárgyában.*

1. A szabad-csapatok szabad toborzás úfján alakíttatnak, csupán a háború tartamára eskettetnek föl, s önálló gyalog zászlóaljakból és huszárosztályokból állandnak.

„A lovasságnak kiváló rendeltetése, hogy szétszórt csatározásra és aprólékos harcokra fordíttassék; a gyalogságnak pedig főleg a könnyű gyalogcsapatok szolgálatára kell alkalmasnak lenni.

„2. A beállítás, honosságra tekintet nélkül, a birodalombeli minden oly belföldinek megengedtetik, ki orvosilag hadképesnek találtatik s hadi szolgálatra még a cs. kir. hadseregre nézve megállapítottnál kisebb testnagyság vagy kisebb életkor mellett is elegendő erővel bír; következőleg mindenkinek, ki a fegyverszolgálat által kínált kitüntetésre vágyódik.

„Külföldiek csak legfelsőbb engedély mellett soroztathatnak be.

„3. A gyalog zászlóaljaknak Pest, Győr és Kassa, a huszárosztályoknak pedig Jászberény, Arad, Debrecen és Zala-Egerszeg jelöltetnek ki fő-gyűl- és fölállítási helyekül. A szakaszok az érintett városok neveit, a Jászkunoknál pedig saját kerületükét kapják, s mennyire lehet az önkénytesek megyék és kerületek szerint fognak gyalog- és lovasszázadokba osztatni.

„4. A nevezett helyeken toborzóparancsnokságok, aztán na-

gyobb helységeken a szükséghez képest fiók toborzóparancsnokságok, vagy legalább „beíró hivatalok“ fognak fölállíttatni.

„5. Minden huszár-toborzóparancsnokságok fölhatalmazták, hogy gyalogönkénteseket is fogadhassanak, a pesti, miskolci, unghvári és újhelyi gyalog-toborzóparancsnokságok ellenben huszár önkényteseket is toborozhassanak, kik aztán a legközelebbi huszár- vagy gyalogságosztályoknak átadandók lesznek.

„6. Minden, akár gyalog- akár huszárönkéntes 15 a. é. fr. foglalót kap.

„Minden közlegény, ki már korábban a cs. kir. hadseregben szolgált 20 fr.-tot, s oly előbbi altisztek, kik utóbbi szolgálat idejük alatti jóviseletüket becsületteljes ebocsátólevéllel igazolják, 25 frt. fölpénzt kapnak.⁹

„Különös képességgel bíró korábbi őrmesterek hadnagyi rangra tarthatnak számot s kérvényeiket a budai hadfőparancsnokséghez haladék nélkül küldjék be.

„7. Az önkénytesek saját toborzóparancsnokságainak fölállításáig, egyelőre a kiegészítő járásparancsnokságok bízattak meg, hogy a szabadcsapatokhoz jelentkezőket fogadják el, a háború tartamára eskessék fel s a foglalót nekik fizessék ki.

„8. A pénz és természetbeli illetékek épen azon mérv szerint állapítvák meg, mint a cs. kir. hadsereg fegyverneméinél divatoznak; általában a tisztek és legénység szolgálatuk tartama alatt minden katonai javadalmakat ép úgy élveznek, mint a cs. kir. hadsereg többi tisztjei és legénysége, következőleg az ellátási igényeket is, ha a hadi alkalmazás vagy ellenség előtti szolgálat folytán keresetre képtelenség áll be.

„9. A zászlóalj- és osztály-parancsnokokat Ő Felseége a Császár nevezi ki. Minden önkénytes szakaszhoz néhány tiszt fog beosztatni a cs. kir. seregredekből.

„A többi tiszt helyekre, akár magánál a csapatnál, akár a toborzóparancsnokságoknál, oly nyugzsoldos, továbbá ranggal vagy a nélkül kilépett tisztek fognak fölvéttetni, kik a hadsereg soraiból elváltak vagy nyugalomba léptek s jelenleg hadiszolgálatra ismét fölüdültek.

„Különös tekintetre méltó okok mellett a föl vétel a mostanihoz, vagy az elébb viselthez legközelebbi magas ranggal is történik.

„Azon nyugzsoldos vagy hadseregbeli tisztek, kik a szabadcsapatokba kívánnak soroztatni, kérvényeiket a budai főhadparancsnoksnagnál tüstint nyujtsák be, s említsék meg vajjon magukat csupán a toborzási foglalkozásokra, vagy a csapatbeli szolgálatra is alkalmasnak tartják-e.

„10. Oly célből, hogy magasabb karbeli mívelt fiatalembereknek mindjárt tisztekkép, az alsóbb rang fokozatokon átme-

⁹ Ezeken az összegeken felül, szabályszerűleg, még 3 forint úgynevezett kézipénz (Handgeld) is éppen úgy járt volna az önkénteseknek, mint a hadsereg bármely más újoncának; azonban elrendelték, hogy a kézipénzt az önkénteseknek nem kell kifizetni, mert azok már úgyszólván kaptak aránylag nagyobb összegű toborzópenzt. (H. I. 1555).

net nélkül beállhatásra alkalom nyujtassék, azoknak biztosítatik tisztí hely, kik magukat az általános megállapított toborzási élvezmények húzása mellett 50 gyalog vagy 20 lovas legény toborzására kötelezik.

„11. A szakasz parancsnokságok fölhatalmazvák, hogy kivételképi esetekben mívelt embereket apródokként vehessenek föl, kiknek a szokott apród-vizsgálat az időviszonyok figyelembe vételénél fogva elengedtetik.

„12. A szabad csapatokhoz s a háború tartamára orvosok is előnyös föltételek mellett fogadtatnak föl: kik tehát e részben alkalmazást kívánnak, szándékukat a budai hadfőparancsnokságnál mielőbb nyilvánítsák.

„13. Az önkénytesek felszerelése mind a gyalogság mind a lovasságnál magyar szabású; még pedig a gyalogságnál: világoskék attila és nadrág, fekete zsinórzattal, fővegül szokásos alacsony kerek fekete nemezkalap föltürt karimával, cs. rózsával és fehér tollal; gyalogsági köpeny fehér gombokkal és világoskék hajtókával, a szerelvény többi részei a magyar gyalog seregredekéihez hasonlók.

„A huszárok szerelése következő: A jászkun osztályoknál sötétkék attila, mente és nadrág, fekete zsinórzattal. Minden többi huszárosztály zöld attilát és mentét s vörös nadrágot kap szinte fekete szőrzsinórzattal; fővegül pedig minden huszár fekete nemezkalapot rózsával és fekete tollal; a többi szerelékdarabok és köpenyzsák a rendes huszárokéihez hasonló.

„A szabad csapatok fegyverzete ép olyan mint a cs. k. hadseregé.

„Ezenkívül a Jászkunoknak megengedtetik, hogy a Császárné Ó Felsege által nekik ajándékozott drága zászlót magukkal vihessék; továbbá nekik, valamint a hajdúknak is megengedtetik, hogy azon saját kardjaikat használhassák, melyekkel őket két év előtt a Fejedelem császári kegyelme megajándékozni méltóztatott; ha pedig ezek használhatlanokká válnának értük kárpótlás fog adatni.

„14. A hadsereg számára megkívánható mindenféle szolgálati lovakban nagy szükségnél fogva, kívánatos és igen szívesen fog vétetni, ha az önkénytes huszárok, mennyire lehet, háts lovat is hoznak. Föltéve, hogy az ily ló könnyű lovasság szolgálatának hosszabb ideig megfelelni képes, a lovas ezredek elé szabott mérték és kor nem fog szigorúan vétetni.

„Az ily kiállított lónak használata a pótlovak árának negyed részét tevő jutalommal, továbbá havonként 2 frt. átalánynyal kárpóttatják; az ellátást pedig, mint önkint érthető — a kincstár viseli.

„Ha ily ló az ellenség előtt megöletnék, vagy sebeztenél fogva hasznavehetetlenné válnék, tulajdonosának vagy más kincstári avagy zsákmány-ló által, vagy pótlovak teljes árának, az eredetileg kapott jutalom levonása utáni kifizetése által fog kárpótlás nyujtatni.

„Az imént említett 2 ft. havi átalány a századnál letétben azoknak közjavaként marad, kik lovaikat maguk szerzik elő.

„Ez alából fognak további szolgálatra alkalmatlan lovaik

is részenként kiegészítetteti, egykori főloszlás alkalmával pedig a meglevő maradék ezen tagok közt a században töltött szolgálattidő mérve szerint kárpótláskép fog kiosztatni.

„15. A magukkal lovat hozó huszár önkényteseknek az is szabadságukra hagyatik, hogy a lószereleket, melynek nem kell szorososan a hadseregi szabályokhoz alkalmaztatni, maguk szerezzék meg.

„A hadi szokásnak megfelelő országszerte divatos lószerelek használata 20 a. é. frt. jutalommal kárpótoltatik, noha az szintűgy mint a ló, az illetőnek tulajdona marad.

„16. Háború bevégeztével a szabad csapatok főloszlattatnak, a valóságos szolgálattól a szabad csapatokhoz átvett főtiszteknek a cs. kir. hadseregben további alkalmazás a főloszlatás idejekor viselt ranggal biztosítottatik; a nyugalmazottak létszámából valók ismét nyugalomba lépnek s magasabb nyugdíjra igényt nyernek mind a szolgálat idő mind azon rang tekintetében, melyet éppen azon percben viselni fognak.

„A hadsereg létszámából s a polgári rendből mindjárt tisztekkép belépettekre nézve, Ő cs. kir. Felsőge további legmagasabb elhatározását fűntartotta, egyébiránt a legvégül viselt tiszti rang megtartása nekik eleve is biztosítottatik.

„17. Azon gyalog és huszár önkényteseknek, kik az ujoncozási kor elérése előtt a szabad csapatba állnak, háború után pedig törvényes szolgálat ideük megrövidítése végett később a seregredekhez állítandók volnának, minden év mely alatt a szabad csapattal ütközetre mentek, két év gyanánt, a többi idő pedig egyszerűen fog jövő 8 éves szolgálattal idejükbe számítottatni.”

A magyarországi vezénylő tábornok, Haller Ferenc gróf altábornagy, az önkéntes csapatok toborzásának és szervezésének végrehajtására kapott rendelet értelmében, ugyancsak május 2-án, külön nyomtatott német nyelvű utasításban tette meg első intézkedéseit.¹⁰ Az utasítás néhány szakaszának tartalmát az Albrecht főherceg által kibocsátott felhívás már magában foglalja, az alábbiakban tehát csak azokról a rendelkezésekről emlékezünk meg, melyeket abból a felhívásból nem ismerhetünk:

Az önkéntes alakulások csupán önálló gyalogzászlóaljkból és huszárosztályokból állanak; mindegyiknek külön toborzóparancsnoksága van. (2. §.) Egyelőre 3 gyalogzászlóalj létesül, egyenkint 6 századdal, kezdetben azonban csak 4 század részére való kerettel. Huszárosztályt egyelőre szintén csak négyet szerveznek.

Ha ugyanabból a toborzókerületből többet mint egy zászlóaljat, vagy többet mint egy huszárosztályt állítanak fel, akkor a fokozatosan felállított osztagok, közelebbi megjelölés

¹⁰ Instruction für die freie Werbung zur Bildung von Frei-Korps (II. L. 5).

végezt, az I., II. zászlóalj, illetőleg huszárosztály nevet kapják.

A toborzó állomáson mindenekelőtt a toborzóparancsnokságot kell megszervezni, az osztagok kereteit megalakítani, az önkéntesek toborzását pedig minden lehető módon előmozdítani. (5. §.) A toborzókerületekben fekvő városokat és nagyobb községeket a toborzó legénység járja be. A kijelölt körzeteken kívül nem szabad toborozni; viszont meg van engedve, hogy a saját toborzókerület határain belül, más kerületekbe vagy a monarchia más országaiba illetékes embereket is fel lehet venni.

Az önkéntes csapatok, valamint toborzó és fiók-toborzó parancsnokságaik állomáshelyeit, továbbá a toborzókerületek beosztását az alábbi táblázat¹¹ mutatja. (4. §.)

A felállítandó osztag	A toborzó parancsnokság		A fiók-toborzóparancsnokság neve és székhelye	A toborzókerület megyéi és városai
	n e v e	székhelye		
Pesti önkéntes zászlóalj	pesti önkéntes gyalog toborzó parancsnokság	Pest	Gyalog fiók-toborzóparancsnokság Szekszárdon	Pest-Pilis, Tolna, Fehér és Esztergom megyék, továbbá Pest és Buda városok
Pozsony-győri önkéntes zászlóalj	pozsony-győri önkéntes gyalog toborzóparancsnokság	Győr	Gyalog fiók-toborzóparancsnokság Pozsonyban, gyalog fiók-toborzóparancsnokság Selmechányán, gyalog fiók-toborzóparancsnokság Komáromban, gyalog fiók-toborzóparancsnokság Pápán	Veszprém, Győr, Komárom, Sopron, Moson, Pozsony, Felső-Nyitra, Alsó-Nyitra, Bars, Hont és Zólyom megyék, továbbá Pozsony város.
Kassamiskolci önkéntes zászlóalj	kassa-miskolci önkéntes gyalog toborzóparancsnokság	Kassa	Gyalog fiók-toborzóparancsnokság Miskolcon, gyalog fiók-toborzóparancsnokság Ujhelyen, gyalog fiók-toborzóparancsnokság Lőcsén, gyalog fiók-toborzóparancsnokság Ungváron	Szepes, Sáros, Abauj-Torna, Ung, Bereg, Ugocsa megyék és Zemplén megye északi területe S. A. Ujhelytől felfelé, továbbá Kassa város, Borsod, Gömör, Nógrád megyék és Zemplén megye déli része Sáros-pataktól kezdve

¹¹ H. L. 6

A felállítandó osztág	A toborzóparancsnokság		A fiók-toborzóparancsnokság neve és székhelye	A toborzókerület megyéi és városai
	n e v e	székhelye		
Jász és Kun önkéntesek huszár osztálya	jászberényi huszár toborzóparancsnokság	Jászberény	Huszár fiók-toborzóparancsnokság Karacson, huszár fiók-toborzóparancsnokság Félegyházán	a jász és kun kerületek, továbbá Heves, Szolnok és Pest-Solt megyék
Debreceni és hajdu önkéntes huszár osztály	debreceni és hajdu huszár toborzóparancsnokság	Debrecen	Huszár fiók-toborzóparancsnokság Nagyváradon, huszár fiók-toborzóparancsnokság Szatmár-Németiben	Szatmár, Szabolcs, Észak-Bihar és Dél-Bihar megyék, továbbá Nagyvárad város
Aradi önkéntes huszár osztály	aradi huszár toborzóparancsnokság	Arad	Huszár fiók-toborzóparancsnokság Szegeden	Arad, Békés, Csanád és Csongrád megyék
Zalaegerszegi önkéntes huszár osztály	zalaegerszegi huszár toborzóparancsnokság	Zalaegerszeg	Huszár fiók-toborzóparancsnokság Pécsent, huszár fiók-toborzóparancsnokság Szombathelyt	Baranya, Somogy, Zala és Vas megyék

Ebben a táblázatban, Máramaros, Trencsén, Liptó és Árva-Túróc megyék kivételével, a szűkebb értelemben vett Magyarország valamennyi megyéje szerepel. Az említett négy megye nagyobb távolságra lévén a toborzóparancsnokságok székhelyétől, területükön nem katonaszemélyek végzik a toborzást, hanem csupán a politikai hatóságoknál létesített beíró hivatalok (Einschreibe-Bureau) szolgálnak az önként jelentkezők gyűjtésére. A toborzóparancsnokságok elhelyezésétől függ, hogy valamely megye, vagy annak egyik része, melyik legközelebbi toborzóparancsnoksággal lépjen hivatalos érintkezésbe. Az előbb említett négy megye hatóságainál toborzott önkéntesek közül a máramarosiakat az ungvári, a trencsénieket a pozsonyi, a liptóiakat és az árva-túróciakat pedig a selmechányai fiók-toborzóparancsnokságnak kell átadni. (5. §.)

Az önkéntes csapatok és toborzóparancsnokságaik állományára vonatkozólag a következők a mértéket adók:

a) A zászlóaljtorzsek és a századok létszáma ugyanaz, mint a sorgyalogságnál.

b) A lovas alakulások állománya hasonló a sorlovasság állományához, azzal a különbséggel, hogy századonként csak 150 közlegény lehet. Az osztály egyik alantós tisztje segéd-tisztül osztandó be.

c) A toborzóparancsnokság tisztjei és legénysége a zászlóalj, illetőleg huszárosztály létszámába nem számítanak. (6. §.)

Mindama megyék és járások székhelyén, ahol toborzó vagy fióktoborzó parancsnokság nincs, beíróhivatal létesítendő, ahol a jelentkezőket előzetes orvosi vizsgálat után felveszik, személyi adataikat a toborzó-jegyzőkönyvbe írják, s a szerint amint már több önkéntes összegyűlt, őket nyolcnaponként, valamely megbízható hivatalszolgáival, az illetékes toborzóparancsnoksághoz küldik, ahol formászerű felavatójuk történik. A toborzóparancsnokság az önkéntesek szabályszerű ételmezési költségeit a polgári hatóságnak megtéríti. A toborzópénzt a polgári hatóság az önkéntesnek azonnal kifizetni tartozik, valamint a 6 krajcárnyi közlegényzsoldot is, az utóbbit naponta. (7. §.)

A fiók-toborzóparancsnokságok az önkénteseket felszerelik és 8—8 napi időközben a főtoborzóparancsnoksághoz küldik. Mihelyt az önkéntes csapatok elérik a rendszeresített létszámot, a vezénylő tábornok megszünteti a fiók-toborzóparancsnokságokat. (8. §.)

A szerezdektől átadott tiszteket mint rendfokozatuk legidősebbjeit kell besorolni. A többi tiszt állásokra kinevezettek közül azoknak, akik annak idején tiszt jellegük megtartásával léptek ki a hadseregből, kinevezésük napjától számít a rangjuk, még pedig akár az eredeti, akár — különös kivételképen — a legközelebbi magasabb rendfokozatban. Aki pedig tiszt jellegének megtartása nélkül vált meg a hadseregtől, azt csak mint rangban legfiatalabb hadnagyot lehet kinevezni, ha mindjárt magasabb rendfokozatot viselt is annak idején.

Az önkéntes csapatok tisztjei előléptetésének joga a magyarországi vezénylő tábornokot illeti, aki az ezredtulajdonos minden jogával él addig, amíg az önkéntes csapatok a monarchia határain belül vannak. A monarchia határain túl ezek a jogok az illető ezredparancsnokot illetik.

Mindenkor figyelemmel kell lenni arra, hogy a tisztnek a legénység anyanyelvét ismerjék. (9. §.)

Nehogy az állandó hadsereg későbbi pótlása kárt szenvedjen, csak olyan egyént szabad önkéntesül felavatni, aki az

állításköteles kort¹² még nem érte el, vagy aki törvényes katonai szolgálatának¹³ már eleget tett, avagy 26 éves koráig még nem volt sorozáson. A még állításköteleseknek, ha később a hadseregbe beosztatnának, mindenegyes olyan évet, amely alatt az illető ember az önkéntes csapat kötelékében valamely ütközetben résztvett, kétszeresen, a többi esztendőzt azonban csak egyszeresen kell beszámítani tényleges szolgálati idejébe. (10. §.)

A toborzó parancsnokságnak törekedni kell, hogy huszárnak olyan legényeket vegyenek fel, akik lovat is hoznak magukkal. Az önkéntes lovasságnak, nyeregbunda és csótár helyett, bélelt nyeregtakarója van, amelynek azonban a nyergen levő egész málhát fednie kell. (11. §.) Az önkéntesek kalapját a császári sas díszíti. Hadapródok saját ruházatukat viselhetik.

A gyalogság hátiböröndje vízhatlan vászonból is készülhet, a huszárok tarsolyt és karabélyt nem kapnak. A toborzólegénység ruházata ugyanolyan, mint az illető csapattesté.

Mindegyik zászlóaljnak hadszerűen felszerelt ütközet- és málha-vonata van, s általában ugyanazok a szabályok és utasítások érvényesek számára, mint a sorkatonaságnál.

A zászlóalj és lovasosztály parancsnokokat az ezredparancsnok fegyelmi fenytő hatalma illeti, azonkívül őrmesterrel és ennél alacsonyabb rendfokozatú legénységgel szemben a „*ius gladii et aggratiandi*“ jogával is élhetnek. (12. §.)

A toborzóparancsnokságok, katonai, politikai és gazdasági tekintetben, a hadsereg területileg illetékes dandárparancsnokságainak közvetlen felügyelete és a vezénylőtábornok főfelügyelete alatt állanak. Személyi és állomány ügyekben az előljáró zászlóalj illetőleg lovas osztály parancsnokság intézkedik, amely azonban a főtisztek esetleges felváltásához a vezénylő tábornok beleegyezését köteles kikérni. (13. §.)

Mihelyt a toborzó és a fiók-toborzóparancsnokságok megalakulnak, a toborzókat, a toborzótiszt és a járási szolgabíró részéről hitelesített toborzóengedéllyel ellátva, annyi részlegben, amennyiben csak lehet, a toborzóengedéllyen megnevezendő nagyobb helységekbe kell küldeni.

Az ilyen toborzórészlegnek egy megbízható altisztből és 8 közlegényből kell állania, ennél kisebb osztagot nem szabad kiküldeni. Különösen búcsúkat és az országos vásárokat kell felkeresni, s az ilyen alkalmaknál magának a toborzótisztnek is közre kell működnie, mert az ő jelenléte elejét veszi a nagyobb kihágásoknak, a mellett a toborzás eredmé-

¹² A 20. életév.

¹³ 8 évi tényleges és 2 évi tartalék.

nyét is jobban előmozdítja. (14. §.) A toborzó legénységnek nem szabad az önként jelentkezőket csábítgatásokkal félrevezetni, különösen őket rászedni és velük szemben erőszakot alkalmazni. A ki ilyesmit elkövet, azt meg kell büntetni, csapatához vissza kell küldeni és a toborzásnál nem szabad többé alkalmazni. (15. §.)

A toborzótisztek a toborzásra kiküldött altisztektől időről-időre jelentést követeljenek és a mennyiszer csak lehet, személyesen ellenőrizték a toborzókat; mindenféle súrlódást egyenlítsenek ki s ha valami bonyolultabb dolgot maguk nem tudnának érdem szerint elintézni, akkor az előljáró toborzóparancsnokság útján jelentsék azt a vezénylő tábornoknak. (16. §.) A betoborzott önkéntest orvosilag meg kell vizsgálni és ha katonának valóban alkalmas, be kell sorozni. (17. §.) A toborzásra vonatkozó eme szabályok a beíróhivatalok toborzásaira is teljes mértékben érvényesek. (18. §.)

Az orvosi megvizsgálást nem szabad mellőzni; a vizsgálati leletet a toborzótisztból, egy katonai vagy polgári orvosból és egy járási, vagy városi tisztviselőből álló bizottság hozza. Az önkéntesek által hozott lovak alkalmasságát a toborzó tiszt és egy katonai, vagy polgári állatorvos, illetőleg gyógykovács állapítja meg.

A sorozólajstromok, jegyzőkönyvek és anyakönyvek vezetésére a hadseregnél érvényes hasonló szabályok a mértékadók. (19. §.) A besorozott újonc előtt anyanyelvén kell felolvasni és megmagyarázni a hadicikkeket és a háború tartamára szóló érvénnyel kell őt felesketni. A ki az esküit letette, azt a vezénylő tábornok engedélye nélkül semmiféle címen sem szabad elbocsájtani. (20. §.)

A toborzóparancsnoksághoz a fiók-toborzóparancsnokságok ötnaponként jelentést küldenek a toborzás eredményéről; az előbbieket azután ezeket a jelentéseket összesítik és közvetlenül a magyarországi vezénylő tábornoknak terjesztik fel. (21. §.) Ha az újoncnak a toborzás színhelyéről a toborzóparancsnoksághoz, vagy innen a közben már elvonult csapathoz való kísérésére nem volna elegendő legénység, akkor az újoncokat a legközelebbi katonai szállítóház¹⁴ veszi át és rendeltetési helyükre juttatja. (22. §.)

A huszárlegénység kiképzése az irreguláris könnyű lovasság céljainak feleljen meg; tehát nem annyira a helyes lovaglásra és a zártrendben való gyakorlatra, mint inkább az előőrsi és a felderítő szolgálatban való alapos kiképzésre és a szétszórt lovassági harc módra kell súlyt vetni. A gyalogság a sorgyalogság szabályai szerint képezendő ki. (23. §.)

¹⁴ Transporthaus.

A toborzóparancsnokságok a háború végéig, illetőleg az önkéntes csapatok feloszlásáig folytatják működésüket; azonban a csapatok rendszeresített létszámának elérése után csakis a pótlásul szükséges toborzásról gondoskodnak (25. §.)

Az önkéntes csapatok felállítását, az Albrecht főherceg részéről kibocsátott felhíváson kívül, még egyéb módon is igyekeztek előmozdítani. A nyilvántartásra hivatott katonai hatóságok útján úgy Magyarországon, mint — az olasz tartományok kivételével — a monarchia egyéb területein is felhívást intéztek a nyugállományú tisztekhez, hogy mindazok, akik akár toborzásra, akár csapatszolgálatra alkalmasnak érzik magukat, lépjenek az önkéntes csapatok kötelékébe.¹⁵ A közigazgatási hatóságokat pedig a polgári orvosok és seborvosok hasonló felhívásával bízták meg.¹⁶

Az általános hangulat felkeltése végett, a Pester Lloyd című napilap szerkesztőségéhez cikket küldött a vezénylő tábornok.¹⁷

Ismeretesképpen lévén a toborzás kedvező eredményét előmozdító, régen kipróbált eszközök, a kiegészítőparancsnokságoknak, amelyek a toborzást az önkéntes toborzóparancsnokságok megalakulásáig végezték, külön rendeletben hagyták meg, hogy zenezóval, borral és csengő ércpénzzel hajtsák azt végre.¹⁸

A vezénylő tábornok május 7-én elrendelte az összes kiegészítőparancsnokságoknak, hogy a toborzó tiszteket a szükséges utasításokkal és nyomtatványokkal lássák el.¹⁹ Bár az egész monarchiában mindenki tudta, hogy önkénteseket toboroznak, az akkori idők mindenre gyanakvó rendőrsége mégis szükségesnek tartotta, hogy a bécsi állami rendőrfőnökök, Kempen altábornagynak; bejelentse, hogy Pesten május 5—8-ig toborzás folyt. Kempen altábornagy erre vonatkozólag kérdést intézett a budai vezénylőtábornokhoz, aki azután megnyugtatta, hogy a kérdéses toborzás törvényes és az önkéntes csapatok céljait szolgálta.²⁰

A budai főhadparancsnokságnál az önkéntes alakulásokra vonatkozó ügyeket eleinte a meglévő személyzet intézte. Pár nap múlva azonban az ügyek annyira felszaporodtak, hogy külön előadóra volt szükség; a vezénylőtábornok tehát erre a célra Anzenberger József 6. csendőrezredbeli őrnagyot rendelte be.²¹ Az őrnagy se győzte a sok munkát, segítségül tehát Amman István, szintén 6. csendőrezredbeli főhadnagyot vezényelték melléje, noha a csendőrfelügyelő ellenezte, hogy a budai főhadparancsnokság az ő legjobb irodai munkaerőit magának elviszi.²² A két csendőrtiszttel most már külön osz-

¹⁵ H. L. 8., 25, 51. ¹⁶ H. L. 9., 24. ¹⁷ H. L. 2. ¹⁸ H. L. 52.

¹⁹ H. L. 222. ²⁰ H. L. 518. ²¹ H. L. 109. ²² H. L. 252.

tály alakult a budai főhadparancsnokság kebelében, amely az I. csoport 6. osztálya volt s munkaköre kizárólag az önkéntes alakulások ügyeit ölelte fel.²³ Az ügyforgalom egyre növekedvén, május 24-én Würschig számvevőségi tisztviselőnek,²⁴ május 30-án pedig Matzke II. pesti önkéntes zászlóaljbeli alhadnagynak,²⁵ segéderőül való bevezénylése vált szükségessé. Amidőn azután augusztus vége felé az önkéntes alakulások feloszlátását kellett előkészíteni, a pesti önkéntes toborzóparancsnokság még őrnökökat²⁶ is vezényelt a szóbanforgó osztályba, amelynek létszáma — miként lattuk — lassan, de fokozatosan növekedett.

A tisztikar.

Az önkéntes csapatok tisztikarának magva azokból a tisztekből állott, akiket a sereztől hivatalból helyeztek át az önkéntes alakulatokhoz. Kívülök még más tényleges tisztek is kérték az áthelyezést, néhányan azonban visszavonták kérelmüket, mivel előbbi ezredüknél időközben előléptek.²⁷ A ténylegeseken kívül még 1025 nyugállományú és egyéb egykori tiszt kérte kinevezését;²⁸ még augusztusban is, amikor pedig az önkéntes csapatok feloszlátását már előkészítették, még mindig érkeztek kérvények.²⁹

A gyalogsághoz századonként 4,³⁰ a lovasságnál pedig századonként 6³¹ tisztre volt szükség; a törzseknél és a toborzásnál betöltendő tiszti állások az önkéntes csapatok tisztikarának később következő névjegyzékéből vehetők ki. Az önkéntes alakulásoknál összesen 350 tisztre volt szükség, de ennek egy részét tényleges tisztekkel töltötték be, tehát csak mintegy 270 nyugdíjas vagy egyéb egykori tisztet kellett ismét alkalmazni. A budai főhadparancsnok a különböző katonai hatóságoktól beszerzett egykori minősítési okmányok, valamint a csendőrség nyújtotta személyi adatok alapján óvatosan járt el a tiszti kinevezéseknél. A tiszti fogyatékek későbbi pótlása végett a kérvények egy részét egyelőre függőben hagyták; július közepétől pedig, amidőn a háború továbbfolytatásáról már nem lehetett szó, minden kinevezést vagy előléptetést beszüntettek.

Akinek tisztté való újbóli kinevezése bármely okból nem

²³ H. L. 741. ²⁴ H. L. 1140. ²⁵ H. L. 1152. ²⁶ H. L. 2905.

²⁷ H. L. 640., 1851., 2427. ²⁸ H. L. Register. ²⁹ H. L. 926.

³⁰ 1 százados, 1 főhadnagy és 2 alhadnagy. Az alhadnagyi rendfokozat lényegében ugyanaz volt, mint a későbbi hadnagyi (Lieutenant) rendfokozat, csak az elnevezésben (Unterlieutenant) volt különbség.

³¹ 1 elsőosztályú és 1 másodosztályú százados, 2 főhadnagy és 2 alhadnagy.

volt kívánatos, annak kérvényét halogatás nélkül elutasították. Sokan, akik a feltételeknek bár nem egészen feleltek meg, mégis megkísérelték a tiszti állás elnyerését. A folyamodók igen nagy részének ugyanis a polgári életben nem volt végleges állása, a tiszti kinevezés tehát létfenntartás szempontjából kapóra jött volna nekik. A nyugállomány több tisztje pedig vagy magasabb rendfokozatot akart elérni, s ehhez képest a jövőben nagyobb összegű nyugdíjat kapni, vagy szeretett volna visszakerülni ismét a tényleges szolgálatba.

Több nyugállományú törzstiszt századosul akart belépni az önkéntes csapatokhoz, ahol aztán majd tovább előlép. A hadseregfőparancsnokság ezt nem engedte meg.³² Voltak olyan folyamodók, akik a számukra adományozott tiszti rangot nem vették igénybe. Ezeknek kinevezését érvénytelenítették.³³ Az újonnan kinevezettek közül elég sokan elkésve vonultak be, s ezért a vezénylőtábornok meghagyta az önkéntes csapatok parancsnokainak, hogy ezt a mulasztást szigorúan torolják meg.³⁴ Miután ennek a rendszabálynak nem volt kellő foganatja, a vezénylőtábornok a kinevezések közlése alkalmával kiemelte, hogy ha valaki azonnal be nem vonul, annak a kinevezését meg fogja semmisíteni.³⁵

A tiszti rangért folyamodók között meglehetősen sok csendőrtiszt volt, akik közül többen el is nyerték az alhadnagyi rendfokozatot. A csendőrség felügyelője ezzel kapcsolatban panaszt tett a hadseregfőparancsnokságnál, hogy csendőrlegénységet az ő megkérdezése nélkül neveznek ki tisztté. A hadseregfőparancsnokság e miatt szemrehányást tett a vezénylőtábornoknak.³⁶ Később közvetlenül a vezénylőtábornokhoz fordult a csendőrség felügyelője és kérte, hogy csendőregyéneket az önkéntes csapatokhoz ne vegyenek át, mert ő nem nélkülözheti őket.³⁷

A tisztté való kinevezés feltételeinek azt az engedményét felhasználva, hogy egykori őrmesterek szintén kérhetik az alhadnagyi rendfokozatot, igen sok egykori számvivő altiszt folyamodott tiszti rangért, azonban — majdnem kivétel nélkül — eredménytelenül. Azokra az állami tisztviselőkre nézve, akik az önkéntes csapatoknál betöltendő tiszti állás követelményeinek megfeleltek és maguk is szolgálni óhajtottak, nagy könnyebbség volt Bach Sándor báró belügyminiszter május 9-én kiadott rendelete,³⁸ amelyben intéztedt, hogy mindama tisztviselőknak, akik akár a sorhadhoz, akár az önkéntes csapatokhoz fegyveres szolgálatra jelentkeznek, a háború végéig fentartják állásukat. A belügy-

³² H. L. 206. ³³ H. L. 625., 1674., 2245., 1568. ³⁴ H. L. 951.

³⁵ H. L. 2245., 2485. ³⁶ H. L. 1957. ³⁷ H. L. 1956. ³⁸ H. L. 1520.

miniszter megemlítette még azt is, hogy a császár örömmel vette tudomásul, hogy sok tisztviselő katonának jelentkezett.

A vezénylőtábornok rövid időközökben hirdette ki a ki-nevezéseket és előléptetéseket; a törzstiszteket kivéve, alig akadt néhány tiszt az önkéntes csapatoknál, aki négy hónap alatt legalább egyszer ne lépett volna elő. Az előléptetéseket minden alkalommal a hadsereg főparancsnoksághoz is be kellett jelenteni. Az újonnan előlépett tisztek kihallgatáson köszönték meg előléptetésüket csapatparancsnokuknál, aki ezt a köszönetet írásban tolmácsolta a vezénylőtábornoknak.

A fegyverszünet megkötése után a hadsereg főparancsnokság intézkedett,³⁹ hogy ha az önkéntes csapatoknál netán hiánya állna be tisztekben, akkor az a vezénylőtábornok, akinek területén az illető önkéntes csapat állomásozik, az ő alá rendelt sorhadbeli csapatoktól osszon be magyarul beszélő tiszteket, akiket azonban állományilag nem kell áthelyezni az önkéntes csapatokhoz.

Augusztus hó folyamán a hadsereg mindegyik csapattestének be kellett terjesztenie a katonai Schematismus összeállításához szükséges adatokat. A budai főhadparancsnokság az önkéntes csapatok tisztikarának névjegyzékét csapattestenként rendezve állította össze.⁴⁰ Ez a névjegyzék, még egyéb adatokkal⁴¹ is kiegészítve⁴² itt következik:

a) Gyalogság.

I. Pesti önkéntes gyalogzászlóalj: Zászlóaljparancsnok: Kreipner Ferdinánd őrnagy (nyugállományú őrnagy). *I. osztályú századosok:* Peinlich Károly (nyugállományú százados), Baán Mihály (52. gyalogezredbeli százados), Beke István (46. gyalogezredbeli százados), Lusinszky Benedek, tőborzóparancsnok (52. gyalogezredbeli százados), Schulz Ferenc (nyugállományú százados). *II. osztályú századosok:* Killich Péter (55. gyalogezredbeli főhadnagy), gróf Pongrácz Károly (egykori főhadnagy). *Főhadnagyk:* Bertrab Lambert (nyugállományú főhadnagy), Muck János, pótcapatparancsnok (a pozsonyi térparancsnokságnál alhadnagy), Mayerffy Gyula (55. gyalogezredbeli alhadnagy), Kreutzinger Gotthard, zászlóaljsegédtiszt (pénzügyőri biztos, egykor alhadnagy), Joaneli Gusztáv, élelmezőtiszt (nyugállományú alhadnagy), Bosch Antal (táviradai tisztviselő, egykor alhadnagy), Pacor Gyula (20. gyalogezredbeli alhadnagy), Horváthy Ágost (55. gyalogezredbeli alhadnagy), Josipovich János (egykori főhadnagy), Antal Joachim, fióktoborzó parancsnok Szekszárdon (6. csendőrezred-

³⁹ H. L. 2722. ⁴⁰ H. L. 2661. ⁴¹ H. L. 2822, 2895, 5015.

⁴² Az egyes tisztek neve után zárjelbe írt adatok azt mutatják, hogy az illető tiszt abban az időpontban, amikor az önkéntes csapatokhoz beosztották, a hadsereg melyik csapattesténél milyen rendfokozatban szolgált, illetőleg a polgári életben miféle állást töltött be.

beli őrmester), Kromer Antal (26. gyalogezredbeli hadapród). *I. osztályú hadnagyok:* Glaser József (egykori alhadnagy), Zsombory György (10. tüzérezredbeli hadapród), Weilguni Rudolf (polgári számvevőségi tisztviselő, volt alhadnagy), Ziltz Lajos (járásbíróági segéd tisztviselő, egykori alhadnagy), Soukop Alajos (pénzügyi tisztviselő, egykori főhadnagy), Reiner János (a nagyszombati katonai rokkantházban őrmester), Teller Mayer József (61. gyalogezredbeli hadapród). *II. osztályú hadnagyok:* Kállay Ignác (6. vadászzászlóaljbeli hadapród), Droszt Gábor (18. csendőrezredbeli őrmester), Lázár István (pénzügyi tisztviselő, a zászlóaljban hadapród volt), Landwehr Ágoston (44. gyalogezredbeli őrmester), Gáldony János (52. gyalogezredbeli őrmester). *Alorvosok:* Szabó Lajos (polgári seborvos), Rosenberg Frigyes (polgári seborvos), Martinek Károly (a 21. vadászzászlóaljtól vezényelték). *V. osztályú számvevőségi tisztviselő:* Millner János (a számvevőkarból).

II. Pesti önkéntes gyalogzászlóalj: Zászlóaljparancsnok: Anker Lipót őrnagy (52. gyalogezredbeli százados). *I. osztályú századosok:* Sabliak Károly (12. gyalogezredbeli százados), Péterffy Gyula (5. gyalogezredbeli százados), Kreibitz Károly (55. gyalogezredbeli százados), Pollák János (20. gyalogezredbeli főhadnagy). *II. osztályú századosok:* Thorma Vince (52. gyalogezredbeli főhadnagy), Mahler Lipót (55. gyalogezredbeli főhadnagy). *Főhadnagyok:* Adler Sándor (48. gyalogezredbeli alhadnagy), Schwartz Ferenc, élelmezőtiszt (a 12. tábori kórháznál alhadnagy), Tempis Frigyes (12. gyalogezredbeli alhadnagy), Ordódy István (55. gyalogezredbeli alhadnagy), Pietrowsky Szaniszló (adóhivatali ellenőr, volt alhadnagy), Sinnich István, pótcsapatparancsnok (Vác városi tanácsnok, volt alhadnagy), Lószek Mihály (52. gyalogezredbeli alhadnagy), Stirba Lipót, zászlóaljsegéd tiszt (nyugállományú alhadnagy), Párvy Ferdinánd (egykori alhadnagy), Mattyasovszky Ferenc, dandársegéd tiszt (egykori százados). *I. osztályú alhadnagyok:* Láday István, (magánzó, egykori alhadnagy), Monsen Lipót (egykori százados), Palkovics Lajos (magánzó, egykori főhadnagy), Matzke Adolf (6. csendőrezredbeli őrmester), Telihay Zsigmond, (a katonai rendőrtestületnél őrmester), báró Baillou Henrik (a szolgálaton kívüli viszonyban alhadnagy). *II. osztályú alhadnagyok:* Wawreczka Kálmán (46. gyalogezredbeli őrmester), Gačesa Pál (a zászlóaljban volt őrmester), Holländer Aladár (54. gyalogezredbeli hadapród), gróf Boleznay Mihály (5. huszárezredbeli hadapród), Kirchlechner Ernő (telekkönyvvezető, egykor alhadnagy), Kerzer János (18. vadászzászlóaljbeli hadapród). — *I. osztályú számvevő járulnok:* Kraupa János (a számvevőkarból).

Győri önkéntes gyalogzászlóalj: Zászlóaljparancsnok: Rosenzweig János őrnagy (25. gyalogezredbeli őrnagy). *I. osztályú századosok:* Marton Lázár toborzóparancsnok (19. gyalogezredbeli százados), báró Hauer Ignác (nyugállományú százados), Küchler Károly (57. gyalogezredbeli százados), Jelentsik Vince (46. gyalogezredbeli főhadnagy), Winternitz Adolf (48. gyalogezredbeli főhadnagy). *II. osztályú századosok:* Bakáts Miklós (52. gyalogezredbeli főhadnagy), Derra di Moreda Konstantin (bécsi III. önkéntes zászlóaljbeli főhadnagy). *Főhadnagyok:* Milieski Szaniszló,

zászlóaljsegedtiszt (nyugállományú főhadnagy), Müller József, pótcsapatparancsnok (adófelügyelő, egykor alhadnagy), Lakatos Antal (57. gyalogezredbeli alhadnagy), Riess József (55. gyalogezredbeli alhadnagy), Hurtig Ferenc (pénzügyi tisztviselő, egykor alhadnagy), Korbusz Gyula (52. gyalogezredbeli alhadnagy), Leitzinger Domokos, fióktoborzóparancsnok Komáromban (19. gyalogezredbeli alhadnagy), gróf Festetich Alfonz (magánzó, egykor alhadnagy), Pollák Ferenc (a 11. tábori kórháznál alhadnagy). *I. osztályú alhadnagykok:* Rayner Sándor (44. gyalogezredbeli alhadnagy), Gottscheer József (nyugállományú alhadnagy), May Vilmos (magánzó, egykor alhadnagy), Údvardy Imre (a 48. gyalogezred egykori őrmestere), Szinkovits Péter (járási tisztviselő, egykor alhadnagy), Taubler József (a 48. gyalogezred tartalékos őrmestere), Szabó Lajos, fióktoborzóparancsnok Pozsonyban (55. gyalogezredbeli tizedes), Jörgy Lajos, fióktoborzóparancsnok Sopronban (19. gyalogezredbeli őrmester), Dobrovits György (43. gyalogezredbeli őrmester). *II. osztályú alhadnagykok:* Ziegelheim Vencel (58. gyalogezredbeli őrmester), Nasse József (57. gyalogezredbeli őrmester), Jaiczay József, fióktoborzóparancsnok Pápán (19. gyalogezredbeli őrmester), Rupp Alajos (törzsőrmester), Hadzic Henrik (pesti önkéntes zászlóaljbeli őrmester), Stammersky Ferenc (polgári irodatisztviselő, őrmesterből lépett elő), Neuhold Kamilló (54. gyalogezredbeli őrmester), Maier Ferenc (vasúti tisztviselő, egykor alhadnagy). *Főorvos:* Dr. Taussig Ottó (a 15. tábori kórháztól). *Számvevő tisztviselő:* Matusevics János (a számvevőkarból).

Pozsonyi önkéntes zászlóalj: Zászlóaljparancsnok: Weiler Ferenc őrnagy (60. gyalogezredbeli százados). *I. osztályú századosok:* Bahse Oszkár (nyugállományú százados), Cordier Ottó császár-vadászezredbeli főhadnagy), báró Zephyris Adolf (41. gyalogezredbeli főhadnagy), Strasnitzky Bohuslav (54. gyalogezredbeli főhadnagy). *II. osztályú századosok:* Schnepfer Ede (18. vadászzászlóaljbeli főhadnagy), Schäfer Lajos (8. vértesezredbeli főhadnagy). *Főhadnagykok:* Krainik Antal (46. gyalogezredbeli alhadnagy), Arbutina Sándor (egykori főhadnagy), Dembiczky Gyula (egykori főhadnagy), Haszlinger Sándor (egykori főhadnagy), Eschwig Ottó (60. gyalogezredbeli alhadnagy), Deák Alajos pótcsapatparancsnok (telekkönyvi díjnok, egykori főhadnagy), Rosenzweig Ferdinánd (25. gyalogezredbeli alhadnagy). *I. osztályú alhadnagykok:* Fitsche József (katonai rendőri őrtestületbeli őrmester), Suchy Ágost (52. gyalogezredbeli őrmester), Hamböck Ede (egykori százados), Heitzmann Ferdinánd (48. gyalogezredbeli őrmester), Bába Vince (megyei segédtsisztviselő, katona nem volt), Dombroviczky Mihály (vasúti tisztviselő, egykori alhadnagy), Mayer Ágost (vasúti tisztviselő, egykori alhadnagy). — *II. osztályú alhadnagykok:* Feiferlik József (5. csendőrezredbeli őrmester), Veranemann Ferenc (magánzó, egykor alhadnagy), Stoklosinszky János (magánzó, egykor alhadnagy), Erlesbek Henrik, zászlóaljsegedtiszt (10. tüzérezredbeli hadapród), Koss Rudolf (19. gyalogezredbeli őrmester), Sterk József (számvevő-tisztviselő a 55. gyalogezredben). *Tábori orvosi segéd:* Durchhalter Ferdinánd. *I. oszt. számvevő járulnok:* Szekula Lénárd (a számvevőkarból).

Kassai önkéntes gyalogzászlóalj: Zászlóaljparancsnok: Szabó Ágost. őrnagy (62. gyalogezredbeli százados). *I. osztályú századosok:* Hoffmann Imre (nyugállományú százados), Bartuska Miksa, toborzóparancsnok (60. gyalogezredbeli százados), Schiller Adolf (34. gyalogezredbeli százados), Daubner Samu (5. gyalogezredbeli főhadnagy), Farkas István (59. gyalogezredbeli főhadnagy). — *II. osztályú századosok:* Zweyer Alajos (a bécsi katonai rendőri őrtestületnél alhadnagy), Pöschek Henrik (pénzügyőri biztos, valaha főhadnagy). *Főhadnagyk:* Szél Miksa (19. gyalogezredbeli főhadnagy), Gaál Jenő (19. gyalogezredbeli alhadnagy), Matuska Ferenc (60. gyalogezredbeli alhadnagy), Offenbach József (5. gyalogezredbeli alhadnagy), Mannó Gyula, pótcsapatparancsnok (59. gyalogezredbeli alhadnagy), Németh Károly (pénzügyi fogalmazó, egykor alhadnagy), Tarnawsky Mihály (megyei tisztviselő, egykor alhadnagy), Krecsunovits Miksa (adóárnok, egykor alhadnagy), Molnár Károly, fióktoborzóparancsnok (1848/49-ben honvédőrnagy, később alhadnagy). *I. osztályú alhadnagyk:* Betelka Károly, zászlóaljsegédtiszt (egykor alhadnagy), Ehlert Ferdinánd, fióktoborzóparancsnok (segédadófelügyelő, egykor alhadnagy), Kautzner Antal (adóellenőr, egykor alhadnagy), Szerkes Ferenc (59. gyalogezredbeli őrmester), Kuttyák József (57. gyalogezredbeli őrmester), Weidinger Zsigmond (6. gyalogezredbeli őrmester), Wucskovics Ágost, fióktoborzóparancsnok (egykor alhadnagy), Friedl Péter (állampénztári járulnok, egykor alhadnagy), Pischinger Ferenc (állampénztári járulnok, egykor alhadnagy), Kaurczill Károly, élelmezőtiszt (5. csendőrezredbeli számvivő altiszt), Lelák Bálint (megyei díjnok, egykor alhadnagy), Billich János (helytartósági fogalmazógyakornok, egykor alhadnagy). *II. osztályú alhadnagyk:* Rotter József (34. gyalogezredbeli őrmester), Adelsfeld Lajos (a zászlóaljban volt hadapród), Huszár József (54. gyalogezredbeli őrmester), Schiller Aurél (54. gyalogezredbeli hadapród), Wolhadt Emil (12. vadászzászlóaljbéli hadapród), Almásy Jenő (a zászlóaljban volt őrmester). *Főorvos:* Dr. Svehla József (a szertűzéségtől vezényelték). *I. osztályú számvevő járulnok:* Engel Vilmos (a számvevőkarból).

Miskolci önkéntes gyalogzászlóalj: Zászlóaljparancsnok: Mederer Konrád őrnagy (48. gyalogezredbeli őrnagy). *I. osztályú századosok:* Mihályi Miklós (nyugállományú főhadnagy), báró de Fin Ferdinánd (5. gyalogezredbeli főhadnagy), Szerdahelyi Sándor (helyi alkalmazású főhadnagy), Kraft Ferenc (51. gyalogezredbeli főhadnagy). *II. osztályú századosok:* Wendl Adolf (18. vadászzászlóaljbéli főhadnagy), Ell Lőrinc (4. csendőrezredbeli főhadnagy-kezelőtiszt). *Főhadnagyk:* Jobst Ede (26. gyalogezredbeli főhadnagy), Majthényi Kálmán (főhadnagyi rangjáról még 1848-ban leköszönt), Klein János (adóellenőr, egykor alhadnagy), Böhml László (közigazgatási tisztviselő, egykor főhadnagy), Sztriberny Károly (7. csendőrezredbeli alhadnagy), Hernig Ferenc (7. csendőrezredbeli őrmester), Szem Adolf, pótcsapatparancsnok (egykor alhadnagy). *I. osztályú alhadnagyk:* Zuber Gyula (55. gyalogezredbeli őrmester), Richtfellner József (19. csendőrezredbeli őrmester), Iglseder Gyula, zászlóalj segédtiszt (a zászlóaljban volt őrmester), Künzl Máttyás élelmezőtiszt (a zászlóaljban volt

őrmester), lovag Idzellovits Leonhard (a zászlóaljban volt őrmester), Wertich Antal (a zászlóaljban volt őrmester), Seefranz Ferdinánd (egykor főhadnagy), Puri Lajos (5. csendőrezredbeli őrmester). *II. osztályú alhadnagyk:* Névery Sándor (11. hadmérnökzászlóaljbéli szakaszvezető), Walter Ede (megyei irodatiszt, egykor alhadnagy), Szrholetz Károly (2. gyalogezredbeli őrmester), Wrana József (18. vadászzászlóaljbéli hadapród), Braun Antal (távírásztisztviselő, egykor alhadnagy), Tamasits Miklós (a zászlóaljban volt őrmester). *II. osztályú számvevő járulnok:* Steinbacher Keresztély (a számvevőkarból).

b) Lovasság.

Jász-kun önkéntes huszárezred: Ezredparancsnok: gróf Esterházy Sándor ezredes (ezredes a szolgálaton kívüli viszonyban). *Őrnagyk:* Raimondi Sándor, a II. osztály parancsnoka (12. huszárezredbeli őrnagy), gróf Nemes János, az I. osztály parancsnoka (4. dragonyosezredbeli őrnagy). *I. osztályú századosok:* Józsa János (5. huszárezredbeli százados), gróf Dezasse Emil (1. vértesezredbeli százados), Zellhofer Frigyes (nyugállományú százados), Medvetzky Béla (nyugállományú százados). *II. osztályú századosok:* Kubinyi János (1. huszárezredbeli főhadnagy), Rabáts János, toborzóparancsnok (2. huszárezredbeli főhadnagy), gróf Wurmband Ferdinánd (7. dsidásezredbeli főhadnagy), báró Orczy Emil (7. vértesezredbeli főhadnagy), Medvey Lajos (adóellenőr, egykor százados). *Főhadnagyk:* Alborn Tivadar (5. dsidásezredbeli főhadnagy), Dugovits Károly (9. huszárezredbeli főhadnagy), Kabos Gábor (5. huszárezredbeli alhadnagy), Kudelkay Ferenc (9. huszárezredbeli alhadnagy), Zach József (6. csendőrezredbeli alhadnagy), Forster Zsigmond (szolgálton kívüli viszonybeli alhadnagy), Lettlinger Sándor, toborzóparancsnok Karcagon (nyugállományú alhadnagy), Perczel Rudolf (földbirtokos, egykor alhadnagy), Fliesz Vilmos (6. huszárezredbeli alhadnagy), Székely Gábor ezredsegédtiszt (12. huszárezredbeli őrmester), Hönig Vilmos (12. gyalogezredbeli alhadnagy). *I. osztályú alhadnagyk:* Fialka Ferenc (helytartósági tisztviselő, egykor alhadnagy), Latinovits Leo (6. vértesezredbeli hadapród), Harnach Károly, toborzótitzt Jászberényben (62. gyalogezredbeli alhadnagy). *II. osztályú alhadnagyk:* báró Apor Miklós (az ezredben volt hadapród), Gerentsey Izidor, a II. osztály pótesapatparancsnoka (telekkönyvi tisztviselő, nyugállományú alhadnagy), Egelmeyer János (egykor főhadnagy), Kühner Imre, élelmezőtiszt (az ezredben volt őrmester), Szakay József (59. gyalogezredbeli tartalékos altiszt), Battig Sándor (bírósi tisztviselő, egykor alhadnagy), Gaál Gyula (az ezredben volt hadapród), Kodl Bertalan, fióktoborzóparancsnok Félégyházán (12. huszárezredbeli őrmester). *Főorvos:* Dr. Schöff Károly (polgári orvos). *Alorvos:* Persian Gergely (polgári seb-orvos). *Tábori orvosi segéd:* Mise András (polgári sebész). *II. osztályú számvevő járulnok:* Fuchs György, a II. osztálynál (a számvevőkarból). *I. osztályú számvevő tisztviselő:* Prawda Lajos, az I. osztálynál (a számvevőkarból).

I. Debreceni önkéntes huszárosztály: Osztályparancsnok: Mattyasovszky Rudolf őrnagy (nyugállományú őrnagy). *I. osztályú századosok:* Török József (6. huszárezredbeli százados), gróf Zichy Ödön (11. huszárezredbeli százados). *II. osztályú századosok:* Bartos Károly, toborzóparancsnok (nyugállományú százados), gróf Pálffy Zsigmond (4. dragonvosezredbeli főhadnagy), Kudlik Éde (9. csendőrezredbeli főhadnagy). *Főhadnagyk:* Prokopp Gyula (11. huszárezredbeli főhadnagy), Elek Gusztáv (6. huszárezredbeli főhadnagy), Rainay Gusztáv, fióktoborzóparancsnok Nagyváradon (egykor alhadnagy), Gaál Béla (2. huszárezredbeli alhadnagy), Kállay János (6. huszárezredbeli alhadnagy), Heiu Rudolf, élelmezőtiszt (a bécsi katonai rendőri őrtestületnél alhadnagy). *I. osztályú alhadnagyk:* báró Duka Jenő (11. huszárezredbeli alhadnagy), báró Pongrátz Gyula (megyei tisztviselő, 1848/49-ben honvédalhadnagy). *II. osztályú alhadnagyk:* Haader Lajos (5. vértesezredbeli tizedes), Khoor István, osztálysegédtiszt (12. huszárezredbeli őrmester), Bosnyák Lázár (7. csendőrezredbeli őrmester), Beke István, fióktoborzóparancsnok Szatmáron (bírószági tisztviselő, egykor alhadnagy), Halhósy János pótcsapatparancsnok (az osztályban volt őrmester). *Főorvos:* Dr. Vogel Károly (polgári orvos). *Alorvos:* Berkényi Károly (polgári seb-orvos). *I. osztályú számvevő járulnok:* Tinágl Károly (a számvevőkarból).

II. Debreceni önkéntes huszárosztály: Osztályparancsnok: Kostyán Ferenc ezredes (5. dsidásezredbeli alezredes). *I. osztályú századosok:* Ferrich Antal (5. dsidásezredbeli százados), Báró Gusztáv (7. huszárezredbeli százados), báró Dacziczky Hugó (nyugállományú százados). *II. osztályú százados:* Schükell Alfonz (nyugállományú százados). *Főhadnagy:* Szarka Miklós (5. huszárezredbeli alhadnagy). *I. osztályú alhadnagy:* lovag Gniewosz Bódog (nyugállományú alhadnagy). *II. osztályú alhadnagyk:* Riedl Benedek (pénzügyi tisztviselő, egykor alhadnagy), Csicskó Mihály (az osztályban volt őrmester), Dobák János, pótcsapatparancsnok (6. huszárezredbeli őrmester), Welbavszky Alajos (a kecskeméti önkéntes huszárosztályban volt hadapród). *II. osztályú számvevő járulnok:* Ptazovszky Alajos (a számvevőkarból).

Aradi önkéntes huszárosztály. Osztályparancsnok: gróf Török Miklós alezredes (az Arcière-testőrségénél alezredes). *I. osztályú századosok:* gróf Schönfeld Adolf (4. huszárezredbeli százados), gróf Wickenburg Ödön (4. dragonvosezredbeli százados). *II. osztályú századosok:* Csernovits Imre, toborzóparancsnok (nyugállományú százados), Zerdahely Károly (8. huszárezredbeli főhadnagy), Stefezius Antal (6. csendőrezredbeli főhadnagy). *Főhadnagyk:* Vuja Péter (4. huszárezredbeli alhadnagy), báró Bruckenthal Ákos (12. huszárezredbeli alhadnagy), Benkeő Samu (4. huszárezredbeli alhadnagy), báró Fischer Gusztáv, pótcsapatparancsnok (7. huszárezredbeli alhadnagy), báró Wiedersperg Ferdinánd, osztálysegédtiszt (egykori főhadnagy), gróf Pálffy-Daun György (nem volt katona), Benkeő Sándor, fióktoborzóparancsnok Szegeden (4. huszárezredbeli alhadnagy). *I. osztályú alhadnagy:* Schlötterlein Lajos (6. csendőrezredbeli őrmester). *II. osztályú alhadnagyk:* Glückmann Albert, toborzótiszt Aradon

(az osztályban volt őrmester), Tóth Pál (az osztályban volt hadapród), Patay András (az osztályban volt hadapród). *Főorvos*: Dr. Kraus Vilmos (a 12. tábori kórháztól). *Alorvos*: Leitzenberger Mihály (polgári seborvos). *I. osztályú számvevő járulnok*: Steffens Adolf (a számvevőkarból). *II. osztályú állatorvos*: Molnár Károly (polgári sebész).

Kecskeméti önkéntes huszárosztály: Osztályparancsnok: Varga Sándor (8. dragonyosezredbeli százados). *I. osztályú századosok*: báró Andrián Gottfried (5. huszárezredbeli százados), gróf Aichelburg Ferenc (12. dsidásezredbeli százados). *II. osztályú századosok*: báró Babarczy Sándor (5. vértesezredbeli főhadnagy), báró Földváry István (7. vértesezredbeli főhadnagy). *Főhadnagyk*: báró Kulmer István (4. vértesezredbeli főhadnagy), gróf Kokorzowa Lajos (nyugállományú főhadnagy), Voitl Antal, pótcsapatparancsnok (állami tisztviselő, egykor tiszt), Gross Gyula (7. csendőrezredbeli alhadnagy), Obrist Károly élelmezőtiszt (8. huszárezredbeli főhadnagy). *I. osztályú alhadnagyk*: Schiller János (magánzó, azelőtt tiszt), Berger Vilmos (nyugállományú alhadnagy). *II. osztályú alhadnagyk*: Soós Móric (7. huszárezredbeli tizedes), Apeltauer József (az osztályban volt őrmester), Graf Mátyás (8. dragonyosezredbeli őrmester), Plzák János, osztálysegéd-tiszt (8. dragonyosezredbeli őrmester). *I. osztályú számvevő járulnok*: Böhm Jakab (a számvevőkarból).

I. Zalaegerszegi önkéntes huszárosztály: Osztályparancsnok: báró Inkey Ede (nyugállományú ezredes). *I. osztályú századosok*: Gerson Jenő (5. huszárezredbeli százados), gróf Zichy Imre (egykor százados), Kiss Lénárt, toborzóparancsnok (nyugállományú százados). *II. osztályú századosok*: gróf Teleky Gusztáv (12. huszárezredbeli főhadnagy), gróf Szirmay Károly (9. huszárezredbeli főhadnagy). *Főhadnagyk*: Lukinác Ede (8. huszárezredbeli főhadnagy), Czigány Imre, osztálysegéd-tiszt (5. huszárezredbeli alhadnagy), Schwinn László, pótcsapatparancsnok (nyugállományú főhadnagy), Spielmann Tóbiás, fióktoborzóparancsnok Zalaegerszegen (egykor főhadnagy), Kober Gyula, fióktoborzóparancsnok Pécsen (nyugállományú főhadnagy), Csizmadia János (nyugállományú hadnagy), Horváth Zsigmond (egykor főhadnagy). *I. osztályú alhadnagyk*: Szabó Imre (5. huszárezredbeli alhadnagy), Longó András (egykor alhadnagy). *II. osztályú alhadnagyk*: Battig Antal (50. gyalogezredbeli alhadnagy), Jurkovits Ferenc (az osztályban volt hadapród), Temesváry István (4. vértesezredbeli őrmester), Pegata János (az osztályban volt őrmester). *Főseborvos*: Figuli György (polgári seborvos). *I. osztályú számvevő járulnok*: Jansen Szevér (a számvevőkarból). *Állatorvos*: Debreczeny Lajos (polgári gyógykovács).

II. Zalaegerszegi önkéntes huszárosztály: Osztályparancsnok: Horváth János őrnagy (8. vértesezredbeli százados). *I. osztályú századosok*: Motkó Ede (8. huszárezredbeli százados), Somogyi László (9. huszárezredbeli százados). *II. osztályú századosok*: Szabó József (5. vértesezredbeli főhadnagy), Poszády János (7. huszárezredbeli főhadnagy). *Főhadnagyk*: Hanuer Ferdinánd (7. dsidásezredbeli főhadnagy), Somogyi Ferenc (egykor alhadnagy), Schwarzenbrunner János (nyugállományú főhadnagy), Fontana

Alfréd (6. dsidásezredbeli főhadnagy). *II. osztályú alhadnagyok:* Zimmermann Károly (szolgabíró, egykor alhadnagy), Czizány János (1. huszárezredbeli őrmester), báró Bretschneider József (az I. zalaegerszegi osztályban volt hadapród). *II. osztályú számvevő járulnok:* Pohl Antal (a számvevőkarból).

A fenti névjegyzék azonban csakis ama tiszték neveit öleli fel, akik augusztus hó elején az önkéntes csapatoknál tényleg szolgáltak. Az önkéntes csapatok fennállásának előbbi hónapjaiban azonban még mások is töltöttek be tiszti állást ezeknél az alakulásoknál, még pedig:

Az *I. pesti zászlóalj*nál: Stürzer Károly főhadnagy⁴³ és Schramm Károly alhadnagy.⁴⁴ A *II. pesti zászlóalj*nál: Goldmayer Fülöp százados⁴⁵ és Duskocil Albert alhadnagy.⁴⁶ A *pozsonyi zászlóalj*nál: Vincenti Gyula főhadnagy,⁴⁷ Wegschneider Frigyes,⁴⁸ Millenovich Ignác,⁴⁹ Jandly Vilmos⁵⁰ és Anker Gyula⁵¹ alhadnagyok. A *győri zászlóalj*nál: Eckhardt Károly főhadnagy.⁵² A *miszkolci zászlóalj*nál: Csigaházy Kornél százados,⁵³ Strasnicszky Vitislav,⁵⁴ Péchy Antal⁵⁵ és Tahy Antal⁵⁶ főhadnagyok. A *jász-kun huszárezred*nél: Nemes Ferdinánd gróf százados,⁵⁷ Pöschl Antal⁵⁸ és Hoffmann József⁵⁹ főhadnagyok és Pintér István alhadnagy.⁶⁰ Az *I. debreceni huszárosztály*nál: Sántha László alhadnagy.⁶¹ A *kecskeméti huszárosztály*nál: Brandstätter József alhadnagy.⁶²

A toborzás.

A kiadott utasítások alapján 1859. május 3-án kezdődött az önkéntesek toborzása. A vezénylőtábornok az előző napon meghagyta Pesten az Üllői-úti laktanya⁶³ gondnokának, hogy az önkéntesek elhelyezése végett lépjen érintkezésbe Lusinszky Benedek 52. gyalogezredbeli századossal, aki a pesti önkéntes gyalogzászlóalj toborzását vezeti; a városparancsnokságnak pedig május 3-án korán reggelre katonarost kellett kirendelnie a pesti megyeházára, ahol a toborzást végezték. Ugyancsak május 2-án kaptak rendeletet a magyarországi összes kiegészítő és kisegítőkiegészítő,⁶⁴ valamint a toborzó parancsnokságok, hogy a toborzótiszteknek azonnal

⁴³ H. L. 356, 455. ⁴⁴ H. L. 1527, 1568, 2452.

⁴⁵ Mielőtt bevonult volna, a 9. sorgealozezredben Magentánál harcolt és fogságba esett. (H. L. 2245, 2295). ⁴⁶ H. L. 1550. ⁴⁷ H. L. 1018, 1568.

⁴⁸ H. L. 1558, 1675, 1996. ⁴⁹ H. L. 863, 1368. ⁵⁰ H. L. 1051, 1368.

⁵¹ H. L. 1288, 1295, 1295. ⁵² H. L. 453, 1201.

⁵³ Mielőtt bevonult volna, a harctéren megsebesült (H. L. 1010, 1568, 2440). ⁵⁴ H. L. 1174, 1295, 2023, 2571. ⁵⁵ H. L. 1485, 1530, 2076, 2459, 2511.

⁵⁶ H. L. 1485. ⁵⁷ H. L. 1201, 2508. ⁵⁸ H. L. 1728, 1851, 2427.

⁵⁹ H. L. 457, 625, 1526, 2512, 2536. ⁶⁰ H. L. 625. ⁶¹ H. L. 529, 553, 625. ⁶² H. L. 1252, 1525, 1851. ⁶³ A mai Mária Terézia-laktanya.

⁶⁴ 1857—1860-ig Magyarország határterületeinek egy része az osztrák örökös tartományokból kiegészített gyalogezredek egynehányához adott legénységet s mint ezeknek az ezredeknek „kisegítő kiegészítő kerülete” szerepelt, külön kisegítő kiegészítő parancsnoksággal.

hagyják meg, miszerint a toborzólaajstromok másolatát az illetékes kiegészítőparancsnoksághoz juttassák, megjegyezvén, hogy az önkéntesek nem számítanak a kiegészítő kerületből törvényesen kiállítandó újoncok létszámába.⁶⁵

A pesti toborzás jó eredménnyel folyt és annyira igénybe vette a parancsnokot, hogy a vezénylőtábornok május 6-án kénytelen volt elrendelni, hogy váltsák fel.⁶⁶

A vidéken a kiegészítő parancsnokságok szintén elég jó eredményt értek el. Kassán a 34. gyalogezred kiegészítőparancsnoksága május 7-én nyitotta meg a toborzást, amelyhez a város a megnyitás napján nemcsak ingyen bort, élelmszert és zenét adott, hanem minden kassai illetőségű önkéntes toborzópénzét 50 forintra egészítette ki; azonkívül a 34. gyalogezredtől kirendelt 14 főnyi toborzólegénységet a város költségén látta el az új önkéntesi ruházattal és felszereléssel. A két első nap toborzási eredménye Kassán 104 újonc volt.⁶⁷

A komáromi kiegészítőparancsnokság május 5—10-ig 30,⁶⁸ a pozsonyi kisegítő kiegészítőparancsnokság 143,⁶⁹ a soproni pedig 29⁷⁰ embert toborzott a pozsony-győri zászlóalj számára; az utóbbiak között kiszolgált katona volt 1 őrmester, 1 tizedes, 1 dobos és 5 közlegény.⁷¹ Az aradi kiegészítőparancsnokság május 11-ig 18 újoncot gyűjtött a pesti zászlóaljnak, 21 újoncot pedig az aradi huszárosztálynak.⁷²

A lőcsei kisegítő kiegészítőparancsnokság a kassa-miskolci zászlóalj részére május közepéig 230,⁷³ az egri kiegészítőparancsnokság pedig május 28-ig 221⁷⁴ embert toborzott. A debreceni kiegészítőparancsnokságnak május első felében csak 15 huszár- és 10 gyalogújoncot sikerült gyűjtenie a debreceni huszárosztály, illetőleg a kassa-miskolci zászlóalj részére.⁷⁵ A nagyváradi 37. gyalogezred pótzászlóalja nem tudta, hogy az önkénteseket hová küldje; a budai főhadparancsnokság felvilágosította, hogy a gyalogosokat Kassára, a lovasokat pedig Debrecenbe kell küldeni.⁷⁶

A kiegészítőparancsnokságok különben a toborzás terén még akkor is szép eredményeket mutattak föl, amikor az önkéntesalakulások toborzó- és fióktoborzóparancsnokságai már működtek. Így a trencsényi kisegítő kiegészítőparancsnokság május 23-ig összesen 123 embert toborzott a pozsony-győri önkéntes zászlóaljnak és a megye költségén kiállított előfogatokon küldte őket.⁷⁷ Az eperjesi kisegítő kiegészítőparancsnokság május 20-ig 77,⁷⁸ a munkácsi kiegészítőparancsnokság pedig 30⁷⁹ önkéntessel szaporította a kassa-miskolci

⁶⁵ H. L. Präs. 222. ⁶⁶ H. L. 178. ⁶⁷ H. L. 474, 652. ⁶⁸ H. L. 488.

⁶⁹ H. L. 485. ⁷⁰ H. L. 490. ⁷¹ U. o. ⁷² H. L. 715. ⁷³ H. L. 990.

⁷⁴ H. L. 1352. ⁷⁵ H. L. 1355. ⁷⁶ H. L. 809. ⁷⁷ H. L. 1206.

⁷⁸ H. L. 1205. ⁷⁹ H. L. 1207.

zászlóaljat. A szegedi kiegészítőparancsnokság május 25-ig 194 önkéntest toborzott,⁸⁰ akiket a pesti zászlóaljhoz, kis részben pedig az aradi huszárosztályhoz küldött. A turócszentmártoni kiegészítő kiegészítőparancsnokságnál május 16-tól 25-ig nem jelentkezett egyetlen önkéntes sem.⁸¹

Mivel a toborzás további munkáját az önkéntes toborzóparancsnokságok most már maguk is elláthatták, a kiegészítőparancsnokságok május 28-án rendeletet kaptak, hogy az önkéntesek toborzását szüntessék be, a jelentkezőket pedig utasítsák az önkéntes toborzókhoz.⁸² Ugyanakkor szüntették be a polgári hivataloknál felállított beíró irodák működését is.⁸³

A besztercebányai kiegészítőparancsnokság látta, hogy a kerületében, Selmecebányán felállítandó önkéntes fiók-toborzóparancsnokság még június 6-ig sem kezdte meg működését, kénytelen volt folytatni az önkéntesek toborzását, akiket már csak a nagy távolság miatt sem utasíthatott az illetékes önkéntes zászlóaljhoz, Győrbe. Így ennek a zászlóaljnak a részére május elejétől június közepéig összesen 100 ujoncot gyűjtött.⁸⁴

A szegedi kiegészítőparancsnokság a rendelethez híven a nála jelentkező önkénteseket az aradi toborzóparancsnoksághoz utasította, mert Szegeden még nem állították fel a fiók-toborzóparancsnokságot. Mivel ennek felállítása június 14-ig késett, az említett kiegészítőparancsnokság jelentést tett a vezénylő tábornoknak, aki a szegedi fiók-toborzóparancsnokság sürgős felállítását azonnal elrendelte.⁸⁵

A polgári közigazgatási hatóságok beíró irodái szintén május elején kezdték meg az önkéntesek toborzását. A helytartóság pozsonyi kerületi főnöke már az első napokban jelentette,⁸⁶ hogy a jobb eredmény szempontjából szükséges volna, ha a toborzóparancsnokságok mielőbb megkezdenék működésüket, néhány toborzó az új ruházatban megjelenne,⁸⁷ amellet az állami pénztárak utasítást kapnának, hogy a toborzás céljaira minden körülményesség mellőzésével fizessék ki a szükséges összegeket. A kerületi főnök Albrecht főherceg május 12-iki parancsára hivatkozott, amelyben intézkedés történt, hogy egy öltözet önkéntes ruhát küldjenek minta gyanánt Pozsonyba, ahol a polgári szabókkal könnyen el lehet készíttetni akármennyvit.

A felterjesztésnek alig volt valami foganatja. A pozsonyi kerületi főnök május 18-án, az ő alá rendelt összes megyék idevágó jelentéseit mellékelve, újabb jelentést⁸⁸ küldött, hogy

⁸⁰ *H. L.* 1448. ⁸¹ *H. L.* 1555. ⁸² *H. L.* 1578. ⁸³ *H. L.* 1284.

⁸¹ *H. L.* 1858, 2085. ⁸⁵ *H. L.* 1966. ⁸⁶ *H. L.* 552. ⁸⁷ *H. L.* 445.

⁸⁸ *H. L.* 995.

a toborzás nehezen halad, mert egyrészt a toborzók még nem érkeztek meg, másrészt addig, amíg nincs pénz, önkénteseket bajos gyűjteni; a polgári hatóságok mindamellett a cél érdekében elkövetnek mindent, néhol 2 forint előleget is adtak.

Nyitra megye főnöke a pozsonyi kerület főnökének írásban számolt be⁸⁹ arról, hogy a toborzásra vonatkozólag az összes fősztolgabírókat külön értekezleten kioktatta. Javasolta, hogy a kormány adjon rendeletet, amely kimondja, hogy most a toborzás a legfontosabb, a kevésbé lényeges ügyek pedig egyelőre várhatnak. Felhívta a figyelmet, hogy az önkéntesül jelentkező mesterlegények mindnyájan követelik, hogy a harcoló állományba vegyék fel őket, aminek egyetlen oka az, hogy amíg a harcosnak állt ujonge toborzópénze 15 forint, addig a mesterembernek (szabó, cipész) jelentkezők csak 5 forintot kapnak.⁹⁰ Szükségesnek tartotta a megyefőnök, hogy az orvosi vizsgálatot jobban szabályozzák, mert a jelenlegi utasításból nem tudni, vajjon a duzznyakú, vagy a viszértágulós embereket fel lehet-e venni, továbbá az ujoncok korhatára sem ismeretes. A többi polgári hatóságokhoz hasonlóan ő is üdvösnek tartotta, hogy a toborzó különítményeket minél előbb kiküldjék a vidékre, mert azok sokkal jobb eredményt tudnának elérni. Jelentette továbbá, hogy az 1849-ben besorozott tartalékosok közül sokan azért nem jelentkeznek önkéntesnek, mert katonai elbocsátólevelüket még nem kapták meg. A megyefőnök a saját hatáskörében külön utasítást is adott ki a toborzás előmozdítására s azt tudomásvétel végett mellékelte.

Hont megye főnöke szintén küldött jelentést a pozsonyi kerületi főnöknek.⁹¹ Ebben a megyében május 10-ig még nem kezdték a toborzást, a jelentkező önkénteseket a legközelebbi kiegészítőparancsnoksághoz küldték, mert a fősztolgabírák nem kaptak pénzt a toborzás költségeire.

A nógrádi megyefőnök jelentése⁹² szerint, a balassagyarmati fiók-kiegészítőparancsnokság május 9-ig még semmiféle utasítást sem kapott a toborzásra. A megyefőnök személyesen járt el a fiók-kiegészítőparancsnokságnál és ott tudta meg, hogy bár 2 embert már besoroztak, még csak foglalót sem lehetett nekik adni, mert nem volt pénz. A kiegészítőparancsnokság a csekély eredmény okául azt hozta fel, hogy a közigazgatási hatóságok elhanyagolják a toborzás ügyét.

⁸⁹ H. L. 555.

⁹⁰ A mesterlegények, alkalmasint az ő polgári havibérükkel szemben jóval nagyobb összeget képviselő 15 forintnyi táborzópénz végeit, elég nagy számban csaptak fel önkéntesnek. Pl. a győri zászlóaljban, a július 3-iki kimutatás szerint, 355 mesterember volt, köztük 59 cipész és csizmadia, 62 szabó, 25 asztalos stb. (H. L. 2585.)

⁹¹ H. L. 560. ⁹² H. L. 561.

Ez a vád azonban, a megyefőnök szerint, nem állhatott meg, mert a községi jegyzőknek előbb a sorkatonaság tartalékosai és szabadságoltjai részére szóló, mintegy 2000 behívó kézbesítéséről kellett gondoskodni és csak azután foglalkozhattak a toborzással. Ha a toborzó osztagok megjelenének — írta a megyefőnök — minden könnyebben menne. De addig is nehéz a kiegészítőparancsnokság helyzete, mert ha — pénz híján — nem tudja kifizetni a toborzópénzt, a nép azt fogja hinni, hogy lóváteszik.

Kecskeméten május 24-ig szintén még nem voltak toborzók. A polgármester jelentette,⁹³ hogy egyenruhás toborzók nélkül nem is lehet jó eredményt várni. A vezénylőtábornok intézkedésére a jászberényi önkéntes huszárosztály tehát ki-rendelt 1 tisztet a megfelelő toborzólegénységgel,⁹⁴

A nagyváradai helytartósági kerület főnöke arról küldött jelentést,⁹⁵ hogy míg az önkéntes alakulások részére lovakat könnyen lehet szerezni, addig a legénység toborzása lassan halad, mert sem a fiók-toborzóparancsnokság nincs még felállítva, sem pénzt, sem toborzási nyomtatványokat, sem pedig katonaruhát nem küldtek, amelyet azonnal rá lehetne adni az újoncra. Már pedig az utóbbi kétségtelenül és hosszú időn át bebizonyult egyik főbiztosítéka a toborzás jó eredményének. Felemlítette még, hogy az aradi és a debreceni önkéntes huszárosztályok parancsnokai bevo-nultak ugyan, de csak egyedül, más nincs, sem tiszt, sem toborzók, sem pénz, sem egyéb. A polgári hatóságok és a kö-zönség megtesz mindent, de eredményt elérni nem lehet, mert a katonaság részéről nincs semmiféle támogatás. Aradon, Nagyváradon és Debrecenben már 242 újoncot összegyűj-töttek.

Haller gróf altábornagy ezt a jelentést a III. hadsereg-parancsnoksághoz továbbította, ahonnan a türelmetlen ke-rületi főnököt megnyugtatták,⁹⁶ hogy miután a hadsereg mozgósításával igen sok teendő jár, az önkéntes alakulásokat pedig minden előkészület nélkül, úgyszólván a semmiből kell felállítani, tehát mindent egyszerre megcsinálni nem lehet. Debrecenbe és Szatmár-Németibe már kinevezték a toborzó-parancsnokokat, sőt Debrecenből egy tiszt már jelentkezett is az ottani huszárosztály számára való ruhákért. Amíg a toborzáshoz szükséges nyomtatványok megérkeznek, addig kézzel írott űrlapokat használjanak; az aradi huszárosztály parancsnoka a mintát magával vitte. A toborzáshoz szükséges pénz, a bonyolult elszámolás elkerülése végett, nem utalják közvetlenül a polgári hatóságokhoz, amelyeknek a toborzás-ból eredő költségeket az újoncok átvétele alkalmával úgyis

⁹³ H. L. 1514. ⁹⁴ U. o. ⁹⁵ H. L. 754. ⁹⁶ U. o.

megtérítik. Végül hozzáfűzte a III. hadseregpáncsnokság, hogyha a szükséges önkéntes-létszámot a nagyváradi kerületben nem tudnák elérni, a hiányzó embereket majd átutalják más kerületekből, amelyeknek beíró irodáiban ugyanis nagy a tolongás.

A kezdet nehézségei, úgy látszik, a nagyváradi kerületben hamar megszűntek, mert a kormánybiztos május 20-án már azt jelentette,⁹⁷ hogy úgy Debrecenben, mint Aradon a toborzás eredménye igen jó, mindkét huszárosztálynál teljes a létszám és ezért a toborzást beszüntették. A vezénylőtábornok táviratilag azt válaszolta, hogy a toborzás általános beszüntetésére majd idejében fognak intézkedni, tehát csak folytassák. A lóavatás beszüntetésére azonban már folyamatban vannak az intézkedések.⁹⁸

Voltak megyefőnökök, akik anélkül panaszkodtak, hogy a valóságról meggyőződtek volna. A hevesi és a pest-solti megyefőnökök május 16-án azt jelentették, hogy a jászkun-huszárosztály részére még nincs felállítva Jászberényben a toborzóparancsnokság és így a toborzás akadályokba ütközik. A főhadparancsnokság felvilágosította őket, hogy a kérdéses toborzóparancsnokság már fennáll, a fiók-toborzóparancsnokságok pedig a legközelebbi napokban kezdik meg működésüket.⁹⁹

A soproni helytartósági kerület főnöke május 18-án jelentette¹⁰⁰ a beíróhivatalok toborzási eredményét, amelyet elég jónak lehetett mondani. A veszprémi megyefőnök május 22-én javasolta,¹⁰¹ hogy a Pápán felállított fiók-toborzóparancsnokságot helyezték át Veszprémbe, mert ott a kilátások jobbak. A toborzók azonban egyenruhában jelenjenek meg, mert úgy többre mennek. Az egyenruhában való toborzást egyébiránt a legtöbb megyéből javasolták. Így a borsodi megyefőnök május 26-án beküldött ama jelentésében,¹⁰² hogy a miskolci vásár alkalmával 160 önkéntest sikerült toborozni, ajánlotta, hogy a toborzókat huszárruhában küldjék, mert annak nagyobb a varázsa.

Május 27-én a tolnai megyefőnöktől kapott jelentést¹⁰³ a vezénylőtábornok. Tolnában nagyon várták már a szekszárdi fiók-toborzóparancsnokság megérkezését; minden el volt készítve, orvos is díjtalanul állott rendelkezésre, már eddig is szép eredményt lehetett volna elérni. A vezénylőtábornok sürgősen intézkedett, hogy a pesti önkéntes zászlóalj Antal Joachim hadnagyot a szükséges toborzókkal azonnal küldje Szekszárdra, mert ott másnap országos vásár lesz. Antal had-

⁹⁷ H. L. 960. ⁹⁸ U. o. ⁹⁹ H. L. 847. ¹⁰⁰ H. L. 1106. ¹⁰¹ H. L. 1162.

¹⁰² H. L. 1515. ¹⁰³ H. L. 1575.

nagy 1 szakaszvezetővel, 1 őrzővezetővel és 16 közlegénnyel, azonnal el is indult.¹⁰⁴

A kassai helytartósági kerületben igen jó eredménnyel folyt az önkéntesek gyűjtése. A kerület főnökétől május 29-én érkezett jelentés¹⁰⁵ szerint, a kerület egy része még nem is volt kihasználva. A szeptsi és göllniti szolgabírákat dicsőretekkel emelte ki a jelentés, mert előbbi május 27-ig 70, utóbbi pedig 68 alkalmas embert toborzott. A kerületi főnök pénzt kért az önkéntesek élelmiszerére és szállítási költségeire. A göllniti járás községeiből jött önkéntesek önmagukat élelmeztek; ezt a hazafias áldozatkészséget a kassa-miskolci zászlóalj parancsnoka külön jelentésben hozta tudomásra.¹⁰⁶

A vezénylőtábornok, belátva, hogy a polgári közigazgatási hatóságok, anyagi eszközök híján, csakugyan nem tudnak jó eredményt elérni, az összes önkéntes csapatoknak rendeletet adott, hogy a polgári közigazgatási hivataloknak a toborzás költségeire adjanak pénzt.¹⁰⁷ Másik, hasonló rendeletben még külön is meghagyta, hogy a szolgabírói hivataloknak a toborzás munkájában legyenek segítségükre.¹⁰⁸ Az ilyen utasításra szükség is volt, mert pl. a pesti toborzóparancsnokság külön felterjesztésben kérdezte, hogy a Fehér- és Esztergom-megyéből beküldött önkéntesek útiköltségét megfizesse-e? Természetes volt a válasz, hogy igen.¹⁰⁹

Azonban ezen a téren is takarékoskodni akart a vezénylőtábornok, amit az az átirata¹¹⁰ is mutat, amelyben május 28-án felszólítja a soproni helytartósági kerület elnökségét, hogy a toborzók előfogatköltségeit csak az elkerülhetetlen szükség esetén számítsák fel a kincstárnak. Szólítsák fel a községeket, hogy az előfogatokot, hazafiasságból, ingyen állítsák ki, mert ezzel is több pénz marad az önkéntes csapatok szervezésére.

Az önkéntes alakulások saját toborzóparancsnokságai általában május első felében kezdték meg működésüket. A kassa—miskolci zászlóaljnak május 7—11-ig már 147 újonca volt; ezekből azonban tizenkettőt a göllniti főszolgabíró küldött. Kassán külön fiók-toborzóparancsnokságot egyelőre nem lehetett felállítani, mert tiszt nem állott rendelkezésre.¹¹¹ Jó eredményről adott hírt a pozsony—győri zászlóalj toborzóparancsnoksága is, jelentvén, hogy május 10—13-ig összesen 152 újonc esküdt föl; a pozsonyi, selmezbányai és komáromi fiók-toborzóparancsnokságokat azonban tiszték hiányában nem tudta felállítani.¹¹² Két nap múlva ennek a zászlóaljnak már 340 embere volt, mert közben Sopronból 27,

¹⁰⁴ Ü. o. ¹⁰⁵ H. L. 1408. ¹⁰⁶ 1495. ¹⁰⁷ H. L. 950. ¹⁰⁸ H. L. 954.

¹⁰⁹ H. L. 964. ¹¹⁰ H. L. 1073. ¹¹¹ H. L. 709. ¹¹² H. L. 727.

Pozsonyból pedig 95 újabb önkéntes érkezett.¹¹³ A zászlóaljparancsnok május 18-án felterjesztett jelentésében előadta, hogy a toborzás akadályokkal küzd. Se pénz nincs, se önkéntesi ruházat, így a toborzás fehér Waffenrockban történik; ezekből az okokból az egyetlen, már kirendelhető, fióktoborzóparancsnokság sem mehetett még Pápara. A nép a fehér kabátos toborzókról azt hiszi, hogy a sorkatonaság részére, vagyis hosszú szolgálati időre verbuválnak, tehát megszűröl elkerüli őket.¹¹⁴ A toborzóparancsnok, ugyancsak május 13-án, szintén kért ruházatot a toborzók számára. A főhadparancsnokság kiszabott ruhaanyagot küldött azzal, hogy a toborzóparancsnok Győrött, polgári szabókkal, készítesse el. A toborzóparancsnokság május 16-án ismét azt kérte,¹¹⁵ hogy a győri kiegészítőparancsnokságnak sürgősen küldjenek 10.000 forintot, amelyből az a toborzás összes költségeit fedezné; különösen a távolabbi helyekről jelentkezők szállítási költségei okoztak nehézséget. Fióktoborzóparancsnokság ebben a kerületben még csak Pápán működött, mert a többi számára még mindig nem volt tiszt.¹¹⁶ Azonban a következő napon már jelentés érkezett,¹¹⁷ hogy egy hadnagy mint fióktoborzóparancsnok, a szükséges legénységgel, Komáromba elindult.

Az eredményes toborzás a kassa—miskolci zászlóalj toborzó kerületében még javult is, ahol május 15-én a miskolci fióknál is megkezdték a toborzást; az ungvári fióktoborzóparancsnokság legénységét pedig, teljesen felszerelve, május 16-án útbaindították; Lőcsére és Sátoraljaújhelyre csak akkor lehetett toborzókat küldeni, ha a toborzótisztek bevonulnak. A toborzás igen szépen folyt, mert a polgári hatóságok is lelkesen támogatták s így alapos volt a remény, hogy ennek a zászlóaljnak rövid idő alatt teljes lesz a létszáma.¹¹⁸

A kassa—miskolci zászlóalj parancsnoka május 16-án táviratilag jelentette,¹¹⁹ miszerint a tiszteknek meghagyta, hogy új egyenruhájukat csináltassák meg Pesten, mert a zsinóros atilla jó hatással lesz a közönségre és előmozdítja a toborzás sikerét. Felkérte továbbá a kassai püspököt, hogy egyházfői szavával hívja fel a népet és lelkesítse az önkéntes csapatok felállításának érdekében. A toborzáshoz fűzött remények valóra váltak, mert négy hét múlva már jelentés érkezett,¹²⁰ hogy úgy a kassai, mint a közben felállított miskolci zászlóalj létszáma is teljes, tehát a parancsnokság a toborzást beszüntette.

A jászberényi önkéntes huszárosztály toborzása már az első napokban kiváló eredménnyel kecsegtetett. A toborzó-

¹¹³ H. L. 746 ¹¹⁴ H. L. 619. ¹¹⁵ H. L. 657. ¹¹⁶ H. L. 781. ¹¹⁷ H. L. 819.

¹¹⁸ H. L. 888, 1228. ¹¹⁹ H. L. 758. ¹²⁰ H. L. 1906.

parancsnok május 9-én jelentette,¹²¹ hogy nagyon sok az önkéntes; azonban nagy baj, hogy se pénz nincs, se toborzó-lajstrom; attól lehet tartani, hogy emiatt a toborzók, mielőtt besoroznáknak őket, elszélednek és az önkéntes alakulások ügye népszerűtlenné válik. Az osztály parancsnoka egy hét múlva arról írt jelentést,¹²² hogy a toborzásnál nagyon sok olyan legény jelentkezik, aki huszárnak ugyan nem alkalmas, a gyalogsághoz azonban egészen jól megfelelne; az osztály könnyen nélkülözheti őket, mert annyi a jelentkező, hogy válogatni lehet.

Annál kedvezőtlenebb kilátások nyíltak a zalaegerszegi huszárosztálynál. Az osztályparancsnok május 20-án jelentette,¹²³ hogy az elért eredmény igen kevés, mindössze csak 68 újonc van, ebből is 15 a gyalogsághoz jelentkezett. Ennek oka az, hogy a toborzóknak nincs rendes egyenruhájuk és fegyverük, ami a katonának való legényekben kedvet keltene. Az osztályhoz még csak 4 tiszt vonult be, a fiók-toborzóparancsnokságokat tehát a legjobb akarattal sem lehet felállítani. Altiszt is olyan kevés van, hogy még az újoncok kiképzésére sem elég. A lakosságot az egész toborzás hidegen hagyja;¹²⁴ Vas- és Zalamegyékben semmi érdeklődés, Tolnában és Somogyban pedig a fiók-toborzóparancsnokság hiánya adja az eredménytelenség egyik főokát. De különben is kevés a fegyverképes ember, a községek kicsinyek és távol fekszenek egymástól, így a toborzókat ide is, oda is kiküldeni rendkívül nehéz. A főszolgabírói hivatalok mindegyikénél működik ugyan a beíró iroda, azonban igen gyenge az eredmény. Május 19-én pl. a Keszthelyről küldött 42 önkéntesből csak 15, a Kaposvárról küldött 36-ból csak 16, a Karádról küldött 7 emberből pedig csak 3 volt katonának alkalmas, noha a besorozásnál elég enyhén bírálták a testi alkalmasságot. További akadály, hogy a jelentkezők legtöbbször 20—26 éves, akik vagy nem voltak még sorozáson, tehát, a sorozatok későbbi pótlása végett, az önkéntes csapatokhoz fel nem vehetőek, vagy pedig olyanok, akik már voltak ugyan sorozáson, de ott katonai szolgálatra alkalmatlannak találták őket és most is azok. Kérte az osztályparancsnok, hogy a toborzás feltételein

¹²¹ *H. L.* 584. ¹²² *H. L.* 873. ¹²³ *H. L.* 1203.

¹²⁴ Kétségtelen, hogy a nép egy része az osztrák hadsereg erősítésére szánt önkéntes alakulások eszméjével nem rokonszenvezett. Június havában pl. a ceglédi vasúti állomáson átutazó szállítmány egyik önkéntes katonájának az a polgári egyén, akitől tüzet kért, azt mondotta: „Ha maga önkéntes, akkor nem adok tüzet”; erre a szállítmányt vezető őrmester a polgári egyént letartóztatta és a szolgabírónak átadta. (*H. L.* 2113.) — Hasonló, de súlyosabb eset történt Jászberényben, ahol az egyik polgár a legényeket visszatartotta attól, hogy önkéntesnek álljanak. A jászberényi huszárosztály legénysége a polgárt feljelentette, s ezért Albrecht főhercegtől 200 forint jutalmat kapott. (*H. L.* 2353.)

enyhítsenek, mert akkor talán elérhetik a szükséges létszámot. A főhadparancsnokság, belátva a zalaegerszegi huszárosztály sanyarú létszámviszonyait, a karcagi és az aradi huszárosztálytól 50 embert adatott át;¹²⁵ majd június 2-án az aradi osztálynak újabb 50 ember átadását rendelte el.¹²⁶ A zalaegerszegi kerület csekély eredményéről különben maga a toborzóparancsnok is panaszkodott s jelentette, hogy május 14-ig mindössze csak 22 embert sikerült toborozni, mert a toborzóknak se új ruházata, se fegyverzete nincs, sőt a toborzáshoz a foglalópénz is hiányzik.¹²⁷

A Kunságban viszont jó toborzási eredmények mutatkoztak. A karcagi fiók-toborzóparancsnok május 8-ig már 22 újoncot gyűjtött és jelentette, hogy Hegedűs, kun kapitány, mindenben támogatja őket; a további eredményre szintén jók a kilátások; különösen az országos vásároktól várnak sokat; de minden még sokkal könnyebben menne, ha a toborzó huszárok az új egyenruhában jelennének meg. A karcagi toborzóknak is szüksége volt pénzre, nyomtatványokra, pecsétre és a toborzás egyéb kellékeire.¹²⁸ Ugyancsak a Kunságból, Félegyházáról, jelentette az ottani fiók-toborzóparancsnok, hogy ő, személyes befolyással, középosztálybeli fiatalságot is rábírt, hogy önkéntesnek felcsapjon. Neki volt ugyan pénze, de kérte, hogy a pénzkezelésre osszanak be valakit, mert ő az ilyesmiben járatlan. Kérését persze nem teljesítették,¹²⁹ mire felmentését kérte, ami azonban csak második ilyen irányú írásbeli kérelmére történt meg, május 28-án.¹³⁰

A Kunságból és Jászságból kiegészített önkéntes lovaság toborzása más helyen is könnyen ment. A jászberényi toborzóparancsnok május 26-án jelentette, hogy az ezred I. osztályának, a pótesapatnak és a toborzóparancsnokságnak legénységi létszáma teljes, de még mindig sokan jelentkeznek. Jászapátiban és Gyöngyösön, az országos vásárok alkalmával, kint voltak a toborzók és a legnagyobb könnyedséggel a legszebb eredményt érték el. Utasítást kért, hogy az ezred karcagi osztálya részére toborozzon-e tovább? A vezénylőtábornok azt felelte, hogy a toborzás tovább folytatandó, azonban válogatni kell a legényekben.¹³¹ Hát hiszen lehetett is válogatni, mert a karcagi osztály toborzása is jól haladt és ott május végéig 215 embert toboroztak.¹³² Az altiszteket elvileg csak közlegény gyanánt volt szabad felavatni, azonban később, az altisztek hiánya miatt, a vezénylőtábornok, június 18-án kelt rendeletében, meghagyta, hogy az egykori lovasági altiszteket a régi rendfokozatukban lehet felvenni az önkéntes csapatokhoz.¹³³

¹²⁵ *H. L.* 1205. ¹²⁶ *H. L.* 1565. ¹²⁷ *H. L.* 959. ¹²⁸ *H. L.* 421.

¹²⁹ *H. L.* 476. ¹³⁰ *H. L.* 1165. ¹³¹ *H. L.* 1208, 1296. ¹³² *H. L.* 1472.

¹³³ *H. L.* 2025.

Mivel a jászkun önkéntes huszárokhoz a létszám elérése után is még egyre jelentkeztek legények, a vezénylőtábornok elrendelte a toborzóparancsnoknak, hogy a fölös számúakat kérdezze meg, vajjon akarnak-e más önkéntes huszárosztályban szolgálni.¹³⁴ Amidőn pedig a jászkun önkéntes huszárezrednek június 18-án már 80 fölösszámú embere volt, a vezénylőtábornok elrendelte, hogy a toborzást egészen be kell szüntetni addig, amíg az ezred III. osztályának felállítását el nem rendelik.¹³⁵ Az utóbbira azonban nem került sor.

A pesti toborzóparancsnokság, a sok jelentkező miatt, május 18-án javaslatot tett,¹³⁶ hogy második toborzóparancsnokságot állítsanak fel Budán. A vezénylőtábornok megengedte és a budai toborzóparancsnokság június 4-ig működött.¹³⁷ A pesti toborzóparancsnokságnál Glatter dr., polgári orvos, aki a toborzás orvosi szolgálatát önként vállalta, alig két heti működés után már nem győzte tovább a dolgot s ezért a toborzóparancsnokság katonaorovost kért helyette.¹³⁸ Ez a toborzóparancsnokság tudvalevőleg nemcsak a pesti gyalogzászlóalj részére toborzott, hanem huszárlegénységet is vehetett fel. Már a toborzás első napjaiban 109 huszárujoncot küldött a debreceni huszárosztály részére. A huszárosztály parancsnokság azonban május 11-én jelentette, hogy a maga területén a legnagyobb könnyűséggel elő tudja teremteni a szükséges létszámot, nincs tehát szüksége a pesti újoncokra.¹³⁹

A debreceni huszárosztálynál ugyanis már május 21-én nagyon közel jártak a teljes létszámhoz úgy, hogy az osztályparancsnokság, további mihez tartás végett, a vezénylőtábornok parancsait kérte. Azt a választ kapta, hogy ha az osztálynak 260 közlegénye lesz, azonkívül a pótcsapat és a toborzóparancsnokság létszáma is betelik, amellet a rendes fogyatékpótlására is lesz elég ember, akkor szüntesse be a toborzást és a jelentkezőket küldje Karcagra.¹⁴⁰ Pedig a karcagi huszárosztálynak, mint fentebb láttuk, szintén elég embere akadt. A pesti toborzóparancsnokságot tehát utasították, hogy a huszárlegénységet a zalaegerszegi osztály részére gyűjtse.¹⁴¹ E miatt még akkor is korlátlanul kellett folytatni a toborzást, amikor már nemcsak az I., hanem a II. pesti önkéntes zászlóalj is teljesen készen volt.¹⁴² Később, június 10-től, azonban már kizárólag csak huszárokat kellett toboroznia, még pedig akár kiszolgált katonákat, akár újoncokat, azonban azzal a kikötéssel, hogy tetszetős külsejűek legyenek.¹⁴³ Noha jelentkező egyébként is bőven akadt, mégis kár lett volna

¹³⁴ H. L. 2067. ¹³⁵ H. L. 2117. ¹³⁶ H. L. 487. ¹³⁷ H. L. 1625.

¹³⁸ H. L. 1055. ¹³⁹ H. L. 528. ¹⁴⁰ H. L. 1071. ¹⁴¹ H. L. 1079.

¹⁴² H. L. 1474. ¹⁴³ H. L. 1763, 1774.

elszalasztani a kínálkozó kedvező alkalmat. A pestmegyei egyik járás főszolgabírája jelentette, hogy június 19-én, Szentháromságvasárnapján, búcsú lesz Ócsán és Felső-Dabason, két jó alkalom nyílik tehát a toborzásra. A vezénylőtábornok elrendelte a pesti toborzóparancsnokságnak, hogy mindkét helyre 1—1 tizedest és 8 közlegényt küldjön toborzni.¹⁴⁴

Nemcsak a katonaság és a polgári közigazgatási hatóságok törődtek az önkéntesek toborzásával, hanem a csendőrség is. A 18. csendőrezred parancsnoksága május 18-án jelentette,¹⁴⁵ hogy Pozsonyban és Selmecebányán a toborzás jó eredménnyel halad; a vidéken azonban akadályokba ütközik, mert a főszolgabírák nem kaptak pénzt erre a célra s ezért kénytelenek a jelentkezőket visszautasítani. Ez különösen Liptó megyére vonatkozott. Hont megyében május 18-ig még nem toboroztak, sőt a megye székhelyén, Ipolyságon, még ki sem hirdették azt. Vámosmikoláról kérdezősködtek a toborzásra vonatkozólag, azonban a megye székhelyéről még csak nem is feleltek a kérdezősködéésre. Selmecebányán azonban a hivatalos világ és a közönség nagy igyekezettel vette kezébe az ügyet, sőt a hölgyek jótekonysági mozgalmat indítottak a cél érdekében.¹⁴⁶

Május végén még mindig nem érkeztek meg Selmecebányára a toborzók. A 18. csendőrezred május 30-án ismét jelentést tett, hogy mivel a szolgabíró nem tud toborzópénzt fizetni, a jelentkezőket Besztercebányára küldték a kiegészítőparancsnoksághoz; sok legénynek azonban nem lévén útiköltsége, inkább hazament. A csendőrség a szolgabírótól külön kapott értesítést, hogy Selmecebányán sok jelentkező volna. A vezénylőtábornok kérdést intézett a közben megalakult pozsonyi önkéntes zászlóalj parancsnokságához, hogy Selmecebányára miért nem küldte eddig is a toborzókat, holott arra parancsot kapott? A zászlóaljparancsnok jelentette, hogy a zászlóaljnak még június 3-án is csak egyetlen újonnan kinevezett tisztje van, így nincs kit Selmecebányára küldeni. A vezénylőtábornok erre meghagyta, hogy mivel magasabb szempontok követelik a toborzás azonnali megkezdését, tehát a selmecebányai fiók-toborzóparancsnokságot azonnal fel kell állítani.¹⁴⁷ Ez némi késedelemmel, június 10-én, meg is történt¹⁴⁸ és Selmecebányán a fiók-toborzóparancsnokság július 7-ig működött.¹⁴⁹

A 6. csendőrezred szintén május 18-án terjesztett be jelentést¹⁵⁰ arról, hogy Bicskén, Kócson és Moóron nagyok sok önkéntes volna, de a szolgabíró nem veheti fel őket, mert nincs

¹⁴⁴ H. L. 1572. ¹⁴⁵ H. L. 995. ¹⁴⁶ U. o. ¹⁴⁷ H. L. 1454. ¹⁴⁸ H. L. 1852.

¹⁴⁹ H. L. 2524. ¹⁵⁰ H. L. 941.

a toborzáshoz pénze. A toborzás eredményének előmozdítására a pénzügyminiszter is tett intézkedést, amennyiben Z. 24.530/813. számú rendeletével megengedte,¹⁵¹ hogy a pénzügyörök, hivatali állásuk fentartása mellett, szintén beálljanak katonának, azonban nősülniök ez alatt az idő alatt nem volt szabad.

Tudjuk, hogy Albrecht főherceg felhívása értelmében a hivatalos helyeken kívül magánosok is toborozhattak; sőt ha 50 gyalog, vagy 20 lovas újoncot hoztak, tisztli rangot kaphattak az önkéntes csapatoknál. Bicskei és bábaszéki Bába Vince, aranyosmaróti adohivatali díjnok, nemcsak maga csapott fel önkéntesnek, hanem 50 ember toborzását is elvállalta, akiket a pozsony—győri zászlóaljnak adott át, amelybe őt azután alhadnaggyá nevezték ki.¹⁵² Bakó László, soltvadkert-i községi díjnok, hasonló kötelezettséget vállalt, azonban csak 28 újoncot sikerült összeszednie és így nem kaphatta meg a tisztli rangot. A toborzásra költött 50 forintot azonban megtérítették neki.¹⁵³

A külföldön élő magyar állampolgárok közül is akadtak, akik önkéntesek akartak lenni. A galatzi konzulátusnál a 51. sorgyalogezred két egykori altisztje jelentkezett, akiket azután ingyen szállítottak haza.¹⁵⁴ Sőt június végén egy svájci és egy porosz kérte a pápai fiók-toborzóparancsnokságot, hogy vegye fel őket önkéntesnek. Kérelmüket Bécsben, a hadsereg-főparancsnokságnál, azzal utasították el, hogy államuktól nincs erre írásbeli engedélyük.¹⁵⁵

Noha valóban kiváló eredménnyel folyt a toborzás, az újoncok némely helyen csak számbelileg képviselték a jó eredményt, minőségileg azonban nem. A II. pesti önkéntes zászlóalj május 30-án jelentette,¹⁵⁶ hogy a Budán működő toborzóparancsnokság már több feltűnően gyenge, kicsiny, lesoványodott embert avatott fel, akik katonának egészen alkalmatlanok; például legutóbb is egészen ősz, hajlott korúnak látszó, de magát csak 45 évesnek mondó öreg embert adott át a zászlóaljnak, aki nem való katonának.

Más helyen is jelentkeztek öreg legények. Kiszolgált huszárkáplár akart újból felcsapni; felvilágosították, hogy őt annak idején törődöttsége miatt, felülvizsgálat útján, bocsátották el a katonaságtól, tegyen le tehát arról, hogy ismét kardot vegyen a kezébe.¹⁵⁷ Az I. pesti zászlóaljhoz azonban felvettek egy öreg közlegényt, aki annak idején 18 évig szolgált a huszároknál. Szegeden toborozták. A vén huszár kérte, hogy osszák be ismét huszárnak, áthelyezték tehát a karcagi huszárosztályhoz.¹⁵⁸ Azonban nemcsak a katonáskodás iránt

¹⁵¹ H. L. 1589. ¹⁵² H. L. 654. ¹⁵³ H. L. 2570. ¹⁵⁴ H. L. 895.

¹⁵⁵ H. L. 2274. ¹⁵⁶ H. L. 1556. ¹⁵⁷ H. L. 855. ¹⁵⁸ H. L. 1292.

érezett kedv vonzotta az öreg harcosokat a toborzó asztalhoz, hanem néha egy kis hamisság is rejtőzött a bokor mögött. A jászberényi toborzóknál például felvétette magát a 60. sor ezred egyik tartalékosa, még pedig csakis azért, mert először is kevesebb eshetősége volt így arra, hogy mint önkéntes az ellenség elé, nyílt csatába kerüljön, másodszor pedig ezen az úton hamarabb juthatott elbocsátó levélhez, vagyis „obsit”-hoz. Letartóztatták és átadták a budai helyőrségi fogháznak.¹⁵⁹ Másik, élelmes tartalékos, elhallgatva ebbeli minőségét, azért állt be önkéntesnek, hogy a 15 forint toborzópénzt megkapja. A dolog kisült és ő is a tömlöcbe került.¹⁶⁰ Általában a többi toborzó helyeken is kérték felvételüket olyanok, akik mint tartalékosok a hadsereg kötelékébe tartoztak, azonban elutasították őket.¹⁶¹

Ami a katonának nem alkalmas újoncok felvételét illeti, némely helyen bekeveredett néhány nem katonának való legény az újoncok közé. Az eperjesi kiegészítő-kegészítő-parancsnokság és a félegyházi fiók-toborzóparancsnokság május végén jelentést küldtek, hogy a járási és a városi bíró hivatalok látható testi törődöttségű embereket is küldenek s azok élelmezési költségeinek megtérítését követelik. A vezénylőtábornok meghagyta, hogy a költségeket nem kell megtéríteni, mert a kiadott utasítás 7. §-a értelmében az újoncokat elküldés előtt orvosilag meg kellett volna vizsgálni.¹⁶²

Részben a visszaélések elkerülése végett, másrészt a nyilvántartás szempontjából, az önkéntes alakulatok május 24-én rendeletet kaptak, hogy mindazon önkéntesek személyi adatait, akik nem a bíró hivataloknál vétették fel magukat, az illetékes politikai hatóságokkal közölni kell.¹⁶³ Azoktól az önkéntesektől pedig, akik kiszolgált katonák voltak, a toborzóparancsnokság az elbocsátó levelet beszedte és a háború után, rávezetve az újabb szolgálati idő tartamát, visszaadta nekik.¹⁶⁴

Az önkéntesek közül egyre többen kezdtek megszökni. A vezénylőtábornok június 25-án az összes toborzóparancsnokságokhoz rendeletet küldött, amelyben a szökéseket annak tulajdonította, hogy a toborzók a fiatal legényeket leitatják és mámoros állapotukat használják fel arra, hogy rábíráják az önkéntesek közé való belépésre. Az ilyen legények, mihielyt kijózanodnak, megbánják, hogy felcsaptak és minden útat felhasználnak a szabadulásra; ezért ittas embert felesketni szigorúan tilos. Az eskütétel előtt pedig mindenkit meg kell kérdezni, hogy elhatározását nem másította-e meg, mert különben érvénytelen a felavatás. A toborzópénzt pedig csak a

¹⁵⁹ H. I. 1276. ¹⁶⁰ H. I. 1965. ¹⁶¹ H. I. 1954. ¹⁶² H. I. 1204, 1285.

¹⁶³ H. I. 1092. ¹⁶⁴ H. I. 1164.

felesketés után szabad kifizetni. Egyben meghagyta a vezénylőtábornok, hogy miután az önkéntes gyalog csapatok létszáma immár betelt, ezentúl csak nagy válogatással kell toborozni,¹⁶⁵ a toborzóparancsnokságoknál összegyűjtött legénységet pedig, ha mindjárt létszám fölött volna is, azonnal átadni a csapatoknak.¹⁶⁶

A szökések száma azonban nem csökkent, hanem egyre szaporodott. Egyes szökevények maguktól tértek vissza, másokat pedig a csendőrök kísérték be.¹⁶⁷ Némelyik zászlóaljparancsnok a megkerült szökevényekre mért 50 botütéssel intézte el az esetet.¹⁶⁸ A vezénylőtábornok elrendelte, hogy minden szökési esetről azonnal tényvázlatot kell felterjeszteni, amelynek alapján körözőleveleket bocsátottak ki.¹⁶⁹

Mivel az önkéntes gyalogcsapatok közben a szükséges létszámot már túl is haladták, jelentkező pedig még mindig bőven akadt, a vezénylőtábornok még június 8-án elrendelte,¹⁷⁰ hogy az önkéntes gyalogság számára egyelőre abba kell hagyni a toborzást és csak annyi embert kell felvenni, amennyi a fogyatékok pótlására szükséges; a többi jelentkező csak előjegyzendő; aki pedig azonnal be akar lépni, azt az önkéntesek részére meghatározott 15 forintnyi toborzópénzzel a sorgyalogsághoz kell felavatni. Az utóbbiak felvételére — mondotta a rendelet — nemcsak a toborzóparancsnokságok, hanem a sorgyalozezredek pótzászlóaljai is jogosultak, az így toborzott legénység ugyanazokat a kedvezményeket élvezi, mint a többi önkéntes, tehát csakis háború tartamára kell felesketni. Az önkéntes lovasságnál azonban minden önként jelentkezőt fel kell venni; amennyi ebből a saját osztályhoz szükséges, azt el kell oda küldeni, a többiek pedig a kecskeméti huszárosztály részére kell visszatartani. A rendelet azonkívül megemlítette, hogy ha sok lesz a huszárnak jelentkező, akkor még két huszárosztályt fognak felállítani; a hadseregfőparancsnokság ugyanis egyik rendeletében¹⁷¹ kiemelte, hogy könnyű lovasságban nagy a hiány.

A toborzóparancsnokságok tehát a sorgyalozezredek számára is toboroztak. Különösen a komáromi 12. gyalozezrednek¹⁷² volt szüksége újoncokra, mert a háborúban nagy veszteségeket szenvedett. A félegyházai fiók-toborzóparancsnokság jelentette,¹⁷³ hogy ez a toborzás nem igen megy, mert a fiatalság kivétel nélkül csak huszár akar lenni. A többi toborzóparancsnokság azonban több-kevesebb legényt toborzott egészen addig, amíg július közepén kihirdették, hogy a 12. gyalozezred számára nem kell több önkéntes.¹⁷⁴

¹⁶⁵ H. L. 2197. ¹⁶⁶ H. L. 2170. ¹⁶⁷ H. L. 1927. ¹⁶⁸ U. o. ¹⁶⁹ H. L. 2050.

¹⁷⁰ H. L. 1602. ¹⁷¹ H. L. 1907. ¹⁷² H. L. 2259. ¹⁷³ H. L. 2482.

¹⁷⁴ H. L. 2635.

Július 18-án azután az önkéntes csapatok részére való toborzást is beszüntették,¹⁷⁵ mert a háborúnak a július 11-én kötött fegyverszünet véget vetett. A toborzószervek azonban továbbra is helyükön maradtak, míg augusztus 25-én elrendelték, hogy a fiók-toborzóparancsnokságok vonuljanak be az illetékes toborzóparancsnokságok székhelyére, ahol a végleges feloszlást várják.¹⁷⁶ Néhány fiók-toborzóparancsnokság azonban augusztus végéig még helyén maradt.¹⁷⁷

Az önkéntes csapatok részére, május elejétől július 18-ig, összesen 8702 gyalog és 3416 lovas önkéntest toboroztak.¹⁷⁸

A toborzás eredményét a toborzóparancsnokságok, külön elrendelt formájú kimutatásban, minden hó 10., 20. és 30-án a vezénylőtábornoknak és a hadsereg főparancsnokságnak közvetlenül jelentették. (Eleinte a vezénylőtábornokhoz és a III. hadseregparancsnoksághoz kellett a jelentést beküldeni.)¹⁷⁹

Az önkéntes csapatok egész fennállása alatt, mint *toborzóparancsnokok*, a következő tisztek működtek: *Pesten*: Schwarz Ferenc nyugállományú százados,¹⁸⁰ Lusinszky Benedek százados,¹⁸¹ Anker Lipót százados,¹⁸² majd ismét Lusinszky százados.¹⁸³ *Győrött*: Almásy Pál százados, majd berethei Lázár Márton százados.¹⁸⁴ *Kassán*: Bartuska Miksa százados,¹⁸⁵ *Júszereyben*, később *Karcagon*: Rabáts János százados.¹⁸⁶ *Debrecenben*: Zellhofer Frigyes¹⁸⁷ és Bartus Károly nyugállományú százados.¹⁸⁸ *Aradon*, illetve június 20-tól *Kecskeméten*, majd július 22-től ismét *Aradon*: Csernovits Imre nyugállományú százados.¹⁸⁹ *Zalaegerszegen*, majd június 24-től *Keszthelyen*: eleinte Gerson Jenő százados,¹⁹⁰ majd Kiss Bernát nyugállományú százados.¹⁹¹ *Fiók-toborzóparancsnokok* voltak: *Szekszárdon*: Antal Joachim főhadnagy,¹⁹² *Pozsonyban*: Szabó Lajos alhadnagy,¹⁹³ *Selmechányán*: Suchy Ágost alhadnagy,¹⁹⁴ *Komáromban*: Leitinger Domokos alhadnagy,¹⁹⁵ *Pápán*: Korbusz Gyula főhadnagy,¹⁹⁶ Bakáts Miklós főhadnagy,¹⁹⁷ Schwarz Ferenc nyugállományú százados,¹⁹⁸ végül Jaiczay József alhadnagy,¹⁹⁹ *Sopronban*: Jörgy Lajos alhadnagy,²⁰⁰ *Miskolcon*: Schiller Adolf százados,²⁰¹ Tarnavsky Mihály főhadnagy,²⁰² végül Vuicskovic Ágost alhadnagy,²⁰³ *Sátoraljaújhelyen*: Offenbach József alhadnagy,²⁰⁴ majd Ehlert Ferdinánd alhadnagy,²⁰⁵ *Lócsén*: Matuska Ferenc alhadnagy,²⁰⁶ majd Lelák Bálint alhadnagy,²⁰⁷ *Ungváron*: Katkich József nyugállományú százados,²⁰⁸ majd a kassai zászlóalj egy-egy tisztje, kellő felvál-

¹⁷⁵ H. L. 2659. ¹⁷⁶ H. L. 2901, 2906. ¹⁷⁷ H. L. 2909. ¹⁷⁸ H. L. 2195.

¹⁷⁹ H. L. 872. ¹⁸⁰ H. L. 112. ¹⁸¹ H. L. Präs. 222. ¹⁸² H. L. 178.

¹⁸³ H. L. 2647. ¹⁸⁴ H. L. 205, 564, 616, 2661. ¹⁸⁵ H. L. 568.

¹⁸⁶ H. L. 2647. ¹⁸⁷ H. L. 629. ¹⁸⁸ H. L. 1677.

¹⁸⁹ H. L. 642, 715, 1662, 2696. ¹⁹⁰ H. L. 868. ¹⁹¹ H. L. 1818.

¹⁹² H. L. 1375. ¹⁹³ H. L. 1168. ¹⁹⁴ H. L. 1852. ¹⁹⁵ H. L. 819.

¹⁹⁶ H. L. 619. ¹⁹⁷ H. L. 1715. ¹⁹⁸ U. o. ¹⁹⁹ H. L. 2647. ²⁰⁰ H. L. 1168.

²⁰¹ H. L. 1228. ²⁰² H. L. 2647. ²⁰³ U. o. ²⁰⁴ H. L. 1173. ²⁰⁵ H. L. 2647.

²⁰⁶ H. L. 1228. ²⁰⁷ H. L. 2391. ²⁰⁸ H. L. 887.

tással;²⁰⁹ *Karcagon*: Csizmadia János nyugállományú alhadnagy,²¹⁰ majd Lettlinger Sándor alhadnagy;²¹¹ *Félegyházán*: Fazekas Antal nyugállományú százados,²¹² Neumann József főhadnagy;²¹³ végül Szakkay József alhadnagy;²¹⁴ *Nagyváradon*: Rainay Richárd főhadnagy;²¹⁵ *Szatmáron*: Beke István alhadnagy;²¹⁶ *Szegeden*: Poszvány János főhadnagy,²¹⁷ majd Csorba Ákos őrmester;²¹⁸ *Aradon*: Csorba Ákos szakaszvezető,²¹⁹ majd Glückmann Albert alhadnagy;²²⁰ *Kecskeméten*: Glückmann Albert alhadnagy;²²¹ *Pécsett*: Lukinátz Ede főhadnagy,²²² Umhäuser József alhadnagy,²²³ végül Khober Gyula főhadnagy;²²⁴ *Zalaegerszegen*: Spielmann Tóbiás főhadnagy (ideiglenesen Szabó Imre alhadnagy);²²⁵ *Keszthelyen*: Khober Gyula főhadnagy.²²⁶

Vitéz Berkó István.

²⁰⁹ H. L. 2420. ²¹⁰ H. L. 179. ²¹¹ U. o. ²¹² H. L. 476. ²¹³ H. L. 1405.
²¹⁴ H. L. 2592. ²¹⁵ H. L. 1070. ²¹⁶ U. o. ²¹⁷ H. L. 1394. ²¹⁸ H. L. 1662.
²¹⁹ U. o. ²²⁰ H. L. 2191. ²²¹ H. L. 2696. ²²² H. L. 1502. ²²³ H. L. 1818.
²²⁴ H. L. 2647. ²²⁵ H. L. 1502. ²²⁶ H. L. 1818.

Emlékeim a világháborúból.

A Cosna-tetőn.

Fájó szívvel vettünk búcsút a feledhetetlenül szép Csobános-völgytől s 1917. év december hó első napján gyalog menetekben az Ojtoz-patak mentén, Erdély délkeleti határán fekvő Hârja községbe érkeztünk. Egy napig pihentünk ebben a teljesen üres s az előharcokban elpusztított faluban. December hó 4-én, most már oláh földön, zimankós lucskos időben folytattuk útunkat a Grozesti felé vivő műúton. A déli órákban a műutat jobbra hagyva, nekivágtunk a beláthatatlan erdőrengetegnek s a végtelen útnélküli erdőceánban hegyre kapaszkodva, völgybe csúszkálva, egyedül iránytűnk jelzése után, a kora délutáni órákban elértük kijelölt célunkat a Vrf. Ungureana (772 ♣) kúpját.

Itt dandárparancsnokságunktól azt a parancsot kaptuk, hogy az erdőségen át vezető s állandóan ellenséges tűzben levő, egyedüli útat mellőzve, mindenütt az erdő védelme alatt, mielőbb iparkodjunk elérni a Tîrgul—Ocna melletti D. Cosna (768 ♣) hegyet, s az annak csúcsán és keleti oldalán húzódó állásokban, a csász. és kir. 82-ik gyalogezred vitéz székely harcosait még az éj folyamán váltsuk fel.

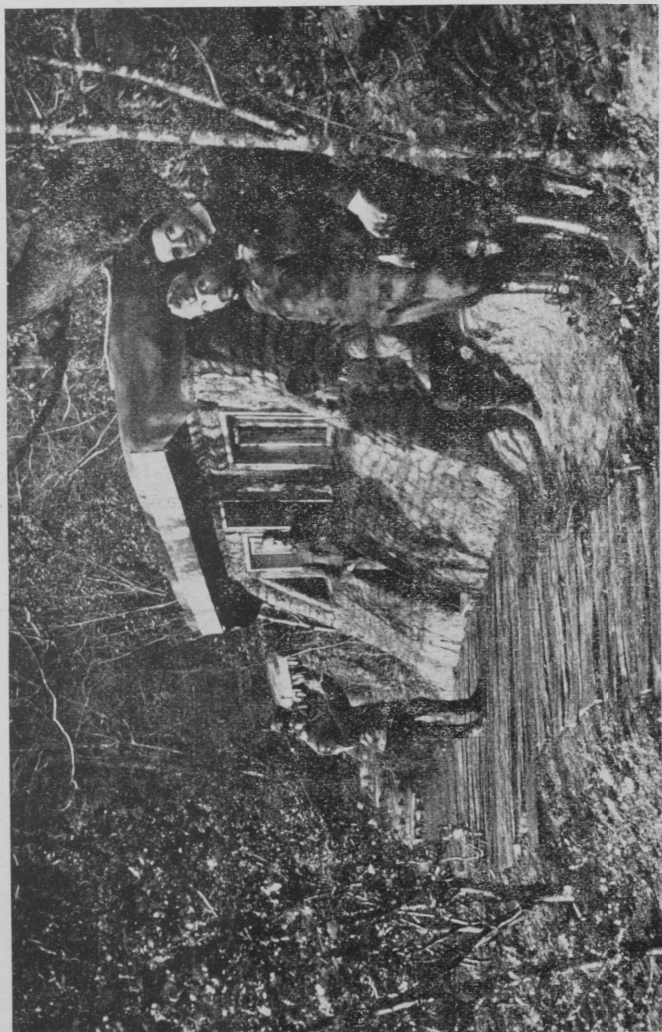
Az 1917. év augusztus hó 8-án kezdődött u. n. „Ojtozi csata” augusztus hó 19-én ért véget. E napon a 117. hadosztály, a 15. bajor dandárral a D. Cosnát — mely az előző napokban egyszer már birtokunkban volt — újra elfoglalta s az oláhok heves ellen-támadásaival szemben is megtartotta. Ez volt egyúttal az oláh hadjáratnak utolsó csatája, amellyel a mozgóharcnak, az egész arcvonalon, vége is szakadt. Ezután már mindkét, végleg kimerült fél csak arra szorítkozott, hogy elért harcvonalat megtartsa; legfeljebb kisebb jelentőségű küzdelmek árán, állásait itt-ott harcászatiag kedvezőbbé tegye.

Az állásharc tehát itt is állandó volt. Eppen azon a napon, melyen a D. Cosna felé haladtunk, az arcvonalnak ezen a részén ismét fellángolt a küzdelem s a sűrűn hulló hatalmas hópelyhek végtelennek tetsző függönye mögül, ugyancsak dörögtek az oláh ágyúk; a D. Cosna hegy csúcsa közelébe érkeve pedig sűrű egymásutánban süvítették fejünk felett az ellenséges puskagolyók s a friss hóval borított faágakról szorgalmasan rázogatták nyakunk közé a fehér hópelyheket.

Ennél s néhány könnyebb sebesülésnél nagyobb baj nem történt.

A sötétség beálltával a harci zaj elcsöndesedett. Mi is beérkeztünk rendeltetésünk helyére s az éjjeli órákban a felváltást

befejezve, már mindenütt a hős 10. honvéd gyalogezred derék vitézei őrizték a harc vonalat. Az éjszaka hátralevő óráiban mindnyájan helyszíni tájékozódást igyekeztünk szerezni. Igaz, hogy elődeink élőlőszóval, rajzok útján, s amennyire az éj sötétségében lehetséges volt, mutogatással is iparkodtak tájékoztatni bennün-

Cosna. — Tiszti fedezék.

ket. Így azonban nem sok biztos ismeretet szerezhettünk, s ez ott, az ismeretlen környezetben, inkább a fantázia növelésére volt alkalmas, mint a biztonsági érzés fokozására. Meg is ülte a lelkeket — bár ezt mindenki palástolni igyekezett — a bizonytalanság szorongó érzése.

Közbe-közbe a túlsó oldalról elég sűrűen hangzottak fel az egyes lövések, s itt-ott egy-egy kézigránát is hozzávágódott árkaik falához, vagy az előtte húzódnó drótakadályainkhoz s mi igazában azt sem tudtuk, honnan jött, az ellenséges árokból-e, vagy egy közelbe lopózkodó járőrtől? Most — több mint egy év-tized távlatában — már bevallhatjuk, hogy ebben a sötét éjszakában bizony félelmes és keserves néhány óra volt az, míg az első derengés homályos fénye mellett kikukucsálhattunk, s legalább az arcvonalunk előtti terepet szemügyre vehettük.

A mindinkább előtörő hajnali világosság aztán elég meglepetést tartogatott számunkra. Egyes helyeken, több száz méter hosszúságban, arcvonalunk alig 8—10 lépésnyire volt az ellenséges árkoktól, úgy, hogy kitolt „spanyoltöviseink“ az ellenséges drótkadályokkal összeértek, s a kézigránátokat kölcsönösen a legnagyobb biztonsággal lehetett átdobni az egyik árokból a másikba. Itt minden megmozdulás — amit az ellenség észrevehetett — biztos halál volt. Másutt viszont sok száz méternyi, sőt egyes helyeken egy kilométernyi távolságban húzódtak egymással szemben az arcvonalak. Világosan megállapítható volt, hogy mindkét fél ott építette ki harcverőjét, ahol az aug. 19-iki befejező csata napján éppen állott.

Előttünk és körülöttünk az elesett hősök temetetlen hullái meredtek felénk, a felettük olvadni kezdő hótakaró alól.

Legtöbbjének emberi volta sem volt már felismerhető, csak a rajta vagy mellette fekvő puska, sisak, bakkancs, vagy egyenruhafoszlányok bizonyították, hogy a szanaszét heverő emberi tagok: — egy-egy bakkancsos lábszár, egy-egy köpenyűjéből kinyúló kézfej, egy-egy csigolyacsont, vagy a továbbgurult s reánk meredő koponya — valamikor emberé, a dicsőség mezejére daloló ajakkal induló hőse volt.

Mert nemcsak az utolsó csata féktelen dühe és gyűlölete nem engedte, hogy szenté magasztosult halottjait mindegyik fél eltemesse, hanem a végtelen erdőséggel borított harcmező sűrű bozótjai és bokrai is annyira eltakarták a talán haláltusájában alájuk vánszorgó harcost, hogy míg az erdő teljes levélhullása be nem következett, a tetem feltalálása is lehetetlen volt. Levélhullás után a hó borította be, míg a nap tűzében olvadó hó alól szemünk láttára napfényre nem került.

Borzalmak borzalma tárult az emberi szem elé, ha ezen a harctéren pár száz lépésnyire körüljárt, s lelkén önkénytelenül is a sötét kérdőjelek fergetege viharzott át:

„Mi is az élet értelme?“ — ha ilyen a pusztulás.

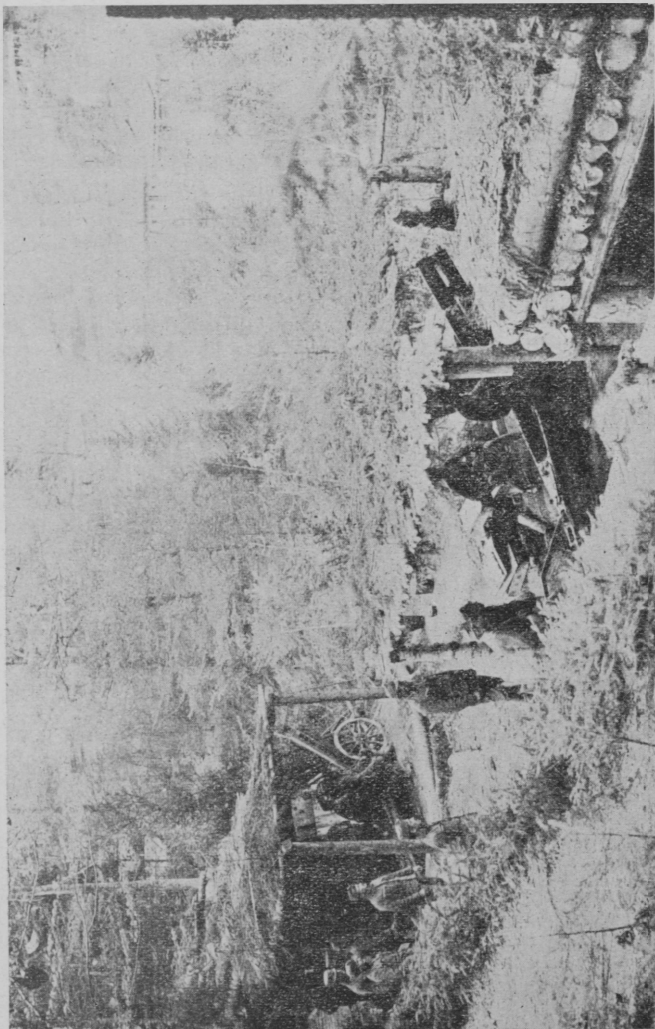
„Miért születünk?“ — ha ez a vég.

„Miért kell élnünk?“ — ha egymást soha nem látott ismeretlen emberek egymás kezétől, vagy az annyira felmagasztalt tudomány vak eszközeitől, a végtelenségig dicsőített emberi előrehaladás és kultúra nevében, éltük virágjában így hálnak meg.

Képzeletünk fájdalmasan, kíméletlenül sürgette, követelte e kérdésre a megnyugtató választ. Hasztalanul. Erre sem az alkotáshoz, az emberi nem boldogítására s az emberi élet meghosszabbítására hivatott, de tulajdonképpen halált, pusztulást ontó tu-

domány, sem a dicsekvő, de sajnós, a nagy mindenségnek csak kis látókörére szorító emberi ész, nem tud elfogadható, kielégítő választ adni.

Emberek vagyunk, — s ez magában hordja a gyűlölködés és velejáró pusztítás és öldöklés kérlelhetetlen végétét is.

Cosna. — Útegállás.

Lassan-lassan lecsillapodik és megnyugszik a háborgó s bajtársait sirató lélek, győzedelmeskedik felette a kötelesség nemes érzése. A halált osztogató ellenséges hadieszközök dörgő és sívító hangjaira pedig egyszerre hazáját féltő, szeretteinek jövőjéért

aggódó hős lesz mindenki és minden mást feledve, az oroszlán bátorságával verjük vissza az oláhok kényszeredett támadásait.

Egész nap folyt a küzdelem. A harc vonalnak hol egyik, hol másik részéről hallatszott élénk csatazaj, mígnem a beálló sötétség újra csendet hozott az egész tájra. Másnap, december 5-én is csendre ébredtünk. Csak nyolc óra tájban keletkezett az egész ellenséges harc vonalon szokatlanul erős puskaropogás és kézi-gránát-durrogás, melynek azonban sem a „magja” nem repült árkainkba, sem ágyúdörgés nem szolgáltatott hozzá kísérőzenét. Mi ez? Általános támadás előkészítése nem lehet! Rövid idő múlva a puskaropogás is megszűnt, s az ellenséges oláh árkokból vad örömrivalgás hallatszott át, melyet itt-ott megjelenő, improvizált fehér zászlók hamarosan meg is magyaráztak.

Fegyverszünet! Béke! Futott végig a hír pillanatok alatt harc vonalunkon és hozzátartozó részein. Embereink először kételkedő, hinni nem akaró szemekkel néztek egymásra, azután néma fohással tekintettek fel az Égre, mintha a mindenekfelett uralkodó legnagyobb hatalomtól, a minden csapatok legfelsőbb Hadurától várták volna a hír megerősítését. Hisz minden hadviselt ember tudja, hogy hányféle és milyen fantasztikus hírek járták keresztül-kasul sokszor a harc vonalat, melyből sohasem lett valóság. Ez a hír azonban — melyet különben már régen rebesgettek — most valóra vált. Igaz volt.

Csakhamar hivatalosan értesítettek minket is, hogy 1917. év december hó 5-én délelőtt 8 órától kezdve az orosz és oláh csapatokkal fegyverszünetet kötöttünk. Ez volt a világháború első fegyverszünete, mely a békét is méhében hordta. Hosszú, kínos évek, mérhetetlen szenvedések után tehát csakugyan eljött a nyugalomnak, csendnek és biztonságnak első boldog perce.

Az emberi szó gyenge, hogy kifejezze, a hangulatot festő toll erőltlen, hogy papírra vessen egy ezredrészét annak az érzésnek, mely lelkünket betöltötte és annak a fantáziának, mely merész-röptű gondolatvilágunkat benépesítette. Élek! Élve maradok, ép-ségben kerülök haza, az áldott magyar földre, a családi tűzhely boldogító melege mellé, a szülő, a feleség, a gyermek, vagy a meny-asszony, a jóbarát s a többi szeretteim közé, a hazatérő hősnek kijáró tisztelet és hámulat dicsőítő özönében.

Mindez igaz volna? ... Nem korai még örömünk, reménységünk s boldogító tervezgetésünk? Hát a többi harctereken, az egész Európát keresztül szántó harc vonalokon mi van? Oda is elérkezett a fegyverszünet, a béke előjele? Hisz a hatalmas orosz gőzhenger és hitszegő oláh szövetségese már meghódolt! Úgy kell lenni, hisz mindenütt mi vagyunk a győzők, mi állunk az ellenség földjén! Hála neked jóságos Istenünk, nem hiába ömlött anynyi magyar vér, nem hiába áldozta fel életét annyi magyar hős testvérünk!

Győzelemittas mámorunkból, sajnos, hamarosan kiábrándítottak a hozzánk jutó hírlapok hírei, melyek fájdalunkra arról győztek meg bennünket, hogy a többi felmérhetetlen harc vonalokon szó sincs fegyverszünetről, békéről, hanem fokozott erővel, újabb és újabb technikai felkészültséggel tovább folyik az ember-

írtás, az öldöklő háború. Mit tudhattuk mi ezt, kiknek figyelme a fegyverszüneti hír első örömmámorában csak az átellenes lövészárkokig terjedt? Fájt a csalódás, sírt a lelkünk, de végre is sajtószívvvel bele kellett nyugodnunk kiszínezett reményeink összeomlásába.

Egykedvűen vettük tudomásul a minket illető fegyverszüneti rendelkezéseket, melyek szerint az említett időponttól kezdve, további parancsig harcvonalunkon kölcsönösen be van szüntetve az ellenségeskedés. A csapatok mindkét részről állásaikban maradnak s őrzik arcvonalukat. A fegyverszünet tartama alatt egyik fél előőrsei se léphetik át saját drótakadályaikat. A legelől levő drótakadályok vagy árkok közé eső terület u. n. „semleges öv.” Ezen semleges övben, az ellenséges arcvonalak egymás közötti megegyezése szerint, csakis a halottaikat összeszedő és eltemető járőrök jelenhetnek meg, egyébként a semleges övbe lépni kölcsönösen mindenkinek tilos; aki ezt nem venné figyelembe, azt az ellenfél hadifogolynak tekinti.

Csakhamar megalakultak a legszomorúbb tisztségre hivatott járőrök és munkásosztagok s a semleges övben összeszedték halottainkat, kiket egyházi és katonai tiszteletadással, ragyogó téli napsütésben, ott temettünk el idegen földben, sírjukat hatalmas tölgyfakereszttel jelölve meg.

Azután a mögöttünk és körülöttünk fekvő s a hótakaró alól előbukkanó hősi halottainkat s azoknak szétszórt részeit szedtük össze — s amennyiben lehetséges volt — személyazonosságukat megállapítva, egy hatalmas közös sírban adtuk át a nyugalomnak s háborítatlan végső enyészetnek.

Ezzel be is fejeztük oláh haretéri teendőinket. Unalmasan teltek a napok s őriztük tovább csendessé vált harcvonalunkat. Sűrű egymásutánban kiküldött járőreink fáradhatatlanul járták a körülöttünk levő erdőségeket s irtották a farkasokkal csoportokba verődött elvadult kutyákat, melyek az erdőben való közlekedést ez ideig életveszélyessé tették.

Kovács József.

Hozzászólás Zechenter Antal származásához.

Tóth Zoltán, a Hadtörténelmi Közlemények XXX. évf. IV. füzetében, egy igen érdekes közleményt adott le a két Zechenter Antalról — az ifjabb és az idősebről — akik közül az idősebről megállapítja, hogy „korának egyik legkiválóbb, európai viszonylatban is helytálló ágyúkészítője volt“, aki budai öntödéjében számos kiváló darabot készített, amelyek ma is úgy a bécsi Heeresmuseum, mint a berlini Zeughaus büszkeségei közé tartoznak, de akinek származásáról s Budán való letelepedéséről, sajnos, semmit sem tudunk.

Minthogy a harang- és ágyúöntők besztercebányai céhével már régóta foglalkozom (egy kisebb tanulmányt a Hadtört. Közleményekben is megjelentettem), a Zechenter név nem ismeretlen előttem. Ugy vélem tehát, hogy feljegyzéseim közlésével talán hozzájárulok annak a kérdésnek a tisztázásához, honnan került Zechenter Antal Budára.

A besztercebányai városi levéltárban őrzött Protocollum Actorum Praetorialium 1752-ik évi kötetében, május 9-iki kelet alatt azt olvassuk, hogy Zechendter Ferenc (így) harangöntő, három tanu jelenlétében polgárjogot kért és a polgári eskü után az idevaló polgárok lajstromába bevezettetett. Előzőleg természetesen be kellett iratait mutatnia, nevezetesen születési bizonyítványát, amelyet aztán rendesen egy külön könyvbe másoltak le. Ebből a másolatból megtudjuk, hogy Zechenter Leonhardt 1752 március 26-ikán megjelent a felső-ausztriai Feldkirch-uradalomhoz tartozó „Rankweil“ és „Sultz“ községek előljárósága előtt s előadta, hogy Ferenc nevű fia Besztercebányán mit „Stuckh und Glockhenguesser Meister“ szándékozáván letelepedni s ott házat szerezni, erbocsátó levelet (Geburtsbrief) kér számára. Az előljáróság erre három Rankweil községbeli tanut (egyenként 80, 65 és 40 évesek) eskü alatt hallgatott ki, akik azt vallották, hogy Ferenc „Leonhardt Zechendter és Katharina Krist“ fia, akik a Miasszonyunkról elnevezett plébánia-templomban (ma is búcsújáró hely) keresztény katolikus szertartás szerint megesküdtek, tisztességesen éltek s házas életükben több gyermeknek adtak életet. Igazolja továbbá az előljáróság, hogy Ferenc nem volt jobbágy sorban s ez okból szabadon szerezhet másutt polgárjogot s végül, hogy szülőhelyén vallásosan, tisztességesen s becsületesen („fromb, Ehrbar und redlich“) viselkedett.

Zechenter Ferenc tehát a felső-ausztriai Rankweil községből származott el Besztercebányára, s így feltehető, hogy a Budán letelepedett Antal is ugyanonnan indult el új hazát keresni. Sőt

valószínű, hogy egyidőben hagyta ott a két testvér (a nem közönséges családi név és az azonos mesterség is a mellett bizonyít, hogy testvérek voltak) a szülői házat, ha Antal Budán 1757-ben lett a külső tanács tagja, amihez rendszerint néhány évi helybenlakás volt szükséges.

A Geburtsbrief-ben említett Feldkirch s a hozzá tartozó Rankweil és Sulz községek azonban nem Felső-Ausztriában, hanem Vorarlbergben vannak, mintegy 14—15 kilométernyire a Rajnától, Feldkirch meg éppen csak 4 kilométernyire az Ill jobb partján; a másik kettőt a Frutz patak választja el egymástól. Közigazgatásilag akkor összetartoztak s tartozékát képezték a feldkirchi uradalomnak, amelyet 1376-ban a császári ház szerzett meg s így az elbocsátó levelet is a „Hofschreiberei der O. O. Herrschaft Feldkirch“ adta ki.

Érdekes volna megtudni, hol tanulták Ferenc és Antal mesterségüket, nem volt-e erre szülőhelyükön vagy Feldkirchben alkalmuk? Atyjuknál bizonyára nem, mert az elbocsátó levélben az öreg Leonhard mestersége nincs említve.

Ferenc munkáját csak két helyen találtam a besztercebányai városi levéltárban felemlítve. 1739-ben ő készítette el a szentjakabfalvi (Zólyom m.) templom harangját, 1741-ben pedig a város számára a speciális harangot, a vizipuskát s az óratorony számára az ütőkorongokat. Egyéb munkáiról nincs tudomásom.

Mindazonáltal Zechenter üzeme itt jól mehetett, mert 1760-ban már egy nagy piaci házat (IV. Béla király-tér 2.) szerez, amely azonban a következő 26 év alatt már kétszer cserél gazdát; jele annak, hogy Zechenter Ferenc ez időben vagy tönkre ment, vagy elhalt. Lehet, hogy bukását az 1761-ik évi tűzvész okozta, amikor az egész város s vele 128 ember elpusztult. A család azonban tovább is Besztercebányán lakott. Utolsó tagja Gusztáv, mint bányafőorvos Körmöcbányán lakott s ott is halt meg 1908-ban. Ő is litteratus ember volt, úgy mint a család budai ágának ifjabb Antal nevű tagja, de tót nyelven Laszkomerszky álnév alatt írt s a Turóc-Sztrmártonban megjelent Slovenské Pohlady-nak volt szorgalmas és szívesen olvasott munkatársa.

Jurkovich Emil.

Egy arab szemtanú Belgrád megvételéről. (1521.)

A kairói¹ *Királyi Könyvtár* „arab történet No 706—5822/1921.” számú, arab nyelven, régi, úgynevezett „ádi” írásmódban írt kézírata a következő címet viseli homlokán: „Segítség és támogatás attól, aki jelen volt Belgrád bevételénél, avagy az l betűre rímelő belgrádi irányköltmény.” Szerzője: ... Muhammad ibn Raszúl al Barzandsí², aki — mint az a szövegből sejthető (l. a fordítást alább) — Egyiptomban lakó renegát volt. A szóbanforgó kéziratot — melyen semmiféle évszám nincs — minden valószínűség szerint maga a szerző írta, amely jelenség a nem új keletű keleti kéziratoknál elég ritka eset. E kézirat itt-ott nehezen olvasható s — mint azt a címe is mutatja — nem prózában, hanem százhárom párosversorból álló, a páros verssorok végén „l” betűre rímelő, úgynevezett „irányköltmény”-ben (kaszíde) van megírva. Tagadhatatlan, hogy e „hósköltmény” nincs híján költői páthosznak és lendületnek. Terjedelme: három nyolcadrét folio (öt oldal), 1921-ben került a fent megnevezett könyvtárba — ajándékképen.

Ime e kaszíde magyar fordítása:

„Ama irgalmas és könyörületes Alláh nevében, akinek óltalmáért esdekelnünk!

Dicsőség Alláhnak! Ime a kitűzött cél és könyörgés tárgya: vallásháború indítása Alláh pártfogásával együtt. Údv Alláhnak! Ő volt az, aki az ellenség megtámadására utasított minket. Mi tehát az ellenség ellen indulánk s vele összetalálkozánk. Údv a Mindenhatónak, mert ime a szerencse nekünk kedvez! Lám az igazhit megsegített minket, míg a hitetlenek elhagyottan állanak! Dicsőség az Ő parancsoló Akaratának, amely képes bármit teremteni, csak akarnia kell. Semmi más Isten nincs Őkivüle s a hatalmasok valamennyien is csak utánozzák Őt, aki öröktől fogva van és létezík. S a mindenható Alláh az igazságot tartja szem előtt s megbélyegez minden hamisságot a Földön. Épen ezért az igazhit örökké biztosítja nekünk Alláh pártfogását. Dicsőség Őneki!

És kicsorbult a gyaurok kardjának pengéje. Ők tévelygé-

¹ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium megtisztelő megbízásából, az 1929—30. évben Egyiptomba küldetvén ki, ottan mintegy negyvenezer arab, török és perzsanyelvű kéziratot volt szerencsém átkutatni a magyar nyelv- és őstörténet szempontjából. Ezen szerény kutatásaimról más alkalomkor bőven szerencsém leendő beszélni.

² A rövid colophon-ban: ... ar-Razandsí al-Huszeinü”.

sekben és sötét vakságban leledzenek, míg az igazhívók tábora „szemfestéssel behintett” fényességben lakozik. Éles kardunk arra való, hogy a hitetleneket fékentartsa. Bizony, elfogtok pusztulni, mivel az igazhit szablyái zsákmányul szemeltek ki titeket! Lám, egy negyedéven belül bevettük *Sárkőj-t* s e fegyvertény volt kezdete a sorozatos győzelmeknek. Így hatalmunkba került *Múszá vára*, melynek őrsége megszaladt, miután látta a mi vitézségünket, mondván: fusson, ki merre lát! Épígy *Iudinú*, melyet az igazhit fénye ragyog be. Lám minden ügyünk Alláh pártfogásába van ajánlva! Hasonlóképen járt *Ardil* is, mely egy nép. Ez a nép megszegte a velünk kötött egyezségeket, most azonban engedelmeskedik nekünk. Seregeivel van körülvéve Hijzahazaru, amelyeket mi elfogunk. De a disznó Pádváradh hadserege tájézkzik a bosszútól. Hasonlóképen közeledő zászlóaljuk szertesztét szóródott, így tehát nem állották meg helyüket szilárdan, hanem ott kisebb egységekre bomladoztak, holott mi meg sem támadtuk őket. Nem volt előnyös zászlóaljuk pozíciója, s habár ott elhelyezkedtek egy ideig és minthogy megtámadtak minket, mi is megtámadtuk őket. Majd elsáncolták magukat, ezután megfutottak veszendő falkákban táborukat hátrahagyva. *Níst* is elfoglaltuk. Ennek lakóit utólérte a pusztulástól való félelem s azt hitték, hogy rögtön megöljük őket. Legott kegyelemért is esedeztek s mi megkegyelmeztünk életüknek. Ugyis eleget szenvedtek; sebesültjeik és betegek vannak. Megtelték az utak velük s fenevadak üvöltöznek lakomáért, melynek ételei e gyaurok maguk. Hasonló sors érte *Szamandarunt*, melynek lakóit széjjelverték hadakozó kardjaink. Szörnyű mérszárlás! A megölt gyaurok fejét elválasztják nyakcsigolyájától, úgy hogy csonka hullájuk vérzik. Szent kötelességünk visz minket az ellenség ellen s mi példás büntetést szabunk ki a népre. *Iszlám* győzelme nevével egyértelművé s hasonló ragyogásúvá vált. Természetes, hisz az iszlám ügye túlsúlyban van az ő jótéményei által! Hasonlókép elfoglaltattak az összes környékbeli várak, ahol most már a Koránt s nem az Evangéliumot olvassák. Ez az év a győzelem éve volt s meg kell adni, hogy az ellenség méltó volt a megéneklésre. Majd a vágatató vész berontott az új esztendőbe, amikor is kezdetét vette az új, páratlan és dicsőséges győzelem, azaz:

Belgrád bevétele. Megszállottuk sívár környékét minden harcieszközzel támadás végett, hiszen a fegyverek felsőbbsege miatt bátor az állig felfegyverzett harcos, aki a háborúban kardjával harcolva sebzi halálra az ellent. Hullázzik a felállított hadcsapatok tengere *Belgrád* környékén, melynek földje át van itatva a hitetlen fehér emberek piros vérével. E gyaurok nekünk ajándékozzák lelkiüket, míg daróc ruhájukat — mely a lélektől elválasztható — mi adjuk el. S nincs csapásunk, mely ne volna halálos egy-egy gyaupra. Azonban hátrahagyott holmijukat a halál ciszternájából elvisszük. Egy alaktalan tömegeből már kihallatszott vezérük hangja, miután elrecitálta az ellenség legyőzőinek reguláit. Támadnak éles kardokkal. Vág az éles szablya, miközben villámokat szór villogó vasa. Támadnak vérrel befestett

lándzsákkal, melyek hosszant meggörbülnek a támadás hevétől. Támadnak íjjal, melynek nyílvevesszeje nem szakállas, majd erős, végül élesvasú nyílvevesszőkkel küzdenek. De tovább! Támadnak és a nyíl szilaj kedvvel repül ki ívéből s máris belefúródik egy emberi szív főütőerébe. Támadnak ágyúval, melynek lövedéke rettenetes dörejjel repül a levegőbe; hangja olyan, mint a bömbőlő mennydörgés s lángja olyan, mint a villám, melynek láttára az ember szeme megvakul. Egyikét hetven ökör húzza s barázdát vág a földbe és járművek szállítják. Lövedéke tüzesvillám, mely rombadönti a szilárd építményeket, illetve meglazítja őket. Támadnak petárdával, mely, mikor tüzet fog levegőbe repül, mikor magasan van, körülveszi a szokásos tűzkoszorú, ezután visszaesik a földre, gyorsabban, mint ahogy felrepült, majd széjjelpukkan. Előbb azonban úgy forog, mint a leggyorsabb malom s csak úgy robban széjjel hetvennél több, vagy kevesebb repeszdarabra. Természetes, ez csak hozzávetőleges becslés. E repeszdarabok mindegyike tör, vág és zúz mindent, amit ér s mindegyikük halálhozó, kivéve azt, amelyiket az Isten maga teszi ártalmatlanná. Ez az eset azonban nem gyakori! E lövedékek tüze lángrobbant minden nedves és száraz tárgyat, ami körülötte van. Rettenetes dolog! Harcolnak továbbá puskagolyókkal, melynek puskaporát az ember tenyere süti el, miközben megrándul a kézcsukló. E golyók széjjel roncsolják az emberi testet s ezt szitává lövik. Úgy néz ki e döghulla, mintha hosszú idők óta rothadt volna, s egykor büszke feje most oly alakatlan, mint egy elefánté. Lám, a hitetlenek vára az ő balsorsuk folyója lett, míg a mi vitézeink Bábel sasai voltak, melyek ezt a folyót átrepülték. S azok a lövedékek, melyeket a mai napon lőttek a mi lövegeink, megannyi varázskövekké váltak, melyek célbataláltak. A gyaurok elpusztultak ama porfelleg miatt is, mely rájuk zuhant s amely a földből tépetett ki és amely zúgva viharzott, végül pedig elenyészett. Alláh büntetésének ostora sujtott le rájuk, mire a gyaurok vára igyekszik védekezni a pusztító tűz ellen. Tövig leomlik s elpusztul a vár s így út nyílik falain keresztül. Már zsákmányolunk is, habár a kapú be van zárva. Mintha e gyaurok Lóth népe voluának, amikor ez óáltaluk kiáltott. Azonban forog a föld s most e gyaurok kiáltanak Gábiel arkangyal után. Istenemre, húszezren estek el a gyaurok közül a napnak egy órájában, ami igazán nem nagy idő, tűz, víz által s az omló romok közepette és a muszlimék bátorsága miatt, továbbá, éles fegyver és a bénító félelem által. S ki mondja azt, hogy ez utóbbi nem képes megbénítani a szíveket? Efelől a tudósok megbízható adatokkal rendelkeznek s kívánatra felvilágosítókkal szolgálhatnak. S amikor az igazhívók támadnak a gyaurok ellen, erős legyen a szívük, nehogy azután kerékkötőjük legyen a félnökség. Lám azt gondolták, hogy a győzelem teljesen az övék lesz, mégha ez súlyos veszteségeket is követelt volna tőlük. Azonkívül az ördög ígéretei is növelték a gyaurok hiú vágyait, már pedig ezen ígéretnek önmagukban csak haszontalanságok maradnak. Ugyanis az ördög ámitgatja, próbáknak teszi ki, végül pedig tönkreteszi őket. Ebben ugyan segítségére van öneki az

ellenséges viszony is. Ellenben nekünk maga az Isten tett ígérte a győzelemre! Erre szükség is volt, mivel, hogy a keresztények fondorkodása veszélyes a mai időkben. Harcoljatok tehát a gyaurok ellen, már ennek így kell lenni. Ezt parancsolta Alláh s egyúttal Ő győzelmet is ígért. Márpedig Alláh ígérete szent! Mi tehát engedelmeskedtünk és harcoltunk. Meg is kaptuk érte az elismerést. Hűbérföldeket s mindez nem túlzás. Már a környékbeli *várok* is mind a miénk. Elkönfiskáltuk őket s mindenkit aki bennük volt fogságba ejtettünk. Az elfoglalt területek leadták a *sarcot* s embereiket bilincsbe vertük. *Búkurdlán*. *Rádín* és rajtuk kívül *Úszak* képezi eme végső területeket s ezek sorsa valóban meg van pecsételve. Ime megtörtént „szigeteik“ felsorolása s az ő vétkük valóban nagy. S mondatott a gyauroknak: erőtlén vallásotok eltöröltetett, úgyhogy én visszatérek bűnbánóan az igazhíthez, az iszlámhoz, amely a legkiválóbb vallás s amely tiszta. Sújtsa háború a gyaurokat, s az igazhívőké legyen a béke! Senki sem óhajtja a gyaurok jelentéktelen hitét. Gyaurok, íme én elárulalak titeket azért, hogy békességben éljek az igazhívőkkel. Elhagytalak titeket, mivel ti rútak vagytok! Én tehát az iszlámra tértem át és megcsipdestem a gyaurokat s most békében élek, mivel megszabadultam tőlük. Lám, a Duna Nílus szeretne lenni, míg *Belgrád* Kairót utánozza nyugodt állapot s teljes közbiztonság tekintetében. S ez nem üres fecsegés! Alláh a mi javunkra változtatta meg a dolgok menetét, miután ugyancsak féltettük bőrünket! Dicsőség az Ő ígéretének, melyet Ő nem szokott megváltoztatni. S üdv szálljon arra, aki elhárította rólunk azt a bajt, melyet mi idéztünk fel. Lám, kevés muszlim pusztult el. Lám, igazságtalanság csak a zsarnok részéről érhet! Alláh-nak, az örökké létező Úr-nak törvényei a legmegfelelőbbek, míg a gyauroknak senkijük sincs, akihez fordulhatnak. Őnekik csak vágyaik vannak, miket az ördög oltott beléjük azért, hogy őket nagyravágyókká tegye s hogy őket becsaphassa. De az ördög csele erőtlén. Barátsága álnokság s aki hisz benne, az elpusztul. Ellenben a mi Segítőnknek a szava hatékony csele jelent az ellen megrontására. Tudott dolog, hogy a Hatékonyság az Erőtlenséget legyőzi és elenyésztí. Ma rég *kiválasztotta* az isteni Akarat és Szózat *Musztafá basút* a gyaurok legyilkolására. Valóban, e vezér ajándék a mi résziünkre. Ő a vezérek vezére. Az igazhit mindenre elszánt támasza. Ő az Isten Kardja, mely a gyaurok ellen húzatott ki hüvelyéből. Az Ő bátorsága és leleményessége — úgy látszik — örökké tart. Ő nem törődik könnyen végrehajtható feladatokkal. Ezeket ő megveti. E hadvezér volt az, aki rajtaütéssel megsemmisítette az átkozott abesszíniaiakat s ugyancsak Ő volt az, aki új életre keltette az igazhitet a mi résziünkre akkor, amidőn Alláh törvényeit el nem ismerték. Bezzeg az Ő idejében elérkezett a gyaurok részére a megpróbáltatás. Ugyancsak eltűnt az ő vigasságuk és pusztulás enyésztt el őket. Lám e gyaurok elesetteinek fejei lándzsákra vannak tűzve, míg az életben maradtak nyakuknál fogva rabláncra vannak fűzve. E vezért az Ég Ura segíti és támogatja, aki e hadvezérnek hatalmat és életet adott s aki — engedve a kérésnek — jócselekedetek megtetésére

képesítette Őt. Lám eme szent hódítások is épen most mentek végbe, melyek elérésénél segítette e vezért elismerésreméltó buzgalma. De az igazhit is segítette Őt, melyet Ő atyjától és fitestvérétől örökölt — mint ahogy ezt az emberek egymás között mesélik. E hadvezér gondja az igazságosság s méltányosság az Ő kedvenc eszméje. Nemes, veleszületett tulajdonságok birtokosa Ő. Így: a tiszta istenfélelem jámborsága lakozik Őbenne, kegyelet az anya iránt, a korahajnal homályában ontott könnyek, melyek helytelenítették a zsarnokságot, — mely megfosztja álmától az embert — még akkor is, hogyha az egy árpaszemet sújt, sőt! S a sokat szenvedett igazság e hadvezér igazságossága folytán újból régi fényében ragyog, minthogy az a nyomorult zsarnok el van távolítva és blamálna van. Lám, most, hogy Ő a hadvezér, az igazság ismét jogaiba lépett s az elnyomott győzedelmeskedik, míg a gonosz zsarnok háttérbe szorul s példás büntetésben részesül. Épen ezért üdv legyen Alláhnak, aki Musztafá vezír által új életre gerjesztette a mi igaz hitünket s a megalázott pajzsot ismét magasra emelte. Óh Uram! Tarts meg Őt a mi számunkra, fiával együtt, vezérünkül, őltalmazónkul és kedvencünkül s legyen hosszú az Ő életük.

Ime így történt *Belgrád bevétele*, amikor az iszlámra tért. Szólj tehát: *a Te törekvésed volt eme szándék és könyörgés tárgya*. Vége van ama kiterjedt könyörgésnek, mely kiválóságot dicsőített s talán vannak érdemei a szerzőnek is, aki már fáradt. Azt hiszem, hogy igazságosan jártam el akkor, midőn e költeményben minden dolgot a maga előkelő helyére tettem. Csalódás és meglepetés származott ama küzdelem napjából, amikor összetalálkozott a győztes ellenség s a legyőzött vetélytárs.

Janicsek István.

Dr. Erdélyi Gyula: *A magyar katona.* A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Budapest, a szerző kiadása, 1929. Nagy nyolcadrét 302 oldal, szövegekkel és vázlatokkal.

A magyar hadtörténelmi szakirodalom régóta érzett hiányát van hivatva pótolni dr. Erdélyi kitünő könyve. Ez a kötet nagy munkájának csupán első része és a magyar hadművészet fejlődésével foglalkozik, a legrégebbi időktől Szent István koráig. A magyar történetnek ez a korszaka az, amelyben az állami életet és fejlődést a katonaság megalakulásától, szervezésétől különválasztani nem lehet. De éppen ebben a korban nem támaszkodhatik a hadművészet gyökereit kutató történetíró eredeti forrásokra. Munkája annál fáradságosabb, mert a katonai élet minden vonatkozására szóló adatait csupán homályos mondákból s a magyarság őstörténetével foglalkozó, eddig már feldolgozott munkákból kell apránként kibogoznia. Annál nagyobb az érdeme Erdélyi dr.-nak, hogy ezt a mozaikszerűen, rendkívüli szorgalommal összegyűjtött anyagot, ilyen formába tudta önteni.

Munkájának ez a kötet 6 fejezetre oszlik: I. A magyar-ugor kor hadviszonyai. II. A hun (bolgár-török) hatás korának hadviszonyai. III. A magyarság katonai szervezete a IX—X. században. IV. A magyar hadművészet a IX—X. században. V. Hadseregszellem. VI. Fontosabb hadműveletek. Az anyagnak ilyen csoportosítása nagyon célszerű s éppen ilyen szerencsés annak feldolgozása is. A szerző nem szorítkozik a népvándorlás magyar vonatkozásainak már amúgy is ismert részletes felsorolására, hanem minden időszakban azokat a mozzanatokat domborítja ki, amelyek a hadsereg megalakulásáról, vezetéséről és szervezetről nyújtanak érdekes és tanulságos adatokat.

Részletesen foglalkozik a hunok, majd később a honfoglaló magyarok fegyverzetével, felszerelésével, gondosan számot vet a hadsereg életével kapcsolatos szavaknak nyelvészeti összehasonlításával és bizonyításával. Árpád fejedelemmé választásával kezdődik, szerinte, a magyar hadművészet valódi fejlődése. Sok történetkutató eddigi nézetével ellentétben, a szerző azt bizonyítja, hogy Árpád fejedelemmé választásának célja nem az volt, hogy személyében az államhatalom összességét kezében tartó monarcha kerüljön a nép élére, hanem csak a magyar hadügy legfőbb intézőjének kiszemeléséről volt szó. Az események természetes folyománya az, hogy a katonai sikerek fokozódásával, arányosan fogyott a tulajdonképeni államfő, a gyula, tekintélye. Árpád hadserege volt dr. Erdélyi szerint az első hivatásos hadsereg. Ez volt magyarázata Árpád katonai sikereinek a kelet és nyugat nem hivatásos, zsoldos seregeivel szemben.

Erdélyi dr. szigorú, beható és lelkiismeretes forráskritikát gyakorol Konstatinus görög császár feljegyzéseivel szemben és különösen Árpád hadseregének létszámmegállapításánál lelkiismeretesen állítja szembe a középkori és a legújabbkori történetkutatók, főleg Salamon Ferenc és Rónai-Horváth Jenő adatait. Szerinte Árpád nem csupán kiváló hadvezér, hanem korának legnagyobb katonai genieje és szervezője volt. A honfoglaló magyar hadsereg tisztán lovasságból állott, Árpád érdeme, hogy seregének tagozását és a különféle harceljárások és harcmódok sajátosságait lovas népének egyéniségéhez szabta. A harcegyesség a drungus (dandár) volt. A kalandozások korában gyalogságra nem volt szükség. De később, amikor a magyarok ellenségei kitapasztalták a magyar lovasharc sajátosságait s az ellen sáncokkal, várrakkal védekeztek, szükségessé vált egyes lóról leszállított egysegeknek várvívásra való kiképzése és felszerelése is. Ez azonban csak 933 után következett be.

A honfoglaló magyar katonaság világhírén és legyőzhetlenségén a merseburgi vereség ejtette az első csorbát. Itt csatát vesztek, de nem annyira az anyagi veszteség volt fájó, mint inkább az a tudat, hogy ezután nem lesznek képesek a nyugati seregeivel eredményesen viaskodni, ha tisztán lovas harcmódot csak részben várvívó gyalogságra át nem szervezik és hadi gépekre szert nem tesznek. Ez az átalakulás természetesen lassan ment és megkívánta a lovasság átalakulását is. Őseinknél könnyű és nehéz lovasság között különbséget nem tehetünk. Nyugati értelemben vett nehéz, vértés, pajzsos lovasaink sohasem voltak. De önmagától alakult egy középnehéz lovasság, mely védekezésre alkalmas volt ugyan, de nem vesztette el eddigi legfőbb érényét, a fürgeséget. Ebben a fejezetben alaposan és érdekesen foglalkozik a szerző az akkori magyar hadsereg fegyvereinek s felszerelési tárgyainak részletes ismertetésével is. Megtudjuk többek között azt is, hogy a sarkantyút honfoglaló őseink nem ismerték, ez a felszerelési tárgy a német lovagoktól került jóval később hozzánk.

A IV. fejezetben részletesen tárgyalja Árpád hadseregének harcászati szabályait. Igen érdekesen ismerteti a sereg meneteit, táborozási módait (szekérvár), a biztosítás, felderítés és összeköttetés végrehajtását célzó intézkedéseket. A harcmód általában támadó volt. Harceljárásuk ennek megfelelően nagy kiterjedésű széles és mély tagozású alakzatokat kívánt; sohasem fedkeztek meg tartalékok képzéséről. Nagy mesterei voltak a színlelt visszavonulásoknak, nem csupán ütközetek közben egyes taktikai mozzanatoknál, hanem nagyobb stratégiai méretek között is. Úgyesen tudták a védelmet a támadással egybekapcsolni, cseleket, meglepetéseket rendezni s az ütközetek eredményét kíméletlen üldözéssel kihasználni. A hadsereg szelleme kitünő volt, Árpád mellett kiemeli a vezérek közül különösen Bulcsu vezető egyéniségét. De a többi vezér is megálta a helyét s a sereg nagyon fegyelmezett, kitünő katonaság volt. Hadműveleteiket — sokszor éjjel — nagy rendben, csendben hajtották végre s csak a támadásnál, a lovasroham megkezdésénél hangzott fel a külföldön annyira rettegett vox diabolica „huj, huj!”

Dr. Erdélyi keményen síkra száll azok ellen a külföldi történetírók ellen, akik a honfoglaló magyarokat csupán zsákmányra éhes, állatiasan kegyetlen rablóbandáknak festik. Bebizonyítja, hogy a magyarok hadjárataikat rendszerint szövetségeseik kérésére és országuk terjesztése céljából indították és — már amennyiben az akkori durva korban erről egyáltalában szó lehetett — még ellenségeikkel szemben is bizonyos lovagias felfogást tanusítottak. A könyv utolsó fejezete a 899. évi brentai csata és a 955. évi *augzburgi* csata részletes leírása. Alapos topographiai ismertetés után, úgyszólván lépésről-lépésre kíséri a csaták egyes mozzanatait. Különösen az *augzburgi* vereségből eredő következtetései érdekesek. Delbrückkel ellentétben a vereséget nem Ottó német császár kiválóságának és a német katonai fölénynek tulajdonítja, hanem Bulesu tétovázásának, aki ezúttal elmúlasztotta az Ottó ellen való felvonulás kellő pillanatát. Amikor pedig *Augsburg* ostroma már a körmére égett, a főserég megkésett. Ez a vereség került a honfoglaló magyaroknak legtöbb véréldozatába, közel tízezer ember maradt a Lech mezején.

Erdélyi dr. könyve nemcsak tanulságos, de élvezetes olvasmány; méltán számot tarthat nem csupán a katonai szaktörténelemmel foglalkozók, hanem a nagy közönség figyelmére is. Kívánjuk, hogy folytatása minél előbb napvilágot lásson,

Markó Árpád.

Dr. Málnási Odön: *Erdödi gróf Pálffy János nádor.* Gróf Pálffy Pál Ferenc előszavával. Kiadta a szerző Egerben, 1929. 8° 50 oldal 2 képpel.

Málnási dr. a kurucvilág s az azt követő évtizedek egyik legjelentősebb katonájának, gróf Pálffy János tábornagynak személyét állítja e művével kellő megvilágításba. A kis füzet előszava nagyon helyesen mutat rá a világháború előtti korszak magyar nemzedékének egyoldalú, subjektív történelmi szemléletére, melynek következménye az volt, hogy a frázispuffogató, görögtüzes hazafiasság már eleve, minden kutatás és bírálat nélkül elítélte azokat a férfiakat, akik nem csatlakoztak a felkelés ügyéhez, hanem magyar nemzetük érdekeit, meggyőződéses hazafias érzésüktől indítatva, a koronás király táborában odaadással szolgálták és legfőbb céljuknak azt tekintették, hogy válságos időkben kiküszöböljék azokat az ellentéteket, amelyek a király és nemzete között önként vagy mesterségesen keletkeztek. 200 éves történelmi távlat már minden bírálatot megenged, anélkül, hogy csorbát szenvedne az a kegyelet, amely egyaránt kijár azoknak, akik akár a felkelők között, akár a király oldalán, valóban önzetlenül szolgálták hazájukat. Ma már senki sem állítja Bercsényi Miklósról, hogy kiváló hadvezér, nagy stratégia volt és mégis jogosan él tovább a köztudatban, mint a kuruckorszak egyik legjelentősebb szereplője. Ugyanezzel az objektivitással kell azonban a más felekezeten lévő szereplő férfiakat is megítélni s ezek közül elsősorban gróf Pálffy János nádort, aki családjának ősi tradíciójához híven, mint hadvezér aratta babérait és önzetlen haza-

fias gondolkodásáról különösen a szatmári békével kapcsolatban tett bizonyosságot.

Egy hibája van Málnási dr. füzetének, az, hogy túl rövid, aminek magyarázata talán az, hogy ezt a művet csupán gróf Csáky Imre bibornokról írott életrajza melléktermékének tekinthetjük, mivel a bibornok iratai között megtalálva Pálffy János 90 levelét, ezeket az adatokat helyezte el a rövid életrajz keretében. De célját még így is elérte, mert aki figyelmesen olvassa ezt a tartalmas füzetet, az meggyőződhetik arról, hogy a köztudatban „labancvezérnek” csúfolt tábornagy, nagyszabású katonai kvalitásai mellett, bölcs és hazáját híven szerető magyar ember volt. Ő Rákóczi Ferencben és híveiben nem pártütő rebelliseket látott, hanem eltévelyedett és megtevésztett embereket, akik tragikus félreértések vágányain haladva, hazájukat a végromlás felé viszik. Ezt akarta Pálffy megakadályozni, ha másképp nem lehet, erőszakkal, a felkelés fegyveres letörésével.

1663-ban született s 1731-ben halt meg, 87 éves korában; hosszú életének 70 esztendejét töltötte tényleges katonai szolgálatban és különböző harctereken bizonyítottá hadvezéri rátermettségét, Savoyai Jenő herceg iskolájából került ki s hogy az udvar magasabb parancsnokságok betöltésénél gyakran mellőzte, ez is csak annak a bizonyítéka, hogy túlságosan magyar érzelmű embernek tartotta. Pálffy életét Málnási dr., igen találóan, különböző szakaszokba osztja. Ifjúsága után a kurucok elleni küzdelme adja nyilvános szereplésének talán legnyomatékosabb részét. Sajnos, hogy a szerző Pálffy hadvezéri működésének méltatására nem igen terjed ki, pedig éppen ebből tanulhatunk ma a legtöbbet, hiszen a hadviselés abban az időben valóban hadművészet volt, a stratégiának és taktikának mondhatnók klasszikus korszaka. Igen találóan jellemzi ebben a fejezetben a szerző a kuruc sereg vezetőit. Hazájának legtöbb szolgálatot a szatmári béke előkészítésében és végrehajtásában tett Pálffy. Ezt a tevékenységét a szerző különösen érdekesen fejtegeti, sűrűn hivatkozva Pálffy grófnak előbb említett őszintehangú leveleire. Az ország teljes felszabadításáért, a nép nyomorának enyhítéséért folytatott küzdelmeinek leírásában, Pálffyt mint államférfit állítja szemünk elé, de nagyon helyesen állapítja meg azt is, hogy minden intézkedésében és tevékenységében hadvezéri egyénisége jut inkább előtérbe. A pragmatika sankció létrehozásában Pálffynak nem volt része. Bár az udvar később díszes méltósággal halmozta el, országbíró is lett, az 1737-ben megindított török hadjárat fővezérségét mégsem ruházták rá, hanem Lotharingiai Ferenc miatt mellőzték. Ennek meg is volt a káros következménye, mert ez a hadjárat csak kudarcral járt és a szomorú eredményű belgrádi békéhez vezetett. Mária Terézia igyekezett ugyan atyjának Pálffyval szemben elkövetett mulasztásait pótolni, de a királyi kegy megnyilvánulásai, a magyarországi főhadparancsnokság, a belső titkos tanácsosság, végül a nádorrá való választás, már csak az agg hadvezér utolsó éveinek emlékét aranyozta be.

Nagy szolgálatot tenne Málnási dr. a magyar hadtörténelemnek, ha Pálffy János életéről gyűjtött bőséges adatait, elsősorban

a fent említett 90 levelet, nagyobb monographia alakjában feldolgozná. Pálffy grófnak sokak által még ma is tévesen megítélt személye megérdemelné ezt az elismerést és szerény véleményünk szerint épen Málnási dr. volna előtanulmányai alapján erre hivatva, aki hadtörténelmi irodalmunkat már néhány valóban értékes tanulmányával gyarapította. (Csonkamagyarország katonai földrajzi helyzete, Az utódállamok stratégiai helyzete, stb.)

Markó Árpád.

Cs. Sebestyén Károly: *A szegedi vár legrégebb története.* 4° 16 oldal; Szeged, 1926. és *Szeged középkori vára.* Nagy 8° 39 oldal; Szeged, 1928. (Különlenyomatok).

A Szeged városában folyó intenzív tudományos életnek becsédes tanujele ez a két füzet is, amelynek tartalma a laikust és a szakembert egyaránt érdekelheti. Az előbbi a „Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből” c. folyóiratban, az utóbbi a Szegedi Alföldkutató Bizottság II. szakosztályának közleményeiben jelent meg.

Szeged régi várát egy 1321-ben kelt oklevél említi először, azonban mind a földrajzi helyzet, mind pedig a régészeti leletek arról tesznek bizonyosságot, hogy ezen a helyen, évszázadokkal a magyarok honfoglalása előtt is, kellett valami erődítménynek (pogányvárnak) állania.

Az a terület, amelyen Szeged vára épült, a jazygok földjére esett ugyan, de az eddig figyelemre alig méltatott kétségtelen római leletek (szoborfej, téglamozaik, bélyeges téglák stb.), amelyek 1880 és 1882 között részint a földből, részint az akkor lebontott vár falaiból kerültek elő, eléggé tanúsítják, hogy ez a hely valamikor erős római hatás alatt állott.

Azt, hogy a talált maradványok miféle település emlékét őrizték meg, ma még nem lehet megállapítani. Annyit azonban elárulnak az említett leletek, hogy Szeged tája, forgalmi szempontból, már a rómaiak idejében is nagyon fontos volt. Az itt valaha állott építmények származhatnak erre a helyre települt római polgároktól, de a római kultúrának hódoló bennszülöttektől is.

Tárgyának természeténél fogva is sokkal biztosabb alapon mozog a másik füzet, amely Szeged középkori várával foglalkozik.

A szerző szembeszáll — még pedig jogosan — azzal a régebben általánosan vallott felfogással, hogy ezt a várat Szulejman szultán építtette volna, 1545 után. A magyar, nem pedig török vár építése, alkalmasint IV. Béla uralkodására, még pedig a mongoljárást követő évekre esik. A szerző régi térképek alapján rekonstruálja az egész középkori erődítményt, amely ezeken a felvételeken, a sok rontás-bontás ellenére is felismerhető.

Megállapítja, hogy a vár alakja körülbelül 876 méter kerületű szabálytalan négyszög volt s valószínűleg a korábban ott állott pogányvár körvonalaihoz alkalmazkodott, amelynek for-

máját viszont az az egykori sziget szabta meg, amelyre ez a legrégibb vár épült.

A középkori vár négy sarkán egy-egy fogazott pártájú torony állott; ezeken kívül még négy más torony állapítható meg, de valószínű, hogy volt még több is. A várnak, kimutathatóan, két kapuja volt, mindegyik egy-egy tornyon vitt át. Az egyik délfelé, a Palánk nevű városrészre, a másik északra nyílt. De lehetett még egy nyugati és egy keleti (vízi-) kapu is.

A vár falai és tornyai téglából és mésztufából épültek; a beléjük falazott faragott kövek — lerombolt hajdani, román- és gót-stylú templomok maradványai — későbbi javítások és átépítések alkalmával jutottak oda.

A Tisza árja lassankint alámosta a vár keleti falát, úgy, hogy 1692-ben a vízbe omlott. Az ezt pótló, már bástyarendszerű új főgátat, amelynek kötőgátjából most is áll egy darab, jóval hátrább építették fel.

A szerző mindakét füzet megírásával nagyon alapos és hézagpótló munkát végzett. Látszik, hogy tárgyán feltétlenül uralodik. Nem kapkod tetszetősnek látszó feltevések után s azt, amit nem tud kézzelfoghatóan bizonyítani, csak valószínűségi képen veti fel. Meg kell még említenünk; hogy nagyon szépen rajzol. Alaprajzai és rekonstrukciói pontosak és világosak. Nem csak azt bizonyítják, hogy a szegedi vár a középkori viszonyokhoz képest erős és fontos volt, hanem azt is, hogy nagyon szép lehetett.

Bár minél több régi várunkról jelennek meg ilyen gondosan megírott szakszerű tanulmány s ne szakadna félbe az a nagy munka, amelyet néhai Soós Elemér olyan buzgósággal végezett, hosszú évtizedeken át.

Szeretnők, ha a szerző nem állapodnék meg azon a ponton, ahova második füzetével eljutott, hanem leírná és lerajzolná Szeged várát 1692 utáni állapotában is.

—y.

A világháború. 1914—1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. IV. kötet.

Most hagyta el a sajtót, a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár kiadásában, „A világháború“ IV. kötete.¹

Ez a 413 oldalra terjedő, 9 különálló mellékletet és 48 vázlatot felölelő mű, a Szerbia és Montenegró elleni hadjárat *augusztus havi* eseményeivel foglalkozik és azokat három (I—III.) részben tárgyalja.

I. Rész. A hadjárat katonai előkészítése. Mozgósítás. Felvonulás. Hadműveleti tervek.

¹ A II. kötet előreláthatólag ez év július havában jelenik meg és az északi hadszíntér eseményeit 1914. VIII. 23.—VIII. 30.-ig tárgyalja.

A III. kötet, mely az előbbinek a folytatása, a szept. 12.-ig terjedő eseményeket öleli fel. Kb. az év végén jelenik meg. Az V. kötet a IV.-nek lesz a folytatása.

1914 július 25-én este írta alá Ófelsége a Szerbia elleni *részleges mozgósításra* vonatkozó parancsot, amely fegyverbe szólította a monarchiának a „minimális balkáni csoport”-hoz és a „B csoport”-hoz tartozó haderőit. Az „A csoport” a mozgósításban még nem vett részt.

Ezeknek az orosz-szerb felvonulás terminológiájához tartozó megjelöléseknek a megértéséhez tudnunk kell, hogy az „A csoport”-ba azok a mozgósított erők tartoztak, amelyek csakis Oroszország ellen voltak szánva. Tehát az I., II., III., V., VI., X., XII. és XVI. hadtest.

A „minimális balkáni csoport”-ot azok az erők képezték, amelyeknek egy a szerbek elleni hadüzenetből fakadó orosz konfliktus esetén, a szerb hadsereggel szemben *védő* magatartást kellett tanusítaniok. (A XIII., XV. és XVI. hadtest.)

A „B csoport” csapatainak (a IV., VII., VIII. és IX. hadtest) kettős szerep jutott: egy kizárólagos Balkán-háború esetén Szerbia és Montenegró ellen, egy Oroszország és Szerbia elleni háború esetében pedig Oroszország ellen kellett felvonulniok.

Ebből a nagyon sok további komplikáció csíráját magában hordozó csoportosításból kitűnik, hogy a monarchia hadvezetősége elképzelhetőnek vélt egy kizárólag a Balkánra lokalizált háborút, vagyis egy oly megoldást és helyzetet, amelyben Oroszország tétlenül nézi az általa protezsált és felbátorított szláv fajtestvérek ellen megindított „*büntetőhadjárat*” kétségtelen kimenetelét. Hogy a külgügyi helyzetnek ez az optimisztikus megítélése mennyire nem volt okadatolt, azt az eseményekből már tudjuk; július 31-én bekövetkezett az, aminek az események okozati összefüggése következtében szükségszerűen bekövetkeznie kellett: *az általános mozgósítás.*

Ezen a napon azonban a „B csoport”-hoz tartozó, vagyis az Oroszország elleni haderő kontingensét képező szállítmányok már útban voltak a déli határ felé. Ezeket pedig feltartóztatni, illetőleg az orosz hadszíntér felé átirányítani, vasútechnikai okokból nem volt lehetséges. Ennek következményeként: a „minimális B” eset helyett egy „maximális B” felvonulás jött létre, mely a monarchia haderejének kb. $\frac{2}{5}$ részét — a 2., 5. és 6. hadsereget — a balkáni hadszíntéren egyesítette. Azonban csak a felvonulás volt maximálisnak tekintendő, mert a hadsereg főparancsnokságának intenciói szerint, a hadműveletek megkezdésénél a *2. hadsereg*re semmi *körülmények között sem volt szabad számítani.* Ezt a hadsereget ugyanis közvetlenül az „A csoport” szállítmányainak befejezte után, a Szerémségből az orosz hadszíntérre kellett szállítani.

A balkáni erők ily irányú csökkentésére vonatkozó elhatározását, a hadsereg főparancsnoksága csak aug. 6-án adta tudtul a balkáni erők főparancsnokává kinevezett Potiorek tábornagynak, aki tehát ezen időpontig abban a tévhitben élt, hogy a hfp. csak a Szerbia ellen intézendő döntő csapás befejezte után fog teljes erejével Oroszország ellen fordulni. Érthető tehát, hogy az aug. 3-án (akkor Potiorek még csak mint a 6. hads. parancsnoka szerepelt) felterjesztett hadművelési tervében a 6. hadsereg feladatát *támadólag* akarta megoldani. Potiorek azonban ezen *támadó szándékánál aug. 6-a után is megmaradt*, midőn pedig már semmi kétsége sem lehetett afelől, hogy a 2. hadsereg kiesése következtében a kapott feladat² megoldásánál csupán az 5. és 6. hadsereg közreműködésére számíthat. Megmaradt ezen támadó szándékánál főleg azért, mert hiszen a két hadsereg felvonulási helyzete (a Drina mentén) adva volt, abból pedig másként, mint támadással nem lehetett a szerbeket megakadályozni, hogy a Száván át ne keljenek.

Potiorek hadművelési terve szerint a két hadseregnek a támadást *tér- és időbelileg különváltan* kellett megkezdeni és pedig az 5. hadseregnek, erős jobb szárnnyal, Valjevo irányában, a 6. hadseregnek pedig kb. öt nappal később Plvlje és Uzice irányában. A *hadművelési célt* egyébként egy a vezérkar főnökéhez, Conrad gyalogsági tábornokhoz intézett levelében a következőképp jelölte meg: „... Az egyelőre csak Valjevo—Uzice-ig szándékolt előnyomulásom csak akkor fog állandó térfoglalást jelenteni, ha Bulgária már a legközelebbi napokban, legkésőbb aug. 15-én mozgósít.”

Hogy Potiorek különben helyes alapokra állított hadművelete mégis sikertelen maradt, ez — a hadtörténelmi levéltár megállapítása szerint — „a hadművelési cél helytelen megválasztásán, a hadműveletek korai megindításán és azon a körülményen múlt, hogy a 2. hadsereg vonzóerejét túlbecsülte és hogy a hadseregfőparancsnokság elutasító magatartása után sem szünt meg reménykedni, hogy mégis csak sikerülni fog a 2. hadsereg részeinek közreműködését biztosítani.”

Ez nagy vonásokban a kivonatos kivonata azoknak a megfontolásoknak és elhatározásoknak, amelyeket a könyv I. része meggyőző okfejtéssel elénk tár és amelyek alapján az 5. hadsereg aug. 12-én a Drinát átlépte. „A kocka el volt vetve” — de a Drina nem bizonyult Rubiconnak.

² A hfp. által megjelölt feladat szószerint így hangzott: „a balkáni haderők legalább is teljesítendő feladata az, hogy az ellenséges betöréseket a monarchia területére, elsősorban azokat, amelyeknek iránya Bécs vagy Budapest, megakadályozza.

Megjegyzendő, hogy a hadsereg főparancsnoksága Potiorek hadműveleti tervét aug. 14-én kelt táviratával teljes egészében magáévá tette és így a felelősség a balsikerért, nemcsak Potioreket, hanem — a levéltár szavait idézve — „még fokozottabb mértékben a hadsereg főparancsnokságot is terheli.“

A felvonulási és hadműveleti tervekből okszerűen fakadó eseményeket a II. és III. rész tárgyalja és pedig:

a II. rész — az osztrák-magyar 5. hadsereg támadó előnyomulását Valjevora és a sabaci harcokat;

a III. rész — a 6. hadsereg előnyomulását a Drina és Lim folyóig, a visegrádi és priboji ütközeteket és a 6. hadsereg elvonulását északnyugat felé.

Messze túllépné ezen szűkre szabott ismertetésnek a kereteit, ha mindazokat az eseményeket, amelyek a mű 153 alfejezetében foglaltatnak, csak pár szóval is ismertetni óhajtanánk. Pedig mind érdekesek, mind tanulságosak és mind az alapos szaktudás és a háború tapasztalatain kicsiszolódott katonai intellektus kritikai megvilágításában jelennek meg.

Itt csak a hadjárat legérdekesebb, legtanulságosabb, de egyszersmind legfájdalmasabb epizódusára, a sabaci harcokra akarunk még rámutatni.

Az a gondolat, hogy az 5. hadsereg könnyebb előrejutása céljából, egy erőcsoport a Száván át törjön szerb területre, Potiorektól származik. A hadsereg főparancsnokság azonban, abban a reményben, hogy a 2. hadsereget az eseményektől távol tudja majd tartani, csupán Sabac „helyi megszállását“ engedélyezte. A Szávától délre lezajlott események nem igazolták a hadsereg főparancsnokság felfogását, mert idővel mind több és több erőt kellett a Száva déli partjára vetni. Vagy el lehet képzelni, hogy a harcra készen álló 2. hadsereg mintegy a páholyból nézze végig a szomszédos 5. hadsereg vergődését? A 29. hadosztály és a IV. hadtest bevetése tehát megtörtént, de *nem tervszerűen* a nagy cél, az 5. hadsereg támogatása érdekében, hanem „*cseppenként*“, *elhamarkodottan és tervszerűtlen* helyi célok, a Sabacnál szorongatott bajtársak érdekében.

Sabacnál kétharmad részben magyar csapatok küzdöttek. Küzdöttek oly hősiességgel és vitézül, mint ahogy csak magyarok képesek harcolni. Annál fájdalmasabb ránk nézve, hogy az elért eredmény nem áll arányban a hozott véráldozattal. „De ez nem a csapatokon mult — állapítja meg a mű — hanem azon, hogy a legfelsőbb vezetés az egész helyzet szerint szükséges és elkerülhetetlen harcokat meg akarta akadályozni, amiből aztán visszás helyzetek, tervszerűtlenség, elhamarkodás és zavar keletkeztek.“

Az egész művet a minden érzelmi momentumtól mentes, alapos tudáson felépült, tárgyilagos kritika szelleme hatja át.

Mindazok, akik szükségesnek látják, hogy magyar testreink hősie küzdelmeinek okmányyszerű bizonyítéka a birtokukban legyen, mindazok, akik közvetve vagy közvetlenül átélték ezeket a sorsdöntő eseményeket, de főleg mindazok, akiknek hivatásuknál fogva okulniok és tanulniok kell a hadtörténelemből — azok szerezzék meg ezt a könyvet és mélyedjenek el benne.

Kurtz Sándor.

Budapest volt háziezredének, a cs. és kir. 52. gyalogezrednek története (1741—1918).

A magyar katona vitézségének és harcratermettségének egy újabb tanubizonyysága jelent meg: a cs. és kir. 52. gyalogezred története.

Varga Sándor ny. tábornok, — aki maga is ennek az ezrednek soraiban küzdötte végig a borzalmas világháború egy részét, — ezrede iránt táplált szeretettől ösztönözve, fáradtságot nem kímélve igyekezett azon, hogy a hírneves „*Mária Terézia*“-ezred története felölelje majdnem két évszázad eseményeit és méltóan kidomborítsa az ezred zászlajához fűződő babérokát. Hiszen a 52. gyalogezred egyike volt a cs. és kir. hadsereg legrégebb csapattesteinek. Varga tábornok fáradozása és Kárpáthy Ákos ny. tábornok, valamint Pilch Jenő ny. ezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának közreműködése olyan munkát alkotott, amely a maga nemében szinte páratlan. Nem is szólva a könyv szép kiállításáról és rendkívül gazdag illusztrálásáról, számtalan vázlatáról, megbecsülhetetlen értéke az, hogy adatai okmányokon alapulnak és így csak a valóságot tárják az olvasó és az utókor elé. Emellett azonban nem száraz olvasmány, hanem érdekfeszítően tárgyalja az eseményeket.

József kir. herceg írta az előszót, melyben találóan jegyzi meg, hogy a könyv örök emléket emel Budapest fiainak.

A szerzők bevezetése röviden megemlíti a könyv megírásának előzményeit. Remélhetőleg a székesfőváros vezetősége, valamint társadalma elő fogja segíteni azt, hogy valóra váljék a volt 52-es tisztek óhaja, mely szerint nemsokára az ezred emlékéhez és Budapest székesfővárosához méltó emlékmű hirdesse a volt háziezred soha el nem múló dicsőségét.

Százeczei a székesfővárosnak és közvetlen környezetének, harcoltak az ezred zászlaja alatt, majdnem 177 éven át s lobogtatták azt egész Európa földjén, megmutatva ellenségnek és barátoknak egyaránt, hogy a magyar katona mindenkor és mindenütt becsülettel megtette és megteszi kötelességét és harci erények dögában a világ egyetlen katonájának sem engedi át a pálmát.

Számtalan csatában, ütközetben vett részt az ezred és az a sok kitüntetés, amit szerzett magának, fényes tanubizonyysága annak, hogy az utódok mindenkor méltók maradtak az elődökhöz.

A könyv 7 fejezetben foglalja össze az ezred történetét. Az első 5 fejezet az ezred megalakulásától az 1914-ben kitört világháborúig terjedő idők eseményeit tárgyalja. A 6. fejezet az ezrednek világháborús szereplését ismerteti, míg az utolsó fejezet azon ezredparancsnokok érdemeit sorolja fel, akik a világháború alatt a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendet nyerték el.

A 52. gyalogezredet Mária Terézia királynő alapította 1741-ben. Szervezője ghimesi Forgách Ignác gróf volt, akinek a nevét is viselte 1773-ig, amikor Forgách gróf meghalt. 1773-tól 1802-ig Gyulai-czred lett, Gyulai Sámuel gróf altábornagyról kapván nevét. 1796-ban az ezred a 52-ik számot kapta. 1802-től 1832-ig galánthai Esterházy Miklós herceg tábornok. 1834-től 1875-ig pedig Estei Ferenc Ferdinánd főherceg és Modena hercege volt az ezred tulajdonosa. 1888-ban végre „Mária Terézia császárnő és királynő” nevet kapta.

Az ezred legénységét legelőször Pozsony, Nyitra és az ezekkel határos vármegyékből kapta, később Kassa lett főtáborzóhelye. 1781-től kezdve Pestről és a határos vármegyékből egészítették ki, vagyis ettől kezdve nevezhető az ezred a magyar főváros házi-ezredének.

1742 április havában harcra készen állott az új ezred s október 27-én a bajorok ellen vívott oberbergi ütközetben esett át a tűzkeresztségen, ahol a többi magyar ezreddel együtt nyugodtan állotta a sarat. Az 1743—44-iki rajnai hadjáratban Nádasdy Ferenc gróf altábornagy hadtestének kötelékében vett részt. Ingolstadt, Oppenheim, Lauterburg, Weissenburg és Zabern azok a helyek, ahol az ezred ebben a hadjáratban beírta nevét a hadtörténelembe. — 1745-ben már az olasz hadszíntéren Guastalla, Asti, Milano, Parma, Vicenza és különösen Col d'Assiette mellett szerzett magának hervadhatatlan babérokat.

A héteves háborúban a Forgách-ezred az összes nevezetesebb csatákban és ütközetekben részt vett és mint az egykorú okmányok és feljegyzések kiemelik, kiválóan vitézül viselte magát.

A bajor örökösödési háborúban és II. József török háborújában, már mint Gyulai-ezred küzdött s főleg Nándorfejérvárnak 1789-iki bevételénél tüntette ki magát. Itten Gyulai Albert gróf, 52-ik gyalogezredbeli gránátos-százados, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét érdemelte ki.

A francia forradalmi, vagy az első koalíciós háborúban az ezred egyes részei Németalföldön és Franciaországban harcoltak. A francia köztársaság elleni hadjáratokban a 52-esek nagyobb része a rajnamelléki főerő kötelékében, kisebb része pedig az olasz hadszíntéren küzdött. 1797-ben azonban már az egész ezred Olaszországban mérte össze fegyverét az ellenséggel. A lunevillei békekötés után, az ezred 1801 május 16-án Pestre került, amikor Buda és Pest tanácsa és lakossága örömjongva fogadta.

1802-ben meghalt Gyulai Sámuel, helyébe galánthai Esterházy Miklós herceg, tábornokot nevezték ki az ezred tulajdonosává.

A következő években, a Napoleon ellen lefolyt hadjáratokban, az ezred az olasz hadszíntéren aratott babérokat, majd a pozsonyi békekötés után, 1806-ban, ismét Pestre tért vissza. 1809-ben az Esterházy-ezred újra kivette részét a franciák elleni küzdelmekből s utoljára a június 14-én vívott győri csatában harcolt.

1812-ben megint a harctérre szólította az ezred egy részét a legfelsőbb parancs. Ekkor azonban már a franciák oldalán, az oroszok ellen vonult, a Schwarzenberg parancsnoksága alatti segítőhadtest kötelékében. Az 1813—15. évi felszabadító háborúban ismét a franciák ellen küzdött. A bekövetkezett békeéveket részben Pesten, részben pedig Olaszországban töltötték a 52-esek. Tulajdonosukká az elhunyt Esterházy herceg helyébe, Estei Ferenc Ferdinánd főherceget nevezték ki.

Az 1848—49-ik évek olasz háborújában az ezrednek 2 zászlóalja vett részt, míg a harmadik a magyar szabadságharc alatt Pétervárad őrségéhez tartozott. A további mozgalmas idők folyamán, 1859-ben Olaszországban, majd 1866-ban a poroszok ellen küzdött az ezred.

A világháborút megelőzőleg Bosznia és Hercegovina megszállásában vett részt. Az ezredtulajdonos ekkor már meghalt s helyébe egyelőre senkit sem neveztek ki. — 14 háborúban, összesen 135 csatában, ütközetben, ostromban és várvédelemben hullatta vérért és oly sok katonai kitüntetést érdemelt ki, hogy azokra mindenkor büszke lehet.

1888-ban érte az ezredet az a kitüntetés, amidőn I. Ferenc József elrendelte, hogy örök időkre „Mária Terézia császárnő és királynő” nevét viselje. Az ezred 150 éves fennállásának jubileumát, a székesfőváros 1891-ben díszes ünnepek között ünnepelte meg.

A világháború alatt az ezred eleinte a szerb hadszíntéren szerepelt és Sabác elfoglalásánál, majd több ütközetben tüntette ki magát. Később Galiciában az oroszok ellen küzdött. A könyv erre vonatkozó fejezetének elolvasása után azt mondhatjuk, hogy a hosszú orosz frontnak kevés olyan része volt, ahol a 52. gyalogezred össze ne mérte volna fegyverét az ellenséggel. Az ide-oda hullámzó küzdelemben hol itt, hol ott tűnt fel az ezred s vitéziül küzdött, amint azt számtalan dicséret bizonyítja, de leginkább kitűnt az 1915 december 4-én Borovánál vívott ütközetben. Ezt a napot a volt 52-esek most is ezrednapként ünneplik meg.

A hosszú háború folyamán Erdély bércseit is meglátták a 52-esek, mivel 1917 január végén az oláh hadszíntérre szállították őket s itten 1918 január 18-ig maradtak.

Przemysl várának védelménél is ott találjuk a 52-eseket. Nem azzal a rendeltetéssel ugyan, hogy fegyverrel a kezükben védekezzenek a várat, hanem hogy mint munkásosztag segítsék elő a védelmet. Azonban nem maradtak meg ebben a szerepben, hanem már 1915 január óta puskával kezükben küzdöttek a honvédek oldalán és aztán megosztották velük a rabság borzalmas szenvedéseit.

1918 január havában már az olasz hadszíntéren találjuk az ezredet. A Monte Asolone körüli állásokban hárította el az ellen-

ség támadásait. Noha az időjárás mostoha és a hegyi felszerelés nagyon hiányos volt, itt is helytállott. Az 1918 június 15—23-iki piavei csatában az ezred a Montellon küzdött. Hiába volt azonban minden hátorság és vitézség, a csata elveszett s ezredünk a súlyos veszteségek árán elért és az olaszok minden erőlködése ellenére megtartott állásait parancsra elhagyni és visszavonulni kényszerült. Bekövetkezett az összeomlás; az ezred folytonos harcok közepette vonult vissza. 1918 november 18-án érte el a magyar határt s másnap Budapestet.

A magyar köztársasági kormány megszüntette a Mária Terézia császárnő és királynő nevét viselő 52. cs. és kir. ezredet, de mint 52. magyar gyalogezredet fenntartotta. Teljes feloszlása később — a destruktív elemek behatása folytán — következett be.

Igy zárult le a sorsa egy olyan csapattestnek, amely 177 éven át híven, becsülettel és vitézül kitartott az alatt a zászló alatt, melyre esküt tett s élete árán is gyarapította az elődök által szerzett érdemeket.

A könyv következő része az ezred pótzászlóaljának tevékenységét ismerteti.

Végül a világháborúban kitüntetett 52-esek névjegyzékéi zárják be a díszes könyvet.

A cs. és kir. 52. gyalogezred története majdnem 2 évszázad hadieseményeit sorolja fel az olvasó előtt s a szerkesztők érdeme az, hogy az ezred fegyvertényei olyan hatásosan emelkednek ki a nagy események közül.

Nem lehet más óhajunk, mint az, hogy minél szélesebb körök érdeklődését költse fel a mű s megvalósítani segítse azt a célt, amelyet a szerzők kitűztek maguknak és bevezetésükben elmondtak.

Sz.

Markó Árpád: *Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből.* (Századok: 1929. évfolyam, 9—10. füzet.)

Ez a nemrégiben hazakerült gárdairattár okmányai alapján megírt és így teljesen hiteles munka, élénken világítja meg azt az elnézést nem ismerő szigorú katonai fegyelmet, mely az akkori hadsereg minden alakulátát jellemezte és így szükségképpen a nemestestőrségnél is elengedhetetlenül szükségessé vált; másrészt rámutat azokra a megnyilatkozásokra, melyek ebben a könyörtelen katonai fegyelemben, a személyes sérelmek következetes és rendszeres láncolatát vélték felismerni. A katonai disciplina és a többnyire elkényeztetett, úri családok körében, korlátlan szabadságban felnőtt nemes ifjak gondolkozása és világnézete itt súlyos összeütközésbe került. Nem lehetett kétséges, hogy a kettő közül melyik lesz a győztes.

A nemestestőrség célja az volt, hogy az előkelő magyar családok fiai Bécsben egybegyűjtve, mint elite-csapat, az udvar fényét emeljék és így a legelőkelőbb társaságban is példaszerű és vezető szerepet vigyenek. Ennek alapfeltétele természetesen az önfegyelmzésen alapuló kifogástalan nevelés és műveltség volt.

Ezt a célt tűzte ki a nemestestőrség parancsnoksága is és sikerült is neki évek hosszú során át olyan eredményt elérni, mely a magyar gárdát világhírűvé tette.

1794 elején báró Splényi Mihály altábornagy került a testőrség élére, ki rendkívül szigorú volt és — elődeitől eltérően — nem számolt a magyar ifjak alkalmazkodni kevésbé tudó egyéniségével és talán túlmereven és túlságosan hirtelen kívánta őket legszigorúbb fegyelmi intézkedéseikhez szoktatni.

Mint a bekövetkezett események mutatják, nem vált be ez a módszer, mely talán néha olyan eszközöket is alkalmazott, melyeket az ifjak magukra nézve sértőknek találtak. Az elégedetlenség a fiatal gárdisták körében egyre nőtt és 1794 május 8-án, a tavaszi szemle alkalmával, egy panaszírat átnyújtásában nyilvánult meg.

A panaszírat — nem is szólva szabálytalan előterjesztéséről — csupa oly pontokat tartalmazott, melyek tulajdonképpen a szabályzat pontos betartásának szigorú követelése miatt zugolódtak. A panaszügyet, kellő felvilágosítás és a vezetők megdorgálása után, a parancsnokság elintéztetnek vélte. Nem így azonban a gárdisták.

Egyes fiatal gárdisták időközben előfordult, súlyos elbírálás alá eső megtévelyedései a szolgálati szabályzat további megszigorítását eredményezték. Ez azután méginkább fokozta az elégedetlenséget, mely végül is — 1795 december elején — úgyszólván nyílt zendülésben tört ki.

A házi vizsgálatot a legnagyobb szigorúsággal folytatták; azonban eredmény nélkül, mert bajtársias összetartásból egyik sem akart a másik ellen vallani. Határozott bizonyíték hiányában Ferenc király végre is úgy döntött, hogy mindazokat, akik előljáróik egyhangú véleménye szerint, nyíltan vagy titokban leginkább ellenszegülnek a kiadott rendelkezéseknek és akik legnehezebben törődnek bele a fegyelmet megszilárdító rendszabályokba, el kell a nemestestőrségtől távolítani. A testőrtiszt- és tanári-kar eszerint határozott és azt javasolta, hogy 8 gárdistát — közöttük Kisfaludy Sándort is — „ellenszegülés és lázítás miatt” távolítsák el.

A király helybenhagyta a javaslatot s a döntés szerint Kisfaludyt is egyik olaszországi vár helyőrségi ezredébe osztották be. Mint tudjuk, Kisfaludy nem sokáig volt részese ennek a kissé lealázó rendelkezésnek, mert rövid néhány hónap múlva, kiváló szolgálatainak elismerésül, az arcvonalon küzdő Wallis-gyalogezredhez helyezték át.

D. J.

Josef Schön: *Sabac. Der Kampf der deutschböhmischen 29. Inf. Division des Prager VIII. Korps und des Budapester IV. Korps im August 1914 in Nordwest-Serbien.*

A szerző, Schön József altábornagy, egyike volt a régi hadsereg legkiválóbb vezérkari tisztjeinek, majd tábornokainak, aki nemcsak mint vezető, hanem mint bátor katona is kitűnt.

Mint dandárparancsnok végigharcolta az I. és II. szerbiai támadást, különösen a sabáci harcokat, melyekről teljesen ellentétes véleményeket lehet hallani.

A szerző teljesen tárgyilagos módon foglalkozik ezekkel a harcokkal; nem szépít, nem takargat semmit; kiemeli az ott résztvevő csapatok kiváló szellemét, harckészségét, de a vezetés meg nem felelő voltát is. A tudományos kutató lelkiismeretességével és alaposságával tárja fel az első Potiorek-féle támadás kudarcait és tudományos alapon igyekszik bebizonyítani, hogy a támadások sikertelensége inkább a hadsereg főparancsnokságát, mint Potioreket terheli. A „B.” lépcső balkáni felvonulása a bajok egész sorozatának kútforrásává vált. Hiszen ismeretes, hogy az A. O. K. az általános mozgósítás elrendelésekor sem változtatta meg a kizárólag balkáni háborúra szóló és még a részleges mozgósításból folyó felvonulást.

Igy bizony egy csomó hadosztály, melynek helye az orosz fronton lett volna, a Duna-Száva vonalán maradt. Az A. O. K. a felvonulást vasúttechnikai okokból nem akarván megváltoztatni, a 2. hadsereget a Balkánon vonultatta ugyan fel, de azután minél hamarabb eredeti rendeltetése helyére, az orosz hadszíntérre, akarta elküldeni. Amíg ez az elszállítás megtörténik, az A. O. K. úgy vélte, hogy a 2. hadsereggel a szerbek ellen „demonstrálni” fog. Ebből fakadtak aztán a különböző bajok. Potiorek pedig, már csak azért is, hogy a 2. hadsereg segítségét minél jobban igénybe vehesse, hadműveleteit elharmarkodottan és szétforgácsolt erőkkkel hajtotta végre. A 2. hadsereg pedig egyes részeivel kénytelen volt a Balkánon kifejlődő harcokba beleavatkozni, amiáltal az elszállítás késedelmet szenvedett, csapatait megtépázták, eredményt tulajdonképpen nem ért el.

Potiorek feladata egy Szerbia elleni sikeres csapást követelt. A külügyminisztérium is azt kívánta, hogy a Balkánon sikereket érjünk el, hogy Bulgáriát csatlakozásra bírjuk. Ezekután természetes volt, hogy Potiorek nem a 600 km. hosszú határ védelmére, hanem Szerbia megtámadására határozta el magát. Támadását az A. O. K. hozzájárulásával és beleegyezésével kezdte meg, augusztus 12-én.

Tudvalevőleg a 15. hadtest, meglehetősen súlyos veszteséggel, aug. 12-én átkelt a Drinán és szerb földön egy hídfőszerű állásban akarta a szomszéd 8. hadtest előrejutását bevégni. A 8. hadtest késett, a 21. Landwehr-hadosztály nem érte el még teljesen hadműveleti ütőképességét s a szükséges eszközök híján nem kelhetett át a kijelölt ponton a Drinán, hanem az eredeti parancs megváltoztatásával, a hadtest másik hadosztálya mögött és nem egyidejűleg vele nyomult elő.

Ez a késedelem persze visszahatott a 15. hadtest hadműveleteire is, mely nem használhatta ki a szerbek ellen elért sikereit s két napon át várta szomszédjainak előtörését.

Szép sikere volt a kezdődő hadműveleteknél Letovszky tábornok menetdandárának, amely a 8. hadtest balszárnyának biztosítására és a Sabácot elfoglaló 4. hadtest csapatainak felváltására volt kirendelve. Aug. 12-től 14-ig átnyomult a Macsván s alig kiképzett csapataival sikeresen avatkozott a kifejlődő har-

cokba. A szerbek akkor Sabác visszafoglalására a Sumadiska hadosztályt rendelték ki, melynek támadása azonban a Dáni — és a Letovszky — dandár tüzeben összeomlott.

A szerbek, valószínűleg kémszervezetük útján, megtudták, hogy Sabácnál csak „demonstráció“ folyik s hogy az ott felvonult 2. osztrák-magyar hadsereget hamarosan Galiciába szállítják; ennél fogva onnan nagyobb veszély nem fenyegetheti őket. Így erejük zömével az 5. hadseregbe vetették magukat, melyet, a 21. hadosztály szétugrasztása után, sikerült ismét a Drinaig visszaszorítaniok.

A harcok válsága aug. 17-én állott be, amidőn hosszas alkudozások után, a 2. hadsereg egyes részeivel most már Sabácnál átkelve, a szerb haderő szárnyának megtámadásával az 5. hadseregen akart könnyíteni. Ez az elhatározás azonban elkésett; a támadást végrehajtó budapesti IV. hadtest egy 35 km-es két éjjelen át tartott menet után, elcsigázva érkezett meg a csatamezőre. Csapatái a legnagyobb hősiességgel sem értek el döntő eredményeket.

A szerző kifejti, hogy ezek a harcok, a bő haditapasztalatokkal rendelkező szerbek ellen, igen nagy veszteséggel jártak. Vezetési hibák, elhamarkodások, tapasztalatlanság, sok vérbe kerültek, de az 5. hadsereg szorongatott helyzetén már nem segíthettek. A szerb túlerő ellen vívott 5 napi harc után, az 5. hadsereg kiindulási helyzetébe, a Drina mögé, vonult vissza s így a szerbiai első hadjárat megbukott.

A szerb hadvezetőség, mihelyt az 5. hadsereggel szemben elért sikerének tudatára ébredt, nagyobb erővel Sabác felé fordult, nehogy onnan meglepetések érhessék. Sabácot ezidőben a megerősített hídfőben a 29. (német-cseh) hadosztály védte. 15 zászlóaljunkat a szerbek 45 zászlóaljjal támadták meg. A 29. hadosztály keményen állta a meg-megújuló lökéseket, sőt heves ellentámadásokkal helyenként visszadobta a szerb túlerőt. Végeredményében azonban a hídfő nem volt tartható s a hadosztályparancsnok ennek kiürítését javasolta.

A javaslat hadműveletileg is indokolt volt, mivel Sabácnak hídfőszerű megtartása már nem volt az általános helyzetre különösebb befolyással. Másrészt a 2. hadseregnek Sabáctól északra levő részeit már szállítani kezdték s így a derékhad indulása is már csak napok-órák kérdése volt. Ilyen viszonyok között, a hadosztályparancsnok nem látta célszerűnek, hogy csapatai, a csak hiányosan kiépített hídfőben, a szerb túlerő támadásának legyeinek kitéve s a Száva mögé való visszavonulást javasolta.

Tersztyánszky hadtestparancsnok azonban más nézeten volt és elrendelte Sabác védelmét „az utolsó csepp vérig.“ Egyúttal felmentette a 29. hadosztály parancsnokát is.

Hiába volt azonban minden erőlködés, a 29. hadosztály új parancsnoka alatt sem tudta a szerb túlerő támadását visszaverni, sőt oly nehéz harcok fejlődtek ki, hogy Tersztyánszky az előzőleg már visszavont 4. hadtestet is ismét a sabáci hídfőbe vezette elő, akkor, amidőn ez már késő volt.

A szerbek elfoglalták a hídfőt aug. 24-én és saját erőinket a Száva mögé dobták. A Szerbia ellen indított első támadás tel-

jesen megbukott; a 4. hadtest pedig megkésve és megtépázva indult a galíciai harcérre, hol időközben már sorsdöntő hadműveletek indultak meg.

A kiváló szerző, különösen taktikai részletekben, sok érdekeset és újat nyújt. Művében persze csapatainak megbízhatóságát és kiválóságát emeli ki s egyúttal megvédi a 21. hadosztály cseh katonáit is, azt állítván, hogy nem rajtuk, nem bátorságukon múlt, hogy Sabácot elveszítettük — hisz akkor még nem voltak megméltelve — hanem tisztán a felső- és középvezetés hibáin.

Suhay Imre.

Wolfgang Wegener: *Die Seestrategie des Weltkrieges.* Verlag von E. S. Mittler & Sohn Berlin,

Minél messzebb távolodunk el a nagy világégés eseményeitől, annál csodálatosabbnak tűnik fel, hogy a világháborúban csak egyszer mérte össze fegyverét a németekkel a tengeren Anglia, melyről azt mondták — igaz, hogy a háború előtt — „Brittania rules the waves“ s ekkor is csak egy tulajdonképpen eldöntetlen csatát tudtak produkálni. A tengeralattjáró naszádok háborúját nem lehet okul felhozni, hogy a csatahajók nem bocsátkoztak ütközetbe. Előbbi csak azért fejlődhetett ki, mert éppen a „Dreadnought“-ok nem merték a döntést kihívni. Az angol flotta nagyjában megelégedett a „fleet in being“ szerepével. Nem merték kockára tenni hajóhadukat, mert hisz akkor Angliának megrohanástól kellett volna tartaniok. A németek joggal büszkék lehetnek volt haditengerészetükre. Az egyedüli nagyszabású tengeri csatában, melyen összemérték erejüket az angolokkal, a taktikai fölény az övék volt.

Most, történelmi perspektíván át szemlélve a történeteket, mindig jobban előtérbe jut az a gondolat, hogy a jelen és jövő hadjáratait nem fogják már többé a szárazföldön, hanem a levegőben és a tengeren eldönteni. 1914—1918 is tulajdonképpen tengeri háború volt. Hiszen az entente csak azért folytathatta, mert uralmát meg tudta a tengeren tartani. De a döntést még a szárazföldön keresték. A német flottát valójában nem használták ki. Hogy miért maradt tétlen, noha erősen támadó szellemű volt és a támadásra képezték ki, arra Wegener admirális adja meg a feleletet érdekes művében. A németek nem bíztak eléggé önmagukban s hatalmas hajóhadukban.

A munka mindenkit érdekelni fog, aki a tengeri hadvezetés, a tengeri stratégia problémáival foglalkozik.

Az I. fejezet Anglia és Németország stratégiai helyzetéről számol be, illetőleg a stratégiai támadás lehetőségeiről.

A II. fejezet a stratégiai védelmet tárgyalja, majd beszámol a szerző a helyzettel az Északi tengeren, Németország védekező hadjáratainak kihatásával, tengerészetének alkalmazását illetőleg; ismerteti a németek kényszerhelyzetét s az „U“ naszádok háborúját. Külön fejezet számol be a német haditengerészet béke-

kiképzéséről, végül pedig a német flottáról, annak szervezetéről, felszereléséről és lehető alkalmazásáról.

Az angolok elismerték, hogy a német csatahajók már tisztán jelenlétükkel is igen súlyos tehertélt képeztek a szigetország védelménél s a pótlási vonalak biztosításánál. De, Wegener admirális nézete szerint, a német flottának messzebbmenő stratégiai célokat kellett volna kitűznie, hogy a brittek védekező hadviselését megingassa.

A szerző végül konzekvenciákat von le a jövőre nézve és megmutatja azt az útat, amelyet nézete szerint a német népnek követnie kell, hogy ismét azt a helyet foglalhassa el, mely őt megilleti.

Suhay Imre.

PÁLYÁZAT

A Magyar Tudományos Akadémia másodszor is *nyílt* pályázatot hirdet, ezzel a címmel:

BUDA VÁR OSTROMA 1849-BEN

Jutalma: Budapest székesfőváros adományából 1000 (Egy-ezer) pengő.

A munka részletes tervrajzát, a képek és térképek jegyzékét, továbbá egy teljesen kidolgozott fejezetét, 1951 december 31-ig kell a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalához beküldeni.

A legjobb tervrajz és fejezet szerzője, záros határidővel megbízást kap a mű megírására. A jutalmat, újabb bírálat után, csak széleskörű levéltári kutatáson és beható forráskritikán alapuló, abszolút értékű, teljesen kész munka kaphatja.

Budapest, 1950 május havában.

Magyar Tudományos Akadémia.

Filippo Scolari és Hunyadi János.

A firenzei Filippo Scolari,¹ vagy népszerűbben Ozorai Píó temesi főispán, korának egyik legmarkánsabb alakja,² szinte kiált az érdeklődés után. Előkelő születésű,³ de mégis csak olasz kereskedelmi utazóból lett magyar zászlósúr, ki rengeteg gazdagságával és megingathatatlan hűségével egyszer Zsigmond királyt ama kijelentésre ragadta, hogyha bot helyett egyedül Píóra támaszkodhatnék, akár meztelenül is elhagyná országát.⁴ Bálha magyar életírójának elfogult tolla alatt jelleme elrajzolódt, mégse kétséges, hogy mint a rinascimento előfutárja és győzelmes törökverő, pótolhatatlan szerepet játszott kora történetében. Jelentősége mindkét téren ama tényben csúcsosodik ki, hogy nevelője volt Hunyadi Jánosnak, mely körülmény nemcsak a magyar középkor legnagyobb hőrszának pályájára volt döntő befolyással, de egy századra megszabta a magyar szellemi élet fejlődésének irányát is.

Hunyadinak ezen személyes kapcsolatára Scolarival már Wenczel is utalt,⁵ de semmi jelentőséget sem tulajdonított neki, mert forrásának értékét egyáltalán nem ismerte fel; követőinek pedig — nem állván módjában a forrás elbírá-

¹ Domenico Mellini, *Vita di Filippo Scolari chiamato volgarmente Pippo Spano*. Firenze, 1570. Függelékkel. u. o. 1606.

Wenczel Gusztáv. *Ozorai Píó*. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1865.

² Gyönyörű arcképét, melyet Vasari is megemlít (C. Ricci kiad. Milano, 1927. II. k. 125. l.), Andrea del Castagno festette meg (jelenleg a firenzei Cenacolo di S. Apolloniában); Masolino da Panicale a Herodesbankett freskóján (Castiglione d'Olonában) örökítette meg mecénása arcvonásait; Cristoforo dell'Altissimo a comói Giovio-múzeum számára alkotta meg portréját, melynek mása az Uffiziben látható; a jelen cikkhez mellékelt arckép az egykor Andrea Minerbetti-Boni firenzei úr birtokában levő, ma már ismeretlen festmény után készült Allegrini-féle XVIII. sz.-i metszetet reprodukálja.

³ Családjáról l. Litta, *Famiglie celebri d'Italia*. vol. XXII—XXIII. 5. táblát s az itt felsorolt irodalmat.

⁴ V. ö. Wenczel, id. m. 55. l. 5. jegyz. továbbá Jacopo Gaddi: „Pronuntiavit aliquando Sigismundus, se loco baculi apprehenso Pippone solum, ac nudum regno egressurum”. (*Elogiographus, scil. elogia omnigena*. Florentiae, 1658. p. 55.)

⁵ Id. mű 20. l. és 75. l.

lása, — egyike⁶ elfogadja azt, másika⁷ visszaveti, természetesen egyaránt megokolatlanul.

E kapcsolatra nézve főbizonyítékul szolgál Jacopo Poggio Bracciolini (v. Brandolini) XV. sz.-i firenzei írónak⁸ eredetileg latinul írt, de csak egykorú olasz fordításban fennmaradt *Vita di Messer Filippo Scolari cittadino fiorentino per Soprannome chiamato Spano* c. műve.⁹ Ezt ugyan Wenczel is ismerte, hogy azonban miképen kontemplálta, mutatja az a nagy tévedés, mellyel a szerzőt a Pazzi-családból valónak véli.¹⁰

A forrás minket érdeklő passzusa ez: „In fuori che Giouanni Vaiuoda dallo Spano insino da giouanetto alleuato et per molte ghuerre sotto il ghouerno suo facte gia nominato“¹¹ — vagyis, hogy a serdülő Hunyadit nemcsak felnevelte Scolari, hanem a hadi életre is rászoktatta.

Az a körülmény, hogy adatunk a XV. sz.-ból való, tehát — mondhatni — egykorú, továbbá, hogy épp Scolari szűkebb hazájában bukkan fel, már eleve bizalmat kelt; mindazáltal Wenczel tartózkodása arra kötelez, hogy szigorú vizsgálat alá vegyük hitelét.

E vizsgálatnál mindenekelőtt homloktérbe kerül az auktor egyénisége: ki ez a Jacopo Poggio? Már tudjuk, hogy részese volt annak az összeesküvésnek, melyet a Pazzi-család forralt a Mediciek uralma ellen, de balul ütvén ki az. Lorenzo il Magnifico kegyetlen bosszúval a Palazzo Vecchio ablakaira

⁶ Czimer Károly, *A magyar királyok udvari katonái a XI.—XV. sz.-ban.* — Szeged, 1913. 44. l.

⁷ Oszwald Arisztid, *Hunyadi ifjúsága.* Budapest, 1916. 48. l.

⁸ L. róla főképp Apostolo Zeno, *Dissertationi Fossiane*, Venezia 1753. vol. II. p. 149—154.

⁹ Az olasz fordítást Bastione Fortini-tól a köv. kódexekben bírjuk:

a) a firenzei Bibl. Nazionale Magl. cl. XXV. cod. 619. jelzetű XV. sz.-i kis 4-edr. 14 levélből álló papír kódex:

b) u. ott Palat. 492. jelzetű XVI. sz.-i nagy 4-edr. 12 levélnyi papír kódex:

c) a firenzei Bibl. Riccardiana XVII. sz.-i N. 2056. jegyű, vegyes tartalmú 8-ad r. kódexe, a 5a, 15b leveleken.

d) u. ott az előbbivel azonos jellegű. N. 2855. jelű kódexben a 265a, 276b lapokon.

Eddig csak az a) és c) kódex volt ismeretes, melynek alapján Filippo L. Polidori, *Due vite di Filippo Scolari detto Pippo Spano* c. értekezésében, az Archivio Storico Italiano 1845. évf. IV. k. I. r. 151—162. lapjain tette közzé az életrajzot.

¹⁰ Wenczel tud róla, hogy szerzőnk részt vett a Pazzi-összeesküvésben, s ez alapon azt hiszi, hogy a Poggio és Pazzi egy és ugyanazon családnév, melyet azonban ő következetesen „Pozzi“-nak ír. Így lett Poggióból Pozzi. Ilyen nevű íróról mitsem tud az olasz irodalomtörténet, mindazonáltal Wenczel nyomdokain Czimer és Oszwald is így emlegeti.

¹¹ L. a Magliabecchi-kódex 11a. l. v. ő. Archivio Storico Italiano, id. k. 177. l. hol Polidorinak idevonatkozólag egy jegyzete olvasható, melyről alább lesz szó.

FILIPPO SPANO DEGLI
CONTE DI TEMESWAR
CAPITANO

SCOLARI FIORENTINO
E DI OZORA.
INVITTISSIMO.

nacque nel MCCCLXIX.

morì nel MCCCCXXVI.

húzatta fel az összeesküvőket, kik között így végezte életét Jacopo Poggio is. A Mediciek baráti körének egy tagja¹² az összeesküvésről írván. Poggiót hiúsággal, hírvággal és rossznyelvűséggel vádolja, mely okok sodorták volna bele az összeesküvésbe. Úgy látszik azonban, hogy az udvaronc hízelgésből vádaskodik, mert Lorenzónak nem kevésbbé hű barátja, az egvszersmind páratlanul jellemes Marsiglio Ficino, leveleiben Poggiot erényeiért és tudományáért valósággal az égig magasztalja.¹³ Egyébként Zeno őt a Medici-akadémia nagytekintélyű tagjának mondja, s köztiszteletére jellemzőnek találja, hogy Alessandro Bracci neki dedikálta költeményeit. Részemről az akasztó kötél inkább bosszúállóira, mint saját jellemére lesújtó, s vallom, hogy tetemével nem szállt sírba szavahihetősége.

Különb is szavahihetőségének elbírálásában jelleménél sokkal fontosabb körülmény, hogy fia volt a jeles humanista Poggio Bracciolininek († 1459), ki személyes kapcsolatban állott Pilippo Scolarival¹⁴ és Hunyadi Jánossal egyaránt. Poggio és Scolari talán már gyermekkorukban ismerték egymást, azonban legalább aziránt nincs kétség, hogy a konstanzi zsinaton (1414—1418) valóban összetalálkoztak. Talán már ekkor felhívta a firenzei hős humanista honfitársa figyelmét az ekkor alig 18—20 éves Hunyadira, kivel Poggio aztán meghitt barátságot kötött,¹⁵ melynek kapcsán történetírójául ajánkozva, életrajzi adatokat is kért tőle.¹⁶ Ily módon Bracciolini akár Scolariótól, akár Hunyadiótól egyaránt szerezhette az értékes tudósítást, mely az ő kezében annál hitelesebbnek tűnik fel, mert mint Firenze történetírója, érdeklődéssel kísérte Scolari pályafutását is. Fia, Jacopo Poggio, teljes mér-

¹² Angelo Poliziano, *Conjuratio Pactiana (Opera omnia Angeli Politiani)*, Basileae, 1555, fol. 637: „In his erat et Jacobus tertius, hic et ob ingenitam quandam sibi vanitatem, rerum novarum cupidus erat, ejus praecipue in maledicendo virtus...” stb.

¹³ V. ö. Michele Poecianti: „Jacobus Bracciolinus... ad quem non nullae Ficiniana extant epistolae, ipsius doctrinam ad sydera vsque extollentes, paternaecque virtutes haeridem appellantes”. (*Catalogus Scriptorum Florentinorum*, Florentiae, 1589, p. 85.)

¹⁴ Csontos János: „Igy Poggio, ki Zsigmond császárrá koronáztatásáról szóló munkáját ennek ajánlotta, egy másik munkájának ajánlását már *Ozora Pipó* temesi bánhoz címezte”. *A Korvina, A Pallas* nagy Lexicon, X. köt. melléklet, III. lap.

¹⁵ Ábel Jenő, *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*, Budapest, 1880, 158. l.

¹⁶ Poggius *insigni et illustri principi Johanni Vaivodae regni Hungariae*: „Scriberem plura de gestis tuis, si ea mihi nota essent, cum nomen immortale mereri videantur. Sed tuae diligentiae erit dare operam, ut ea mihi innotescant per alicuius scripta, quae illa contineant singulatim; ego postmodum enitar, ut posterorum memoriae demandentur”. Lib. IX. ep. 25. V. ö. Thomas de Tonellis, *Poggii Epistolae*, Florentiae, 1859, vol. II. p. 358.

tékben örökölte az ő hajlamait: befejezte atyja munkáját Firenze történetéről s kiadta nagyhírű honfitársának, Scolarinak életrajzát.

Bizonyítékunk azonban nem csupán Poggióra szorítkozik, mert firenzei kutatásaink folytán felbukkant egy igen érdekes mozzanat is, mely feltétlenül egy mély lelkikapcsolatra vall, minőnek Hunyadi és Scolari között léteznie kellett. A firenzei Santissima Annunziata egyházban egy csodatevő Máriaképet őriznek a XIII. századból, mely a késő középkorban a kereszténység leghíresebb relikviáinak kultuszával vetekedett és rengeteg fogadalmi ajándék tanuskodik róla, hogy a Madonna meg szokta hallgatni a közbenjárásért folyamodók kéréseit.¹⁷ Nos, Hunyadi János szintén a firenzei Madonnába vetvén bizalmát, néki szokott fogadalmat tenni a török ellen vezetett hadjáratai sikeréért, s hogy győzelmeiért nem maradt hálátlan, arról századokon át tanuskodtak ama címeres trófeumok, melyeket ajándékként a SS. Annunziata egyházban helyeztetett el.¹⁸ De hát ki hívta volna fel figyelmét a firenzei csodatevő Szűzre, akire sem azelőtt, sem azután eszük ágában sem volt gondolni a vitéz magyar lovagoknak, ha nem Filippo Scolari, ki hasonlóképen szokott volt kedveskedni szülőhona pártfogójának, a törökökön aratott győzelmeiért. E lovagi lelkületre valló gyakorlat kétségkívül a firenzei mester nevelésének öröksége, s midőn Hunyadi a SS. Annunziata oltárára tette fogadalmi ajándékait, nem csupán a Szentszűz iránt érzett háláját nyilvánította, de megvallotta egvúttal kegyeletét is Scolari emléke iránt. Trófeumaik a XVIII. sz. végén még bámulat tárgyai voltak Firenzében.

Az olasz tudósítás értéke továbbá annál inkább is megfontolandó, mert az irodalom máig is fenntartotta azt a helyet, melyet Scolari Hunyadi életében betöltött. Hunyadi valamennyi életírója megegyezik abban, hogy hősiünk, a családi körön kívül, előkelő katonai nevelésben részesült, de a nevelő személyére nem jött létre megállapodás. Azok, akik

¹⁷ Paolo Attavanti, *Dialogus Fr. Pauli Florentini De origine Servorum, ad Petrum Cosmae*. Firenze, 1752. — Sen. Mozzoni, *Boti della SS. Annunziata*. Firenze, 1927.

¹⁸ A Hunyadi-emlékekre vonatkozólag l. a firenzei Archivio di Stato Conv. sopr. n. 119. jelzetű kolligátumát, melynek idevonatkozó adatait azonban értékesítette már Ferdinando L. del Migliore: „Da una banda erano i capitani, condottieri, soldati e gente d'arme la più famosa che avesse avuto quell'età, su destrieri, armata con morioni e targhe, e in esse l'argieri, o cimiero a pennone, nelle quali, di bassorilievo o di pittura, si vedevon l'imprese, a l'armi delle case loro, e fra questi Giovanni Hunniade, padre di Mattias Corvino Re d'Ungheria, superato, ch'egli ebbe l'esercito turchesco... e similmente Pippo Spano degli Scolari tutto armato, aveva le strisce nere nella corazza, impresa dell'arme sua, eu...” (*Firenze illustrata*. Firenze, 1684. pag. 286—287.)

ifjúságával kapcsolatban szöbakerültek, mint Demeter püspök, a Cilleiek, Ujlakiak, Lazarevics despota, vagy egyáltalán nem kapcsolódtak életébe, vagy már azon a korhatáron túl folytak be sorsára, ameddig egy gyermekifjú neveléséről lehet beszélni. Ezek semmiesetre sem neveltették, de mint önálló fiatalember nagyszerűen teljesíthetett náluk udvari vagy katonai szolgálatot; sőt a legújabb számítás is a XV. sz. második decenniumának utolsó harmadára tolta ki e szolgálatok kezdetét,¹⁹ s így betöltetlen Hunyadi életének 10—20 évei közé eső szaka (1405—1415), melybe teljesen beleillik Scolari szerepe. Scolariról azonban már eleve elterelte a figyelmet Bonfini, állítva, hogy Hunyadi vitézi iskoláját bizonyos magyar úr szolgálatában kezdette,²⁰ ami Scolarira ugyan kedvezőtlen, mert idegen származású volt, de mégsem zárja ki őt a kombinációból, mert korai aklimatizálódása és főleg nagy népszerűsége miatt, a magyar nemzetiség sem vitatható el tőle. Végeredményben tehát eddigi ismereteink egyáltalán nem keresztezik az olasz tudósítás valóságosságát, mely teljességgel beleilleszthető Hunyadi életrajzának keretei közé.

Csak hogy míg Hunyadi életének ezen epizódja Magyarországon teljesen elhalványult, addig Itáliában, jelesül Firenzében, állandó emlékezős tárgya volt, nemcsak Scolari miatt, de ama vonatkozásoknál fogva is, melyek Hunyadi Firenzéhez kapcsolták. A SS. Annunziatában tett fogadalmi ugyan őrias mértékben terelték hadjárataira a firenzeiek figyelmét, kik belgrádi győzelmét fényesen megünnepeleék,²¹ halálát

¹⁹ Az idevonatkozó kérdésnek logikus és józan elbírálását olvashatni *Oszwald* id. műve 39—51. lapjain, ki egyébként megrója Czimert amaz állításáért, mintha Hunyadi 1412—15-ban, Pípo vezérlete alatt, részt vett volna a velencei hadjáratban.

²⁰ Marcus Antonius Bonfini: „Prima hunc stipendia sub Ungaro Helae (!) praefecto fecisse memorant”. *Rerum Hungaricarum Decades*. Basileae, 1568. Dec. III. lib. IV. p. 424. — Bonfini követi nagyjában a firenzei Bibl. Nazionale II. I. 174. sz. XVII. sz.-i kódexében olvasható Hunyadi-életrajz, melynek idevonatkozó érdekes passzusa így szól: „Stette Giovanni sotto la cura de'suoi infino alla sua adolescenza: ma appena fu atto a sopportar le fatiche militari, in tutto si dedicò a quello essercizio: e prima militato sotto un capitano unghero, huomo eccellente, quantunque non fosse di gran potenza e nobilità... Escendo addunque stato Giovanni lungo tempo sotto questa disciplina, cominciò molto bene ad intendere l'arte del guerreggiare”. *Vita di Giovanni Corvino*, pag. 191b, 192a.

²¹ Erre nézve érdekes bejegyzés olvasható a firenzei Bibl. Laurenziana Gadd. 89. inf. 54. jelzetű kódexében, melynek írója ugyanaznap e szavakkal végezte munkáját: „Addi detto ci vennero le novelle come el Gran Turco era stato rotto dagli Ungheri in sul Danubio al castello di Belgrado, e fuggissi il Turco, e morivi gran quantità di sua gente, e perse assai signori, e a Firenze se ne fece gran festa di fuochi e di campane: el Capitano si chiama Giovanni Vaivoda di Ungheria”. V. ö. Bandini, *Catal. Cod. Bibl. Laur.* t. V. p. 548.

ünnepélyesen meggyászolták,²² s emlékét is firenzei író állította az olasz irodalomba.²³ Így aztán természetes jelenségként lép elénk a firenzei hagyomány, melynek nevezetesebb tolmácsai a következők:

a) Domenico Mellini: „Ne fu chi doppo la costui morte avesse ardimento di resistere a barbari, se non Giovanni Vaivoda di Transilvania, dallo Spani infino da giovinetto avvezzo et nutrito nelle armi, et sotto il suo governo essercitato in piu guerre.“ *Vita di Filippo Scolari*. Firenze, 1570. p. 65.

b) Aliprando Caprioli: „Capitano veramente grande, et sotto la cui militar disciplina divennero molti egregi condottieri d'eserciti: tra quali fu quel Giovanni Vaivoda della Transilvania, di nome tanto celebre.“²⁴ *Ritratti di cento Capitani illustri*. Roma, 1600. pag. 49^b.

c) Jacobus Gaddi: „Hic vere magnus dux inter equales excelluit, cum priscis Romanis conferendus... ob absolutam rei militaris scientiam, quam a tanto magistro hausere multi ductores exercituum egregii, maximeque Joannes ille Vaivoda Transilvaniae, celeberrimus pater Mathiae Regis Pannoniae gloriosissimi.“ *Elogiographus, scilicet elogia omnigena*. Florentiae, 1658. pag. 53.

²² Ez alkalommal emlékbeszédet mondott Hunyadiról Id. Donato Neri Acciaiuoli, mint ennek XVI. sz.-i életrajzából Tommaso Tonelli közli: „Ma D. Acciaiuoli, oltre all'esercizio privato, ebbe occasione di mostrare in publico la sua eloquenza nell'esequie, le quali per Giovanni Vaivoda furono celebrate solennemente. — Giovanni Vaivoda, famoso Capitano, essendo l'anno 1456. morto in Ungheria, mentre che per Christo e per la Christiana republica combatteva contro i Turchi, meritò che la sua morte fosse celebrata per tutta Christianità con publiche esequie. Il che non meno facendosi in Firenze, fù eletto Donato a far l'orazione funerale, ed onorara il nome del Vaivoda, il quale chiaro per se medesimo, nell'orazione del dicitore con maggior chiarezza risplende.“ *Vita di Donato Acciaiuoli descritta da Angelo Segni*. Firenze, 1841. pag. 42. — Téves tehát amit e körülményről Marcus Bandini ír: „...funebrem enim in obitu Francisci (!) Vaivodae Vngariae ducis, qui contra Turcarum imperatorem pro Christiana fide tuenda strenue dimicaverat, orationem habuit.“ (*Specimen litteraturae Florentiae saec. XV*. Florentiae, 1751. vol. II. p. 9.) Ez alapon a Bandinit követő összes irodalomtörténészek, mint Bocchi, Negri, Mazzuchelli stb., mind Ferencnek írják Hunyadit.

²³ A firenzei Bibl. Nazionale Magliab. II. I. 174. sz.-ú, *Vite d'uomini illustri antichi e moderni*, p. 189a, 216b: *Vita di Giovanni Corvino*. Szerzője ismeretlen, de az a körülmény, hogy II. Giovanni Cosimo toscanai nagyhercegnek szól a dedikáció, mutatja, hogy kora 1609—1621-re esik. Tévednek tehát a könyvtár katalógusai, melyekkel egyértelműleg a XVI. sz.-ba helyezte korát Decsényi Gyula is, *Olaszországi történeti kutatások*. Századok, 1895. évf. 475. l., ki elsőül hívta fel a magyar irodalom figyelmét e kódexre.

²⁴ Capriolo művének úgyszólván plágiuma a Pompilio Totti, *Ritratti et Elogii di Capitani Illustri*. Roma, 1655. c. munka, melynek legalább 69—70. l.-jain a Scolari-életrajz az előbbivel teljesen azonos szövegben van lenyomva.

d) Marco Lastrì: „... mori ... lasciando erede del suo valore il celebre Giovanni Vaivoda di Transilvania, da lui fin da giovanetto allevato nella guerra.“ *Serie di ritratti d'uomini illustri Toscani con gli elogi storici*. Firenze, 1768. v. II. elog. 15. és *Elogi degli uomini illustri Toscani*. Lucca, 1771. vol. I. p. 259.

E hagyományval szemben, melynek egyébként napjainkban is akadt olasz hirdetője,²⁵ egyáltalán mitsem nyom a latban Polidori szerény megjegyzése,²⁶ mely Poggio állítását nem tartja megokoltnak, bár cáfolásába sem bocsátkozik. Holmi távoli utalás viszont „jobb bizonyítékokra”, melyek azóta sem láttak napvilágot, többé nem árt Poggio kompetenciájának, ki megállapíthatólag hiteles értesülések, dokumentumok²⁷ alapján írta Scolari életrajzát, s minket érdeklő adata is az igazság kritériumaival lép elénk.

Hunyadi alakján valóban Scolari nagy lelkének reflexe játszik, s bár ez a fényforrás elhalványult a magyarok emlékezetében, de a tanítványról visszavetődő sugarak világában egy pillanatra felloboggni látszik a mester alakja is, megnövekedett arányokkal. Ebben a meglátásban Scolari, mint 24 csata verhetetlen hőse, kit olasz kortársai Hannibállal és Belizárral állítottak egy sorba, míg a magyar nép közmondásaiba és dalaiba foglalta,²⁸ megokolja Hunyadi pályájának irányát: s mint a rinascimento előhírnöke, kinek megjelenése Magyarországon a derüs olasz génusz diadalmas kultuszát eredményezte, megmagyarázza Hunyadi feltűnő és kissé ro-

²⁵ Leone A. Maggiorotti, *Gli architetti militari italiani in Ungheria*. Estratto dalla Rivista d'Artiglieria e Genio: Agosto 1950. pag. 1186.

²⁶ „Vorremmo di ciò pure poter produrre testimonianza migliori di questa, in cui (vaglia il vero) una severa critica non può riposarsi“. Id. h. pag. 177.

²⁷ Már Wenczel, id. mű 55. l. észrevette, hogy Scolari olasz életírója eredeti okmányokat használt, még hozzá olyanokat, melyeket ma már nem bírunk: Zsigmond adománylevelein kívül, melyeket Wenczel említ, feltétlen ismernie kellett szerzőnknek a Sárkány-rend adományozásáról szóló oklevelet is, mert a Magliab.-kódex 7a. oldalán kivonatolt „breve“ („uno certo breve, nel quale era scripto: O quanto se iddio misericordioso giusto e pio“) félreérthetetlenül a rend jelégéjére („O quam misericors est Deus, iustus et pius“) utal.

²⁸ Polidori, id. mű pag. 166. 2. jegyz.: ... il Mellini ci fa sapere, che persino nei suoi giorni, solevasi dire proverbialmente a chi mostrava di porre in alcuno gran confidenza e sicurezza: „Tu hai più fede nel tale, che non avevano gli Ungari nello Spano“ (pag. 64.) — Mellini: „... ancora al di d'oggi Ungari cantino certi loro romanzi fatti in memoria della virtù di Pippo Spano“. Id. mű, pag. 66. — E népköltés egyik emlékére van célzás Ugolino Verini, *De laudibus Philippì Hispani Florentini* (Ábel Jenő, *Olaszországi XV. sz.-i költőknek Mátyást dicsőítő művei*. Budapest, 1890. 349—50. l.) c. költeményében.

mantikus olasz-szerelmét.²⁹ Sajnos, Scolari alakja még mindig nem nyert kellő megvilágítást, de Hunyadi lelkében visszatükröződő jellemvonásai oly egyéniségre vallanak, melynek sokkal inkább megfelel a romantikus magyar és olasz néphagyomány, mintsem tudákos magyar életrajza.

Személyes befolyásának mértékére igen jellemző, hogy épp azon tulajdonságok — a katonai erények és az olasz géniusz kultusza, — melyeket ő oltott be Hunyadi János vérébe, örökségül szállottak ennek fiára, Mátyás királyra,³⁰ ki aztán egyéni autokratizmusával tisztára ama lelki hajlamok szerint gyakorolta királyi hatalmát. Maga Mátyás is ráeszmélt atavisztikus jellemvonásainak eredetére, mint atyja nevelőjéről tett állítólagos nyilatkozata tanúsítja,³¹ melyet ha szabadna Scolarira vonatkoztatnunk, a legilletékesebb helyről is megerősítést nyerne, hogy a firenzei jövevény Hunyadi felnevelésével nem csupán a középkor legnagyobb hőségének jellemét lelkezte, de egyéniségének — neveltje és ennek fia lelkében ható ereje, a XV. sz. szellemi arculatát is saját képére formálta.

Firenze.

Dr. Florio Banfi.

²⁹ A barbár hadastyán *Filippo Maria Visconti* milánói udvarában két évig tesz lovagi szolgálatot, majd hazatérve *Poggio Bracciolini*-val folytat levelezést, zsenge családjában az olasz *Elisabetta* dajkálja gyermekeit, uradalmát a firenzei *Papa Odoardi* kormányozza, hadserege műszaki irányítása a duceói *Paolo Santini* kezében van, fiát olasz hercegnővel szándékszik összeházasítani, sőt az ország boldogulását is olasz álmai útjára terelné, midőn felajánlja Szent István koronáját *II. Alfonso* nápolyi királynak.

³⁰ *F r a k n ő i V i l m o s*: „Mindenekelőtt állíthatom, hogy a kulturai eszmények, melyeket Mátyás király megvalósított, örökségül szállottak reá dicső atyjáról, Hunyadi Jánostól...” (*A Corvina könyvtár alapítása*. Budapesti Szemle, 1924. évf. 98. l.)

³¹ *Vite degli uomini illustri*. Cod. Magliab. II., I. 174. fol. 192r: Giovanni sotto questo capitano fece grandissimo profitto, e non si vergognò ancora di riconoscerlo da lui il principio della sua grandezza, havendolo sempre mentre che visse honorato, e tenuto in gran conto: la qual cosa fece ancora il Re Mattia suo figliuolo, il quale una volta disse di quello ottimo centurione, — che diede a mio padre i primi ammaestramenti della milizia, sotto la cui disciplina divenne prima soldato fortissimo, e poi capitano e di capitano prudentissimo governatore di provincie e di regni...“ etc.

A hódoltság-kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei.

(Második és befejező közlemény.)

Alsó Hungaria városainak leírása.

Ide tartozik *Buda*⁶³ vára, a magyarok székvárosa. Erős vár. Házai és városrészei a Duna északkeleti partján a várfalon belül állnak. Vele szemközt épült Pest vára. Kettőjük között folyik a Duna, melyen keresztül a közlekedés számára apró hajókra nagy fahidat építettek. Ez a vár elfoglalása előtt, Engüürüs Mendžüs bej székhelye volt. A hitetlenek lázongásait megtörő, néhai Sülejmān szultán -- legyen a sírja illatos -- második hadjáratában, 936-ban⁶⁴ szabadította ki a hit ellenségeinek, a balga vallású hitetleneknek kezéből. Akkor egy vállit állított élére s azóta mindmáig az 'Osmān-szultánok által kinevezett välik kormányozzák.⁶⁵ Azóta džā-mi'kkal, imahelyekkel, közjótékonytárat szolgáló épületekkel, kincstári vásárcsarnokokkal telt meg.⁶⁶ E várnak számos hévize van, egyik a Kürz Eljās mezeje néven ismert helyen, ez magas fokú héviz, a másik az u. n. Velī bej hévize; a vár-

⁶³ Neve *Budīn*, *Budūn*, *Būdūn*, *Būdin* és esetleg *Būdīm* alakban fordul elő.

⁶⁴ 1529. szept. 5—1530. aug. 24.

⁶⁵ Néhány konstantinápolyi — és röviden a drezdai kézirat is — megemlíti a királyi palotát is, mely „igen furcsa palota; egy részét menyországnak, egy részét pokolnak hívják“.

⁶⁶ Több konstantinápolyi és drezdai kézirat szerint még: „Mióta Sülejmān szultán e várat elfoglalta, önálló ejalet székhelye, melyhez tizenhét sandžak, továbbá egy bejlerbejlik tartozik, t. i. a kanizsai, mely ismét négy sandžakból áll... A Dunától délre eső többi ország-rész, ú. m. Nādādz-oglu országa Sárvár, Bakjān-oglu országa Németvár és Zerīn-oglu országa Csáktornya székhellyel, valamint a kaproncikai generális-kerület Nemcse alá tartozik... E várban [t. i. Budán] vezír székel. Rendszerint 600 sztambuli janicsárja van, jelenleg azonban csak egy *oda* janicsár, továbbá 500 hişār eri, 500 spāhi, 6000 'ulūfeli, meg sok tímáros és hűbéres spāhi-katonája s végül 50 čekdiri nevű hajója van.“ — Tudomásom szerint csak a drezdai kéziratban áll ez a kitétel: „*Buda viszonyai, valamint az alája tartozó vilájetek részletesen megírott könyvünkben ismertetve vannak*: most tehát a határvidéket, valamint az azzal szomszédos magyar és nemcse kerületeket igyekezzünk ismertetni.“

Baah' Heddissil
 31 (1880) 125
 Vel' bej. Szarvan R. f. 1.

2119

tebb leírtuk.⁶⁷ Közelében *narknak* nevezték, most zelében Esztergom felé is vezetik.

z a Vác egy kis vár Óán. Most hajóállomás, egy

leben.

óló korábbi fejezetre vonatko- a nincs meg, de több konstan- tban is megtalálható. Utóbbi- ákban, a következő szöveggel: *tek* [a kütübhâne-i 'umümiye . Vízében a tojás megfő. Nemi egy kőkupola, mellette üveges dőteremben egy nagy medence gyikében szüntelenül folyik a

y hévíz, mely szintén gyógyító épülete romokban hever.

c végén fakad, *Velí bej hévizé-* malmot hajt el, egy közelben

iakado melegvíz-forrás pedig kettőt. E névíz felett is nagy kőkupola, e mellett üveges veranda és kupolás mosdóterem áll. E teremben egy nagy medence s e körül tizenhat fülke van, melyek mindegyikében víz- csap van felszerelve.

A budai mező hévize az *Opa kapusu* (mezőkapu) nevű kapun kívül két-három milnyire van. Vize mérsékeltlen meleg, gyógyító erővel bír. Épület, alapítvány (*imaret*) nincs felette." [A kütübhâne-i 'umü- miye szerint még: tetőzete nincs: 'üstü ačik'].

A Nür-i 'osmāniye példánya megemlíti a város két tekkéjét, ú. m. Gül babáét és Hidir babáét.

⁶⁸ A mai Csepel-sziget középkori nevét (*Kuvin*) a törökök ugyanúgy írták le, mint a *kojun* ('juh, birka') szót. Már most ebből az így leírt helynévből, az általa megjelölt földrajzi ponttól távolabb fekvő területen — mondjuk Konstantinápolyban, ahol e földrajzi munkát írták, de a sziget nevét helyesen kiejtve nem igen hallhatták — érdekes etymologia alakult. A sziget nevét u. is itt úgy ejtették ki, ahogy nyelvérzéküknek könnyebb volt: *kojun ařasi*-nak. Ilyen néven egy Szmirnával szemközt fekvő szigetet is neveztek, az elnevezés tehát az oszmán-török helynév- adás törvényeivel nem ellenkezett. *Kuvin*-ből tehát *kojun* lett. De tovább menve nagyon valószínű, hogy a sziget nevét az itt lakó törökök *kuvin*- nak ejtették ki. Ez esetben nem egy egykorúan alakult, hanem utólagosan kialakult etymológiával van dolgunk, még pedig olyan értelemben, hogy a sziget nevébe csak az újabbkori kutatók olvasták bele a *kojun* szót, olyan emberek, akik a sziget nevét nem az egykorú kiejtés, hanem az egyik olvasásmód szerint így természetesebbnek, törökösebbnek gondol- ták. Ebben az esetben *kojun-sziget* — és még inkább magyar fordítása *Juh-sziget* — mint a kuvini sziget török elnevezése, valótlán és jogosu- latlan elkeresztelés.

⁶⁹ Lefordítva: *leány-sziget*. Ugy a leírások, mint az egyes példá- nyok térképei nem a Nyulak szigetét, hanem a mai Szentendrei szigetet nevezik e néven.

⁷⁰ A kéziratokban: *Vādž*, ritkábban *Vāidž*.

Visegrad, vár a Duna partján Vác és Esztergom között, Váctól egy napi járőföldre.

Dübüklen, palánk az előbbi közelében. A mohamedánok 1008-ban⁷¹ foglalták el.

Vál és Kizil hişar,⁷² palánkok a budai nāhijében.

Palota, kisebb vár egy tölgyverdővel borított hegy lejtőjén. Vidéke nádas és mocsár. Tőle két milnyire nyugat felé, a hegyek közelében egy hőforrás van, e fölött egy kupola áll.

Csóka, kisebb vár Székesfehérvártól északra, fél merhale távolságyira. Innen Tatába lehet eljutni.

Džankurtaran,⁷³ palánk a Duna partján, Bácskától északnyugatra, fél merhale távolságyira. A hitetlenek egyszer szétrombolták, de Lāle Mehmed serdār-pasa 1015-ban⁷⁴ újra felépítette. A nagy út itt kétfelé ágazik; egyik szárnya a *Hamza bej ser ājī* néven ismert helységen át északkeletnek Buda felé, a másik Válon át északnyugatra Tata és Győr felé visz. Džankurtaran Belgrádtól tiz kis merhale távolságra van.

Bácska, kis vár a Duna bal partján. A Duna vize itt különválva, tavat képez mellette, melyet Bácska tavának neveznek.

*Tolna*⁷⁵ Szekszárdtól északnyugatra fekszik három fersah távolságra egy tó partján, melynek vize a Dunából vált ki. Palánkjá nincs, de džāmi'ja, fürdője és vásártere van.⁷⁶

*Szekszárd*⁷⁷ Belgrádból Buda felé menve, Pakson túl, ettől fél merhale távolságra északnyugatra fekszik.

A *mohácsi kaḏā* az észéki hídon túl a Duna partján az útvonal mellett, széles mezőn terül el.

Baranyavár, a Dunától távolabb, Mohácshoz közel.⁷⁸

Szekcső, palánk Moháctól, északnyugat felé, fél merhale távolságra.

Földvár, palánk Moháctól északnyugatra. Szekesőtől fél

⁷¹ 1599. júl. 24—1600. júl. 12.

⁷² *Förösoar* nevének török fordítása.

⁷³ *'Lélekmentő'*. A berlini kézirat, arab szavakkal is, magyarázza e helynév jelentését, de a helynév keletkezéséhez fűződő, Nagy Sülejmān menekülésével kapcsolatos mesét, mely Evliā Čelebinél megtalálható (l. Karácson Imre fordítását a M. Tud. Akadémia kiadásában, I 210. l.) sem ez, sem a többi kézirat nem ismeri.

⁷⁴ 1604. máj. 50—1605. máj. 18.

⁷⁵ A törökben: *Töğnā*.

⁷⁶ Már a berlini kézirat szerint ugyanúgy, azzal a hozzátétellel, hogy lakossága mohamedán, keresztény és magyar.

⁷⁷ A Nūr-i 'osmānīje kézírata szerint az előbbitől fél merhalenél kisebb távolságra fekvő kaḏā és kaşaba, mely Mohácsal és Baranyavárral szomszédos, a fővárosból huszonhat nap alatt érhető el; mir-i li-vāja van.

⁷⁸ A berlini kézirat szerint még: „Az említett évben [t. i. a győri hadjárat évében] a hitetlenek feldúlták, de mikorra a kézirat szerzője Janik alól visszajövet ide ért, a mohamedánok megint rendbe hozták“.

merőhale távolságra.⁷⁹ Innen *Paksra* lehet eljutni. Ezzel szemben a Duna közepén szigetek állnak, melyeken a király kertjeiben jóízű, igen édes alma terem; fekete magva van, *elif-almának*⁸⁰ hívják. Paks Földvártól fél merőhale távolságban fekszik. Palánkja van. Olyan cseresnyéje terem, mint *Hişárnak*.⁸¹

Berzence és ...⁸² két jó karban tartott vár olyan vidéken, ahol Nemese csapatai nem igen járhatnak.

Moson,⁸³ vár. Sülejmān szultán a 938. év zī-l-hidždze havában⁸⁴ e vár alatt tábort ütött, mire a várban levő hitetlenek meghódoltak.

Óvár,⁸⁵ kővára: a Lajta nevű folyó közepén, mint egy szigeten fekszik.

Komárom szigete,⁸⁶ melyet *Sigetnek* is neveznek, Pozsonytól egészen Komárom váráig nyúlik; hossza húsz, szélessége majdnem négy mil.⁸⁷ A szigeten háromszáz falu áll és tizenötezer ember lakik. Legnagyobb vára Komárom, a sziget keleti végén épült erős vár.⁸⁸

Tata vára négy zirá' széles, vízzel telt árkon belül épült, szintén igen erős vár. Mivel sok folyóvíze van, gyümölcsfában és kertekben gazdag.⁸⁹

⁷⁹ A berlini kéziratban még: „Vára az előbbihez hasonló”.

⁸⁰ A mai nyelv elif-almát, tudtommal, nem ismer; de ismer elif-cseresnyét: olyan cseresnyét, melynek külsején egy elif (l) alakú vágás van.

⁸¹ Minthogy az író több hasonlatát a török főváros közeléből veszi, talán itt is a Boszporusban fekvő Anatólu hişārına vagy Rumili hişārına gondol.

⁸² *Kutas?*

⁸³ A kéziratokban: *Mōdžon*.

⁸⁴ 1532. júl. 5.—aug. 2.

⁸⁵ A kéziratokban: *Óvár*.

⁸⁶ A kéziratokban *Kūmrān atási*.

⁸⁷ A drezdai és több konstantinápolyi kézirat szerint: „Hossza negyvenöt, szélessége tizenkét mil. Ezen a szigeten egy nagyszerű kővára is van, *Sömārinnak* hívják”.

⁸⁸ A drezdai kézirat szerint: „A várnak huszonöt hadihajója (*ček-diri*) is van.”

⁸⁹ A berlini kézirat szerint: „Esztergomtól fél, Győrtől egy merőhale. Komáromtól három fersáhra fekszik. Erős várának fala kőből épült, fala rendszerint négy zirá'nál is szélesebb, úgyhogy kocsí (*araba*) is elmehet rajta; belül azonban nem kővel, hanem földdel van kitöltve. A falon kívül vízzel telt mély árka van, mely felett fahíd visz a várkapuhoz. A vár kerülete több, mint 300 lépés (*haŕve*). Környékén sok folyóvíz van, továbbá sok kert és vízi malom. A vár belsejében nincs folyóvíz. A mohamedán sereg a nevezett sávvál hó 25.-án [júl. 12.-én, t. i. az 1594.-ik évben] fogta körül a várat. Először a vár északi oldalán, ettől egy mil távolságra, egy kis dombon, romokban álló templom közelében állítottak fel egy ágyút s onnan lőtték a várat. En, e sorok írója ott helyben a fátihát [a Kor'an első szúrája] imádkoztam. Később még három helyen állítottak fel ágyúkat, a puskás janicsárok pedig a meterisnek nevezett árkokban csapat-csapat mellett (*şāf-şāf*) előrenyomultak. Két nappal

Szentmárton, egy mező közepén álló kis dombon épült. Gyórtól két fersah távolságra fekszik.⁹⁰

Javarint azaz *Janikot*⁹¹ Gölvárnak is nevezik. A budabécsi úton Esztergomtól két *konaknyira*⁹² fekszik, jelenleg igen nagy város. Hosszúkás falának északi része a Duna déli oldalán húzódik: nyugati oldala mellett a Rába⁹³ folyik s délről megkerülve, keleti oldalán a Dunába ömlik. A város tehát a két folyó között, szinte szigeten áll. Délnyugati oldalán tömör vára, az északnyugatin városa áll. Várárka fölött függőhíd van, melynek egyik végét a városhoz, másikat a belső várhoz erősítették. A város erődjei háromszoros széles földből épültek. Falai szélesek és nagyok, egyik fala 14 *zirā'* széles. Négy oldalán alacsony dombokon tornyok állnak, melyekhez kölcsönösen elér az ágyúlövés. Az 1002. év *zi-l-ka'de* havában,⁹⁴ mikor Sinān serdār-pasa a mohamedán sereggel Janik alatt táborba szállt és sátrainak félelmetes tömegével a hitetleneket porba sujtotta, ezek a vár körül mély árkot ástak és ágyúikat, vasláncokkal összekötve, abban helyezték el. Ezt ők *taburnak* nevezik. Miután az átkozottak e taburban összegyülekeztek, a Janik várában védekező hitetleneknek a nyitva hagyott oldalon, a Duna felől nyújtottak segítséget. Az említett napon⁹⁵ a hitetlenek közül néhány ezer átkozott gyalogos és lovas összeütközött a mohamedán sereggel s az utóbbiak lovasai a hitetlenek lovasait lekaszabolták. A mo-

később Komáromból kocsikon puskaport és élelmiszert akartak szállítani Tatába. A mohamedánok ezt megtudták, kilenc puskaporos kocsi-ből ötöt elfogtak, mire a többi Komárom felé elmenekült, a várbeliek pedig másnap megadták magukat. Én bementem a várba és templomát meg falait megnézegettem“.

A hévizekről szóló fejezetben még egyszer (77. l.) megemlékezik Tatáról: „A tatai hévíz... a tatai vár nyugati oldalán, ettől két *mesāfe* [a drezdai kéziratban: két *mīl*] távolságra van. Vize mérsékeltlen meleg. Följe egy kis kőkupola van építve. Környéke mindenfelé járhatatlan hely. Az említett évben, a vár elfoglalásakor én szegény ott jártam és e hévizet megnézegettem“.

⁹⁰ A berlini kézirat szerint még: „Vára nagy részben fából és földből épült. Környékén sok gyümölcsös és veteményes kert van. Védőrsége két nap alatt megadta magát. Én ezt a várat is alaposan megnézegettem“.

⁹¹ Gyórt *Janik* néven már a XVI. század első felében Lütfi pasa említi (konstantinápolyi kiadás, 1924., 557. l.). A berlini kéziratban többször *Gelbār* és *Gelbār-Janik* alakban fordul elő.

⁹² A berlini kézirat szerint Bécestől három *merħale*. Budától három „gyenge“ *merħale* távolságra.

⁹³ A berlini kéziratban még *Rābā* néven, az újabbakban inkább a folyó török nevéen, *Ak su* ('fehér víz') néven.

⁹⁴ 1594. júl. 19.—aug. 17.

⁹⁵ A kézirat hiányosan veszi föl forrását: nem mondta meg, hogy melyik az „említett“ nap. — A berlini kézirat szerzője a *zi-l-ka'de* 2.-án (= júl. 20.-án) lefolyt előcsatározás után 85 magyar s német és „tiznél több“ mohamedán halottat számlált meg; azt is elismeri, hogy a mohamedánok közül sokan megsebesültek.

hamedánok az említett hó 6-ik napján⁹⁶ ágyúkat állítottak föl és meteriseket ástak. A hitetlenek viszont a Duna északi partján ástak meteriseket és ott állították fel ágyúikat, nehogy a mohamedán sereg, a Dunán átkelve, azokat egykönnyen elpusztíthassa. Az említett hó 8.-án néhány elszánt mohamedán harcos megfigyelte a Duna-menti meterisek őreit s mikor ezek bortól megittasodtak, a mohamedánok puskájukat és kardjukat fejükhöz erősítették és átúsztak a túlsó partra. Az északi parton egy kisebb üres hajót találtak. A hitetlenek ott álló ágyúi közül négyet, taligaikkal együtt, éppen erre a hajóra akartak rakni, mikor az ittas hitetlenek a dolgot észrevették. Három ágyú már a hajón volt, de mikor a negyediket vitték, a keresztények mozgolódni kezdtek. Erre ezt az ágyút a folyóba dobták, a hármat pedig a hajóval együtt a mohamedán táborba vitték. Szóval a mohamedán sereg az 1002. év zi-l-hidžde havában⁹⁷ a hitetlenek táborát elfoglalta, seregét szétszórta, Janíkot pedig ostromzár alá fogta. Miután a vár falait puskaporral és naftával erősen megrongálták, a vár az 1005. év tündöklő moharrem havának közepén,⁹⁸ megegyezés útján, meghódolt.⁹⁹ Később, 1007-ben¹⁰⁰ a hitetlenek cselrel újra elfoglalták.¹⁰¹ Amíg ez a mohamedánok birtokában volt, környékén tíz milnél szélesebb területen nem művelték a földet. Ebben a várban a nemszéken kívül háromszáz magyar katona van.

*Pápa, vár a Rábától hat milnyire.*¹⁰²

Veszprém is erős vár, Mehmed pasa foglalta el.

*Esztergom Buda felett két kis merhale távolságra, Bécs felé, a Duna partján álló erős vár. Komáromtól két merhale.*¹⁰³ Itt kellemes szőlőhegyek és melegforrások vannak. Vele szem-

⁹⁶ 1594. júl. 24.

⁹⁷ 1594. aug. 18.—szept. 15. — Az ostrom leírása szóról-szóra a berlini kézirat szemtanú-szerzőjétől van átvéve.

⁹⁸ 1005. moharrem 15.-e 1594. szept. 50-ra esett. Győr szeptember 27.-én került török kézre.

⁹⁹ A konstantinápolyi kütübhāne-i 'umūmije példánya szerint még: „Kormányzása bejlerbeji ranggal (*bejlerbejik rütbesile*) 'Osmān iskenderije bejnek adományoztatott“.

¹⁰⁰ 1598. aug. 8—1599. júl. 25. — Győrt 1598. márc. 29.-én foglalták vissza a töröktől.

¹⁰¹ A drezdai kéziratban még: „Adja Isten, hogy legközelebb visszaszerezzük. A vár ugyan rendkívül erős, de ha árkanak vizét mindkét oldalon elzárják, könnyen el lehetne foglalni“.

¹⁰² A konstantinápolyi kütübhāne-i 'umūmije szerint „Gāzi Girāj foglalta el s bejlerbejséggé szervezve, Uroš szegedi bej kormányzására bízott“.

¹⁰³ A drezdai kézirat szerint: „Komáromtól tizenöt mil, Budától két merhale“.

közt fekszik Džerdelen nevű vár.¹⁰⁴ (Esztergomnak) belső vára a Duna partján emelkedik, vize a Dunából az alsó várba egy medencébe folyik; ebben a medencében tíz kerék van. A várba egy rézcső vezet s egy gép a vizet a cső szájába hajtja. Ezt a várat 1014-ben¹⁰⁵ Mehmed pasa foglalta el.¹⁰⁶

*Székesfehérvár*¹⁰⁷ Buda felé menet az út bal oldalán, tágas mezőn épült rendkívül erős, mélyárkú vár. Varošanak magas oszlopokon épített kettős fala földdel van kitömve;¹⁰⁸ környéke víz. Templomból átalakított szép džāmi van benne, ennek bronzból öntött szárnyas kapuja van, melynek viszont, oroszán szájába rakva, karikás fogantyúi vannak. Ezenkívül egy másik džāmi'ja, két fürdője és egy kisebb vásártere van. Házai fából épültek.¹⁰⁹ Ez a vár azelőtt Hungaria hercegeié volt, Sülejmān szultán 950-ben¹¹⁰ foglalta el.

Koppán,¹¹¹ nagy kiterjedésű palánk, mely Belgrádból Buda felé menet, Mohács után, ettől észak felé, Siklós közepében áll; ezer főnyi őrsége van.

Fok, palánk a Balaton partján,¹¹² Koppán alá tartozik.

Simontornya, a Duna, Koppán és Mohács között fekszik, észak felé. Budának haladva, három merhale távolságra.

Endrék,¹¹³ palánk.

Hidvég,¹¹⁴ rendkívül erős palánk.

¹⁰⁴ A kütübhāne-i 'umūmije egyik példánva szerint: Esztergommal állítólag titkos alagút köti össze". — Teljesebb példányokból kiténik, hogy ez az alagút Esztergomot a Szent Tamás-hegyi erőddel, török nevén *Tepedelen*-nel kötette össze.

¹⁰⁵ 1605. máj. 19. — 1606. máj. 8. — Esztergom 1605. okt. 5.-án került ismét török kézbe.

¹⁰⁶ A drezdai kézirat szerint még: „Van egy régi temploma, kapuján két művészién kifaragott oroszlánal, amely szinte egészében vörös márványból épült“.

¹⁰⁷ A törökben mindig *Istūlni belgrād*.

¹⁰⁸ A drezdai kézirat szerint még: „Hişārjának varoša négy ziráč szélességű tömött fallal (*tolma toprak*) van körülvéve“.

¹⁰⁹ A berlini kéziratban még: „Lakosai mohamedánok és keresztény magyarok. A várost a kézirat szerzője bejárta s Győrnél kisebbnek találta.“

¹¹⁰ 1545. ápr. 1.—1544. márc. 44. — Székesfehérvár 1545. szept. 3.-án került török kézre. — A konstantinápolyi kütübhāne-i 'umūmije példá-

nyában még: „*Virguhen* (ورگهن) nevű templomában, a királyok temetkező helyén márványszobrokat találtak, melyek királyokat ábrázoltak, továbbá kőkoporsókat, melyekben drágaköves koronákkal megkoronázott, díszruhába öltöztetett, csúnya kinézésű esontvázak, egykoron hírneves barátok voltak eltemetve. Ezeket mind kihordták és elpusztították“.

¹¹¹ A törökben: *Kōpān*.

¹¹² Több kéziratban még: „Lakói a Balatonból sok halat halásznak ki. A Balatonnak külön hajói (*kaik*) vannak“.

¹¹³ A törökben: *Endrik*.

¹¹⁴ A törökben: *Hidvük*.

...(*Bilā* ?), ama vidéknek igen erős vára, könnyen került mohamedán kézre. Vidéke csupa falu és város.

Kapornak,¹¹⁵ erős vár Kanizsa közelében. Az ellene vonuló seregnek kegyelemre átadták. Közelében fekszik *Peleske*, ez is kegyelemre adta meg magát. Ezen a vidéken még két várat foglaltak el, u. m. *Egervárat* és ...(*Šetr* ?)-t.

Ruma, vár, az őrség megfutott belőle.

Szombathely,¹¹⁶ vár az előbbi közelében, szintén elfoglaltatott.

Kőszeg, vára egy hegy tetején áll. Falai igen jó karban vannak tartva, mély árcai vízzel vannak tele. A várnak több tornya van. Kívül a városban különös építésű templomai vannak, meg egy nagy varoša. Ágyúi is vannak. Moharrem hó 8-án¹¹⁷ zárta körül a mohamedán sereg; a vár őrsége később kegyelmet kért és megadta magát.

Pécs, azaz *öt templom városa*,¹¹⁸ vár a Dunától három milnyire, a Dráva vidékén. Nem valami nagyon erős vár, mert a hegyről eléri az ágyúgolyó. Ezt a várat 950-ben¹¹⁹ Eszék beje, Murād bej hódoltatta be. Földje termékeny; végtelen sok gabonája és szőlője van.

Szigetvárat, azaz *fehér várat*¹²⁰ Sülejmān szultán — irtalmazzon neki az Isten és fogadja őt kegyelmébe — foglalta el 1043-ban.¹²¹ Ez a vár rendkívül erős.¹²² Kerületét és környékét mocsarak és nagy kiterjedésű vizek képezik. Ez a vár tó közepén álló kettős erősség, melyben a két rész között a közlekedés egyetlen hídra van korlátozva. A külső erődítmény szélén kettős oszlopok vannak felállítva, ezek belső része földdel van kitömve, úgyhogy ágyúval sem lehet neki ártani. Ebben a várban olyan jóízű víz van, mint a tej. A vár rendkívül tekintélyes, Budával és Esztergommal várháromszöget képez.

Segesd,¹²³ Szigetvár alá tartozik. Buda felé menet az eszéki oldalon, Szigetvártól egy merőleges távolságra, tágas mezőségein épült vár. Szigetvár után foglaltatott el.

¹¹⁵ A törökben: *Kabārnak*.

¹¹⁶ A törökben: *Somböthel*.

¹¹⁷ 939-ben (= 1532-ben) moharrem 8.-a aug. 10.-re esett.

¹¹⁸ „*Beš kilise*”.

¹¹⁹ 1543. ápr. 6. — 1544. márc. 25. — Pécs, 1543. július elején került török kézre.

¹²⁰ „*Bejād ka'la*”.

¹²¹ Téves adat; Szigetvár a hidžret 974.-ik évében került török kézre. — A konstantinápolyi kütübhāne-i 'umūmīje a vár ostromáról, többi közt, a következőket közli: „a 974. moharrem 30.-i [= 1566. aug. 17.] roham alkalmával a vár tava fölött vezető híd leszakadt és sok ezer mohamedán a vízbe fult vagy elesett”.

¹²² Több kézirat szerint „négy zirá' széles falai vannak”.

¹²³ A törökben: *Sekeš*.

Kanizsa, Szigetvár túlsó oldalára esik. A Zákány nevű folyó, két felé ágazva, teljesen körül fogja. A vár környéke minden oldalon egy-egy mlynyire nádas és járhatatlan vagy nehezen gázolható hely.

Kaposvár, Pécshez tartozó vár a kanizsai ejaletben. Mikor Sülejmān szultán a nahdževāni hadjáratban volt, Tujgün budai pasa foglalta el. Bástyái szilárdak, árka mély. A Kapos nevű folyó, melynek közepén fekszik, a várat minden oldalról körül fogja. Vidéken járhatatlan hegyek vannak. A várnak egy óriási palánkja is van, belül tagozott párkánnyal, tömött tornyokkal. Harminc zirā' szélességű árkában víz folyik. A vár ostromlásakor ezt az árkot fával töltötték meg s a várat kilenc napig vívták, amíg elfoglalni sikerült.

Az alsó résznek [t. i. Alsó-Magyarországnak] még több városa, kašabája és falva is van, de ezeket, mivel a térképen fel vannak tüntetve, elhagytuk...¹²⁴

Az ország terményei, ásványai, állatai.

Mivel a vidék földje rendkívül termékeny, kevés fáradsággal sokat lehet rajta termelni. Igen jó földje van a komáromi szigetnek, itt a gabona szára oly magasra nő, hogy el lehet benne bujni. Buda, ... (Zölāt ?) és a Dráva vidékén szép szőlők vannak.

Ásványok közül az arany, ezüst és vas¹²⁵ bőségesen, ólom kisebb mennyiségben fordul elő.

Sok vadállata van, főleg szarvas és vaddisznó. A madarak közül fácán van legtöbb. A szarvasmarhából és más háziállatból annyi van, hogy csupán Pestre nyolcvanezer darabot hajtanak eladásra. A magyar lovak rendkívül erősek, úgy harcra, mint teherszállításra igen alkalmasak.

A magyar nép leírása és jellemzése.

A magyar igen harcias nép. E népnek régente városai nem voltak s vallása sem volt. A magyarok a Don partján lakó tatárok közül jöttek. Azt mondják, hogy régente az volt náluk a szokás, hogy amikor egy fiú megszületett, sietve megíztattak egy vasat s ezzel az újszülött térdeit megbillogozták, hogy ha majd a fiú felnő, szakálla ne nőjjön és hogy

¹²⁴ A legtöbb kézirat itt közli a Dráva-Száva-köz leírását. A közleményünk alapjául szolgáló Köprülü-példány ide vonatkozó része különálló fejezet, melyet én e közleményben utolsónak tettem meg. — A kézirat folytatásának egy részét, amely Magyarország hegyeit és vizeit ismereti, de különös értékkel aligha bír, elhagytam.

¹²⁵ Egyes kéziratok szerint még higany.

harcvágyó legyen; azonkívül néhány tagját is összetörték, hogy könnyen tudjon futni.

Ételeik rendszerint hús¹²⁶ és növényi gyökér. Ruhájuk kenderből készült vászonruha és birka-bekecs, fejükre egyfajta könnyű főveget tesznek. Többnyire a földön hálnak s amikor táborba szállnak, ruhájukat, asszonyaikat, minden holmijukat kocsikra rakva, magukkal viszik. A harcba lár-mázva és ordítózva, vakon rohannak. Gyermekeiket tizenkét éves korukig táplálják, tovább nem.

Természetük izgága és haragtartó. Bosszúálló és nyers nép. Legtöbbjük gazdag és pénzsóvár. A határmentiek ellen folyton háborúskodnak, harcaik mindig a mohamedánokkal vannak; tolvajkodnak is eleget. Mint a mohamedánoknak, nekik is szenvedélyük a cifra ruha, díszített fegyverzet és a paripa; egész ruházatuk olyan, mint a mohamedánoké s csak arról lehet őket megismerni, hogy kalpagot viselnek. Asszonyaik nyakukon gyöngysort, gyöngyökkel és drágakövekkel varrott bő inget, e fölött szűk zebünt öltenek. Látszólag jó barátok, de nem nyíltszívűek, szavuknak nem lehet hinni. Minthogy országuk hideg, télen kályhakkal fűtenek. Legtöbb ételük fűszeres. Keveset esznek és undorodnak attól, hogy a nemesek módjára oly sokat egyenek és igyanak, mint a marhák; emezek az ő szokásaikat¹²⁷ önmagukéval ellentéteseknek találták és éhenkórászoknak csúfolják őket. A magyar nép rendkívül nyugodt, a munkát nem szereti. Sok gyöngyük és drágakövik van.

A nép nyelve. Magyar földön saját nyelvükön kívül a német, mohamedán¹²⁸ és bosnyák nyelvet is beszélnek, de Budától északra inkább a magyart, viszont a német és mohamedán nyelvet kevésbé; Budától délre pedig emez általános. A magyar nyelv más nyelvekhez nem hasonlít; betűi a latin betűk.

Pénzügy. Pénzüik aranypénz. Van egy fajta akčéjuk is, penznek nevezik, százat adnak belőle egy gúrušért; egy másikat *batkának* neveznek, ebből kétszázat adnak egy gúrušért. Azt mondják, hogy a nemes királynak évenként százhatvanezer arany vámot fizetnek és további harmincezer aranyat más címen. Ezenkívül a bojároknak is évi harminkétezer aranyat fizetnek. A mohamedánoknak a katonák *harādžot* fizetnek, a szántóföldek után pedig *dézsmát* (*ašr*) szolgáltatnak. Béke idején ez az ország olyan jól van megművelve s földje oly termékeny, hogy népének saját szükségletén kívül fölöslege marad.

¹²⁶ A drezdai kézirat szerint: nyers hús.

¹²⁷ T. i. a nemesek a magyarokét.

¹²⁸ Ez alatt a török értendő.

Hadügy. Gyalogos katonáikat *hajdúk*nak nevezik; ezek puskát használnak s azt szabály szerint bal oldalon hordják. Lovasaikat *huszárnak*¹²⁹ nevezik; ezek háromfélék; az egyik alabárdos (*harbeli*) és kardos, a másik sisakos és vas-páncélos, a harmadik könnyű ruhás, hogy könnyű súlyú lévén, futni és üldözni tudjon. Mikor tömegharcba mennek, önmagukat és lovaikat különféle prémmel diszítik, hogy az ellenség a látványtól megrémüljön. Fejükre minél szebb sisakforgót tűznek. Ennek előtte ötvenezer főnyi katona került ki közülük, de most csak nyolcezer kerül ki. Ha volna hozzá szándék, többet is lehetne szedni, de Nemsze királya nem szedet, mert ez fegyelmetlen nép, ezt nem lehet harcra betanítani.¹³⁰ Nemszének ugyan engedelmeskednek, de népét nem szeretik, sőt gyűlölik: olyanok, mintha ellenségei lennének. Mint a mohamedánok, ezek is zajongva mennek a csatába; nem nézve se előre, se oldalt, hirtelen és vakon rohannak, de ha az ellenséges sereg ellenáll és néhányukat megsebesíti, gyorsan megfordulnak és addig nem nyomulnak elő, míg puskáikat újra rendbe nem hozzák. Lovasaik ugyanúgy harcolnak, mint a mohamedánok: mint ezek, ők is forgókat tűznek a fejükre, még pedig annyit, amennyi rangjuknak megfelelő. A magyar várakba Nemsze királya nevez ki embe-
reket.

A keresztények között az a szokás, hogy Nemsze királya mindaddig nem lehet *Kizil elma*¹³¹ királya, amíg magyar király nem lett; mikor magyar király lett, negyven-ötvenezer ember összegyülekezik, ezek a királyt templomba viszik és ott egy kardot adnak a kezébe. A király e kardot négy táj felé megforgatja és esküt tesz. Erre az ország emberei is megesküsznek. A király ezután néhány napig Pozsony városában időzik, majd Nemsze székvárosába megy.

De a magyarok vajvodái továbbra is magyarok maradnak, más nem lehet náluk vajvoda. A magyarok négy osztályt alkotnak: papok, pasák, bejek, akiknek birtoka van és akinek birtoka nincs, és a városok; ezek adómentesek.¹³²

Szokás náluk, hogy ha egy halottnak fia marad, vagyónát ennek adják, ha leánya marad, vagyónát a kincstár foglalja le, mert mint mondják, leánynak örökség nem jár.

Mohamedán uralom alatt álló váraikban a pādīshāh ka-

¹²⁹ A kéziratban: *hūsār*.

¹³⁰ A drezdai kézirat szerint ez az indokolás így szól: „nem szedet, mert óvakodik attól, hogy ezeket a hadakozásra kitanítsa”.

¹³¹ 'Piros alma', itt Rómát, illetőleg a római császárságot jelenti. V. ö. Századok, 1923, 625. l.

¹³² A fenti felosztást úgy értem, hogy a papok képezik az első osztályt, a pasák, bejek, akinek birtoka van, a másodikat, akinek birtoka nincs, a harmadikat s a városok a negyediket.

tonái laknak. Legtöbb katona Buda, Eger és Kanizsa várában van,¹³³ máshol kevesebb. Buda várában vezír székel. A várnak hatszáz sztambuli janicsárja, ötszáz *hişār* eri nevű katonája, ötszáz *spāhija*, hatezer zsoldosa és még bizonyos számú *tīmāros spāhija* van.¹³⁴ Ez a vezír az egész veszprémi vilájetet kormányozza, sőt a szomszédos kanizsai és temesvári pasák is neki engedelmeskednek. A Dunán harminc kis *čekdiri* Esztergomban is állomásozik, de máshová nem megy.

Magyarországon vannak falvak, melyek úgy a mohamedánoknak, mint a keresztényeknek *harādžot* szolgáltatnak.

A magyarok vallásai. A magyaroknál több felekezet van: Calvin, Luther, *Āriō*¹³⁵ és Nemsze, azaz a római pápa vallása. *Āriō* tanítása mind a hárommal ellenkezik, mert ennek hívei — *hāšā Allāh*¹³⁶ — három istent hisznek és azt tartják, hogy az Ūr Isten Jézust nem teremtette, hogy tehát Jézus nem teremtmény. Amazok viszont azt hiszik, hogy egy az Isten. Mohamedán és zsidó *hihūek* is sokan vannak...¹³⁷

Erdélyország leírása.

Ezt a földet magyarul Erdélynek hívják, latinul pedig annak alapján, hogy köröskörül Hersinia erdősége és a Kárpátos hegység övezi, Transilvaniának nevezik, mert „tran” annyit jelent, hogy „körülfogni”, *silvan* pedig, hogy „erdeje”; Nemsze nyelvén *Siebenbürgen*nek¹³⁸ hívják: ez azt jelenti, hogy hét várú. Ez az ország ugyanis magas hegyek között fekszik és hét hágójánál hét vár épült. Több utja nincs, csak ezeken lehet járni. Ez az ország Hungariának egy része, Hungaria pedig Daciának egy része.

Erdélyben *három nép* van: az egyiket szásznak, a mási-

¹³³ Több kézirat szerint: Buda, Eger, Kanizsa, Várad, Újvár és Temesvár várakban.

¹³⁴ Az utóbbiak alatt a várhoz tartozó *hūbērbirtokos* tartalékok érti.

¹³⁵ Arius. A drezdai kézirat szerint: *Āriō Rim pāpā dīni* (‘Arius római pápa vallása’).

¹³⁶ Elszörnyűködéskor használatos kifejezés.

¹³⁷ A továbbiakban — zavaros előadásban — a magyarok történetét közli attól kezdve, hogy 900-ban egy tatár nép — a magyar — a mai Magyarországot elfoglalta. Attilát is a magyar királyok közé keveri s örökösének testvérharcai után újból bekapcsolódva a magyar történelembe, ezt (III.) Ferdinándig vezeti, illetőleg az újabb kéziratokban I. Liptóig, aki 1658-ban Mehmed szultánnal, Ibrāhīm fiával a békét megújította. Ezt a részt a hozzá csatlakozó „pótlással” együtt — amely Győr ismételt leírása után Ausztriáról adogat néhány sovány adatot — elhagytam. — A vallásfelekezetek között egy-két kézirat megemlíti még az anabaptistákat, akik szerintük asszonyközösségekben élnek.

¹³⁸ A kéziratban *Sbānburdžen*.

kat székelnek, a harmadikat *hājdūšāknak* nevezik. Népe részben lovas, részben nemes,¹³⁹ részben ra'ājā. Bejeiknek bādžot és harādžot fizetnek s azonkívül háború idején hadba szállnak.

Ebben az országban háromszázhatvan vár és palánk van, a leghíresebbek Gyulafehérvár, Szeben és Beszterce.¹⁴⁰ A székhely most is Gyulafehérvár. Az egész ország nagy hegyekkel van körülvéve, melyeken nem lehet áthatolni; csak a fentebb említett hét helyen van út. Délről mindenütt magas hegyek emelkednek a határain, ezért váraiban egész évben hó van.

Időjárás. Ebben az országban a tél rendkívül zord, mert a magas hegyek a nap hatásának útját állják. Nyáron azonban a Nap rést talál a hegyek között, a kövek a Naptól átütöszednek, minek következtében nagy hőség keletkezik. Minthogy ebben az országban gyakran van zivatar, sok faluba és sok helyre beüt a villám, de az emberek ezt a csapást megszokták és nem félnek. Egyszerűen csak azt mondják, hogy ide vagy oda becsapott a villám és a helyet szétrombolta.

Ennek az országnak a *földje* rendkívül termékeny, igen bő termése, sok gyümölcse, szőleje és bora van. Főlösen van jószága is, különösen juha. Az ország lakossága megszokta a vadászatot, mert a vadállatok sokasága a szőlőkben és kertekben nagy károkat okoz. Névszerint egy fekete fajta medve valamennyinél károsabb, bizonyos fogással ezt is vadászák és pusztítják.

Itt sok sóbánya is van, főleg Torda-, Schässburg-, Saltesburg-¹⁴¹ és Mármaros-vilājetekben, továbbá sok arany-, ezüst- és rézbánya. Abrudbánya-, Radna- és Zalatna-vilājetek bányaidekéek. Rezet főképen Zalatnán találunk...¹⁴²

Ez az ország igen *jól meg van védve*; minden oldalról hegyekkel körülvéve olyan, mint egy tálcára helyezett főveg. Hét útjának szorosában egy-egy nagy folyó folyik. Az első szorosban a *Goros* folyó folyik, ezt *Szamosnak* is nevezik; oly nagy zajjal hömpölyög, hogy állítólag a nagy távolságban levők is hallják és meglepetve csodálkoznak rajta. A második szorosban haladó folyót *Maros* vizének nevezik; ebben a szorosban, hogy ne lehessen rajta áthatolni, egy szilárd várat építettek. *Demīr kapunak*¹⁴³ nevezik. A harmadik szoro-

¹³⁹ „Söz šāhibi“.

¹⁴⁰ Erdel Belgrādi, Sebīn és Besterdžia.

¹⁴¹ A kéziratban: Sāsburk, Saltesburk, Mōmōrōs.

¹⁴² A következő „Folyói“ című szakaszban megemlíti a nagyobb folyókat, kiemelve, hogy a Marosban és az Aranyosban (utóbbi nevét magyarázza: 'arany folyó') aranyat találunk, s hogy a Maroson és Szamoson hajók járnak, az előbbin Magyarországra irányított sószállítmányokkal megrakodva.

¹⁴³ Faskapu török neve.

son az *Alūta* vize folyik, *Oltán*ak is hívják, ebben is egy erős várat építettek, *Kizil hişart*.¹⁴⁴ Azt az utat, amely erre Havasalföldre megy, *Istefān útjának*¹⁴⁵ is hívják. A negyedik szorost a Beszterce¹⁴⁶ vize metszi. Az ötödiken át folyik a Szamos folyó.¹⁴⁷ Minden szorosan erős vár áll, melyet örök védenek.

Ez az ország három részből áll, u. m. a szász, magyar és székely részből.¹⁴⁸ E népeken kívül sokféle idegen is jön-megy benne, az ország határainak szélén pedig olyan emberek vannak, akik állítólag *Kizil elmából*¹⁴⁹ jöttek. Ez a római nép (*bu Roma halki*) a magyarnak és a szásznak ra'ájaja; ez kasaba- vagy város-forma lakhelyekkel nem bír, hanem a hegyek közt lakik és pásztorkodik. A szász nép az ország legjobb pontjain lakik.

A városok leírása. Ezen vilajetnek hét híres városa van, ezek a következők: Szeben,¹⁵⁰ *Istefān útja*, más néven *Krōna*, azaz *Tādž*.¹⁵¹ Beszterce, Schässburg, Medgyes, Sebes és *Claudiopol*.¹⁵²

Első városa *Szeben*; nagy város; nagy része sík, kisebb része hegy. Házai kőből épültek, tetőjük cserép, mindenféle kastélyai és pompás palotái vannak. E város házaiban és utcáin bőségesen van víz, szegénynek-gazdagnak házában több helyen is folyik a víz. Szilárd háromszoros vára van, árka igen széles és mély. A város minden sarkán egy-egy bástya épült. A városon kívül több nagy és mély tó van, ezekben izletes halak tenyésznek. E tavak vize, a várostól egy milnyire eső helyen, mocsarat és ingoványt képez, úgyhogy azon ember vagy állat nem mehet át és az ellenség sem tud jó ostromállást találni. A Szeben folyó a város közelében folyik, sőt egy darabon a városon is átmege. Ez a város olyan, mintha az ország éléskamrája volna; a vidékről a gabonát mindig idehózzák és itt adják el, itt igen nagy olcsóság van. Itt a föld alatt boltos pincék vannak, a búzát és árpát ezekbe rakják és őrzik, mert így nem rohad el. Sok malma van. Egy ízben, a szorosan valahogy átjutva, végtelen sokaságú sereg vette ostrom alá a várat. Védői hét egész esztendeig védték és az ellenség sehogyse tudott győzni, pedig amazok segítséget nem kaptak; addig védték, míg az ostromlók reményt

¹⁴⁴ *Vörösvár* nevének török fordítása.

¹⁴⁵ „*Istefān* (= István) *jolu*“. Brassó latin neve *Corona* és *Stephanopolis*.

¹⁴⁶ A törökben: *Besterdzia*.

¹⁴⁷ A hatodik és hetedik folyót, illetőleg szorost nem említi.

¹⁴⁸ *Saksön, Hüngär és Čikülja*.

¹⁴⁹ *Kizil elma* itt Rómát jelent.

¹⁵⁰ A kéziratokban: *Sebīn*.

¹⁵¹ *Tādž* jelentése 'korona'; az író Brassónak *Corona* és *Kronstadt* nevet magyarázza.

¹⁵² A kéziratban: *Besterdzia, Sizburk, Medješ, Sebeš és Kläudiäivil*.

vesztve otthagyták a várat és eltávoztak. A hidžret 1070. évben¹⁵³ Seidī Ahmed pasa ide hatolva elfoglalta, de ismét rájuk bízta és nekik adta.

Azonfelül, hogy kereskedők laknak a városban, évenként négy nagy vásárt is tartanak benne: Istambulból és más országokból is sok kereskedő jön ide, itt nagy üzleteket kötnek. Egy pompás medrese is van itt, benne végtelen sok könyv; ezeket állandóan tanulmányozzák.

E város környéke csupa kašaba és falu, mind művelt és virágzó, mindet szászok lakják. Főleg *Helna*¹⁵⁴ nevű kašabának, mely a várostól egy mīl távolságban fekszik, van szilárd vára; ebben a kašabában finom čoħa-szövetet szőnek: a város lakossága többnyire takács. Ezen a vidéken sokféle gyümölcs terem, főleg a cseresnye igen finom. Közeliében van egy hegy, *Mihāil hegyének* nevezik, ezen is megteremnek az említett gyümölcsök különféle fajtái. E hegy és a város között erős vár van; mikor ellenség tűnik föl, e vidék emberei holmijukkal és gabonájukkal ebbe a várba jönnek s magukat és gabonájukat védik.

Második városukat *Krōnānak* vagy *Brašānak* nevezik. Előkelő város, sok tímárja és különösen sok mohamedán kereskedője van. Ez a város hegyek között fekszik; vára erős, kerületén tornyok és bástyák állnak, várának kettős mély és széles árka és hármass városka van. Az egyikben szászok laknak, legtöbbször földművelő, az egyikben bulgárok, az egyikben pedig magyarok, akiknek legtöbbször földműves. A város környékén jól művelt kašabák és faluk vannak, mindegyikben kellemes forrászitek, melyekkel a földet öntözik. Terjedelmes ültetvényeiket négy oldalról magas hegyek övezik, főleg az Alpī néven nevezett hegység, amely Érdélyt Havasalföldtől elválasztja. Ezen a vidékeken sok gabona és len terem. A város nemcsak magának, hanem a környéken fekvő kašabáknak és falvaknak is raktára. A városnak egy közeli hegyen épült vára van: ha ellenség akarná a várost megrohanni, attól megijed; de közel sem eresztetik. Ez a város oly erős, hogy egyidőben István moldvai bej megtámadta, ostrom alá vette, a vele szemközt emelkedő hegyre ágyút vontatott s a várat minden áron megvívni iparkodott. De az a hegy, ahol az ágyút felállította, a várostól messze esik, a várat nem bírta bevenni és eltakarodott alóla. A városban minden héten vásár van és nagy mennyiségű árút adnak el benne, mert jó helyen fekszik. Ennek a lakossága is harcias: valahányszor Moldva vagy Havasalföld ellen háborúra került a sor, mindig ez győzött. A tudomány művelésére ennek is van egy medreséje.

¹⁵³ 1659. szept. 18. — 1660. szept. 5.

¹⁵⁴ Szent Erzsébet?

A harmadik város neve *Beszterce*,¹⁵⁵ ez egy kedves folyónak is neve. Sík helyen épült, környéke szőlőhegy. Hosszában egy folyó folyik, ezt nevezik Besztercének. Négy mil távolságra ebben a folyóban arany van. A folyó a városon keresztül folyik és két mil távolságban a Szamossal egyesül. Az arany lelhelye közelében fekszik *Rūdna*¹⁵⁶ kőszáma. E vidéken még több kisebb patakban lehet aranyat találni. Ebben a városban van egy víz: aki abból iszik és Isten rendeléséből meghal, egész testén arany üt ki.

Negyedik városa *Schässburg*, *Segesvárnak*¹⁵⁷ is nevezik. Ez is tekintélyes város, fekvése is kellemes, részben dombos. Környékén sok szőlőkerttel, óriási hegyek vannak. A *Kā-kūl*¹⁵⁸ folyó e város mellett folyik el, majd Erdel belgrádi¹⁵⁹ közelében a Marossal egyesül. E városban egy magaslaton egy pompás medrese áll.

Ötödik városát . . . (*Mediopolis?*) vagy *Medik* vagy *Medgyes*¹⁶⁰ városának nevezik. Ez a város az ország közepén fekszik, buzája, árpája és sok szőlője van. Ez azelőtt falu volt, de kellemes vidéke és termékeny földje miatt a nép megszerette, várat épített oda, minek következtében várossá fejlődött.

Hatodik városát *Sis* vagy *Remilajaknak* nevezik, vize *Mulenbak* néven ismeretes. Alba Juliához közel fekvő völgyben épült, vára nem erős, de végtelen sok hán és serāj van benne. Környékén sok víz van, bennük bőségesen hal. Régen ez volt a szász király székhelye.

Közelében van egy kőszáma, *Vincnek*¹⁶¹ nevezik, ebben *anabaptisták*¹⁶² laknak. Ezeket Bethlen Gábor bej Moraviából hozta és telepítette ide. Ennek a felekezetnek egészen különös szokásai vannak. Bármely országban lakjanak is, asszonya és férfia külön lakik: külön van a férfiak városrésze és külön a nőké. Valamennyien iparosok; ki késes, ki ollókészítő, ki más efféle mesterséggel foglalkozik. Minden városrésznél van egy pénztárnoka. Az elkészített árút eladják s árát élelmiszerekre és közköltségekre fordítják. A házakban 10—12 férfi lakik együtt. A férfi-városrésznél külön szakácsa és külön mosóembere van, épígy a női városrésznél is külön asszony-őrsége van a saját neméből; férfi asszonyhoz, asszony férfihez nem megy soha. Már most ezek naponként kétszer templomba mennek, férfiak és nők külön-külön egymással szemben állnak és papjuk prédikációját hallgatják.

¹⁵⁵ A kéziratban *Besterdzia*.

¹⁵⁶ Radna román nevéből.

¹⁵⁷ A kéziratokban: *Sizbürik*, *Sedžesvār*.

¹⁵⁸ Küküllő.

¹⁵⁹ Gyulafehérvár.

¹⁶⁰ A kéziratban: *Medžeš*.

¹⁶¹ Alvinc, a kéziratban: *Vinč*.

¹⁶² A kéziratban: *anābūtistā*.

Papjaik pedig így prédikálnak nekik: „Keresztények! Mikor az Úr Isten Ádámot megkeresztelte, így szólt hozzá: Ádám! én téged azért teremtettelek erre a világra, hogy nemezz és szaporodj; válaszd ki hát gyorsan párodat s asszonyoddal szeretkezz. Ennélfogva nekünk is kötelességünk, hogy ezzel a dologgal foglalkozzunk“. Ebben a mederben félóra hosszat különféle tanácsokat ad, aztán leszáll a szószékről, a két oldalt álló hívőserег asszonynépét nézegetve kiválasztja azt, aki szemének megtetszik és ezzel félrevonul egy sarokba. A többi asszony is a férfiaké lesz, úgy, ahogy jön s mindegyikük egy-egy asszonnal szeretkezik. Félóráig együtt társalognak. Mikor a főpap elvégzi a dolgát, csenget s mindenki helyére vonul. A templomból az asszonyok és a férfiak más-más kapun mennek ki.

Ha egy asszony gyermeket szül, a leánygyermek nála marad, de a fiút csak addig táplálja, amíg el nem választja; ezután a férfiakhoz küldi. De a gyermek származása ismeretlen, hogy ki az apja, nem tudják. Röviden szólva ez a felekezet egymásra nem gyűlölködik, nem haragszik, egymással nem harcol és nem veszekedik. Ez ilyen furcsa felekezet. Mindenkinek meg van állapítva a dolga és elnökük mindenki ügyét elintézi, köteles is élelmezési, adózási ügyeiket és más mindenféle dolgaikat rendben tartani.

A hetedik várost *Kolozsvárnak*¹⁶³ nevezik, *Klāusbürk* is a neve. Síkon fekszik. Házai igen szépen vannak építve. Legtöbb lakója magyar, szász kevés van. Három hitet vallanak: Kalvinét, Lutherét és a pápáét.

Ebben az országban még egy város van, *Szászvárosnak* vagy *Brosnak*¹⁶⁴ vagy *Serāšnak* is nevezik. A Maros partján fekszik, földje igen termékeny, kapás terménye, szőlője, kertje és mindenféle gyümölcse igen sok. Ennek a városnak két bírása van, az egyiket a magyar, a másikat a szász nép választja s mindegyik bíró a saját népe fölött ítélkezik. Ennek a vilájetnek óriási erdei vannak, melyekben a szarvas és nyúl vadászata gyakori. E város közelében több héviz-forrás van, melyek különféle betegségekre orvosságul szolgálnak.

E városok közül a legjelesebb, az említett Szeben városában fizetik és gyűjtik össze az összes *harādžot* és *sāljanét*, majd innen Erdel belgrādba viszik és ott adják át a királyuknak...¹⁶⁵

A szászok mind luteránusok, a magyarok többféle vallást követnek.

¹⁶³ A kéziratban *Kološvār*.

¹⁶⁴ *Bros*, Szászváros német neve alapján.

¹⁶⁵ A következőkben több kisebb, már ismételtelen elmondott szakaszt elhagytam.

Ebben az országban régen a dák¹⁶⁶ nép lakott. Decebal¹⁶⁷ nevű királyukat a római pápának Traianus nevű királya harcban legyőzte és országát bekebelezte.

Erdély népe és a szász nép vegyes. A szászok eredetileg Németországból jöttek.

Erdély fővárosa *Erdel belgrādi*¹⁶⁸ régi főváros, Tracia királya is itt székelt. E városnak kifogástalan erős vára és egy óriási ágyúja van, ezt *kurdnak*¹⁶⁹ nevezik. A város több dombon épült, melyek mindegyikének két mīlyni sík környéke van. Északi részétől két mīlynire folyik a Maros, mely régente befolyt a városba. A város alakja négyszögletes. Kizil elma királyának anyja, Julia Augusta e városban halt meg s mivel itt temették el, a várost róla nevezték el Alba Juliának.

Amikor az erdélyi bej meghal, a rájāk valahol összegyülekeznek s a főurak közül azt, akit a bejségre méltónak találnak, evégett Sztambulba fölterjesztik. Ha a pādīšāh jóváhagyja és zászlót¹⁷⁰ küld neki, az ország bejének nevezik.

A *szekely nép* tatár származású. Hegységének lakói hét csoportba tartoznak: Szepsi, Orbán, Keszi, Kejk, Gyergyó, ————— és —————.¹⁷¹ E nép főfoglalkozása a takácsmesterség. Természete igen nyers, harcias, jelleme a magyarhoz hasonló. Bejüknek harādž vagy ajándék gyanánt soha semmit nem adnak, de háború idején — anélkül, hogy zsoldot követelnének — háborúba szállnak; tehát hadi szolgálat fejében az adófizetés alól fel vannak mentve.

Szlavónia.

Szlavónia¹⁷² régebben hat részből állt: Szlavónia,¹⁷³ Szerém, Horvátország, Bosznia, Hercegovina és a Velencével szomszédos Morlaka. Határai északon Hungaria, nyugaton Isztria, délen a velencei öböl, keleten Szendrő.¹⁷⁴

E terület egyes helyeinek levegője egészséges, másoké mocsaras, vizenyős. Vizei rosszak. Az ország egy része hegyvidék, sok arany-, higany- és vashányával.

¹⁶⁶ A kéziratban: *dači*.

¹⁶⁷ A kéziratban: *Dičebūl*.

¹⁶⁸ Gyulafehérvár török neve.

¹⁶⁹ „Farkas“.

¹⁷⁰ Több kézirat szerint még trónust (*iskemle* 'szék') és buzogányt (*topuz*) is.

¹⁷¹ A kéziratban: *Sebsi, Orbān, Kezi, Kik, Džirdžio, Merfūs, Amānbās*.

¹⁷² A kéziratokban: *Sklāvōn* és *Isklāvōn*.

¹⁷³ A drezdai kézirat szerint: Szlavónia (*slōvīn*) három sandžakból áll: Pozsega, Rakovica és Csernik.

¹⁷⁴ A kéziratokban: *Semendre*.

Népei. Ez ország férfinépe magas termetű, erős derekú, igen falánk. Régente harcos nép volt s akár a türkmén, függetlenül vándorolt. A tengeren is kalózkodtak s egészen Korfu vidékéig elkalandoztak. A szárazföldön sajátos harcmódoruk van, amelyben senki nem tudja őket legyőzni. Ez abban áll, hogy a küzdelem színhelyén gyalogosok és lovasok egy helyen összegyülekeznek és kört képezve szorosan összeszorulnak. Még Nagy Sándor atyja, Fülöp se birt velük, ezek ezzel a különös harcmóddal győztek. Úgy látszik, lovasságuk kevés, gyalogságuk erős. Ez a nép valamikor sok országot meghódított. Nagy elterjedtsége onnan is kitetszik, hogy rusz, moszkov és még néhány más országban is az ő nyelvét beszélik... Ez a nép rendkívül vendégszerető: azt becsülik legtöbbször, aki a legfigyelmesebb közöttük. Aki nem fogad be vendéget, azt házával s holmijával együtt meggyújtják és ha szomszédja a tüzet el akarná oltani, azt is megégetik. A szomszédok egymást soha nem bántják.

Ez a nép a 800.-ik év óta keresztény. Azelőtt különféle tárgyakat imádtak, valamennyi között legtiszteltebb istenségük a villám volt, tiszteletére ökröket áldoztak. Hitük szerint a vizeknek, erdőknek és terményeknek, a bajnak és boldogságnak, az egeknek más-más istenségük van, de az egek istene, aki az egekben uralkodik, valamennyi istenek feje. Azt tartják, hogy a jó a szerenese, a rossz a szerencsétlenség istenétől származik. Az eskütevéstől igen húzódoznak.

Harcias és vitéz nép lévén, az ágybani halált nem becsülik semmire s állítólag jó kívánságuk egymás iránt úgy hangzik, hogy ágyban ne halj meg: átkuk pedig ennek ellenkezője. Sőt papjaikhoz is így folyamodnak: áldj meg minket, nehogy ágyban haljunk meg. Nyelvük az isklávon, azaz a bosnyák nyelv. Ezt a nyelvet sok országban beszélik, így Islovínban, Boszniában, Isztriában, Szerémben, Szendrőben, Bulgáriában, Bohemiában, Lusadziában. Lengyel-, Oroszországban, a cserkeszföldön, Magyarországon, sőt a mohamedán szultánok palotájában is egyesek ezen a nyelven beszélnek. Betűik az arab betűk, de egyes latin és nemsze betű is megvan náluk.

Az említett szlavón terület hat részből áll, de Isklavonországnak Islovín része, a Száva és Dráva között fekvő föld, melyet keleten Szerém, nyugaton Isztria, északon Magyar-, délen Horvátország határol, igen kicsi.

Városai. Földjük legtekintélyesebb városa, egyben szék-városuk *Grabja*,¹⁷⁵ vára ugyan nagy, de nem nagyon erős. A hitetlenek azt mondják, hogy a mindenható Isten elhomályosította a mohamedánok látását, nehogy ezt a várat elfoglalják. Legtöbb lakója kereskedő.

¹⁷⁵ Zágráb.

Egy másik városa *Kapronca*;¹⁷⁶ vára erős lévén, a mohamedánok nem tudták elfoglalni.

Egy másik városa *Pozsega*, régebben egy megyének¹⁷⁷ volt a székvárosa; a Dráva partján¹⁷⁸ erős vár. Ez a vidék sok várral és várossal bíró művelt föld; Sülejmān szultán németországi hadjáratából visszatérőben vezír Ibrāhīm pasát küldte erre a vidékre, aki ezt meghódította. Vára magas dombon épült nagy erősség.

Deszpotbródi Belgrádtól Buda felé menet Eszékkal egy magasságban északon Bosznia irányában épült vár.

Rahovica síkon fekszik, köröskörül viz veszi körül. Valpo viz partján álló palánka... (*Jaḳda?*) Belgrádból Buda felé menet Eszékkal egy magasságban fekvő kaszaba és kazá.

Eszék,¹⁷⁹ város sík területen Belgrád és Buda között; vár és *kaḏā*; vára kicsi, de van *džami*'ja, melyben a pénteki imát mondják. A Dráva épűgy, mint a Száva, délről észak felé folyva, a Dunába ömlik; nagy tömeg viz. Eszéknél a folyón átkelve szemközt van egy kis vár. Eszéktől nyugatra két *fersah*-távolságra a Dráva több ágra ágazik. A folyó fölött egy tizenhölcezer *zirā* hosszú hivat építettek, melynek a tulsó vége hadsereg-állomás. Innen *Dráva-palánk*hoz lehet eljutni. A város előtt dombaz nevű hajókon lehet átkelni. A víz igen mély. Tulsó partján vár épült; mivel ez a hely mocsaras volt, oszlopokra magas hivat csináltak és deszkákkal kipadlózták. A hivat Sülejmān szultán ófelsége építette 953-ban¹⁸⁰ és az eszéki oldalán három nagy ágyút állított föl; az ember bármelyikbe beléphetett és mindegyiknek hossza közel volt tiz aršinhoz.

Eszék alatt, közel, a Duna tulsó partján van *Erdőd*;¹⁸¹ ez is sík mezőn fekszik, innen Bács látszik.

... (*Apatin?*) Belgrádból Budára menet Eszékkal egy magasságban a Duna bal partján fekszik. A víz mellett ez is egy *kaḏā*.

Varasdin, *Novigrád* vára és mások legtöbbször a mohamedánok birtokában van; a térképen föl vannak tüntetve.

Szerém leírása.

Belgráddal szemközt egyrészt a Duna, másrészt a Száva között elterülő síkság. Sok vára és városa van, hegyei és er-

¹⁷⁶ A kéziratban *Ḳobranisa*.

¹⁷⁷ A kéziratban: *ḳōmita*.

¹⁷⁸ A törökben: *Drāvrip*.

¹⁷⁹ A kéziratban: *Ösek*.

¹⁸⁰ 1526. okt. 8. — 1527. szept. 26.

¹⁸¹ A kéziratban: *Erdüd*.

dei majd mindig csupa tavasz és virág. Minthogy két folyó között fekszik, Szirem szigetének is nevezik.

Ķadāi a következők: *Szalankamen*,¹⁸² Belgráddal szemközt három órányira álló vár. *Zimony*, Belgráddal szemközt, vára magas hegyen épült. *Mitrovica*, Szerém belsejében a Száva balpartján sík területen a nagy út mentén fekvő Ķadā, Belgrádból Buda felé menet két merhale távolságra esik. Innen Eszék két menzil. Közben van egy Szotin nevű falu. *Racsa* a Száva partján fekvő Ķadā. Serāj¹⁸³ felé menet Mitrovicától fél merhale távolságra fekszik. A Porsuk vizén átkelve jut ide az ember. *Valkóvár*, Ķadā a belgrád-budai úton, a Duna partján, Szotin és Eszék között, Péterváradtól nyugatra, a Duna jobb partján. *Erig* a belgrád-budai útvonalon egy napi távolságra bal kéz felé eső vár és Ķadā.

Horvátország leírása.

... Legkiválóbb vára *Petrina*. Azelőtt romokban hevert, újabban a mohamedán Hasan pasa felépítette. *Kosztanica*, *Sziszke*, *Novigrad*, *Karlstadt*, egy másik *Karlstadt* nevű várai is vannak, a térképen láthatók.

Az ország négy részből áll, ezekből három mohamedán kézen van... Földje rendkívül termékeny, igen sok gabonája, szőleje, gyümölcse, olaja és juha van; különösen a tenger mellék gabonája kimondhatatlanul sok. Ha a mohamedánok erre a vidékre minduntalan hadat nem vezettek volna, nagyon megművelt és olcsó ország lenne...

A horvátok három népet szídnak; a németekről azt mondják, hogy részegesek, a szlavónokról¹⁸⁴ hogy kegyetlenek, a magyarokról, hogy nyakasok. Nyelvük a szlavóniaihoz hasonlít.

Dr. Fekete Lajos.

¹⁸² A törökben: *Islānkamena*.

¹⁸³ T. i. Bosna-serāj = Szerajevó.

¹⁸⁴ A törökben: *isklāvon*.

Kiadatlan térkép Érsekújvár 1621-i ostromáról.

Az 1621-i érsekújvári győzelem, mint Bethlen Gábor kiváló hadvezéri talentumának bizonyítéka és mint taktikájának sikere, hadtörténelmi szempontból mindig az érdeklődés középpontjában állott. Az ostromról több ízben jelentek már meg részletes leírások, de olyan egykorú térkép, mely a hadi helyzetet szemléltetővé teszi, eddig nem volt ismeretes. Ezt a hiányt tölti ki a mellékelt térkép, melyet Pietro Gritti, Velence bécsi követe mellékelte 1621-ben, 36. számú követjelentéséhez. „Germania Dispacci“ c. alatt összefoglalt jelentései, az olasz állami levéltárban vannak¹ s a róluk készült másolat, amely nem teljesen pontos, de használható, a bécsi állami levéltárban található.² A mellékelt térkép az eredetiről Velencében készült kópia,³ a Dispacci olasz szövegét pedig a Bécsben levő másolatból idézem.

A bécsi udvar érdeklődését különösen Buquoy generális halála alkalmával keltette fel az 1621-i várostrom, mert Pietro Gritti az udvarnál szerzett információk alapján, Buquoy személyével való összefüggésben, illetve személyének kidomborításával, emlékezik meg jelentéseiben az érsekújvár-guttai harcokról.

A térképen csak a vár, az utak és az ostromlók táborainak környéke van pontosan kidolgozva, mert a táborok állásának feltüntetése volt a tervező egyetlen célja; a hajóhíd, a táborokat összekötő utak, sáncok, közelítő árkok és a táborok rajza igen pontos. Ezek Buquoy vezetése alatt, május 29. óta készültek, amióta a császári sereg a vár körül tábort ütött.

A térkép készítője ismeretlen, csak annyi állapítható meg a finom rajzolásról és színezésről, hogy készítője a császári hadsereg egyik gyakorlottkezü tisztje lehetett, ki jelen volt az ostromnál, mert a császári hadsereg elhelyezkedéséről, az ezredek neveiről és számáról a térkép magyarázatában pontosan beszámol.

A térképen a vár neve ki van húzva, a róla készült má-

¹ 61. köt. 20. marzo 1621/22. febb. 119. l.

² *Miskolczy Gyula*: A házi, udvari és állami levéltár Bécsben. 5. közl. Levéltári Közlemények 5. évf. 122. l.

³ A térképmásolatot, melyre Angyal Dávid egyetemi tanár úr hívta fel a figyelmemet, a bécsi Collegium Hungaricum szíves támogatásával és anyagi segítségével sikerült Velencéből megszereznem.

solaton (Staatsarchiv, Wien) „noions“ (noyau) olvasható a helyén, de minden kétséget eloszlat a követjelentés szövege, mely szerint: „... küldöm *Castelnovo*, a császári felség és a fejedelmek seregállásának és a Buquoy generális által készítettett erődítések és sáncok térképét, amely kegyelmességedet is érdekelheti.“⁴ A jelentés e mondata tartalmilag megegyezik a térkép címével, de a térkép címe azt is megmondja, hogy az 1621 július 14.-i táborállást mutatja.

Az ostromló sereg, amint a térképen látható, három oldalról vette körül a várat, tehát nem zárta teljesen körül. Ezt különben Angyal leírásában és Olchvárynál is olvashatjuk.⁵

Buquoy tábora a Nyitra bal partján volt, de a sereg többi részével hajóhíd kötötte össze.⁶ Ezt a tábornok *La Motta*, *Don Balthassar* és *Dampierre* nevét viselő három lovas- és két gyalogezred alkotta.⁷ A Nyitra és mocsárba vesző mellékága között két *Wallenstein* lovas- és három gyalogezred táborozott: *Zuccheri* és *Sasso* válogatott nápolyi gyalogosai. Ezt a két tábornok a mocsarakat gondosan elkerülő utak kötötték össze a vártól nyugatra és északra eső táborokkal.

Legmesszebb volt Buquoytól Tieffenbachnak a térképen G betűvel jelzett serege, „ezért Buquoy elhatározta, hogy Tieffenbachot kimozdíttja jelenlegi táborából, mely az ő táborával éppen szemben volt és visszavonja őt tábora közelébe, attól való félelmében, hogyha ott marad előbbi helyén, amely nagyon távol van a sereg többi részétől, az éj folyamán Gábor serege megtámadja és tönkreteszi.“⁸ Ez pedig tekintélyes részét alkotta a császári haderőnek: *Tieffenbach* és *Breiner* két gyalogezredet vezetett, a négy lovasezred közül háromnak a neve biztos: *Lebel (Löbl)*,⁹ *Histerle-Isterle*,¹⁰ *Gr. Monte-*

⁴ „Sara con queste il disegno della Pianta di Castelnovo con l'accampamento dell'esercito di sua Maesta Cesarea del Principe di forti e trincee fatte del General Buccoi per quello dell'Eccellenze Vostre, che havessero curiosità di vederle.“ (*Germania Dispacci*, 61. No. 36. 119. l.)

⁵ Lásd *Angyal Dávid*: A magyar nemzet története. VI. köt. Bpest. 1898. 513. l. és *Olchváry Odón*: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. (Hadtörténelmi Közlemények; 1890. évf. 548. l.): „Érsekújvárt hosszabb idei megszállás után sem volt képes teljesen körülzárolni.“

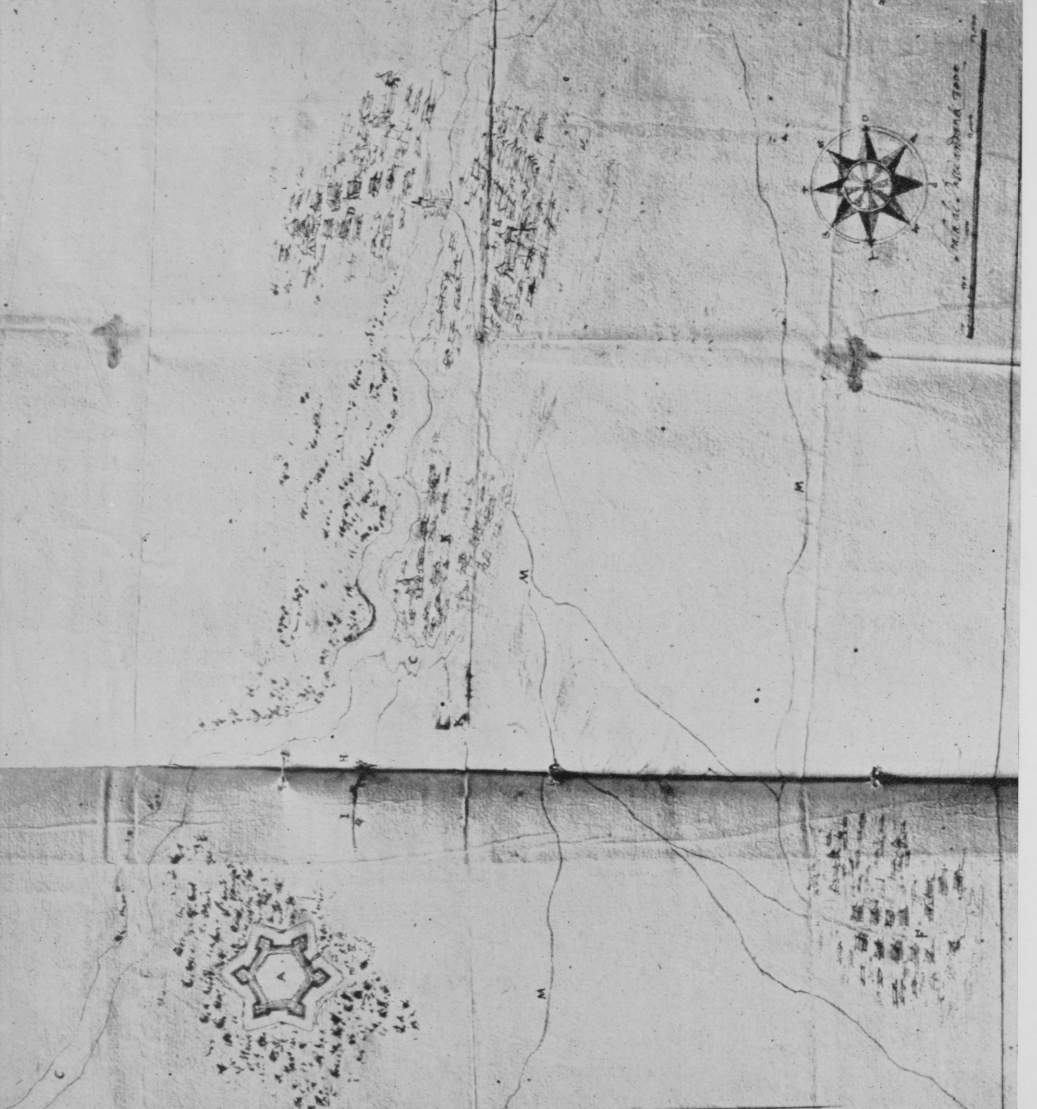
⁶ *V. ö. Olchváry* u. o. „Az ostromló sereg egy részének a bal parton kellett táborba szállni...“ 549. l.

⁷ Térképen D betű.

⁸ „Ha convenuto pero Buccoi far levare il Collonel Tifimpoch dal suo quartiere, che era situato in loco direttamente opposto all'alloggiamento di detto Buccoi e ridurlo in vicino alli quartieri per timore, che restando nel loco dove era prima il qual e molto distante dal posto dove si trova alloggiato il restante dell'esercito, fosse di notte assalito e rotto dalle genti del Gabor.“ (*Dispacci*.)

⁹ *V. ö. Wrede*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht, Wien, 1901. (Arquebusier Reg. Obrist Löbl, Feldzüge: 1621 in Ungarn, Gefecht bei Neuhausel und Gutta) III. Bd. II. Hälfte. 372. l.

¹⁰ *U. o. Reg. Histerle*: Belagerung und Gefecht von Neuhausel. 374. l.

Carta della provincia di ...
 ...
 A. ...
 B. ...
 C. ...
 D. ...
 E. ...
 F. ...
 G. ...
 H. ...
 I. ...
 K. ...
 L. ...
 M. ...

cuccoli.¹¹ A nyugati frontot¹² *Schlick* két gyalogezrede, *Gauchier* kétszáz lovasa és három lovasezred alkotta; neveik: *Don Pietro Aldobrandini*.¹³ *Don Pietro Medici*¹⁴ és *Conte Bia*.¹⁵ Összesen 12 lovas és 9 gyalogezred alkotta az ostromló haderőt, ami egyáltalán nem meghatározható számadat, mert a regimentek légénységének száma 1—5000 között mozgott; mindenesetre voltak teljes létszámú ezredek, mert Buquoy május 29. óta táborozott Érsekújvár alatt és azóta (tehát a térkép szerint június 14-ig) erősítést is kapott, de a hosszas háborúskodás és a folytonos csatározások miatt, a fizetés és az élelem hiánya és a pestis¹⁶ nagyon megtizedelte a császári hadsereget.

A vár és a Nyitra között vannak a Buquoy rendeletére a várostrom céljaira épített közelítő sáncok. „A sáncok és a feltöltött utak készítése nagyon lassan folyt, azon akadályok miatt, amiket a magyarok okoztak, kik folyton kellemetlenkedtek nekik kitöréseikkel és kirohanásaikkal.”¹⁷ De június 14-én, a magyarázat szerint, a sáncok már készen voltak,¹⁸ ellentétben a magyar sereg értesüléseivel: „... a császáriak még június 14-én is sánczot nem vethetnek volt.”¹⁹ Buquoy három ágyúval és 500 főnyi gyalogosőrséggel ellátott erőseget építtetett (*H*), melynek védelmére futóárkokat (*I*) húzattott és mentsvárat (*K*) készíttetett.

2000 magyar lovas (*B*) táborozott a Nyitra bal partján; ez a szabad lovas csapat is okozhatott „kellemetlenkedést” a császáriaknak, egyszersmind pedig biztosította az élelemszállítást Esztergom felől, amit Tieffenbach közelebbvonaása is megkönnyített. „A magyarok előtt még inkább nyitva marad az út az erősség ellátására, amikor csak akarják.”²⁰ Éppen ez az Esztergom felőli élelemszállítás — ami igen nagy előnyére szolgált a magyaroknak — és nagy harci készségük kelthette a császáriakban azt a hitet, hogy az „Újváron levő magyarok tovább is segítséget kaptak az esztergomi török-

¹¹ *U. o.* 576. l.

¹² A térképen *F*.

¹³ *U. o.* III. Bd. II. Hälfte. 577. l.

¹⁴ *U. o.* III. Bd. I. Hälfte. 177. l.

¹⁵ *U. o.* (*Bia* = *Biglia*) 575. l.

¹⁶ „Ügy hírlik, hogy a császári seregben terjed a pestis és már ebben a városban is felütötte a fejét.” (*Dispacci*.)

¹⁷ „L'opera delle trincee e delle strade coperte si proseginsce dalli Imperiali assai lentamente per l'impedimento che ricevono dagli Ongari che li molestano con continue sortite e scorrerie.” (*Dispacci*.)

¹⁸ „Trinciera di gia ridutta in perfettione“ etc. (A térképen *i*.)

¹⁹ *Olchbáry* említett értekezésében 550. l.

²⁰ „Resta in questa maniera tanto piu libera la strada agli Ongari de soccorer sepre che vogliono quella fortexze.” (*Dispacci*.)

től.²¹ Az Esztergomba vivő útát az ostromlók egyáltalán nem zárták el, pedig ennek a várral, a várárkon és a Nyitrán átvezető felvonó hidakon keresztül, jó összeköttetése volt, amint az egy 1595-ből való egykorú, eddig kiadatlan, metszeten látható.²² A vár környéke és az Esztergomba vivő útvonal az 1621-i ostromtérképen nincs pontosan kidolgozva, mert ez csak a császári haderő elhelyezkedését mutatja, vagy szándékosan, vagy mert rajzolója nem ismerte a vár közeli környékét. Ehelyett csak mocsarakat jelez, pedig a magyarok a mocsarakon át is fenntartották az útakat, mint azt az élelemszállítás zavartalansága mutatja.

A császári sereg helyzete a július 10-i események folytán fordult válságosra, részint azért, mert a katonaság megtagadta az engedelmességet, részint Buquoy eleste miatt. Erről Pietro Gritti július 17-i jelentése számol be: „A múlt szombaton, azaz f. hó (július) 10-én az Ujvárott levő magyarok közül 700-an kijöttek a várból, hogy megtámadják a császári seregnek 400 lovasból álló csapatát, amely fedezte a síkságon vitt élelmiszereket. Miközben csatározni kezdtek, Buccoi generális meghallván ezt, rögtön segítségükre küldött 1200 másik lovast és ő maga is elindult szabad csapataival. Eközben a csatározás a császáriakra olyan kedvezőtlenül folyt, hogy még mielőtt megérkezett volna a mondott segítség, kezdtek hátat fordítani (a császári katonák). Ezt tették azok is, akiket azért küldtek, hogy segítségükre legyenek, megállítsák őket és hogy szembeforduljanak a magyarokkal, amit annál is inkább megtehettek volna, mert nagy fölényben voltak és a seregnek közelben levő többi része is egy pillanat alatt segítségükre jöhetett; mégis futásnak eredtek, anélkül, hogy a generális visszaparancsolhatta és az ellenséggel szembefordíthatta volna őket, kéréssel, fenyegetésekkel és példaadással saját magát is kiteve félelem nélkül minden veszélynek; menekülésük közben mindaddig kergették őket a magyarok, míg Tieffenbach, táborából kimozdulva, megállásra nem kényszerítette őket. Ennél az esetnél a magyarok közül kevesen haltak meg, a császáriak közül 150-en. Ezek között találták 13 sebbel holtan Buquoy generálist...“ „Ennek az eseménynek ilyen váratlan vége, amely az erőknek a magyarokra nézve kedvezőtlen eloszlása ellenére is bekövetkezett, annak rovására irandó, hogy a császári katonák között egészben és részben rossz és kedvezőtlen hangulat uralkodott, aminek az volt az oka, hogy nem kaptak fizetést, járandó-

²¹ „Ongari che sono in Castelnovo... continuo aiuto dalli Turchi, che si trovano in Strigonia.“ (*Dispacci*.)

²² Urbium precipitarum mundi theatrum quintum, Auctore Georgio Braunio Agrippinate, 1572—1618. 6. köt. (*Hadilevéltár*. Térképgyűjtemény. Bécs.)

Érsekújvár 1595-ben.

Houfnagel György egykorú metszete.

ságukból még nem kaptak semmit, a legkisebb részt sem, nem Buquoy hibájából, akinek úgy mondják, ugyanezek a katonák többször kijelentették, hogyha nem kapnak fizetést, adandó alkalommal nem fognak tovább harcolni.

„Egy ilyen fontos személyiség elvesztésének igen nagy a jelentősége és kedvezőtlen Őfelsége ügyeire, főleg azért, mert sok erénye, egyéni értéke, bizalmat és tekintélyt biztosítottak számára katonái előtt és minden más nép szemében.”

„A magyarok harci készsége alaposan megnövekedett a multkori ütközet sikere következtében”, stb. Ez már a július 24-i jelentés, mely a császáriak guttai vereségéről számol be.

Dr. Nagy Julia.

A nagyszebeni és vöröstoronyi harcok 1849 március havában.

I.

Már egyízben részletesen foglalkoztam az első erdélyi orosz megszállás körülményeivel,¹ de Nagyszeben elfoglalását és a Vöröstoronyi-szorosban vívott harcokat, a rendelkezésemre állott tér korlátolt volta miatt, nem tárgyalhattam behatóbban. Pedig a márciusi hadjáratnak ez a része mindenképpen nagyon érdekes és tanulságos; ennél fogva meg is érdemli, hogy alaposabban megismerkedjünk vele.²

Hiánytalan, teljes képet azonban ezúttal se rajzolhatok róla, mert noha a bécsi állami- és hadi-levéltárból máris számos fontos adat került napvilágra, a tárgyam körébe eső három ütközet sok részletét ma is homály fedi. Többet mondhatok ugyan annál, amit hadtörténetíróink eddigelé nyilvánosságra hoztak róla, de azért én se tudom ezeket a harcokat, a csapatoknak bizonyos időpontra megállapított helyzete alapján, térképen is pontosan rekonstruálni. Mindamellet úgy gondolom, hogy az, amit elmondok, mégis csak közelebb juttat valamivel a történelmi igazság megismeréséhez.

*

Az erdélyi magyar sereg helyzete, 1849 március elején, korántse volt rózsásnak mondható. Bem nagyszebeni (januárius 21.) és vízaknai (februárius 4.) vereségét ellensúlyozta ugyan a Piskinél (februárius 9.) és Borgo-Prundnál (februárius 26.) kivívott diadal, de ezeknek kedvező hatását csakhamar lerontotta a medgyesi (március 2., 3.) ütközet, amelyben Bem balsikerrel harcolt báró Puchner Antal altábornagy, erdélyi cs. kir. főhadparancsnok ellenében.

Az utóbbi — akit ez a győzelem felbátorított — úgy vélte, hogy most már döntő csapást mérhet a Segesvárig visszahúzódott Bemre. Elfogadta tehát vezérkari főnökének — Maroičič őrnagynak — tervét, amelynek alap gondolata az

¹ „Az első orosz megszállás Erdélyben, 1849 jan. 31—márc. 28.“ (Századok: 1922. évf. 626. és k. ll.)

² A márciusi hadjárat egyik fejezetét már megírtam: „A tömösi ütközet, 1849 március 21.“ címen. (Századok: 1929. évf. 257. és k. ll.)

volt, hogy az osztrák hadtest délfelől megkerüli Bem állását s ezzel elvágja őt erejének legfőbb forrásától, a Székelyföldről. *Maroičić feltétlenül számított Malkowski altábornagy Bukovinából várt segítőhadára is, amelynek akkor, amidőn Puchner Segesvárra jut, Marosvásárhelyet kellett volna elérnie.*

Mielőtt ennek a tervnek végrehajtásáról szólanék, előre kell bocsátanom, hogy Puchner viselkedését, a piskii és a medgyesi ütközet között, a hadtörténetírás általában nagyon egyoldalúan ítéli meg. Csupán azt hangsúlyozza, hogy az osztrák vezér nem mozdult ki ezalatt Nagy-Szebenből, de a nagyobb tevékenység hiányának valódi okát már nem látja meg. Már pedig az igazságot nemcsak magunkra, hanem az ellenfélre vonatkoztatva is, meg kell lelkiismeretesen állapítanunk.

Kénytelen vagyok tehát visszatérni arra, amit az első orosz megszállásról írott tanulmányomban — hivatalos adatok nyomán — bizonyítottam, hogy Puchner — Windisch-Graetz határozott ígérete alapján — segítőcsapatokat várt Magyarországból.³ Minthogy pedig ugyancsak Windisch-Graetz a lelkére kötötte, hogy *a reábízott hadtestet akár az Oláhországba való visszavonulás árán is, óvja meg a megsemmisítő vereségtől:*⁴ érthető, hogy Puchner, ennek az útasításnak megfelelően s az ígért segítőcsapatok reményében, nem akart semmiféle kockázatos hadműveletbe fogni: annál is kevésbbé, mert a Brassóba bevonult Engelhardt tábornok s a Nagyszebenben megszállott Skariatín ezredes, orosz részről bármilyen aktív támogatást megtagadott.⁵ Sőt Skariatín

³ „Seine Durchlaucht Feldmarschall Windisch-Graetz hatte eigenhändig unter 21. Jänner die Worte geschrieben: in längstens 14 Tagen stehet eine bedeutende Macht an der Grenze Ihrer Provinz.“ (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII B. No. 72.)

... (Ich) hoffe, dass es Euer Excellenz weiteren weisen Dispositionen gelingen wird, auch mit untergeordneten materiellen Kräften dem Andringen des Feindes insolange Widerstand zu leisten, bis ich Ihnen die bereits im Zuge begriffene Hilfe bringen kann.“ (*Windisch-Graetz Puchnernek*: Buda, 1849 febr. 7. U. o. és Präsid. Acten des G. C. in Hermannstadt. 1849. Fasc. II. k. Irreg. U. o.)

⁴ „... wie ich bereits mündlich Ew. Hochwohlgeboren zu bemerken die Ehre gehabt hatte, war Van der Nüll vom Fürsten Windisch-Graetz beauftragt, Puchner mündlich die Weisung zu überbringen, sich nicht auf die Vertheidigung Hermannstadts oder eines anderen Punktes des Sachsenlandes im allgemeinen zu halten, sondern alles thun, *selbst den Rückzug in die Walachei anzutreten, aber ja sich keiner Schlappe vis à vis den Insurgenten auszusetzen*“.
(*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII B. No. 44.)

⁵ „... l'occupation par les troupes russes ne pouvait pas s'étendre au delà des villes susmentionnées.“ (*Lüders Puchnernek*: Bukarest, 1849 febr. 15. V. ö. Präsid. Acten des G. C. in Hermannstadt. 1849. Fasc. II. Irregest. U. o)

2000 főnyi erősítést követelt Puchnertől, arra az esetre, ha az osztrák hadtest eltávozik Nagyszeben tájáról, mert más-különbén nem maradhat ebben a városban.⁶ Később Engelhardt is kért osztrák segítséget, a Brassót állítólag fenyegető, 14.000 (!) főre rugó székelyek ellen.⁷

Nem zárkozhatom el annak megállapítása elől se, hogy a régiebb magyar történetírás — nálunk eléggé gyakori eljárás szerint — a legyűrt ellenség ócsárlásában találván kedvét, Puchner is a gúnyolódás céltáblájául szegezi ki.⁸ Egyik-másik túlzó krónikás valóságos idiótává torzítja, ami azután erős gyökeret vert az ilyesmin kapva-kapó laikusok tudatában. Hozzátehetjük: alaptalanul, mert Puchner, ha nem is volt valami katonai lángelme, de sok véres háborúban forogott, tapasztalt és vitéz lovastiszt, azonkívül pedig — mint fennmaradt írásai.⁹ (sajátkezü fogalmazásai) tanusítják — józanfejű ember volt. Kezdetről fogva helyesen látta, nemcsak az erdélyi, hanem az anyaországi helyzetet is s annak el nem maradható következményeit már 1848 őszen megjósolta.¹⁰

De törődött, öreg ember lévén,¹¹ hiányzott belőle a kellő testi és szellemi frissesség s így váratlan, meglepő fordulatok esetén elveszítette a talajt a lába alól. Vezérkari főnökei — előbb Teutsch őrnagy, majd Maroičić őrnagy — egyáltalán nem állottak a helyzet magaslatán: az erre az állásra kijelölt Van der Null ezredest pedig háttérbe szorította az árnyékoskodás, holott — amennyire ma megítélhetjük — ő felelt volna meg hármuk közül legjobban, mint vezérkari főnök.¹² Jellemző különben, hogy az osztrák hadtestben kiala-

⁶ „Während der Ereignisse, welche den Sieg bei Salzburg zur Folge hatten, wurden vom Oberst Skariatin, im Namen des G. d. I. Lüders, 2000 erprobte Mann zur Verstärkung des Ersteren verlangt, mit der Andeutung, ohne dieser Verstärkung nicht in Hermannstadt verbleiben zu können“ (*Kriegs-Archiv* Wien: Feldacten des k. k. Armeekorps in Siebenbürgen, 1849 Fasc. XIII B. Nr. 72.)

⁷ Puchner a hadügyminiszternek: Nagy Szeben, 1849 febr. 22. (*U. o.* Fasc. III. Nr. 14.)

⁸ Például *Gracza*: Az 1848/49. magyar szabadságharc története: IV. 494. l.

⁹ Egész esomó van belőlük az *Országos Levéltárban*, Bárány Vay Miklós kormánybiztos 1848-i iratai között, továbbá a bécsi hadilevéltárban.

¹⁰ Puchner a hadügyminiszternek: Nagy-Szeben, 1848 szept. 15. (*Kriegs-Archiv* Wien: Präsid. Acten des G. C. in Hermannstadt, 1848. Fasc. II. Irregestr.)

¹¹ 1779-ben született Selmechányán, hol apja bányakamarai titkár volt.

¹² Történetíróink egy része most is azt hiszi, hogy az oktalanul majd „vándor nyúl“-nak, majd „von der Null“-nak csúfolt Van der Null, valóban Puchner vezérkari főnöke lett s ő dolgozta ki nemcsak a segésvári, hanem az azt követő hadművelet tervét is, holott semmi része se

kult közvélemény nem is Puchnert, hanem csupán a nagyon népszerűtlen Maroičičot tette felelőssé a márciusi hadjárat balsikeréért.

Ma már azt is tudjuk, hogy Puchner — hosszas vonakodás után — főként azért kérte az orosz segítséget, hogy az Brassót és Nagyszombatot megszállva, a két város s az onnan Oláhországba vivő szorosok őrzésétől felmentse az osztrák hadtestet.¹³ Másra — mint már említettem — az oroszok nem is vállalkoztak.

Puchner azonban, amidőn Medgyesnél újból reámosolygott a hadiszerecsé, a magyarországi segítőcsapatok elmaradása s az oroszok passzív magatartása ellenére is, a hadműveletek folytatására szánta magát. Ennek a győzelmen s Malakowski annyira várt beavatkozásán kívül még egy másik nagyon fontos és sürgős oka is volt, amelyet azonban nagyobbára mellőznek hadtörténetíróink, miért is egy kissé bővebben kell vele foglalkoznom.

Kevesen akarják még ma is elhinni azt a kétségbe nem vonható valóságot, hogy az osztrák kormány, különösen pedig herceg Schwarzenberg külügyminiszter, a leghatározottabban megtiltotta Puchnernek, hogy az oroszokat behívja; s amikor ez, főként a megijedt Schurtter tábornok hamarkodása folytán mégis megtörtént: az osztrák kormány azonnal megkezdte szentpétervári követé útján a tárgyalást, az orosz csapatok visszahívása végett. Ennek eredményeként azt határozták, hogy a bevonult megszálló csapatok csupán addig maradhatnak Erdélyben, amíg feltétlen szükség van rájuk. Arra utasították tehát Puchnert, hogy — amint csak lehet — bocsássa vissza Oláhországba őket.¹⁴

A Moldva- és Oláhországban vezénylő Lüders Sándor gyalogsági tábornok, az V. orosz hadtest parancsnoka, maga se látta szívesen csapatainak erdélyi vendégszereplését. Mielőbbi felmentésük végett többször sürgette tehát Puchnert, aki azonban úgy vélte, hogy még nem jött el az a pillanat, amikor orosz támogatás nélkül is megállhatja a helyét.¹⁵ De

volt benne. A valóság az, hogy Van der Null nagytudású vezérkari tiszt s emellett nagyon agilis, elszánt és bátor katona volt; az erdélyi osztrák hadtestnek kétségkívül legügvesebb dandárparancsnoka, akire éppen ezért mindig a legkellemetlenebb feladatot bízta.

¹³ *Gyalokay*: Az első orosz megszállás Erdélyben. (*Századok*: 1922. évf. 637. és k. ll.)

¹⁴ *L. o.*

¹⁵ „...-je m'empresse Monsieur le Baron de Vous prier de vouloir bien faire savoir aux commandants des deux détachements russes précités aussitôt que vous jugerez possible de Vous passer de leur assistance.“ (*Lüders* Puchnernek; Bukarest. 1849 febr. 15. — *Kriegs-Archiv* Wien: Präsen. Acten des G. C. in Hermannstadt 1849. Fasc. II. Irregest.)

Februárius 18-án újabb sürgető levelet írt Lüders, amelyre Puchner megint csak azt válaszolta, hogy: „Ich kann... durchaus nicht an-

emiatt attól kellett félnie, hogy a türelmetlen Lüders, az ő hátamegett erőszakolja ki kormányától az orosz csapatok visszahívását,¹⁶ amely esetben az osztrák hadtest újból Nagyszében és Brassó őrzésére kényszerülne, hacsak nem akarná ezt az annyira fontos két várost feláldozni.

A Medgyesnél beállott kedvező fordulattal kapcsolatban, ez az aggodalom is egyik fontos oka volt annak, hogy a nem nagyon vállalkozó kedvű s Windisch-Graetz részéről is óvatosságra intett Puchner, az oroszoknak talán már csak néhány napig tartó ottidőzését kihasználva, minden kezeiügyében levő erővel a megvert és Segesvárra húzódott Bemre vetette magát. Amikor ez a terv megfogamzott, Puchner még nem tudta, hogy Bem februárius 26-án kiszorította a Borgói-szorosból Urban ezredes különítményét, amelynek Malkowski altábornagy — bukovinai katonai parancsnok — részéről várt aktív támogatását báró Hammerstein lovassági tábernok, galíciai főhadparancsnok hiúsította meg, a Borgói- és a Radnai-szoros őrzésére korlátozván Malkowski feladatát.¹⁷

II.

A medgyesi balsiker után visszavonuló Bem, március 4-én délután 1 órakor ért Erzsébetvárosba¹⁸ s útközben találkozott a Segesvárról magához rendelt, de a harctól valami félreértés folytán elkésett csapatokkal. Másnap reggel vonult be a magyar sereg Segesvárra,¹⁹ amelynek utcáit eltörölvén az ellenséges indulatú szász lakosság.

Bemnek egyelőre nem volt határozott terve; minden attól függött, hogy mit csinál az ellenség s miként tudja kihasználni imént kivívott diadalát? A fennállott viszonyok között, csupán a Medgyesen megállott Puchner részéről várható komoly támadást. Beszterce felől most már nem volt vesze-

geben, dass der Zeitpunkt der Entbehrlichkeit der kais. russ. Truppen bereits gekommen wäre.“ (Medgyes, 1849 márc. 5. U. o.)

Lüders 1849 márc. 7-én kelt levele szerint: „En définitive, tout semble, annoncer que le Cabinet de St. Pétersburg voudrait, au plus tôt, se débarasser de cette affaire d'intervention, qui doit aussi être lourde à porter, pour l'amour propre de l'Autriche.“ (Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor. XVIII. 126. l.)

¹⁶ Valóban meg is történt, március 17-én. (Colquhoun főkonzul Sir Stratford Canningnek: Bukarest, 1849 márc. 18. — *Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849.* 171. l.)

¹⁷ Még március 5-én is csak ellenőrizhetetlen kósza hírek keringtek Puchner táborában, Malkowski visszarendeléséről.

¹⁸ Czetz: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. 254. l.

¹⁹ Gelich mindenütt Szászsebest mond Segesvár helyett. (Magyarország függetlenségi harca. III. 85. 86. l.)

delem; de nem volt Brassó vagy Nagyszeben irányából se, mert Bem, az oroszok bejövetele óta eltelt 5 hét eseményeiből jól láthatta, hogy Engelhardt és Skariatin nem hajlandó ebből a két városból, vagy közvetlen környékükből, kimozdulni.²⁰

Hogy tehát egy Medgyes felől jövő támadásnak sikeresen ellenállhasson, erős védőállást épített, körülbelül feleúton Segesvár és Dános között,²¹ ahol egy hegyfok nyúlik az országúton keresztül, egészen a Nagy-Küküllőig.²²

De ez a támadás nem követte nyomon a hátráló magyar sereget. Az osztrák hadtest nagyon kimerült a kétnapos harcban s ennél fogva Puchner március 4-én és 5-én pihentetni akarta csapatait, mielőtt a nagy stratégiai megkerülést végrehajtaná velük. Ezenkívül pedig Malkowskinak is időt kívánt adni, hogy eljuthasson Marosvásárhelyre, akkorára, amikor a segesvári támadás megtörténik.

Mint hogy erősítést sehonnan se kapott, most is csak a medgyesi ütközetben küzdött csapatokkal rendelkezett, amelyek hadrendje — Heydte szerint — ez volt:²³

A hadtest három dandárra oszlott. Mint hadosztályparancsnok Kallián József szerepelt, az egyetlen tábornok a mozgó hadtestnél Puchneren kívül.

1. dandár

Van der Null ezredes.

- 31. („Leininger“) gyalogezred III. zászlóalja
- 41. („Sivkovich“) gyalogezred I. és III. zászlóalja
- 16. (1. oláh) határőr-gyalogezred egy zászlóalja
- 5. („Prinz von Savoyen“) dragonyos ezr. 2 százada
- 5. („Bervaldo“) tüzérezredből:

1 hatfontos,	}	gyalogosüteg
1 háromfontos		

Mindössze: 4 zászlóalj, 2 lovasszázad, 2 üteg. (2480 gyalogos, 180 lovas, 12 ágyú).²⁴

²⁰ Engelhardt csupán egy jelentéktelen csetepatéban vett részt Szászhermánynál, februárius 4-én. Skariatin csapatai március 11-ig egyáltalán nem voltak harcban.

²¹ Segesvár—Dános: 8,5 km.

²² Részletes katonai térkép: Zone 21. Col. XXXII.

²³ Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen: 279. 280. l.

²⁴ A tüzérek (és szekeresek) állományát se itt, se máshol nem közli Heydte.

2. dandár

Báró Stutterheim ezredes.

51. („Karl Ferdinand“) gyalogezred III. zászlóalja
 63. („Bianchi“) gyalogezred I. és II. zászlóalja
 16. (I. oláh) határőr-gyalogezred III. zászlóalja
 11. (székely határőr-) huszárezred 2 százada
 5. („Bervaldo“) tüzérezredből:
1 hatfontos,	} gyalogosiüteg
1 háromfontos	

Mindössze: 4 zászlóalj, 2 lovasszázad, 2 üteg. (2530 gyalogos, 166 lovas, 12 ágyú).

Tartalékdandár

Báró Uracca alezredes.

24. („Parma“) gyalogezred III. zászlóalja
 62. („Tursky“) gyalogezred III. és tart. zászlóalja
 „Uracca“ gránátos zászlóalj
 Bukovinai határőrök $\frac{1}{3}$ zászlóalja
 Szász vadászok $\frac{2}{3}$ zászlóalj
 3. („E. H. Max“) könnyű lovasezred: 8 század
 5. („Bervaldo“) tüzérezredből:
1 tizenkétfontos	} üteg
1 hatfontos	

Mindössze: 5 zászlóalj, 8 lovasszázad, 2 üteg. (2740 gyalogos, 580 lovas, 12 ágyú).

Az egész hadtest tehát: 15 zászlóalj, 12 lovasszázad, 6 üteg (56 ágyú). Állománya pedig (tüzérek és szekeresek nélkül) 8676 fő. Mint látjuk, a zászlóaljak és lovasszázadok egyaránt gyengék voltak: de még ebből a kis állományból is le kell vonnunk a medgyesi ütközetben beállott veszteséget, amely — ugyancsak Heydte szerint — 522 főre rúgott.²⁵

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Puchner, februárius 22-én kelt jelentésében azt írja, hogy hadtestének *kimozdítható* harcászallománya 7452 főre olvadt.²⁶ Nem tudunk róla, hogy februárius utolsó napjaiban, bárhonnan is, valami erősítést kapott volna s így *ha Heydte adatai helyesek*, azt kell hinnünk, hogy Puchner a valódinál kisebb fegyverfogható

²⁵ *I. m.* 285. és 289. l. — Hivatalos állomány- és veszteségkimutatást sehelse találtam ezekből a napokból.

²⁶ *Puchner a hadügyminiszternek:* Nagy Szeben, 1849 febr. 22. (*Kriegs-Archiv* Wien: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen, 1849. Fasc. III. No. 14.)

állományt vallott be a hadügyminiszternek, hogy annál jobban kitűnjék a kért segítség sürgős volta.

Bem segesvári seregének összetételét és állományát, elbeszélő kútfőink nyomán még annyi valószínűséggel se lehet meghatározni, mint az osztrák hadtestét. Ökmányszerű teljes adataink pedig, főként az erőviszonyokról, nincsenek.

Czetz összeállítja ugyan²⁷ a *Medgyesen* egyesített magyar sereg fegyvernem szerinti való tagozását és állományát, de ez — mint mindjárt meglátjuk — nem teljesen megbízható. Szerinte Bem ezeket a csapatokat vontatta össze:

a) *Gyalogság:*

Cs. kir. 57. gyalogezred III. zászlóalja ²⁸	800 ember
11. honvédszászlóalj	900 „
4. honvédszászlóalj	400 „
1. székelyzászlóalj	1000 „
55. honvédszászlóalj	800 „
72. honvédszászlóalj	800 „
Szatmári önkéntesek ²⁹	260 „
51. honvédszászlóalj 4 százada	400 „
Aradi mozgó nemzetőrség	200 „
4. székelyzászlóalj	2000 „

Mindössze: 9760 ember

b) *Lovasság:*

Cs. kir. 6. huszárezred 2 százada	500 lovas
Cs. kir. 8. huszárezred 2 százada	500 „
Cs. kir. 10. huszárezred 1 százada	120 „
15. („Mátyás“) huszárezred 4 százada	400 „
Bihari lovas nemzetőrség 2 százada	500 „

Mindössze: 1420 lovas

c) *Tűzérség:*

50—56 ágyú
és 6 „ —

Mindössze: 40—42 ágyú. (?)

Ebben az összeállításban nemcsak az a hiba, hogy olyan csapatokat is felsorol, amelyek már csak a medgyesi ütközet után csatlakoztak Bemhez, hanem az is, hogy a közölt számok

²⁷ *I. m.* 222. és k. ll.

²⁸ Az ú. n. „Máriássy-zászlóalj“, később 74. honvéd zászlóalj.

²⁹ A későbbi 88. honvédszászlóalj.

nem pontosak. Egy-két kivétellel százra vannak kikerekítve, ami pedig a valódi végösszegben jókora eltérést okozhat, aszerint, hogy a kikerekítés felfelé avagy lefelé történt. Hamis az a szám is, amelyet a gyalogság együttes állománya-ként feltüntet. Ez ugyanis 9760 fő lett volna; de ha az egyes tételeket összeadjuk, csak 7560 lesz az eredmény, vagyis a különbség 2200 fő. Itt tehát sajtóhibával, vagy valami vastag számadási hibával van dolgunk, avagy téves az egyes csapat-testek feltüntetett állománya; de az is lehet, hogy egyik-másik csapatot teljesen kimaradt a táblázatból. Bármelyik hiba áll is fenn, nagy baj, mert megingatja az egész összeállítás hitelét. A tűzérség kimutatása is érthetetlen (40—42 ágyú), holott a helyes összeadás eredménye: 36—42.

A Segesváron összevont csapatokról van ugyan okleveles kútfőnk is: az erdélyi hadsereg parancskönyvének³⁰ 1849 március 5-e és 9-e közé eső része, de ez se összefoglaló hadrend alakjában, hanem csak esetről-esetre nevezi meg az ott megszállott csapattesteket. Ha ezeket a szétszórt adatokat összeállítjuk, ezt az eredményt kapjuk:

a) *Gyalogság:*

Cs. kir. 57. gyalogezr. III. zászlóalja (Jeszenszky János őrnagy).

Cs. kir. 14. (1. székely) határőr gyalogezred II. és III. zászlóalja

11. honvédzászlóalj (Inczédy Samu alezr.)

24. honvédzászlóalj (Csepy őrnagy).

31. honvédzászlóalj (Puhl Ignác őrnagy).

72. honvédzászlóalj.

Lengyel gyaloglegio (Zarzycki Dénes őrnagy).

Szatmári önkéntesek.

Aradi mozgó csapat.³¹

b) *Lovasság:*

Cs. kir. 6. („Württemberg“)

Cs. kir. 10. („Vilmos“)

15. („Mátyás“)

} huszárezred egyes részei

Hiányzik tehát — a tűzérségen kívül — a Czetznél megtalálható 4. és 55. honvédzászlóalj,³² továbbá a 8. huszárez-

³⁰ Kiadta Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca. Okmánytár. XXX—XXXIV. l.

³¹ Nemzetőrség.

³² Más forrásból is tudjuk, hogy az 55. honvédzászlóalj valóban részt vett Nagy Szeben elfoglalásában. (Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. 487. l.)

red két százada; de viszont felsorolja a Czetz összeállításából hiányzó 24. honvédszászlóalját, a 14. határőr-gyalogezred II. és III. zászlóalját, valamint a lengyel gyaloglegiót is. Lehet, sőt valószínű, hogy ezek már csak Segesvárott csatlakoztak Bemhez.

Mint látjuk, nem lehet a március 5-e és 8-a között összevont magyar sereg teljes és megbízható hadrendét összeróni; állományát pedig éppen nem tudjuk meghatározni. Legtöbb hadtörténetíró 9000 főre és 24 ágyúra becsüli.³³

III.

Nagyszében bevétele a legszorosabban összefügg Puchner medgyes-segesvári támadásával. Segesvárnál fordult meg a sors kereke s ez a fordulat juttatta Bem kezébe a helyzet kulcsát. Meg kell tehát ismerkednünk ezzel a stratégiai megkezdéssel, mert ennek előrebocsátása nélkül, a belőle kisarjadt további eseményeket se tudjuk kellően megérteni.

Puchner, mint azt március 10-én az őt Nagyszébenben helyettesítő Pfersmann altábornagynak írta, mindenáron el akarta Segesvárt foglalni, még pedig legbajosabban védelmezhető oldaláról, amerről a támadásnak feltétlenül sikerülnie kellett volna.³⁴

Idevágó rendelkezése így szólott:³⁵

A hadtest zöme március 6-án Medgyesről Riomfalvára, 7-én Szentágotára, 8-án pedig Hégenbe és Apoldra vonul s innen támadja meg a Segesváron álló magyar sereget.

Báró Heydte őrnagy portyázókiülönítménye³⁶ március 6-án Bereshalomról Váldhídra megy; 7-én Erzsébetvároson és Holdvilágon át, a segesvári úton nyomul előre, hogy a Dá-

³³ Például *Pataky*: Bem in Siebenbürgen, 53. l.

Heydte: i. m. 296. l.

Rónai-Horváth: Az újabkori hadviselés története, 431. l. és Magyar Hadikronika, II. 521. l.

Geschichte des k. u. k. Inf. Regits, 62. (238. l.)

Az oroszok értesülése szerint Bemnek, a nagyszébeni ütközetben, 12.000 embere és 26 ágyúja volt. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849*, 174. l.)

³⁴ *Puchner Pfersmannak*: Segesvár, 1849 márc. 10. (*Kriegs-Archiv* Wien: Präs. Acten des G. C. Hermannstadt, 1849. Fasc. II. Irregistr.) Lásd: I. függelék.

„Puchner hegte nicht den geringsten Zweifel, dass das Ende des Kampfes gekommen sei. Bem werde — so glaubte er — in Schässburg nothwendig eingeschlossen und aufgerieben werden.“ (*Schiller: Die Revolution von 1848/49. — Hundert Jahre sächsischer Kämpfe*, 152. l.)

³⁵ *Heydte*: i. m. 290. 291. l.

³⁶ Az 51. gyalogezred kombinált zászlóalja, a 17. határőr-gyalogezred 2 százada, az 5. dragonyosezred 1½ százada, végül 5 század segesvári nemzetőr. (*U. o.*)

Bem

Gyalóky Lajos egykorú rajza.

nosnál álló magyar előőrsöket a támadás valódi irányáról megtéve. Március 7-ről 8-ra virradóban pedig Besére vonul, hogy Segesvár megtámadása közben a hadtest balszárnyát oltalmazza.

Gróf Alberti százados, a 5. könnyű lovasezred $1\frac{1}{2}$ századával, Medgyesről kiindulva, a Nagy-Küküllő jobbpartját deríti fel s összeköttetést keres Marosvásárhely felé, Malkowski altábornagy Bukovinából várt hadosztályával.

Medgyest a 62. gyalogezred három százada szállja meg.

Természetes, hogy minél gyorsabban hajtja végre Puchner ezt a megkerülő mozdulatot, annál kevésbbé szedheti magát össze a medgyesi harcban megtépázott magyar sereg s annál kevésbbé veheti magához a netalán távolabbról várt erősítő csapatokat. De az is bizonyos, hogy számolva a hegyen-völgyön át, gondozatlan rossz úton megjárandó 92 kilométer távolsággal: agyonhajszolt, kimerült haddal nem lett volna tanácsos Bemet megtámadni. Mint már hallottuk, a Malkowskira való várakozáson kívül, ez volt a főök, amely Puchnert kétnapi vesztéglésre bírta s emiatt veszett kárba a Medgyesnél kivívott előny.

Az időjárás is a lehető legrosszabb volt; eső és olvadás, hóvíhar és fagy váltogatták egymást minduntalan. A tegnap még eléggé járható út mára sűrű habarékká változott, amelyben csak keserves kínlódással tudott előbbrevergődni ember, ló, szekér egyaránt. Hiszen a visszavonuló magyarok ágyúi is a medgyes-segesvári *országút* sarába ragadtak s csak az üldözők lanyhaságának tudható be, hogy az osztrákok kezébe nem jutottak.³⁷ Elképzelhető tehát, hogy a sűrűbb forgalom irányától félreeső, kellően meg nem alapozott mellékúton még nagyobb akadályok tornvosultak az osztrák hadtest továbbjutása elé. A rosszul táplált, elcsigázott hámoslovak csakhamar ki is dültek, úgy hogy 6 pár ökörrrel kellett egy-egy ágyút a sárból kihúzatni.³⁸

Puchner mindemellett baj nélkül elérte 7-én Szentágotát³⁹ s onnan, a Hortobágy völgyén, valamivel könnyebben haladhatott legalább is Hégenig, ahol a Hortobágy és a Nagy-Küküllő vízválasztójára kellett kapaszkodnia, hogy Apoldra juthasson.

³⁷ *Heydte*: i. m. 289. l.

³⁸ *Kalliánij* tábornok leírása. (*Kriegs-Archiv* Wien: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 40.)

Heydte: i. m. 303. l.

Czetz (i. m. 258. l.) március 8-ára teszi a dánosi tüntetést. Ez azonban Puchner rendelkezésével ellenkezik. Nagy hiba, hogy — nemcsak itt, hanem más helyen is — csupán emlékezetből közli a dátumokat.

³⁹ Riomfalva—Szentágota: 25 kilométer.

Ugyancsak 7-én délután Holdvilágon át Dános elé érkezett Heydte portyázó különítménye; Alberti százados hírszerző különítménye pedig, a magyar előőrsökkel egy magasságban, a Nagy-Küküllő túlsó (jobb) partján állapodott meg.⁴⁰

Heydte megjelenése valóban felriasztotta a segesvári magyar sereget, de harcra nem került a sor, mert az ellenség éjfélkor elvonult s csupán otthagytott tábornúzei világítottak az éjtszakában, míg végre hajnal felé azok is kialudtak.⁴¹

Láttuk: Maroičič terve az volt, hogy Heydte különítménye — támadást színelve — kicsalja Bemét a Dános és Segesvár közötti állásba, mire a hadtest a magyarok hátamögött elfoglalja Segesvárt.

Ámde, hogy ez sikerülhessen, a dánosi tüntetésnek a rossz útak okozta késés miatt nem 7-én, hanem 8-án kellett volna történnie, de még mielőtt Bem hírt kaphatott az osztrák hadtest közeledéséről, Ha a magyarok délfelé nem küldenek felderítőket, akkor talán megtörténhetik, hogy Puchner észrevétlenül a hátuk mögé kerül. Ilyen vigyázatlanságot azonban a szemfüles Bem se akkor, se máskor nem követett el.

Maroičič — mint a közölt intézkedésből kiviláglott — kétfelé, tudniillik Dánosnál és Besénél is, alkalmazni akarta Heydte különítményét, amely — mint az ilyenkor lenni szokott — se itt, se ott, nem érvényesülhetett; annál is kevésbbé, mert nem kapott újabb parancsot, amelynek alapján a tüntető támadást 8-ára halaszthatta volna.

Bem március 8-án már tisztán látta a helyzetet, amelyből az tűnt ki, hogy az osztrákok nem fognak nagyobb erővel támadni Medgyes felől. A kapott jelentések tudniillik arról is beszámoltak, hogy Puchner hadtestének zöme nem nyugat, hanem dél felől közeledik.⁴²

Ezen a napon ugyanis az osztrák hadtest élén haladó Van der Null-dandár Ápoldra, a másik két dandár pedig Hégenbe érkezett. A hadtest közelebbi része tehát 15¹/₂, a távolabbi pedig 22 kilométernyire volt Bemtől, aki ekkor határozta magát arra a merész hadműveletre, hogy *otthagypa Segesvárt, Medgyesen és Szelindeken át gyorsan megtámadja és elfoglalja Nagyszebent*, még mielőtt Puchner beavatkozhatnék.

A siker elsősorban attól függött, hogy milyen gyorsan halad a magyar sereg, nyomában jár-e közvetlenül az ellenség s hogy mennyi időbe kerül Nagyszeben elfoglalása?

⁴⁰ *Heydte*: i. m. 293. l.

⁴¹ *Szigethy*: Adatok a 11. honv. zászlóalj történetéhez, 77. l.

⁴² *Heydte*: i. m. 300. l.

Bem. március 8-án kelt napiparancsában másnap reggelre tűzte ki az indulást.⁴³

Heydte azt írja,⁴⁴ hogy Maroičič őrnagy még március 8-ról 9-re virradóban el akart volna Hégenből és Apoldról indulni, hogy 9-én délelőtt megkezdhesse a támadást. Amde Puchner — hihetőleg a csapatok kimerültsége, továbbá az ellátás csődje miatt — nem járult hozzá. A Hégenből való indulás tehát 9-én reggelre maradt, ugyanakkorra, amikor Bem útrakelt Segesvárról.

A Van der Null-dandár déltájban indult el Apoldról, ahol a másik két dandár közeledésére várt s emiatt csak a késő délutáni órákban, már alkonyat felé, jutott Segesvár közelébe s az ottmaradt magyar csapatokkal néhány lövést váltott. A dandár vezérkari tisztje — a szem- és fültanu Schmid főhadnagy — írja, hogy Van der Null ezredes Segesvár azonnali megszállására akarta bírni a hadtest vezérkari főnökét. Ez azonban — talán mert Puchner is visszatartotta — húzódozott s így a dandár csak esti 9 órakor kapta a parancsot, hogy nyomuljon be a városba, amelyet a kapott hírek szerint is, már reggel elhagytak a magyarok.⁴⁵

Puchner, a Stutterheim-dandárral, már csak 10-én éjjel 2 órakor,⁴⁶ az Uracca-dandár, a lovassággal együtt, hajnali 4 órakor vonult be Segesvárra, amelynek kicsiny őrsége Székelykeresztúr felé húzódozott vissza.⁴⁷

Fontos tudnunk, hogy hogyan ítélték meg az osztrák táborban a helyzetet? Heydte azt állítja, hogy amikor Segesvár kiürítésének híre eljutott hozzájuk, az az általános felfogás alakult ki, hogy Bem rajtaütéssel próbálja Nagyszebent elfoglalni.⁴⁸ Ezzel szemben *Puchnernek március 10-én délelőtt még az volt a véleménye, hogy Bem Kolozsvár vagy Marosvásárhely felé vonult el.*⁴⁹ De ugyancsak március 10-én dél-

⁴³ Minden csapatok magukat két napi élelemmel s a lovasság ló-táppal is még ma lássák el, s úgy álljanak készen, hogy holnap az indulási jelre azonnal útra készen elindulhassanak.... Helybeli állomásba marad a torontáli 72. zászlóaljából két század, 1-ső székely ezred 2-ik zászlóaljától egy, 3-ik zászlóaljából egy század; ezen kívül az udvarhelyi Mátyás husz. század és az itteni vaságyúk (2 db), mely csapat a helybeli térparancsnok alezredes Szilágyi parancsnoksága alá jön.“ (Bem napiparancsa: Segesvár, 1849 márc. 8. — *Nagy Sándor*: i. m. Okmánytár XXXIV.)

Szigethy: i. m. 77. 78. l.

Czetz (i. m. 259. l.) délelőtt 11 órára teszi az indulás idejét.

⁴⁴ *I. m.* 295. l.

⁴⁵ *Kriegs-Archiv* Wien: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 44.

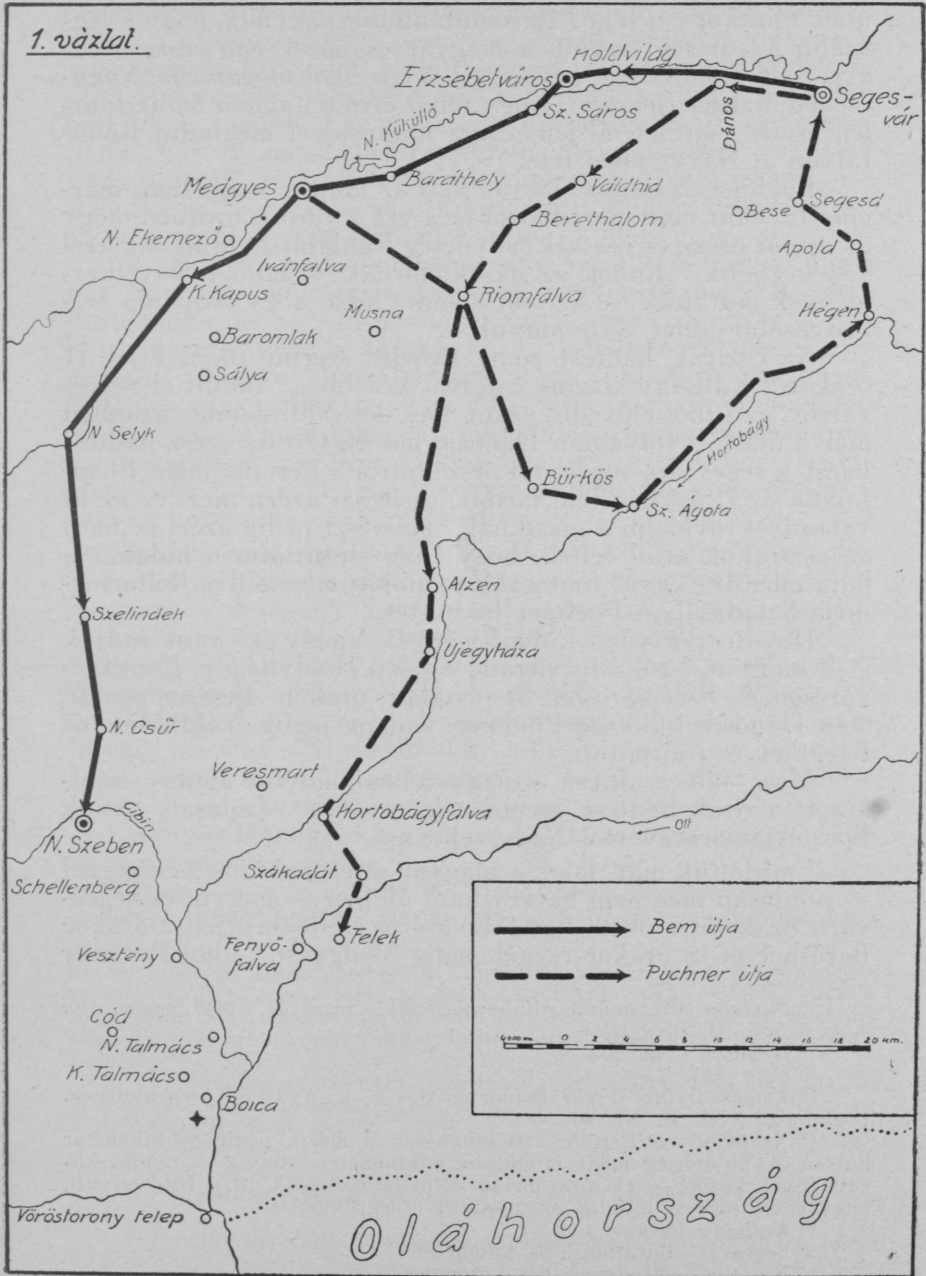
⁴⁶ *Puchner* Pfersmann altábornagynak: Segesvár, 1849 márc. 10. (I. függelék.)

⁴⁷ *Heydte*: i. m. 300. l.

⁴⁸ *I. m.* 301. l.

⁴⁹ I. függelék.

1. vázlat.

után 5 órakor azt írja Pfersmann altábornagynak, hogy a legújabb jelentések szerint, a magyar csapatok *egy része Medgyes felé halad s így lehetséges, hogy Bem megakarja Nagyszében őrségét ijeszteni.* Hogy tehát erre a *nagyon valószínű*len esetre is résen álljon, egész hadtestével megindul Riomfalván át Nagyszében felé.⁵⁰

Puchner számításának az volt az alapja, hogy Bem március 12. előtt nem támadhatja meg ezt a várost, továbbá, hogy az ottani orosz és osztrák helyőrség legalább 24 óráig sikerrel védekezhetik.⁵¹ Ennek az okoskodásnak — mint a következők mutatták — az volt a sánta lába, hogy csupán a legkedvezőbb esetet vette alapul.

Az osztrák hadtest zöme Heydte szerint 10-én éjjel 11 órakor,⁵² Kalliány szerint 2 órával később⁵³ indult el Segesvárról; az újból elővédül szánt Van der Nüll-dandár azonban már a délelőtti folyamán Dánosig hatolt. Ott az egész hadtest letért a segesvár—medgyesi országútról s Berethalmon, Riomfalván át Ujegyház felé tartott; egyrészt azért, mert ez az út valamivel rövidebb a másíknál,⁵⁴ másrészt pedig azért is, mert az osztrákok attól féltek, hogy Bem elronttatta a hidakat a háta mögött s egyes fontosabb pontokat megszállva, feltartóztatja haladásában Puchner hadtestét.⁵⁵

Heydte portyázó különítményét, amely — mint tudjuk — a március 7-ről 8-ra virradó éjjelen Holdvilágon, Erzsébetvároson és Szászsároson át, úttalan úton Besére vonult, 9-én Dánosra küldötte Puchner, onnan pedig Váldhídon át Baráthelyre irányította.

Most, félbeszakítva a nagyszébeni harctól amúgy is elkésett osztrák hadtest menetének további vázolását, lássuk Bem útját Segesvártól Nagyszébenig.

Említettük már, hogy a magyar sereg március 9-én reggel — pontosan meg nem határozható időben — hagyta el Segesvárt. Szakadó esőben, bőrig ázva érte el 10-én éjjeli 2 órakor Baráthelyet, 8 órakor reggel pedig Medgyest,⁵⁶ ahol Puchner

⁵⁰ Puchner Pfersmann altábornagynak: Segesvár, 1849 márc. 10. d. u. 5 óra. (II. függelék.)

⁵¹ Heydte: i. m. 502. l.

⁵² U. o. 505. l.

⁵³ *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen, 1849 Fasc. XIII. B. Nr. 40.

⁵⁴ Az előbb említett út 100 kilométer, a másik pedig 94 kilométer hosszú. A különbség tehát mindössze 6 kilométer, vagyis — rendes körülmények között — 1½ órai menet. Mint látni fogjuk, itt is bebizonyult, hogy rossz időben mindig az országút a legrövidebb.

⁵⁵ Kalliány leírása: i. h.

⁵⁶ Segesvár—Baráthely: 54 kilométer.

Baráthely—Medgyes: 6½ kilométer.

Medgyesről Bem magához rendelte Báró Bánffy János alezredes Vámos-Gálfalván levő különítményét, amely 2½ zászlóaljából s a 16.

elvonulása után a 62. gyalogezred három százada maradt. Ehhez csatlakozott még 9-én este Alberti százados időközben visszavonult hírszerző különítménye is.⁵⁷ Az osztrákok előőrsei Medgyes és Baráthely között állottak s itt egy kis csetepatéjuk is támadt a magyarok előljáró hadával; de komolyabb harcra nem került a sor, mert az osztrák csapatok 10-én reggel 7 órakor elvonultak Medgyesről Nagyszeben felé. Azonban a Nagyekemezőre kikülönített Henter főhadnagyot, 30 emberével együtt foglyul ejtették a magyarok.⁵⁸

A medgyesi eset elmondása után azt állítja Czetz,⁵⁹ hogy Bem egy erős különítményt rendelt ki avégből, hogy Musnán, Baromlakon és Sályán át megelőzze a visszavonult osztrákokat s összefogdossa a hegyek között található ellenséges csapatokat. Medgyes osztrák őrsége, egy órával a magyarok érkezése előtt, a Nagyszeben felé vivő országúton húzódott el; ezt tehát ekkora kitérővel, feneketlen úton, mindahárom fegyvernemből összerótt különítménnyel, nem lehetett volna megelőzni. Az meg éppen bizonytalan volt, hogy akad-e ott a hegyek között még valami elfognivaló?

Sokkal valószínűbben hangzik a különítményhez beosztott 11. zászlóalj parancsnokának — Szigethy Miklós őrnagynak — leírása,⁶⁰ amelyben azt olvassuk, hogy ők már 9-én délben, egy falunál, elváltak a derékhadtól s „csúf, zivatáros havazó időben a felengedett úton nagy sárban, egész éji menet után“ 10-én reggel Musnára értek. Délben újra felkerekedtek s „még rosszabb úton s nagyobb sárban“ Ivánfalváig jutottak. Ott megháltak⁶¹ s 11-én reggel továbbmenve, Kiskapusnál értek ki az országútra. Irányuk tehát *alkalmasint*: Dános — Váldhíd — Berethalom — Musna — Ivánfalva — Kiskapus lehetett; vagyis ez a különítmény a mozgó oldalvéd szerepét töltötte be.⁶²

Bem — Czetz szerint — Medgyesen hagyta Perczy alvezredet 1500 emberrel és 4 ágyúval, hogy a továbbvonult

huszárezred egy századából állott, 7 ágyúval, 5 tarackkal és 2 röppentyűvetővel. Bánffy aznap éjjel 10 órakor kelt válaszában jelenti, hogy a rossz útak miatt csak 15-án délelőtt 10 óra tájban érhet a különítmény Szelindekre. (*Nemzeti Múzeum* levéltára: Törzsanyag. 1849 márciusi iratok.)

⁵⁷ *Pfersmann* altábornagy jelentése: Nagyszeben. 1849 március 11. d. u. 5 óra. (III. függelék.)

⁵⁸ *Heydte*: i. m. 295. l.

⁵⁹ *I. m.* 259. l.

⁶⁰ *I. m.* 78. l.

⁶¹ Honvédnyelven: „éjjeleztek“. (A német „nächtigten“ szolgál fordítása.)

⁶² *Heydte* úgy tudja (i. m. 296. l.), hogy Bem Medgyesről egy erős különítményt küldött Musnára, hogy a magyar sereg balszárnyát oltalmazza, *azután pedig Nagyszebent megkerülje*. Ez az utóbbi feltevés — természetesen — nem helytálló.

magyar sereg hátát fedezze.⁶³ A derékhad 2 órai pihenő után megindult s 11-én éjjel 1 órakor Nagy Selykre érkezett. Onnan, öt órai pihenés után útrakelve, Szelindeknél egy kozákcsapatra bukkant, amelyet szétugrasztott.⁶⁴ Délben indult el a sereg Szelindekről s délután 4 órakor bontakozott ki Nagycsűrből az Öreghegy (Alter-Berg) mögött, amely ezt a falut Nagyszebentől elválasztja.⁶⁵

IV.

1849-ben Nagyszeben volt a császáriak szempontjából Erdély legfontosabb városa. Itt székelte a főhadparancsnokság (General-Commando) s ez volt az erdélyi cs. kir. hadtest legfőbb felszerelő állomása, ahol nagyon sok ruha, fegyver és lövészer, valamint mindenféle más hadianyag volt felhalmozva. A szászoklakta Királyföld embert is bőven adott a háborúhoz s így ez a vidék tulajdonképpen az erdélyi osztrák hadtest hadműveleti alapja is volt. Fontosságát, a most szóbanforgó események során, az a körülmény is fokozta, hogy Windisch-Graetz — mint hallottuk — már februárius elején felhatalmazta Puchnert, hogy hadtestének teljes romlását elkerülendő, szükség esetén Oláhországba vonulhasson vissza. A Vöröstoronyi-szoros — a legkönnyebben járható összeköttetés Erdély és Oláhország között — Nagyszeben alatt nyílik; ennek a városnak elvesztése tehát ezt az utat is elvágja s az országból netalán kifelé tartó osztrák hadtestet nagy kitérés-sel, a Töröcsvári-, vagy Tömösi-szoros felé kényszeríti.

Puchner március 10-én, a délutáni órákban, már maga is gondolt arra — bár nem nagyon hitte —, hogy Bem Nagyszebenre veti magát. Ennélfogva ő is arra fordult, abban bízva, hogy a védelemre kellően berendezett és jól fel is szerelt város, nem fogja a felmentő osztrák hadtest megérkezése előtt megadni magát.

Nagyszeben mindig „kulcsos város“ volt. Tornyokkal váltakozó magas és erős falak fogták körül s azonfelül I. Lipót király 1702-ben elrendelte egy öt bástyázott homlokzatból álló

⁶³ *I. m.* 240. l. — Alig hihető, hogy Bem állítólag 9000 főnyi hadából másfélezeret hagvott volna Medgyesen, bárha — többek között — *Jakab Elek* is ezt állítja. (Szabadságharcunk történetéhez: 485. l.)

Pataky (Bem in Siebenbürgen: 52. l.), *Rónai-Horváth* (Az újabkori hadviselés története: 451. l. és Magyar Hadikronika: II. 521. l.), továbbá a cs. és kir. 62. gyalogezred története (258. l.), 5000 főről tud, ami már éppen képtelenül nagy szám. Legközelebb *Heydte* járhat a valósághoz, akinek adatai szerint (*I. m.* 296. l.) csak 5 gyalog-, ½ lovas-század és 4 ágyú maradt Medgyesen.

⁶⁴ *Czetz*: i. m. 240. l.

⁶⁵ *Bem* jelentése: *Honvéd*, 1849 évf. 71. sz.

citadella felépítését is. A munka még abban az évben megkezdődött, de csakhamar abba is maradt. 1777-ben már csak nyomai voltak ennek a csupán földből épült erősségnek. Idők folyamán a város körfalainak egy részét is lebontották s csak 1848 november havában láttak a helyreállításához és kiegészítéshez, hogy Nagyszebenből egy úgynevezett „place du moment” váljék.⁶⁶

A körfalak a város délkeleti oldalán hiányoztak. Ezeket tehát ideiglenes jellegű erődítményekkel — föld- és cölöpgáttal — pótolták. A belváros egyik oldalán folyó Cibin, a főárkot is helyettesítette. A külvárosokat földművekkel vették körül s környéküket — ahol lehetett — a folyó felduzzasztott vizével árasztották el. A városnak a védőművek felé vivő mindenik utcáját cölöpgáttal vagy torlasszal zárták el. Ágyúk felállítására rendezték be a körfalakat, védőfolyosókat építettek rájuk s lövőréseket vágtak beléjük.⁶⁷

A város sikeres védelmére tehát látszólag minden megtörtént s így Puchner nem alaptalanul bízhatott benne, hogy Bem 24 óránál rövidebb idő alatt nem fogja Nagyszebent a hatalmába keríthetni.

Állapítsuk most már meg, hogy mekkora volt az a fegyveres erő, amely ezt a várost Bem támadása ellenében oltalmazta; ezt annyival is inkább meg kell tennünk, mert erről is nagyon különböző és jórészt helyt nem álló adatokat olvashatunk.⁶⁸

⁶⁶ *Blasek—Rieger*: Beiträge zur Geschichte der k. u. k. Genie-Waffe. I. Th. 2. Abschn. 497. és 715. l.

⁶⁷ *Czetz*: i. m. 153. 154.

Röstle József 16. sz. (1. oláh-) határőr-nyolcezerredbeli százados leírása: Skizze des Siebenbürgischen Revolutions-Feldzuges vom Jahre 1848/49. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 78. Kézirat: csak 1849 márc. 21-ig terjed.)

⁶⁸ Csak néhány adatot közlünk, állításunk igazolásául:

Bemnek a nagyszebeni ütközetről szóló tudósítása 4600 oroszról és 2000 osztrákról szól. (*Honvéd*: 1849. évf. 71. sz. Kolozsvár, 1849 március 21.)

Gelich (i. m. III. 62. l.) szerint, Skariatín különítménye 4000 főből állott.

Pataky (i. m. 50. l.) úgy tudja, hogy Nagyszebenben és Brassóban mindössze 15.000 orosz volt.

Gracza (Az 1848/49. magyar szabadságharc története: V. 1584. l.), Skariatinnak 4000 emberéről és 17 ágyújáról szól.

Rónai-Horváth (Magyar Hadikronika: II. 521. l.) 5000, másik művében (Az újabkori hadviselés története: 451. l.) 15.000 orosz szerepelt Nagyszebenél.

Fajna szerint (Had-történelem: 153. l.), Skariatinnak 10.000 embere és 60 (!) ágyúja volt.

A legkisebb, de szintén nem helyes számot *Heydte* közli, aki a nagyszebeni orosz különítményt mindössze 1960 gyalogosra, 120 kozákra és 6 ágyúra teszi. (I. m. 250. l.) Ilyen kicsiny csak februárius első napjaiban volt. (*Deutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. III. 267. l.)

Már másutt is említettük, hogy a Brassóba és Nagyszébenbe bevonult orosz csapatok eleinte nagyon gyöngék voltak s csak későbbben szaporodtak valamennyire, úgy hogy februárius utolsó napjaitól kezdve, a két városban mindössze 10.000 orosz tanyázott.⁶⁹

A nagyszébeni különítmény élén Skariatín György ezredes állott, aki — mint tudjuk — később tábornok s az V. hadtest vezérkari főnöke lett és Segesvárnál esett el, 1849 július 31-én.

Csapatainak összetétele, mint az az 1849 április 1-én közzétett hivatalos tudósításból látható, ez volt:

Modlini gyalogezredből	3	század
Lublíni vadászezredből	6	„
Zamosci vadászezredből	4	„
Kozák	2½	„
7. sz. könnyű ütegből	—	4 ágyú
8. sz. könnyű ütegből	—	4 „

Mindössze tehát 13 gyalog-, 2½ kozákszázad és 8 ágyú, vagyis körülbelül 5100 fő.⁷⁰

Ehhez járultak még a cs. kir. 51. gyalogezred tartalékszázadai, továbbá az erdélyi gyalogezredek ujoncai (köztük a 51. gyalogezred két s a 16. [1. oláh] határőrgyalogezred egy százada), végül a 62. gyalogezred Medgyesről visszavonult három százada és Alberti százados 1½ könnyű lovasszázada. Mindössze közel 3000, az oroszokkal együtt valami 6000 fő, beleszámítva a város védelmére összevont, jól felszerelt szász nemzetőrség két zászlóalját is.⁷¹

Azt, hogy az osztrák csapatoknak mekkora része volt fegyverfogható, megbízható adatok hiányában nem mondhatjuk meg. Pfersman altábornagynak az *ütközet alatt* kelt jelentése így szól: „Die gestern hier eingetroffene Escadron des Rittmeisters Alberti zu welcher noch 50 bis 40 Mann Székler Hussaren eingereiht worden sind, dann ein aus allen hier befindlichen Truppenabtheilungen zusammengesetztes Baon unter dem Commando des Majors Nipp, sind im

⁶⁹ Az 1849 febr. 26-i minisztertanács jegyzőkönyve. (*Staats-Archiv Wien*: Kab. Z. 772. Min. Z. 584/49.)

Fontblanque belgrádi angol főconsul jelentése: 1849 febr. 26. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary*, 1847—1849: 165. l.)
Anul 1848 in Principatele Române: VI. 152. l.

⁷⁰ *Correspondence relative to the affairs of Hungary*, 1847—1849. 174. l.

⁷¹ *Rástle* százados leírása (l. h.)

Névtelen tudósító Reichetzer alezredesnek. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 72.)

Semmiképpen sem fogadhatjuk el a cs. és kir. 62. gyalogezred történetének azt az állítását, hogy Nagyszében orosz és osztrák helyőrsége együttvéve is csak 3060 főre rugott volna. (258. l.)

Retranchement aufgestellt, und bleiben unter Befehl des Hr. GM. Baron Jovich die Reserve für die russischen Truppen. und sind dem Obersten Skariatin zur Disposition gestellt.⁷² Ez volt tehát a cs. kir. csapatok valóban fegyverfogható részede állományát ennek se tudjuk. Heydte nem egészen megbízható állítása szerint, csupán az 51. gyalogezred 700 embere vett volna aktív részt a nagyszebeni harcban.⁷³

* *

*

A március 11-i ütközet színhelye három, egymástól különböző részre oszlik. Az első a Nagycsűr melletti Öreghegy (Alter Berg) és közvetlen környéke; a másik az Öreghegy és Nagyszeben közé eső kis síkság; végül a harmadik maga a város.

Nagycsűr a Krumbach völgyében épült.⁷⁴ Déli oldalán több mint 100 méterrel emelkedik a falu fölé az Öreghegy, amelynek Nagyszeben felé forduló lejtőjét szőlők borították. Többi része kopár volt. A déli lábánál elterülő, kisebb fűzesekkel tarkázott s nagyobbára legelőül szolgáló síkságot több vízáren kívül, minden irányban lecsapoló árkok szelték át, amelyek különösen a lovasság és a tüzérség gyors mozgását gátolták.⁷⁵ A város erődítményeiről már előbb szoltunk.

V.

Március 10-én délután hozták a Medgyesről visszavonult osztrák csapatok a riasztó hírt Bem közeledéséről.

Erre Skariatin, még aznap délután 5 órakor, egy-egy zászlóalj és két-két ágyút Szelindekre és Vizaknára indított, nem lévén bizonyos a támadás irányában. Egyszermind magához rendelte Nagytalmácsra beszállásolt csapatait, amelyek az éj folyamán meg is érkeztek.⁷⁶

A Szelindekre küldött orosz zászlóalj 11-én harc nélkül tért ki a magyarok elől s a vizaknai zászlóaljjal együtt Nagyszeben felé húzódott vissza. Skariatin most már maga is kivonult többi csapataival az Öreghegy alá, de — talán mert

⁷² III. függelék.

⁷³ I. m. 297. l.

⁷⁴ Részletes katonai térkép: Zone 22. Col XXX.

⁷⁵ Czetz: i. m. 154. l.

Heydte: i. m. 222. l.

⁷⁶ Pfersmann altábornagy jelentése: Nagyszeben, 1849 márc. 11. d. u. 5 óra. (III. függelék.)

Nem felel meg tehát a valóságnak, hogy a lublini vadászrezd két százada, 1½ század kozákkal együtt, Nagytalmácsra maradt volna az ütközet alatt. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary*, 1847—1849. 174. l.)

megkésett — a hegy tövében állapodott meg velük, ahelyett, hogy a tetőt is megszállotta volna. Csupán egy csatárlánc hatolt fel a lejtőre, a szőlők közé: a gyalogság zöme azonban jobb szárnyával a hegy tövére támaszkodva, a Nagycsűrre menő országút keleti oldalán helyezkedett el.⁷⁷ A tűzéréség az országút közelében vonult fel;⁷⁸ íőle balra — a Krumbach mellett — a kozákok állottak.

A második harcrendet a Pfersmann jelentésében már említett kombinált osztrák zászlóalj alkotta, amellyel azonban nem Nipp őrnagy, hanem Gróf Heusenstamm százados vonult ki.⁷⁹

A többi osztrák csapat — a szász nemzetőrséggel együtt — a városban maradt, amelynek védelmére, Pfersmann állítása szerint, minden intézkedés megtörtént.⁸⁰ A nemzetőrséget a város főterén egyesítették s a várágyúkat kezelő legénységgel látták el. A raktárakban őrzött lövészeret, minden eshetőségre számítva, a lövészeres kordékra rakták, a hadipénztárt pedig a Vöröstoronyi-szorosba indították.⁸¹

Pfersmann, az ütközet alatt írott jelentésében mindamellet nem tagadja, hogy Nagyszeben helyzete bizony válságos és hogy a város nem sokáig fog Bem egyesült hadának ellenállhatni. Sürgős segítséget kér tehát.⁸²

Délutáni 4 óra volt, amidőn Bem gyalogsága Nagycsűrből az Öreghegy tetejére jutva, megpillantotta a csatarendbe állított ellenséget.⁸³

A tűzéréség is csakhamar felvonult s az országút irányá-

⁷⁷ Czetz: i. m. 240. és k. l.

Heydte: i. m. 299. l.

Maendl: Geschichte des k. u. k. Inf. Regiments No. 51. II. 577. l.

⁷⁸ Itt meg kell említenünk, hogy Pfersmann a magyaroktól Vízaknánál zsákmányolt lovasüteget (6 ágyút) Skariatin rendelkezésére bocsátotta. Lovakat is kerített hozzá, de ezeket az utolsó pillanatban más célra használták fel. (Rästle szds. leírása: i. h. és Heydte: i. h.)

⁷⁹ Heydte: i. h.

Maendl: i. h.

⁸⁰ III. függelék.

⁸¹ U. o.

⁸² U. o.

⁸³ Bem jelentése: i. h.

Czetz: i. h.

A Nagyszebenben tartózkodott *Effingham Grant* angol követségi titkár jelentése szerint, délután 4 órakor hallatszott az első ágyúszó. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849. 169. l.*)

Merőben téves Pfersmann második jelentésének az állítása, hogy Bem már 10-én délután megtámadta Nagycsűrnél az ott állott gyöngye orosz és osztrák csapatokat s másnap reggel megújította a harcot. (Pfersmann a hadügyminiszternek: Vöröstoronyi veszteglőház, 1849 márc. 12. — *Kriegs-Archiv Wien: Feldacten des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen. 1849. Fasc. III. Nr. 15.* — Lásd: IV. függelék.)

Jó iskolapéldája ez annak, hogy néha az egykorú hivatalos jelentéseket is milyen óvatosan kell kezelnünk.

A nagyszebeni ütközet színhelye.

(1 : 75,000)

ban lőtte az orosz üteget. Az utóbbtól balra állott kozákok megkísérelték ugyan, hogy megkerülék és megrohanják Bem tűzéréségét, de támadásuk már a kezdet kezdetén meghiusult. Az orosz gyalogság ellenben nyugodtan állotta a tüzet s egyelőre a szőlők között levő csatárlánca se hátrált meg.

Bem egyre több-több gyalogságot sűrített össze az ellen-

ség bal szárnya ellen s a „Pfaffenbrunn“ nevű magaslat (+ 517) lejtőjén előnyomulva szándékozott azt átkarolni.⁸⁴ Skariatín azonban észrevette, hogy mi készül s még mielőtt az átkarolás megtörténhetett volna, délután 5 órakor egy második — most már ki nem jelölhető — állásba húzódott vissza, az Öreghegy és Nagyszében közé.⁸⁵

Bem hada nyomban alászállott az Öreghegyről, mire újra megkezdődött az ágyúharc. De az oroszok, akiknek mindkét szárnyuk — mint mondani szokás — a levegőben lógott, nem sokáig maradhattak ebben az új állásban s már 6 órakor az elsáncolt külvárosba vonultak.⁸⁶

A kombinált osztrák zászlóalj, az első harcrend mögött végrehajtott néhány céltalan mozdulaton kívül, eddigelé mit se csinált. Most azonban az 51. gyalogezred 20. százada megszállotta a külváros keletre nyíló eltorlaszolt kapuját, a 19. század pedig, valamivel hátrább, tartaléku állott.⁸⁷

Körülbelül ugyanakkor, Kiss Sándor alezredes a Coburg-és Vilmos-huszárokkal megrohanta s hátrálásra is kényszerítette a visszavonulást fedező orosz üteget.⁸⁸

De a külváros védőműveinél újabb harcra került a dolog. Egy órai küzdelem után — esti 7 órakor — a magyar csapatok megszállták ugyan a szélső házakat, de támadásuk itt egyelőre el is fulladt. A honvédek kimerültek s a beállott vak sötétség minden tájékozódást meggátolt: Bethlen Gergely anynyira várt különítménye pedig, amely — mint már hallottuk — csak 11-én reggel ért Kiskapusra, még nem volt sehol. Hosszabb szünet állott be, amely Nagyszében védőibe és lakóiba újabb reményt öntött. Bemét azonban már-már arra indította, hogy másnap reggelre halassza a végső támadást, a város megrohanását.⁸⁹

Ekkor — az utolsó pillanatban — megjött Bethlen különítménye, amelyet Bem tüstént a magyar sereg balszárnyára irányított, azután pedig a külváros megrohanására útasított. Ámde itt csaknem végzetes kavarodás támadt. Ugyanis, a koromsötétségben ellenséget és jóbarátot nem lehetett egymástól megkülönböztetni s így történt, hogy a balszárny hátrábbmaradt csapatai vaktában belepuskáltak Bethlen előretört s ellenségnek hitt zászlóaljaiba. Szerencsére Kiss Sándor

⁸⁴ Czetz: i. m. 241. l.

Heydte: i. m. 297. l.

⁸⁵ Pfersmann 1. jelentése (III. függelék.)

Maendl szerint az állásváltoztatás 5 óra 50 perckor történt. (I. h.)

⁸⁶ Czetz: i. m. 242. l.

Heydte: i. h.

Maendl: i. h.

⁸⁷ Maendl: i. h.

⁸⁸ Czetz: i. h.

⁸⁹ U. o. 245. l.

huszáralezredes, aki felismerte az ebből származható veszedelmet, megszüntetvén az oktalan lövöldözést, valahogyan rendet és nyugalmat teremtett.

Időközben a külváros néhány háza is kigyúlladt a magyarok gránátjaitól. Így már jobban lehetett látni. Csak az volt a bökkenő, hogy a tűzfény a város védőinek is kedvezett, megvilágítván a támadókat.⁹⁰ De ez már nem állíthatta meg az újabb lendületre kapott rohamcsapatokat, amelyeknek élén a 11. honvédszászlóalj haladt. Hozzá csatlakozott a „Máriássy”-zászlóalj, egy (száma szerint ismeretlen) székelyzászlóalj, továbbá a debreceni vadászok egy része is.⁹¹

Kétízben is elakadt a támadás a védők puskatüzében, míg végre harmadszorra sikerült.⁹² Skariatint letett a további védelemről s a külvárost kiürítve, a felsővárosba hátrált. Ott a nagy kaszárnánál, a Vöröstorony felé vivő utca külső végén gyűjtötte össze csapatait, amelyekhez az osztrákok is csatlakoztak.

A szász nemzetőrség szétszlott s így *a városfalak védelmére nem is került a sor*. A magyarok, minden ellenállás nélkül, két kapun is betörhettek a belsővárosba, mire Skariatint Schellenbergre, majd rövid pihenő után Nagytalmácsra húzódott vissza. Nagyszében éjjeli 9 és 10 óra között már Bem kezében volt.⁹³

Hogyan csoportosította támadó csapatait Bem, az ütközet kezdetétől fogva eddig a sorsdöntő utolsó lökésig? Olyan kérdés, amelyre — bármennyire kívánatos volna is — még csak megközelítő választ se adhatunk. Az egyes zászlóaljak, lovas-századok és útegek álláspontja a harc mind a három fázisában merőben ismeretlen. Ez csak valami részletes és szabatos magyar harcijelentésből tűnhetné ki. Ilyen azonban nincs. Bemnek az ütközetről szóló tudósítása⁹⁴ is olyan rövid, hogy abból az egyes részletekre nem tudunk következtetni. A szemtanu Czetz sokkal hosszabb, de csak emlékezetből összeállított, leírása is felületes.

⁹⁰ Czetz: i. m. 259. l.

Szigethy: i. m. 79. és k. l.

Heydte: i. m. 298. l.

Maendl: i. m. II. 578. l.

Geschichte des k. u. k. Inf. Regts. Nr. 62: 258. l.

⁹¹ Szigethy: i. h.

⁹² Heydte: i. h.

Maendl: i. h.

⁹³ Pfersmann 2. jelentése szerint 9 órakor (IV. függelék). Ugyanezt az időt állapítja meg Kallyány tábornok is. (*Kriegs-Archiv Wien: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 40.*)

Czetz 9 óra 50 perctet (i. m. 245. l.), Szigethy (i. h.) és Heydte (i. h.) 10 órát mond.

⁹⁴ I. h.

Feltevésekre, kombinációkba ezúttal se bocsátkozhatunk, mert nagyon könnyen ingoványos talajra tévedhetnénk. Gondosan leszűrt történelmi igazságok alapján — kellő óvatossággal — meg lehet ugyan egy-két feltevést is kockáztatni, de merőben hibás volna ennek az eljárásnak a fordítottja, ha tudniillik feltevésekből akarnánk történelmi igazságot kovácsolni.

Itt még a két fél veszteségét se tudjuk pontosan. Teljesen hihetetlen Bem tudósítása,⁹⁵ amelyből az tűnik ki, hogy a magyar sereg a több mint 5 órán át tartott harcban, mindössze 5 halottat és 35 sebesültet veszített volna. Más források 40 halottra és 98 sebesültra teszik a magyar veszteséget, ami bizonyára közelebb jár a valósághoz. Az oroszoknak — saját bevallásuk szerint — 99 halottjuk és 104 sebesültjük volt.⁹⁶ Colquhoun bukaresti angol főkonzul 97 orosz halotról, 150 sebesültről és 154 eltűntről tud.⁹⁷ Az osztrákok (alighanem csekély) vesztesége ismeretlen.

A zsákmány, amelyet a magyarok ejtettek, nagyon is számottevő volt. Különböző kútfők szerint 17—24 ágyú és nagyon sok puska jutott a kezükbe, úgy hogy Bem a magával hozott fegyvertelen zászlóaljakat is teljesen el tudta puszkával látni. Ezenkívül nagymennyiségű lővőszert, ruhát és felszerelést találtak, amelyet a sietve visszavonuló védőereg már nem vihetett magával.

A siker fényes volt, de még korántse végleges. Teljessége attól függött, hogy a Segesvárról közeledő osztrák hadtest mikor és mennyire érezte a hatását. Nem szorul ugyanis bővebb bizonyítgatásra, hogy Bemnek föltétlenül gondolnia kellett Puchner beavatkozására, sőt — hadműveleti tervének megszületésekor — háromféle eshetőségre is számíthatott. Az első az volt, hogy Puchner még Nagyszeben megtámadása előtt; a második, hogy harc közben; a harmadik, hogy a város elfoglalása után érkezik meg.

Az első volt a legvalószínűtlenebb, de egyúttal a legveszélytelenebb is, mert ha Bem az osztrákok idejekorán történt érkezését megtudja: megállhat, vagy visszavonulhat Szélindek felé, anélkül, hogy harcot kockáztatna. A második eshetőség se volt nagyon valószínű, ellenben — ha bekövetkezik — jóval veszedelmesebb, mert nyilvánvaló, hogy Puchnernek az ütközetbe való avatkozása könnyűszerrel meghívhatta Bem tervét, sőt katasztrófaszerű helyzetbe is juttathatta volna a magyar sereg ott harcoló részét. Végül a har-

⁹⁵ *I. h.*

⁹⁶ *Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849.* (174. l.)

⁹⁷ *U. o.* 169. l.

madik és valóra vált esetben attól függött minden, hogy milyen állapotban van a megvert nagyszebeni védőhad s a hosszú útról jövő osztrák hadtest és így képesek-e arra, hogy egyesült erővel visszafoglalják az annyira féltett várost?

Bem hadműveleti terve azon a feltevésen alapult, hogy Puchner — akár azért, mert elkésik, akár csapatainak elsíngázott állapota miatt — nem vághat kellő időben közbe. Azt nem hitte, hogy ellenfele őt megelőzze, sőt beavatkozását 12-én se várta, ami abból tűnik ki, hogy látva a támadás elfulladását, már arról gondolkozott, hogy Nagyszeben bevételét másnapra halasztja.

Említettük, hogy Maroičič tervének az volt az Achilles-sarka, hogy *csak* a legkedvezőbb esettel számolt, nem pedig azokkal a medgyes-segesvári menetből már jól ismert akadályokkal is, amelyeket a cudar időjárás és a teljesen elromlott utak gördítettek az osztrák hadtest gyorsabb haladása elé.

Bem elhatározása bizonyára merész volt, de nála ez a kockázat sokkal inkább megokolt. Azt látta ugyanis, hogy az osztrákok a Medgyesnél beállott *szerecsés* fordulatot se tudták kizsákmányolni; arra számított tehát, hogy a segesvári csalódás után se fogják egyhamar ezt a *kedvezőtlen* változást jóvátehetni. A következőzés neki adott igazat. Itt is valóra vált, hogy ha valami kellemetlen meglepetést szerezhetünk az ellenségnek, azzal máris biztosítjuk a siker egy részét. Puchnert — és nyilván vezérkari főnökét is — nagyon meglepte az a hír, hogy Bem csakugyan Nagyszeben felé tart s a veszedelem annál nagyobb volt, mert mire megbizonyosodtak róla, a magyar sereg olyan messze járt, hogy már alig lehetett megelőzni.

Az elfogulatlan történetírás — még a külföldi is — készséggel elismeri és kellően méltányolja Bem meglepő stratégiai mesterfogását.⁹⁸

Különösen hangsúlyoznunk kell, hogy Bem segesvárnagyszebeni előnyomulásának, a *taktikai siker elmaradása esetén is* lett volna egy fontos stratégiai eredménye; az tudniillik, hogy Puchnert visszafordította Nagyszeben felé.

Hallottuk már, hogy Bem erejének legfőbb forrása a Székelyföld volt s mint az események tanúsítják, a háború legvégéig arra törekedett, hogy az ellenséget távortartsa ettől a területtől.

Puchner viszont a Királyföldre. Fogaras vidékére és a

⁹⁸ „Mit wahrer Fuchslust hatte derselbe (Bem) die Fahrlässigkeit der Oesterreicher benutzt und sich gegen das schlecht vertheidigte Hermannstadt gewendet.“ (Schiller: i. m. 152. l.)

„Toutes ces manœuvres de Bem annoncent évidemment de la résolution et de l'intelligence.“ (Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Românilor. XVIII. 126. l.)

Barcaságra támaszkodott. A Királyföldet féltette legjobban. Így hát az a körülmény, hogy a Segesvárról elsiklott Bem Nagyszeben felé vonult el, arra kényszerítette Puchner, hogy sarkonfordulva, immár közvetlen veszélyben forgó hadműveleti alapjának védelmére siessen.

Mint hogy pedig Bem a Borgói-szorosból már előbb kiszorította az osztrákokat, Puchner visszafordulása után egyirányból se fenyegette többé az ellenség a Székelyföldet. Az osztrák hadtestnek ugyanis csaknem 200 kilométernyi útat kellett megjárnia, Medgyesről — Segesvárra s onnan Nagyszeben közelébe — hiába; kétszerannyit mint Bemnek, aki pihent csapatokkal indult Segesvárról. Puchner hadteste tehát sokkal fáradtabb volt, semhogy egy március 11-én kivívott döntő diadal esetén is, *tüstént* valami nagyobbszabású támadó hadműveletbe foghatott volna.

Annyival is kevésbé, mert Bem hadserege folyton szaporodott, az ő hadteste azonban egyre apadt. Bem nem vitte magával Nagyszeben alá az egész erdélyi hadsereget s így annak, legrosszabb esetben is, csak egy része vallhatott véres kudarcot, úgy amint az Vizaknánál, majd később¹⁰² Segesvárnál is történt. Bármilyen végzetes lett volna tehát egy nagyszebeni megsemmisítő vereség az erdélyi hadsereg *egy részére*, a hadjárat sorsát nem ez, hanem csak egy nyomban utána következő s az erdélyi hadsereg többi része ellen irányított *siker*s támadás dönthette volna el. Ilyesmire azonban Puchner, mindegyre gyöngülő hadtestével nem vállalkozhatott. Csak akkor volt eléggé erős, amikor Nagyszeben vagy Brassó közvetlen közelében állott, ahol az onnan kimozdulni nem akaró oroszok támogatására számíthatott.

Itt meg kell említenünk, hogy a hadjáratban résztvevő osztrák tisztek nemcsak Puchner megkésésének, hanem a Nagyszeben védelme körül elkövetett súlyos mulasztásoknak is tulajdonítják Bem gyors sikerét. Szerintük a város a felmentő hadtest megérkezéseig bizonyosan védhető lett volna. A szemtanú Rästle százados leírásából kétségkívül az tűnik ki, hogy nem történt meg minden Nagyszeben megtartására.¹⁰³

Az a körülmény ugyanis, hogy Bem támadása esti 7 óra tájban elakadt, a városban azt a túlzott reménységet szította fel, hogy a veszedelem immár elmúlt s hogy Bem most is éppen úgy kénytelen visszavonulni, mint ahogyan meg kellett januárius 21.-én is hátrálnia. A falakkal körülvevett belsőváros védelmére zánt s a főtéren felállított száz nemzetőrséget, az állítólag már kivívott siker hírére, hazabocsátották, anélkül,

¹⁰² Július 51.

¹⁰³ *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen, 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 78.

hogy a kapuk bezárásáról és őrzéséről valahogyan gondoskodtak volna.

Ez csakugyan nagy hiba volt; de miért nem védték az orosz és osztrák rendes csapatok a várost tovább, miért kellett azt *csak* a nemzetőrségre bízniok? Akkor, amidőn a támadó magyarok újabb erősítés hiányában megrekedtek, éppen elegendő idő lett volna a város falainak megszállására. Valóban, alig hihető, hogy Bem aránylag olyan könnyen ejtse hatalmába Nagyszebent, ha a védők Bethlen Gergely támadásakor abba nem hagyják a harcot. Minden egyes óra, amellyel megnyújtották az ellenállást, közelebb hozta a felmentő hadtestet. Így tehát nem volt reménytelen az a küzdelem, amelyet olyan hamar félbeszakítottak.¹⁰⁴

Az okok és okozatok ma már ismert összefüggését vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy Skariatin volt az, aki nem akarta a harcot a végletekig folytatni. Egyrészt azért, mert attól félt, hogy a magyarok — Nagyszebent megkerülve — elzárják a háta mögött a Vöröstorony felé vivő utat; másrészt pedig azért se akart körmészakadtáig verekedni, mert haragudott Puchnerre, aki — véleménye szerint — csúfosan cserbenhagyta.¹⁰⁵

Érthető, hogy a sokkal erősebb és jobb orosz különítmény meghátrálása, magával rántotta a javarészt ujonc és így nagyon csekély harciértékű osztrák csapatokat is. Nagyszeben sorsa tehát Skariatin magatartásán dült el ennyire gyorsan.¹⁰⁶

Pfersmann második jelentéséből az is kitűnik,¹⁰⁷ hogy a visszavonulás nem történt olyan simán, mint ahogyan azt Heydte leírása nyomán gondolni lehetne.¹⁰⁸

A sötétség, amelyet csak az itt is, ott is robbanó gránátok villanása és az égő házakból felcsapó lángok oszlattak el valamennyire, itt se bizonyult valami bátorító eszköznek.

Az oroszok hátrálása, a város szűk utcáiban, csakhamar veszedelmes tolongássá fajult. Skariatin csapatai nem akartak utolsókul maradni; ezt a nem kívánatos szerepet osztrák frigyestársaiknak szánták, akiket tehát — akár erőszakkal is — megelőzni iparkodtak. Csak a város túlsó szélén állott újból helyre a rend, de arról, hogy ott akár az oroszok, akár az osztrákok megvessék a lábukat, nem lehetett többé szó.

*

¹⁰⁴ Pfersmann ellen, Nagyszeben elvesztése miatt, vizsgálat indult; de bizonyítékok hiányában meg is szűnt.

¹⁰⁵ *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 44.

¹⁰⁶ *Schiller* (i. h.) meg is vádolja Skariatint, hogy feltűnően lanyhán védte Nagyszebent. Az osztrák katonairók nem merik ezt ilyen nyíltan megmondani, sőt itt-ott még dicsérik is az oroszokat.

¹⁰⁷ IV. függelék.

¹⁰⁸ *I. m.* 300. l.

Március 12-én reggel arra útasította Skariatín Doraszile cs. kir. alezredest, hogy a 31. és 31. gyalogezred 2—2 századával, a 62. gyalogezred 3 századával s az 1. oláh határőr-gyalogezred egy századával. Kistalmácsot szállja meg.

A magyar csapatok, ugyanaznap délután már Nagyszeben és Schellenberg között táboroztak. Károlyi alezredes Veszteényt szállotta meg, hogy az oroszok netalán megkísérelt visszacsapását meggátolja. Gróf Bethlen Gergely alezredes pedig, ugyancsak egy különítménnyel, a Hortobágy völgyén Ujegyháza felé vonult. Czetz szerint azért, hogy a közeledő osztrák hadtestet felkeresse;¹⁰⁹ Kalljáný leírása szerint azonban egyes magyar hadifoglyok azt vallották, hogy Bethlennek a Székelyföldre kell visszatérnie.

Időközben megjött Bánffy alezredes különítménye, továbbá Herkalovics őrnagy is, a 32. és 30. honvédszászlóaljjal s a 15 (Mátyás-) huszárezred Kolozsvárott alakult osztályával.

Bemnek azonban mindaddig, amíg a vele jött ujonczászlóaljakat fel nem fegyverezte s a helyzet kellően nem tisztázódott, nem volt támadó szándéka.

Lássuk tehát most, mi történt Puchner hadtestével azóta, hogy Segesvárt elhagyta?

Említettük már, hogy Dánosnál letért a segesvár-medgyesi országútról s Berethalmon és Riomfalván át Ujegyháza felé fordult. Haladása, a javulni nem akaró csúnya időben, feneketlen úton, fölötte fáradságos volt. Az ágyúk és a szekerek nem is tudtak a gyalogsággal lépést tartani, mert minduntalan elakadtak a gondozatlan rossz utak agyagos sarában.

Van der Nüll dandára, a lovassággal együtt, 12-én éjjeli 1 órakor érte el Alzent,¹¹⁰ majd, egyórai pihenő után, továbbment Veresmartig, ahova déltájban érkezett.¹¹¹

A hadtest zöme aznap csak Ujegyházáig jutott el.¹¹²

A Nagyszeben elestéről szóló jelentés Alzenben érte az öreg Puchnert, akit ez a rémhír végleg levert a lábáról. Anélkül is kemény próbára tett idegei felmondották a szolgálatot. A hadtest vezetését Kalljáný tábornoknak adva át, kocsira ült s Feleken át Nagytalmácsra, Skariatínhoz utazott.¹¹³

A csapatokat a hosszú, keserves út teljesen elesigázta, úgy hogy aznap már lehetetlen volt velük továbbmenni: Kalljáný tehát 15-ának reggelére tűzte ki az indulást.

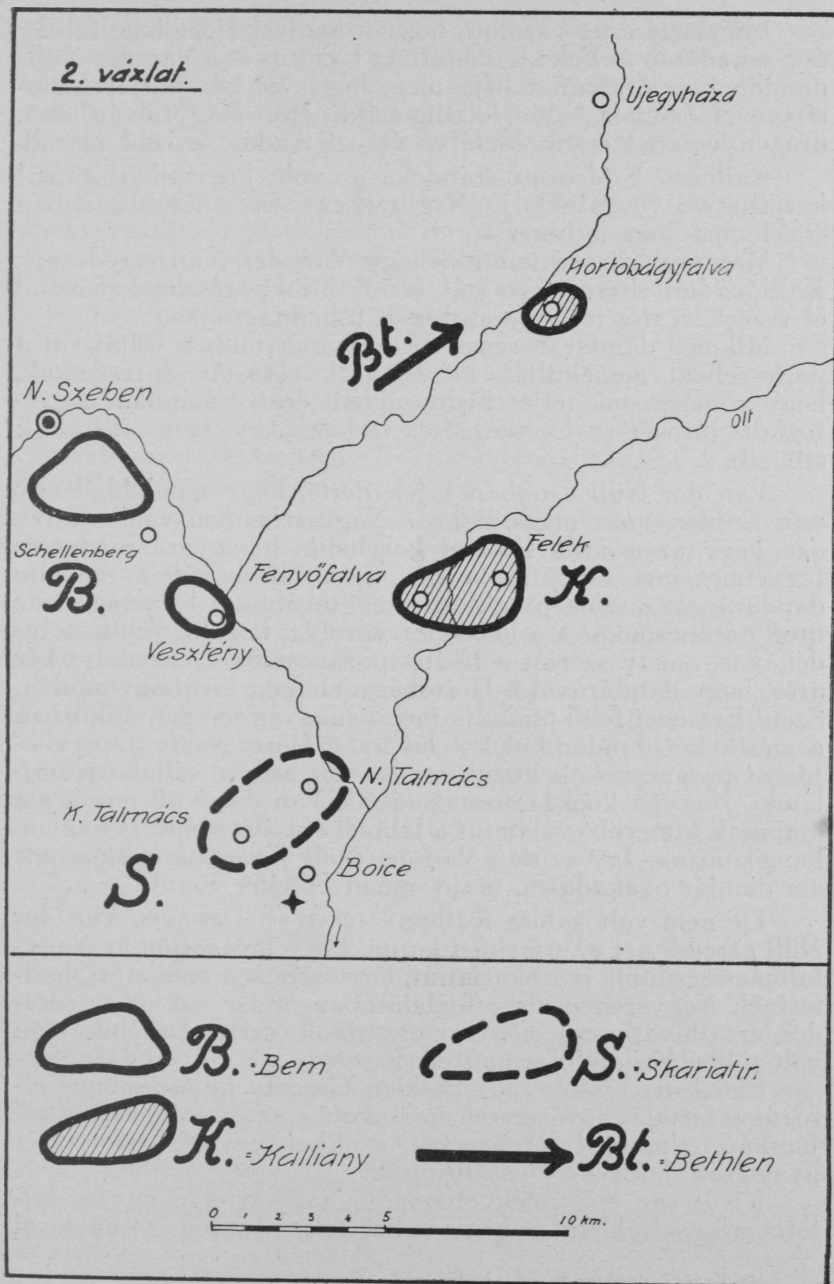
¹⁰⁹ I. m. 248. l.

¹¹⁰ Kalljáný jelentése. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 40.). — Dános-Alzen: körülbelül 47 kilométer. Ezt az utat mintegy 34 óra alatt járta meg Van der Nüll dandára.

¹¹¹ *Kriegs-Archiv Wien*: u. o. Nr. 45.

¹¹² Alzen-Ujegyháza: 4 kilométer.

¹¹³ Alaptalan az a több helyen olvasható vád, hogy Puchner Alzenből egyenesen Oláhországba — Râmnicu-Valceába — futott.

A helyzet 1849 március 14-én.

Intézkedése úgy szólott, hogy a hadtest Hortobágyfalván és Szakadáton át Felekre vonul. Az Úracca- és a Van der Null-dandár Fenyőfalvát szállja meg, hogy az Olt hidját biztosítsa s előőrseit a Cibin folyóig küldi. Hortobágyfalván az 5. dragonyosezred egyik osztálya és egy vadász-század marad.

Kalliáný határozott szándéka az volt, hogy Skariatinnal kezettfogva, visszafoglalja Nagyszebent. Ez a terve azonban csakhamar meg is hiúsult.

Meg kell itt említenünk, hogy Van der Null ezredesnek Kalliánýétól eltérő terve volt. Erről érdekes részleteket mond el vezérkari tisztje, Schmid József főhadnagy.¹¹⁴

Mikor a dandár Veresmartra ért, már többen voltak ott a nagyszebeni menekültek közül, akik olyasmit híreszteltek, hogy a magyarok teljes biztonságban érzik magukat az elfoglalt városban; lerészegedtek, előőrsoket nem állítottak stb. stb.

Van der Null azonban kijelentette, hogy mindebből egy szót se hisz, mert maga Bem is Nagyszebenben van s tudja azt, hogy az osztrák hadtest közeledik, bizonyára rendet és fegyelmet tart csapatai között. Egyúttal magához rendelte dandárának zászlóaljparancsnokait, továbbá a lovasság és az üteg parancsnokát s a helyzetet vázolván, közölte velük szándékát is, amely szerint a hadtestparancsnoktól engedélyt kér arra, hogy dandárával a Hortobágy mentén továbbnyomulva, Szent Erzsébet felől támadja meg a magyar sereget, miközben a másik két dandár Felek felől hatol előre. Ámde az egybehívott parancsnokok közül egy se volt erre a vállalatra hajlandó. Nagyon kockázatosnak látták Van der Null tervét s a csapatok kimerült, valamint a lábbeli elnyútt voltát is nagyon hangoztatták. Így azután Van der Null javaslata is elmaradt s a dandár Szakadára, majd onnan Felekre vonult.

De nem vált valóra Kalliáný terve se. Ugyanis, Van der Null ezredes azt az útasítást kapta, hogy lovagoljon át Nagytalmácsra s bírja reá Skariatint, hogy segítsen az osztrák hadtestnek Nagyszeben visszafoglalásában.¹¹⁵ De az orosz ezredes, arra hivatkozva, hogy az osztrákok cserbenhagyták, nem volt többé hajlandó semmiféle harcra.

Eközben (15-án éjjel) Bethlen Gergely különítménye elfogta a tartalék-lövőszerrel megrakott s az osztrák hadtesttől jócskán elmaradt szekereket azokkal együtt, amelyek a gyalogság bornyúit¹¹⁶ szállították.

Kivált az előbbinek elvesztése nagyon érzékenyen sújtotta az osztrákokat s hogy a baj teljes legyen, 14-én levél

¹¹⁴ *Kriegs-Archiv Wien*: i. h.

¹¹⁵ *Schmid* leírása (l. h.).

¹¹⁶ Honvédnyelven: hátibörönd.

jött Brassóból, Engelhardt orosz tábornoktól, amelyben azt írja, hogy az ottani orosz csapatoknak, a kapott szigorú parancs értelmében azonnal vissza kell Oláhországba vonulniok, mielőtt náluknál nagyobb magyar sereg támadása fenyegeti őket. Ha tehát nem kap minél előbb segítséget, otthagyja Brassót.¹¹⁷

Kalliány tehát úgy döntött, hogy felhagy Nagyszeben visszavívásának gondolatával s amilyen gyorsan csak lehet, Brassóba siet. Ott azután Engelhardttal egyesülten csatát vív a bizonyára utánsiető Bemmell. Így talán megmarad a veszett fejszének legalább a nyele: Brassó.

Ezt az elhatározását újból Van der Null útján közölte Skariatinnal, aki azonban azt felelte, hogy az osztrák hadtest elvonulása esetén csakis úgy maradhat mostani állásában, ha kellő erősítést kap. Van der Null március 14-én éjjeltájban érkezett ezzel az üzenettel Ucára, ahova a hadtest, a Stutterheim-dandár kivételével, aznap ért.

Kalliány kénytelen-kelletlen engedett az orosz ezredes kívánságának s az 51. gyalogezred s az 1. oláh határőr-gyalogezred 4—4 századát¹¹⁸ 2 ágyúval s egy¹¹⁹— mások szerint 2¹²⁰—lovasszázaddal, Skariatinhoz indította. De minthogy a parancsnokul kijelölt Riebel őrnagy megbetegedett, a különítmény vezetését Klokocsan százados vette át.

Skariatinhoz azonban nem juthatott el, mert az Olt Fenyőfalva és Felek közötti hídjánál, 15-én éjjel, harcra került a sor, amelyben a magyarok megszalasztották az osztrák különítményt. Klokocsan halottak, sebesültek és foglyokban 80 embert veszített,¹²¹ de — ami még súlyosabb volt, — az oláh határőr-századok a hídon történt visszavonulás után teljesen felbomlottak és elszéledtek.

VI.

Úgyanakkor, amidőn ez a most említett ütközet lezajlott, a Vöröstoronyi-szoros birtokáért is fellángolt a harc.

Bem, az osztrák hadtest elvonulását megtudva, érkezettnek látta az időt arra, hogy Nagytalmács tájáról, sőt — ha lehet — az országból is kiszorítsa az oroszokat. De Skariatin nem várta meg a támadást, hanem meghallva, hogy az

¹¹⁷ Kalliány leírása: i. h. — V. ö. *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. III. Nr. 13½.

¹¹⁸ Klokocsan leírása: *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. III. Nr. 80. — Szerinte a különítményhez egy fél háromfontos üteget osztottak be.

¹¹⁹ Schmid leírása: u. o. Nr. 44.

¹²⁰ Klokocsan leírása: i. h.

¹²¹ Heydte: i. m. 507. l.

osztrák hadtest Brassó felé vonul s látva, hogy a kért támogatás egyre késik: 15-én délután elindult Nagytalmácsról¹²² s a visszavonulás fedezését Doraszile cs. kir. alezredesre bízta.

Az 51. gyalogezred két százada s a 62. gyalogezred három százada, délután 4 órakor indult el Kistalmácsról, magához véve a Czöd elé tolt csapatrészeket is. Boicára érve azt a parancsot kapta Doraszile, hogy a szoros bejáratát s az ott álló váracskát szállja meg.

A Vöröstoronyi-szorosnak mindenkor megvolt a maga katonai fontossága. A Törösvári-szorostól nyugat felé ez volt az egyetlen út, amelyen ágyúk és egyéb hadiszekerek könnyűszerrel átjuthattak;¹²³ ezért már a régi világban is gondoskodtak elzárásáról. A magyar határtól, vagyis a Riu Vadului alsó folyásától mintegy 2 kilométer távolságban észak felé, egy a Latorpatak (Lotra, Lotriora) és az Olt közé könyöklő hegyfokra, az úgynevezett „Latorvár“ épült, mely azonban már réges-régen romban hever.¹²⁴ Innen 4 kilométernyire észak felé kerek vigyázótorony állott az Olt partján,¹²⁵ melytől egy, az utat elzáró fal húzódott a hegyoldalra. Végül Boica község déli végén ott találjuk a tulajdonképeni „Vöröstorony“ váracskát, amely egészen 1815-ig fenntartott, bár állandó őrséggel meg nem szállott erősség volt.¹²⁶

A vár, az Oláhországba vivő országút nyugati oldalán, a hegy lejtőjén áll s valamikor egyszerű vigyázóhely (kula) volt. Magvát a körülbelül 12 méter magasra falazott, vörösre festett négyszögletű öregtorony tette, amelyhez későbbi idők folyamán többféle toldalékot ragasztottak. A torony déli oldalán, Oláhország felé, hat ágyú felvételére való bástya épült, míg az Oltra néző épületek külső fala egyszersmind főgátul is szolgált. A váracskát mély és belső oldalán falazott nyakárok választotta el a hegyoldaltól. A vár délkeleti sarkától kőfal nyúlt alá az Oltig; ennek kapuján vitt át az út Oláhország felé.¹²⁷ Ez a fal azonban ma már nincs meg. A váracska különben nagyon kicsiny s csupán Oláhország felől jövő támadás esetén védhető valamennyire.

* *
*

¹²² *Maendl*: i. m. II. 386. 387. l.

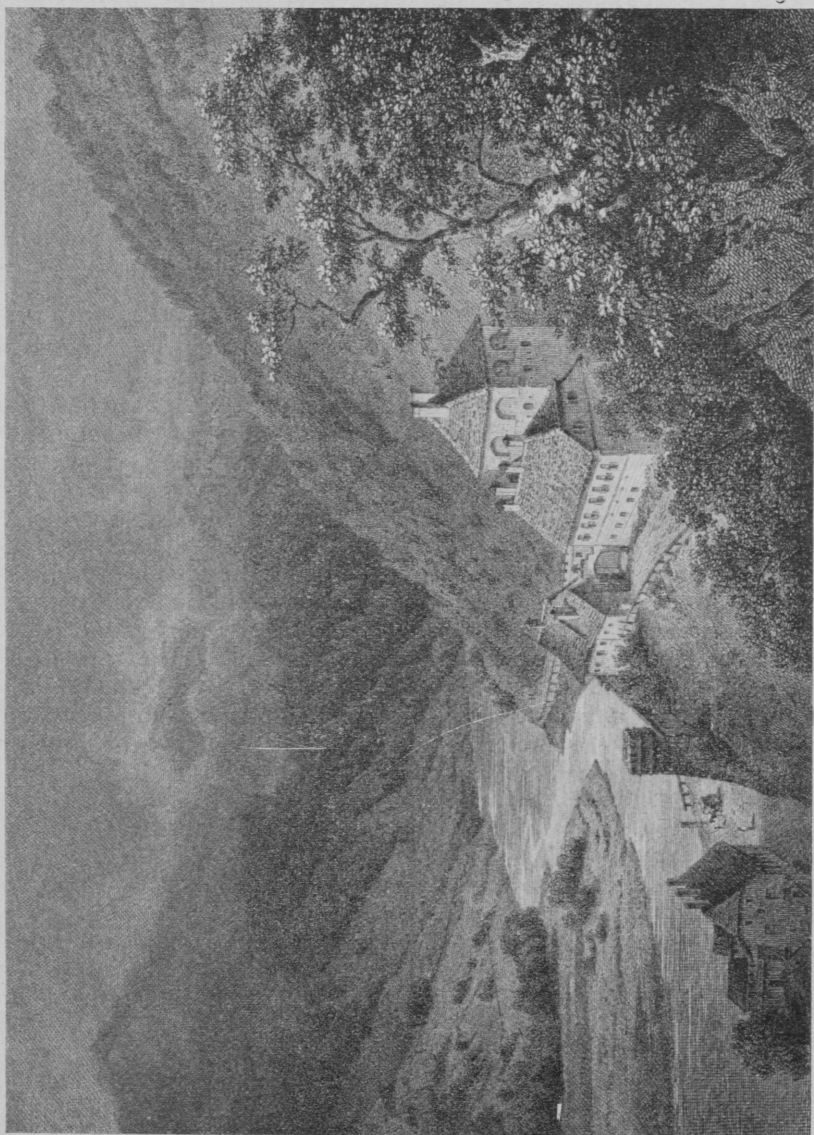
¹²³ A nehezen járható Vulkán-hágón, az akkori ágyúkat és hadimálhát alig lehetett volna átszállítani. A Szurdok-szoros pedig akkor még járhatatlan volt.

¹²⁴ Részletes katonai térkép: Zone 25. Col. XXX.

¹²⁵ A nép „omlott“-, vagy „hasadt“-toronynak hívja. A katonai térképen: „Zerbrochener Turm“.

¹²⁶ *Semek*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. IV. 1. Teil. 575. l.

¹²⁷ *Kövári*: Erdély régiségei. 152. 153. l.

Vöröstorony vára 1860-ban.

Rohbock Lajos acélmetszete.

Már besötétedett, amikor Doraszile alezredes kis különítménye a „Vöröstorony” alá ért.¹²⁸ Minthogy azonban a várcscka sokkal szűkebb volt, semhogy valamennyi osztrák csapatot befogadhatta volna, csupán az 51. gyalogezred két százada maradt benne, Gróf Heusenstamm százados parancsnoksága alatt.

Esti 349 óra tájban jelentették a Boica felől hátráló kőzások, hogy a magyarok közelednek. Heusenstamm erre kivonult a két századdal s Boicát szállotta meg; még pedig úgy, hogy a 20. század két szakaszát — Szem Éde főhadnagy parancsnoksága alatt — a falu északi szélére állította; két szakasz a falu közepén helyezkedett el, végül a 19. század — Bartha László hadnagy vezetése alatt — a falu déli szélén maradt.

Alig helyezkedtek el, máris jelentette Szem főhadnagy, hogy egy erős magyar csapat vonul a szorost nyugatról szegélyező magaslatok felé.

Erre Heusenstamm — nehogy bekerítsék — kiürítette a falut s ismét a várat szállotta meg. A magyarok nyomon követték. Egyszerre csak Radványi főhadnagynak, Doraszile alezredes segédtisztjének, hangját hallották a vár alatt: „Carl Ferdinand heraus!”¹²⁹ Mivel az országútra szolgáló szűk, fedett lépcsőn csak egyenkint lehetett volna lejönniök. Heusenstamm, az őrség nagyobb részével, a Boica felé nyíló kapun rohant ki. Itt azonban a honvédek puskatüzébe jutott; majd szuronyharcra került a sor, miközben a két század fokozatosan hátrált déli irányban, a veszteglőház felé.

Azonban több mint 50 ember a vár udvarán rekedt. Ez a kis csapat eleinte a rácsos kapun át lövöldözött a magyarokra, de azután — aki tehetett — a falon át (?) a hegységbe menekült. Az osztrákok vesztesége halottak, sebesültek és eltűntekben, mindössze 94 főre rugott.

Így mondja el ezt a harcot az 51. gyalogezred története,¹³⁰ továbbá Heydte is.¹³¹

Más — szintén osztrák eredetű — leírások egyéb részletről is tudnak.

A visszavonulásban résztvett Rästle százados szerint,¹³²

¹²⁸ Az 51. gyalogezred története (i. h.), úgyszintén Heydte is (i. m. 508. l.) március 16-ra teszi a vöröstoronyi ütközetet. Azonban Bem március 16-án kelt jelentése (*Csányi-levéltár*: 5416. sz.), továbbá Puchner március 19-i jelentése (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. III. Nr. 6.) kétségtelenné teszi a március 15-i dátumot.

¹²⁹ Károly Ferdinánd főherceg volt az 51. gyalogezred tulajdonosa.

¹³⁰ I. h.

¹³¹ I. m. 509. l.

¹³² *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 78.

mialatt ő Puchnerrel a magyar határ felé tartott. Reichezter őrnagy, hadtestsegédtiszt,¹³³ értesítette Skariatint Puchner távozásáról. Ugyanakkor már megtámadták és megkerüléssel fenyegették a magyarok az oroszok (nagyalmácsi?) állását. Majd a várat rohták meg. Dobokay nevű, volt kincstári tisztviselő vezette őket, aki azelőtt ott szolgált s így a helyi viszonyokat jól ismerte. A váracska nyugati oldalára vezette tehát a támadókat, ahonnan — a nyakárkon át — legkönnyebb volt az udvarba hatolni.¹³⁴

A megrohanás olyan gyorsan és váratlanul történt hogy Reichezter őrnagy, aki egy ottfelejtett messzelátóért ment vissza a várba, csaknem foglyul esett. A magyarok a hegy felől a kertbe, onnan pedig az udvarba törtek s megrohanták a „vörös tornyot”, ahol kemény harc támadt. Mindamellett a várórség egy része, szuronnyal törve magának útát, megmenekült s fedezte a többiek visszavonulását.

A Latorpatak mellett álló veszteglőházhoz érve, Rästle a március 12-e óta ott időző Pfersmann altábornagyhoz sietett s miután a helyzetről tájékoztatta, egy kissé lepihent. Egyszerre csak belépett Pfersmann s azzal a hírrel költötte fel, hogy az oroszok nagy sietséggel hátráznak: jöjjön ő is azonnal.

A szoros akkor már tele volt a menekülők szekereivel s az oroszok mindenféle alkalmatosságával. Rästle nagy ügyelbajjal átvergődött az országút tulsó oldalára, hogy Puchnert felköltse. De csak éjfél tájban érhették el, kocsin, a közeli hártárt, mert a visszavonuló oroszok között igen nagy volt a tolongás. Különösen a kozákok erőszakoskodtak s hogy minél hamarabb előrejuthassanak, embereket taszítottak és szekereket borítottak az itt helyenkint 10—12 méterrel mélyebben folyó Oltba.

Puchner március 19-én kelt jelentése¹³⁵ szintén szól a vöröstoronyi harcról s Dobokay ottani szerepéről; de ő *tévesen* 4 századra teszi a váracska őrségét, holott csak 2 volt. Ugy mondja, hogy a támadás esti 8 órakor kezdődött s hogy a várórség fele foglyul esett. Mint látjuk, itt is eltérés van az egyes leírások között. Az igazság megállapítása végett, hiába állítanánk őket Bem jelentésével szembe. Ebben ugyanis, nincs semmiféle részlet; csupán annyit mond, hogy a harc éjjeli 11 órakor végződött. Még azt se említi, hogy miféle csapatok küzdöttek ebben az ütközetben.¹³⁶

¹³³ „Corps-Adjutant”, akkori honvédnnyelven: „karségéd”.

¹³⁴ Ilyenformán foglalták el az oroszok is a vöröstoronyi várat, 1849 július 20-án. (*Gyalókat*: A nagyszzebeni hadosztály felbomlása. — *Had-tört. Közlemények*: 1916. évf. 171. és k. 1.)

¹³⁵ *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. III. Nr. 6.

¹³⁶ *Csányi-levéltár*: 3416. sz.

Skariatín a veszteglőház¹³⁷ és a határ között megállította és rendbeszedte hátráló csapatait s mivel a magyarok nem követték tovább, megszállotta a határon még innen levő veszteglőházat s a mieink március 16-án megújult, de részleteiben szintén ismeretlen támadását visszaverte.

Erről Bem nem szól, mert ő már 16-án Fogarasra indult, ahova másnap meg is érkezett.¹³⁸ De hallgatnak róla magyar hadtörténetíróink is. Csak Puchner március 19-én kelt jelentése,¹³⁹ továbbá a „Journal de S. Petersbourg“ 1849 április 5-i száma emlékezik meg róla.¹⁴⁰

VII.

A március 16-i harccal még nem volt vége a Vöröstoronyi-szoros birtokáért folyó küzdelemnek, mert az oroszok az ország határán innen állapodtak meg, már pedig Bem teljesen ki akarta őket űzni.

Most azonban nem volt reá ideje, mert Brassó felé kellett követnie az osztrák hadtestet, amelynek egy része március 19-én Feketehalomnál,¹⁴¹ másik része 21-én a Tömösi-szorosban,¹⁴² vívott balsikerű harcot a magyarokkal. Bem tehát csak akkor gondolhatott arra, hogy a vöröstoronyi oroszokkal végleg leszámoljon, amikor a Barcaságban már rendet csinált.

Bem állítása szerint, valami 2000 főnyi ellenség állott, 15 ágyúval, a veszteglőháznál,¹⁴³ amelyet március 28-án támadott meg Iház Dániel őrnagy, a (biharmegyei) 55. honvédszászlóalj parancsnoka.¹⁴⁴

A több házból álló veszteglőintézet előtt a Latorpatak folyt, s ha a hidat eltorlaszolták s az épületeket védelemre

¹³⁷ A Latorpatak jobbspártján.

¹³⁸ *Csányi-levéltár*: 5417. sz.

¹³⁹ „Die k. russischen Truppen haben die Contumaz besetzt und am folgenden Tag einen, von den Insurgenten darauf gemachten Angriff auf das Energischeste abgewiesen.“ (*Kriegs-Archiv Wien*: i. h.)

¹⁴⁰ „Les Hongrois vinrent attaquer la quarantaine le 16. Mars mais ils furent repoussés.“ (*Correspondence relative to the affairs of Hungary*: 175. l.)

¹⁴¹ Kolarević százados és Kalliány tábornok leírása. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. XIII. B. Nr. 54. 40.)

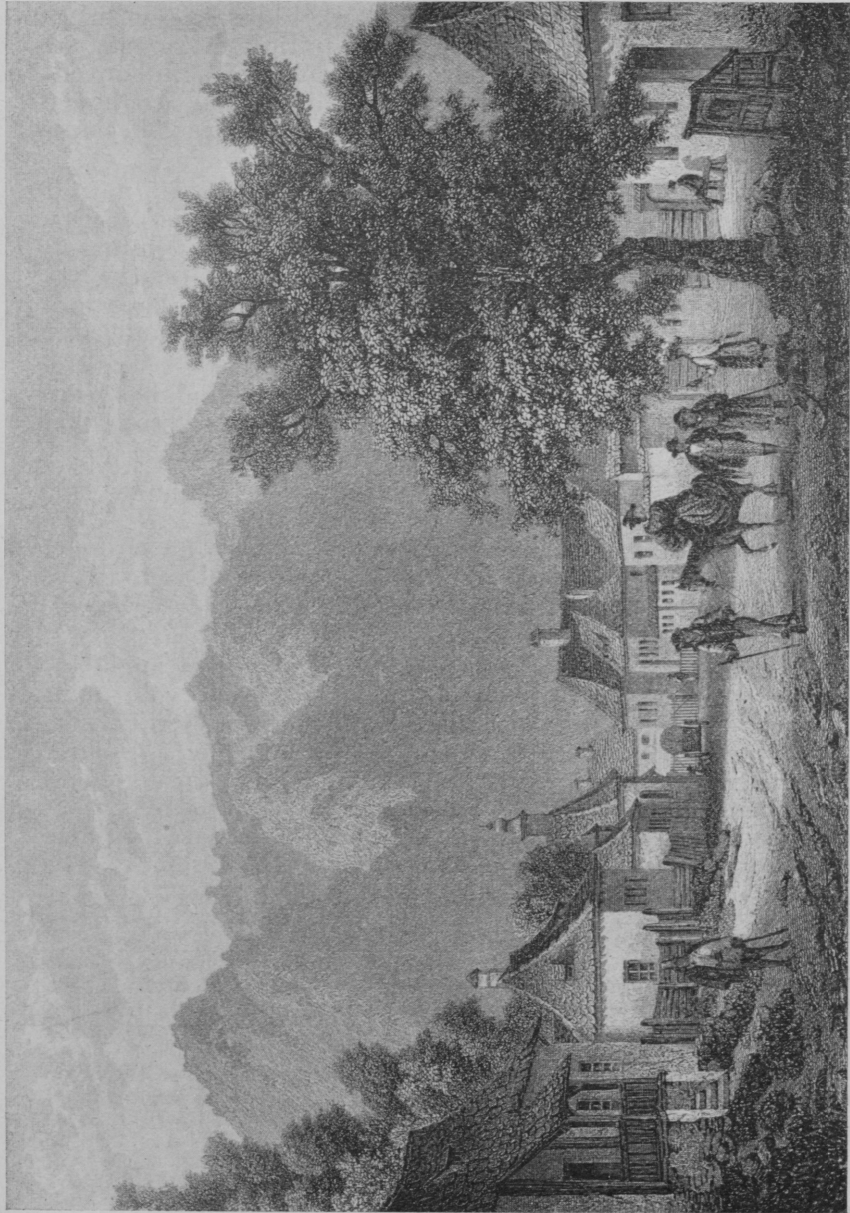
¹⁴² *Gyalóky*: A tömösi ütközet. (*Századok*: 1929. évf. 257. és k. ll.)

¹⁴³ Bem napiparancsa, 1849 márc. 28. (*Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca. Okmánytár, XLV. l.)

¹⁴⁴ *Hegyesi Márton*: A Vöröstoronyi-szoros kitisztítása és a bihariak. (*Szabadság*: 1899. évf. 72. sz.)

Kiss Józsefnek, az 55. honv. zászlóalj segédtisztjének tudósítása. (*Honvéd*: 1849. évf. 82. sz.)

Czetz — tévesen — március 25-re, vagy 26-ra teszi a vöröstoronyi harmadik ütközetet. (*I. m.* 256. l.) — 26-át mond Gelich is. (*I. m.* III. 92. l.)

Vöröstorony-telep 1860-ban.

Rohbock Lajos acélmetszete.

alkalmassá tették az oroszok, nehéz tüzcserég nélkül nem volt könnyű az állást áttörni.¹⁴⁵

Sajnos, ezt az ütközetet se írhatjuk le részletesen, megbízható pontossággal; de itt legalább tudjuk, hogy magyar részről az 55. és a 78.¹⁴⁶ honvédszászlóalj, továbbá az I. honvédvadászezred 5 százada, mindössze tehát 15 század vett benne részt. 2 ágyúval.¹⁴⁷ Ha a századok állománya teljes volt, mintegy 2800 fő.¹⁴⁸

Mivel — mint már mondtuk — a Latorpatak mögött álló ellenséget bajos lett volna szembetámadni: Ihász őrnagy az 55. zászlóalj 3., 4., 5. és 6. századát már 27-én délután elindította, hogy az oroszok állásának balszárnyát — a hegyeken át — megkerülje.¹⁴⁹ Ez a megkerülés 28-ának hajnalára meg is történt. A többi csapattal az országúton nyomult előre Ihász.

De az oroszok keményen megvetették a lábukat s csak 5 óra hosszáig tartott makacs küzdelem után sikerült őket kivenni.

A magyarok még török területen — Cainenin túl — is üldözték a visszavonulókat.

A honvédek vesztesége ebben a hosszú harcban *állítólag* csak 6 halott és 20 sebesült lett volna,¹⁵⁰ ami azonban nyilvánvaló képtelenség, mert ahol szívós az ellenállás, ott bizony sokan esnek el mindkét részről.

Az oroszok vesztesége — mint azt Colquhoun angol főkonzul Palmerstonnak írta,¹⁵¹ — jóval nagyobb volt, mint ahogy azt eleinte el akarták hitetni. Hét tisztjük esett el, köztük Lüders unokaöccse Fok hadnagy is. Egy. az augsburgi „Allgemeine Zeitung” 1849. évi 116. számában, április 26-án megjelent galaci tudósítás szerint, maga Skariatin is megsebesült.¹⁵² De erről más forrás nem szól. Ugyanaz a híradás arról is tud, hogy az orosz legénységből is sokan estek el.

Bem idézett napiparancsából az tűnik ki, hogy magyar

¹⁴⁵ A világháború előtt azon a helyen a Vöröstorony nevű, 127 lélek-ből álló telep volt, mely — mint alközség — Boicához tartozott. Lehet, hogy 1916-ban ez is elpusztult.

¹⁴⁶ Ezt a számot csak későbbben kapta.

¹⁴⁷ Bem napiparancsa: i. h.

¹⁴⁸ Az erdélyi honvédszászadok — legalább papiroson — 200 főből, a vadász-szászadok 150 főből állottak.

¹⁴⁹ Kiss I. tudósítása (I. h.)

Hegyesi M. leírása. (I. h.)

¹⁵⁰ Kiss József tudósítása. (I. h.)

¹⁵¹ Bukarest, 1849 április 6. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary*: 180. l.)

¹⁵² *Anul 1848 in Principatele Române*: VI. 159. l.

¹⁵³ A 78. honvédszászlóalj parancsnoka.

részről Ihász és Kabós őrnagy,¹⁵³ továbbá Dombay és Baróthy László¹⁵⁴ százados, nagyon vitézül viselkedtek a harcban.

*
*
*

Bem sikere nagy riadalmat keltett Oláh- és Moldvaországban mindenfelé.

Bizonyos, hogy az oláhok gyűlölték a földjükön megszállott oroszokat, de nagy többségük még jobban, vagy legalább is ugyanannyira, gyűlölte a magyarokat.¹⁵⁵ Ebből önként következik, hogy egy csöppet se örültek Bem diadalának s ez magyarázza meg egyúttal azt a mindenik tudósításból kiolvasható ijedséget is, amely a két fejedelemségben, mindjárt a nagyszebeni (március 11-i) ütközet után, lábrakapott.

Mindenki azt hitte, hogy Bem most már Oláhországba teszi át a harcteret s így ez a fejedelemség nemsokára véres tusák színhelye lesz. Némelyek szerint Bem március 22-én Curtea d'Argesen, mások szerint Râmnicu-Valceában állott volna, hogy onnan Bukarest felé nyomuljon előre.¹⁵⁶

Voltak olyanok is, akik tudni vélték, hogy Bem levelet írt Lüdersnek, amelyben azt a reményét hangoztatja, hogy egyesült erővel fogják majd a Bukarestbe futott osztrákokat felfalni.(!)¹⁵⁷ Ugyanez a tudósító azt is hallotta, hogy Bem Nagyszeben elfoglalása után mindazokat lenyakasztatta, akiknek az oroszok behívásában valamelyes részük lehetett. Viszont egy március 25-én kelt híradás Bem emberséges eljárásáról emlékezik meg.¹⁵⁸

Puchner — az oláhok rémlátása szerint — vagy Focsaniba, vagy Râmnicu-Sáratba menekült szétvert hadtestével s az Erdélybe tört 10.000 orosz közül csak valami 1200 élte túl a veszedelmet.¹⁵⁹ Csupán a nagyszebeni és vöröstoronyi harcokban 4000 (!) orosz esett foglyul.¹⁶⁰

A Bem betörésétől való szüntelen rettegés a Vöröstoronyi-szoros elfoglalása után még fokozódott. Április 10-én azt a hi-

¹⁵⁴ Később őrnagy és az 55. honvédszászlóalj parancsnoka.

¹⁵⁵ Az oláh forradalom vezetői már 1848 június 30-án szerkesztették azt a memorandumot, amelyben Erdélynek, Dél-Magyarországnak és Bukovinának Oláhországgal való egyesítését javasolják, még pedig a *Porta fennhatósága alatt*. Majd, 1848 november 16-án, Joan Majorescu újabb emlékiratot adott át a frankfurti német birodalmi gyűlésnek, amelyben az oláhok a Dniester, Duna és Tisza közötti régi *Dácia* (?) feltámasztását kívánják, de most már a *Portától független alakban*. (*Anul 1848 in Principatele Române*: I. 645. 646. I. és V. 361—369. I.)

¹⁵⁶ *U. o.* VI. 146. 147. I.

¹⁵⁷ *U. o.*

¹⁵⁸ *U. o.* 159. I.

¹⁵⁹ „Din 10.000 Rusi ce intrase in Transilvania, abia au scapat vreo 1200”. (*U. o.* 152. I.)

¹⁶⁰ *U. o.* 146. I.

telesnek mondott hírt hozta egy orosz futár, hogy Bem Oláhországba rontott, az oroszokat újból megszalasztotta, s Râmnicu-Valceába tette át főhadiszállását.¹⁶¹ Mindebből, természetesen, egy szó sem volt igaz.

Az aggodalom már csak azért is alaptalan volt, mert a hivatalos Törökország, főként pedig az Oláhországban vezénylő délszláv renegát Omer pasa, egyáltalán nem pártolta a magyar szabadságharcot. Fuad effendi török meghatalmazott már március 24-én kijelentette Ségur francia főkonzulnak, hogy Bem kívánságai elöl „okosan és ügyesen“ ki fog térni.¹⁶² Bem ugyanis, mind tőle, mind Omer pasától azt kérte, hogy az Oláhországba húzódott osztrák hadtestet fegyverezzék le.

Lüders, amikor Skariatín március 28-i vereségét megtudta, Omer pasával egyetértve intézkedett, hogy a magyarok netaláni betörésének gátat vessen. Április 2-án a podolski vadászrezdet, egy huszárszázaddal és tüzérséggel együtt, a vöröstoronyi országhatárra indította.¹⁶³ A bukaresti és slatínai török helyőrség Campulungba ment,¹⁶⁴ Bukarest védelmét pedig a galaci török csapatok vették át.¹⁶⁵

Alkalmazásukra azonban nem került a sor. Bem április 16-án — a kormány parancsára — Dél-Magyarországba ment s a külföldre való kirándulás csak július 23-án, a moldvaországi hadműveletek alakjában valósult meg.

Gyalókey Jenő.

I. Függelék.

Puchner altábornagy Pfersmann altábornagynak: Segesvár, 1849 március 10.¹

Präs. Nr 520 p.

Ich hatte die Absicht, dem Feind hier in Schässburg einen empfindlichen Schlag beizubringen und diese Stadt um jeden Preis zu nehmen und zwar von einer Seite, wo es schwer zu vertheidigen ist und der Angriff jedenfalls gelingen muss.

¹⁶¹ „L'estaffette arrivée cette nuit nous a apporté la triste nouvelle que le Général Bem serait entré avec son armée en Valachie, en chassant nos troupes au delà de Rimnik-Valtsché... ou il a fait camper son quartier général.“ (U. o. 171. l.)

¹⁶² Horváth Jenő: Bem tábornok és a bukaresti külképviseletek. (Hadtört. Közl. 1927. évf. 582. l.)

¹⁶³ Anul 1848 in Principatele Române: VI. 159. l.

¹⁶⁴ U. o. 157. l.

¹⁶⁵ U. o. 145. 147. l.

¹ Kriegs-Archiv Wien: Präs. Acten des G. C. Hermannstadt. Fasc. II. Irregist.

Der Feind erwartete den Angriff von der Mediascher Seite — hat sich bei Dános verschantzt und Batterien gebaut, da er sich umgangen sah — wartete er unseren Angriff nicht ab — räumte Schässburg und verliess die Verschanzungen — worauf ich diese Stadt heute Nacht 2 Uhr besetzte.

Der Feind zog von hier zwar in der Richtung gegen Mediasch — doch ist noch nicht gewiss — ob er dort hin — nach M. Vasarhely oder nach Klausenburg sich gewendet hat.

Jedenfalls erwarte ich hier Nachrichten vom FML. Malkovsky oder Obst. Urban, wonach ich die weiteren Operationen einleiten u. Euer Ex. mittheilen werde.

Hiernach wolle gefälligst S. Durchlaucht dem FM. Windisch-Grätz u. dem Kriegsministerium die Meldung erstattet werden.

Es ist um jeden Preis die *möglichst grösste* Quantität Schuhe anzukaufen — keine Zeit damit verlieren und diese Vorräthe aufzubewahren — bis ich damit disponieren werde, was aber in kürzester Zeit geschehen wird.

Puchner m. p.

II. fűggelék.

Puchner altábornagy Pfersmann altábornagynak: Segespár, 1849 március 10. d. u. 5 óra.²

Präs. Nr 522 p.

Ich habe Eu. Hoch. Ex. bereits heute Früh 10 Uhr mit Praes. Nr. 520/p. mitgetheilt — unter welchen Umständen Schässburg heute Nacht von mir besetzt wurde.

Da aus den seither eingelangten Nachrichten hervorgeht — dass ein Theil der feindlichen Streitkräfte sich nach Medias gezogen hat, und es daher vielleicht möglich wäre, dass der Feind es versuchen könnte Hermannstadt zu erschrecken — so theile ich Eu. Ex. hiermit mit, dass ich unter Einem mit meinem ganzen Corps nach Reichersdorf³ aufbreche, um in jenem sehr unwahrscheinlichen Falle, rechtzeitig in Hermannstadt eintreffen zu können.

Hiervon ist ohne sonst eine Verlautbarung davon zu machen — H. Obst. Scariat in zu verständigen.

Die Streitmittel in der Stadt sind durch Beiziehung der Heltauer⁴ und Reissmärkter⁵ National garde zu vermehren; zugleich aber auch die Vorsorge zu treffen, dass es nicht an Lebensmittel und Fourage gebreche, wenn unsere ganze Streitmacht sich wieder auf einige Tage bei Hermanstadt concentriren sollte.

Alle Meldungen wollen mir über Leschkirch⁶ nach Reichers-

² I. h.

³ Riomfalva.

⁴ Nagydisznód.

⁵ Szerdahely.

⁶ Ujgyháza.

dorf — durch einen verlässlichen findigen Unteroffizier zugesendet werden.

Der gänzliche Mangel an Geld, bei einem operirenden Corps hat bereits die grössten Verlegenheiten bereitet, man ist nicht einmal in der Lage ein paar Hundert Mann welche als Besatzung hier bleiben mit der Löhnung zu versehen — so wie dem gesammten Corps die Löhnung schon nicht mehr ausgezahlt werden konnte, welchem ärgerlichen Umstand ehebaldigst abgeholfen werden wolle.

Puchner m. p.

III. függelék.

Pfersmann altábornagy Puchner altábornagynak: Nagyszeben, 1849 március 11. d. u. 5 óra.⁷

Praes. Nr. 376 p.

Die schwache Besatzung aus Mediasch hat gestern früh von einer nach Angabe 2000 Mann starken feindlichen Colonne mit 2 Geschützen, angegriffen, Mediasch geräumt und ist im eiligen Rückzuge Abends hier angelangt.

Rittmeister Graf Alberti mit 1 Escadron EH. Ferd. Max Chevauxl.⁸ welcher am 9. Abends in Mediasch von einem Streif Commando eingetroffen, deckte den Rückzug und rettete durch mehrere Attaquen auf die sehr überlegene heftig verfolgende feindliche Cavallerie „Wilhelm und Coburg Hussaren“⁹ die noch kampfungeübten 2 Rekruten Compagnien von Fursky.¹⁰

Auf die Anzeige dieses Vorfalls hat der kais. russische Herr Oberst Skariatin allsogleich Nachmittag 5 Uhr 1 Bataillon seiner Truppen mit 2 Geschützen nach Stolzenburg¹¹ und 1 Baon mit 2 Geschützen nach Salzburg¹² disponirt — und die in Talmatsch bequartierten Truppen an sich gezogen, welche auch in der Nacht hier eingetroffen sind.

Heute früh rückte der Feind aus Marktschelken¹³ gegen Stolzenburg, und die dort befindliche Besatzung der Russen, sich durch bedeutenden Umgehungs Colonnen bedroht sehend, zog sich gegen Hermannstadt zurück.

Die sämmtlichen russisch. Kräfte haben auf und beim alten Berg Position genommen. Die gestern hier eingetroffene Escadron des Rittmeisters Alberti zu welcher noch 50 bis 40 Mann Székler Hussaren¹⁴ eingereiht worden sind, — dann ein aus allen hier befindlichen Truppenabtheilungen zusammengesetztes Baon

⁷ I. h.

⁸ 5. könnyű lovasezred.

⁹ 10. és 8. huszárezred.

¹⁰ 62. gyalogezred.

¹¹ Szelindek.

¹² Vízakna.

¹³ Nagyselyk.

¹⁴ 11. huszárezred.

unter dem Commando des Major Nipp, sind im Retranchement aufgestellt, und bleiben unter Befehl des Hr. GM. Baron Jovich die Reserve für die russischen Truppen, und sind dem Obersten Skariatin zur Disposition gestellt.

Sämmtliche Nationalgarden sind ausgerückt auf dem Platze gestellt. Die Positionsgeschütze mit der Bedienungs Mannschaft versehen — überhaupt alles für einen feindlichen Angriff vorbereitet.

Nach soeben eingelangter Meldung „Nachmittag 4 Uhr“ rückt der Feind bereits von Stolzenburg gegen Hermannstadt vor und zwar Bem mit seiner ganzen Macht.

Um für alle Fälle in Verfassung zu sein, habe ich die Munitions Vorräthe auf die Munitions Karren verladen lassen. — Die Kriegskasse ist expediert.

Gleich gestern habe ich Euer Excellenz durch abgesendete Courire auf verschiedenen Wegen von diesem Vorfalle die Anzeige erstattet, welche Euer Excellenz auch bereits zugekommen sein dürfte.

Ich kann nicht verhehlen, dass die Lage für Hermannstadt eine gefährliche ist, und die wenigen Truppen gegen die ganze Macht Bems sich nicht lange werden halten können — daher schleunige Hilfe dringend nothwendig ist.

Das unverwahrte so eben eingelangte Schreiben des Hauptm. Auditor Nahlik, habe ich die Ehre Euer Excellenz mit dem Bemerkten zu übersenden, dass ich es bei dem gegenwärtigen Stand der Dinge für gerathen fand, Hauptm. Nahlik mittelst eines Couriers den Befehl zuzuschicken, sich mit der halben Batterie bis auf weiteren Befehl nach Knetsburg¹⁵ zu begeben.

Schliesslich unterlasse ich nicht den Empfang des hohen Befehls dtto Schaesburg 10. März Praes. Nr. 520, p. mit dem Beifügen zu bestätigen, dass S. Durchlaucht FM. Fürst Windisch Grätz und dem Kriegs Ministerium nach dem hohen Auftrage mit Hinzufügung der jüngsten Ereignisse Bericht erstattet wurde. Soeben 5 Uhr Abend ist der Kampf heftig und schon mehr bei Hermannstadt.

Pfersmann m. p. FML.

IV. fűggelék.

Pfersmann altábornagy a hadügyminiszternek: Vöröstoronyi eszteglőház, 1849. március 12.¹⁶

Die im unterthänigsten Berichte vom 11. d. Mts. ausgesprochene Besorgnis, dass Hermannstadt gegen die Insurgenten sich kaum so lange werde halten können, bis unsere Armee dieser bedrängten Stadt zur Hilfe eilt, hat sich zum grössten Schmerzen noch an demselben Tage Abends 9 Uhr bestätigt.

¹⁵ Alkalmasint íráshiba. Ebben az alakban Lipszky (1808.) helység-névtárában se fordul elő.

¹⁶ *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Sebenbürgen. 1849. Fasc. III. Nr. 15.

Der Rebellen Anführer Bem griff mit seiner bedeutenden Streitmacht schon am 10. Nachmittags bei Gross Scheuern¹⁷ unsere schwache russische und österreichische Besatzung an, und erneuerte den folgenden Tag früh morgens den Kampf; allein die ausgezeichnete Tapferkeit der kais. russischen Truppen, wies die vielfachen, mit bedeutenden Flankenumgehungen versuchten Angriffe der Rebellen bis Abends 8 Uhr muthig nicht nur zurück, sondern die Rebellen fingen mit ihrer rechten Flanke und dem Centrum schon zu weichen an, und der Sieg schien auf unserer Seite gewiss zu sein.

Die bereits eingebrochene Nacht begünstigte jedoch eine von den Rebellen unternommene von — mit der Lage der Stadt genau bekannten Führer geleitete Umgehung unsrerer rechten Flanke, durch das coupierte Terrain noch mehr unterstützt, der Art, dass die kais. russischen Truppen gezwungen waren, bis an die Verpallisadierung der Stadt sich zurückzuziehen.

Unsere Truppen, durch den mehr als 12 Stunden gedauerten Kampf erschöpft und zu schwach die auf 5 Seiten angegriffene Stadt zu vertheidigen, mussten auch diese Position und mit ihr die Vertheidigung der Stadt aufgeben. Die Rebellen drangen durch eine ihnen unter Führung des Grf. Bethlen Gergely zu Hilfe geeilte Szeklerschaar ermuthigt, durch das Sagburger und Elisabeththor, ebenso unerwartet, als schnell in die Stadt hinein und nur mit äusserster Gefahr konnten 5 Munitions Karren gerettet werden, und die Mehrzahl des General Commando Personals, mit Rücklassung aller Akten und der Bagage sich kaum noch flüchten. Die Cassen wurden zum Glück 5 Stunden vor dem Eindringen der Rebellen in die Wallachei abgesendet.

Den Eindruck, welchen das Hurrah Rufen der Rebellen, der Jammer der wehrlosen Kinder und Weiber zwischen dem Gerasel der Kanonen, Munitions Karren und dem Gedränge der reterierenden Russen durch die Gassen der Stadt, das Auflodern der Flammen an 5 Seiten der Stadt durch Granaten der Rebellen angezündet, zu beschreiben, vermag des General Commando Praesidium [nicht], nur so viel kann der Gefertigte versichern, dass es mit wehrlos flüchtenden und alten Männer, Frauen und Kinder, die erschütterndsten Scenen gab, und dass der Fall Hermannstadts in seinen Folgen auf das ganze Land den betrübendsten, besonders aber auf die Sr. Majestät treuergebenen Sachsen und Rumänen den grösst eschütterndsten Eindruck hervorbringen wird.

Pfersmann m. p. FML.

¹⁷ Nagycsúr.

Magyar önkéntes csapatok az 1859. évi háborúban.

(Második befejező közlemény.)

A csapat szervezése.

Az önkéntes alakulatok keretei gyanánt, a hadsereg-főparancsnokság április 29-iki rendelete alapján, a sorkatonaság e célra kijelölt ezredeitől néhány tiszt és legénység az önkéntes csapatok alakulóhelyeire május közepéig bevonult. A pesti zászlóalj a 32., 33. és 46., a pozsony-győri zászlóalj a 19., 37., 48. és 52., a kassa-miskolci zászlóalj pedig az 5., 34., 39. és 60. gyalogezredtől kapta a keretet: mindegyik serezed 2—2 tisztet, 3—4 altisztet, 10 közlegényt és esetleg 1 dobost adott át. A huszárosztályok részére egy-egy sorhuszárezred 2—3 tisztet, 8—10 altisztet és 12—13 közlegényt küldött, még pedig a jászkun osztályhoz a 3. és 9., a debrecenihez a 6. és 11., az aradihoz a 4. és 7., a zalaegerszegihez pedig az 5. és 8. huszárezred.²²⁷

A bevonult keretekkel a pesti önkéntes gyalog zászlóalj május 1.-én, a pozsonyi-győri május 1.-én, a kassa-miskolci április 28.-án, a jászkun önkéntes huszárosztály május 10.-én, a debreceni május 11.-én, az aradi május 5.-én, a zalaegerszegi pedig május 10.-én alakult meg.²²⁸

A gyalog zászlóaljakat, az április 30.-án kiadott rendelet²²⁹ szerint, egyelőre csak négy századdal kellett volna alakítani, azonban az önkéntesek tömeges jelentkezése folytán rövid idő alatt teljes, vagyis 6 századból álló zászlóaljakat szerveztek, egyenkint 1316 főnyi legénység létszámmal.²³⁰

A huszárszázad állománya, miután május 25.-én 130 lóhátas és 13 lóval el nem látott közlegényről 150, illetőleg 15

²²⁷ H. L. 54, 144, 204, 619, 652, 865, 869, 875, 1215, 2788.

²²⁸ H. L. 2661.

²²⁹ H. L. 45.

²³⁰ A részletes legénységi létszám a következő volt: a zászlóaljtörzsnél 1 zászlóaljkiáltós, 1 zászlóaljdobos, 1 foglár, 1 szakaszvezető, 1 puskaműves, 4 hajtókatona, 5 tisztiszolga; egy századnál 2 őrmester, 4 szakaszvezető, 8 tizedes, 12 őrvezető, 180 közlegény, 2 dobos, 2 kiáltós, 2 ács, 1 hajtókatona, 4 tisztiszolga, összesen 217 ember. (H. L. 898.). Később a zászlóaljdobost törölték a létszámból (H. L. 816.).

közlegényre emelték fel,²³¹ tisztek nélkül 186 emberre rugott.²³²

A gyalog csapatok hamarabb érték el a teljes állományt, mint a huszárok, akiknél legénység általában szintén elegendő volt. azonban a lovak beszerzése nehezebben ment. A III. hadseregpapancsnokság már május 15.-én értesítette²³³ a császár főhadsegédét, Grünne gróf altábornagyot, hogy a pesti önkéntes gyalog zászlóalj teljes létszámához már csak 59 ember hiányzik, de másnapra ez a létszám is meglesz: a második zászlóalj felállítására megtettek már minden előkészületet, mert a jelentkezők nagy tömege folytán kilátás volt, hogy az is rövid idő alatt teljesen megalakítható.

A vezénylőtábornok május 20-án hasonló tartalmú előterjesztést²³⁴ küldött a császár katonai irodájának. Az uralkodó megengedte, hogy további zászlóaljok és huszárosztályok minden további kérdés nélkül megalakíthatók.²³⁵

A vezénylőtábornok, a további felállításokra a hadseregfőparancsnokság útján május 19-én kapott előbb említett császári engedély alapján, az összes önkéntes alakulásoknak az alábbiakat rendelte el.²³⁶ A II. zászlóaljok és a II. jász kun huszárosztály megalakulnak. A II. zászlóaljakat egyelőre 4 századdal kell szervezni s ha a létszám megengedi, a többi 2 századot is felállítják. Az új csapattek elnevezésére később intézkednek. A II. pozsony-győri zászlóalj Pozsonyban, a II. kassa-miskolci pedig Miskolcon állítandó fel, a toborzó parancsnokságok is oda költözzenek át. Ha azonban az I. zászlóaljok állomáshelyén nem volna akadálya az új zászlóaljok felállításának, akkor a zászlóaljparancsnokságok ezt sürgősen beszéljék meg a helytartósági hatóság hivatalfőnökével és ha megállapodtak, az átköltözés elmarad. A toborzóparancsnokságok személyzetét az új szervezésből kifolyólag nem kell szaporítani, mert azok a toborzást főleg csak az új csapatok részére folytatják, míg a régi zászlóaljaknál csak a fogyatéék pótlásáról gondoskodnak. A jászberényi osztály létszáma a pótkerettel és a toborzó legénységgel együtt már teljes, a toborzóparancsnokság tehát átköltözik Karcagra és ott alakítja meg a II. osztályt. Az aradi és a debreceni huszárosztályok fölösszámú embereiket Karcagra adják át és csak a természetes fogyatéék pótlására szükséges létszámot tartják vissza. A Karcagra átadott legénység a jász kun önkéntes huszárok ruházatát kapja. A zalaegerszegi osztály majd később, a tőle beérkező létszámjelentések alapján fog paran-

²³¹ H. L. 1240.

²³² Részletesen: 2 őrmester, 4 szakaszvezető, 8 tizedes, 1 trombitás, 150 lóhátas és 15 ló nélkül való közlegény, 6 tisztiszolga (H. L. 2469.).

²³³ H. L. 725. ²³⁴ H. L. 961. ²³⁵ K. A. 2778. C. K. ²³⁶ H. L. 994, 1167.

csot kapni, hogy mennyi embert adjon át Karcagra. Ha a karcagi huszárosztály létszáma a pótcsapattal együtt teljes lesz, akkor a toborzóparancsnokság értesítse a többi toborzóparancsnokságokat, hogy több embert már ne küldjenek, ő maga pedig csak a fogyatékok pótlására toborozzon tovább.

Felhívta végül a vezénylőtábornok az önkéntes csapatok parancsnokait, hogy személyes felelősség mellett a valódi, pontos létszámot jelentsék az elrendelt időközökben: azonkívül az érdekelt politikai hatóságokat is értesítsék, hogy a legénységi létszám kiegészítésével mennyire haladtak.²³⁷

Néhány nap múlva a vezénylőtábornok jelentette²³⁸ a hadseregfőparancsnokságnak, hogy a II. pesti zászlóalj felállítása már folyamatban van, a II. jászberényi huszárosztály szervezése megindult, a II. győri zászlóaljnál pedig rövid idő alatt megkezdik a szervezést. Albrecht főherceg május végén arról tett jelentést²³⁹ a hadseregfőparancsnokságnak, hogy 3 zászlóaljat már teljesen felállítottak, a negyedik majdnem készen van, további kettő pedig pár nap alatt éri el a szükséges létszámot; 5 huszárosztály szintén teljes létszámú lesz 5—6 nap alatt. Jelentette továbbá, hogy június közepén a többi csapatok szervezésével is elkészülnek, az összes osztagok június végével harcra készek lesznek és ekkor, amennyiben felszerelésük is teljes lesz, Magyarországon kívül fekvő állomáshelyekre áthelyezhetők. Hozzáfűzte a főherceg, hogy a felszereléssel sietnek.

A csapatok a szervezés előhaladásáról naponta küldtek részletes jelentést. Legénységben — mint tudjuk — nem volt hiány; a kellő számú tiszteket azonban vagy még nem nevezték ki, vagy pedig azok még nem vonultak be csapataikhoz. Az I. pesti zászlóalj gyors felállítását már fentebb láttuk. A pozsony-győri zászlóaljnak május 22.-én 13 tisztje és már 1385 főnyi legénysége volt,²⁴⁰ a kassainak pedig május 20.-án 19 tisztje és csak 56 altisztje, továbbá 385 ujonca.²⁴¹ Az aradi huszárosztály ugyanezen a napon 14 tisztet, 6 altisztet, 321 ujoncot és csak 68 lovat,²⁴² a debreceni huszárosztály viszont május 21.-én még csak 45 főnyi keretlegénységet, 174 ujoncot és 19 lovat számlált, tisztjei közül pedig 7 még nem vonult be.²⁴³ A jászberényi huszárosztály május 22.-én 14 tisztből, 254 főnyi legénységből és csak 8 lóból állott,²⁴⁴ az osztály különben május 25.-én elérte a teljes legénységi állományt.²⁴⁵

Az uralkodó érdeklődött az önkéntes csapatok szervezésének előhaladásáról; a vezénylőtábornok tehát május 25.-án

²³⁷ U. o. ²³⁸ K. A. 5086. C. K. ²³⁹ K. A. 5527. C. K.

²⁴⁰ H. L. 1095. ²⁴¹ H. L. 1094. ²⁴² H. L. 1095. ²⁴³ H. L. 1108.

²⁴⁴ H. L. 1215. ²⁴⁵ H. L. 1465.

sürgős rendeletet²⁴⁶ kapott, hogy az összes alakulások részletes létszámjelentéseket terjesszenek fel a császár katonai irodája részére. Ugyanekkor intézkedés²⁴⁷ történt, hogy a tiszti rang és beosztási táblázatokat, valamint az állománykimutatásokat a jövőben egységes minta szerint kell felterjeszteni, mert az eddigi különféle alakú és tartalmú kimutatások csak nehezítik az áttekintést és az ellenőrzést.

Az irodai ügykezelés szabályozására szintén az egyszerűség és a könnyebb áttekintés szempontjából volt szükség. Elrendelték²⁴⁸ tehát, hogy mindaz, amit a közbeeső parancsnokságnak nem kell véleményével ellátnia, közvetlenül küldendő a vezénylőtábornokhoz. Az önkéntes csapatok parancsnokai — alkalmasint az ügybuzgalomból fakadó idegesség következtében — sokat táviratoztak. Parancsot²⁴⁹ kaptak tehát, hogy csakis a legsürgősebb esetekben kell táviratot küldeni. Később július elején, elrendelték,²⁵⁰ hogy a sürgős jelentéseket nem szolgálati úton, hanem közvetlenül kell a vezénylőtábornokhoz felterjeszteni.

A csapatok ügykezeléséhez, valamint a kiképzéshez szükséges szolgálati könyvekkel sok baja volt az önkéntes alakulásoknak. Éppen úgy nélkülözték a Rendeleti Közlönyöket is.²⁵¹ A hadseregfőparancsnoksághoz már május 13.-án kérelemmel²⁵² fordult a vezénylőtábornok, hogy az önkéntes alakulásokat is lássák el Rendeleti Közlönyökkel. Ugyanekkor a közlönyöket és a szolgálati pecsétet sürgető debreceni huszárosztályt megvigasztalta,²⁵³ hogy legyen csak egy kis türelemmel, megkapja amit óhajt. A jász kun-huszárosztály május 20.-án szolgálati könyveket és rendeleti közlönyöket kért a toborzó parancsnokság és a pótcsapat számára; a pesti toborzóparancsnokság hasonló kérelmet terjesztett elő: a vezénylőtábornoknak nem volt készlete, tehát nem adhattott.²⁵⁴ A szolgálati pecsétnyomókat Wachtler Fülöp pesti cégnél készíttették el s az önkéntes zászlóaljok, oszta-lyok és századok mindegyike 3 forintot fizetett egy-egy darabért.²⁵⁵

A hadseregfőparancsnokság a lovas osztályok számára csak május 20.-án küldött gyakorlati szabályzatot, még pedig mindegyik osztálynak kettőt.²⁵⁶ Hiába kérte ismételten a vezénylőtábornok, hogy az önkéntes alakulásokat lássák el a

²⁴⁶ H. L. 1074. ²⁴⁷ H. L. 1085. ²⁴⁸ H. L. 736. ²⁴⁹ H. L. 645.

²⁵⁰ H. L. 2467. Tulajdonképen az ügykezelés egyszerűsítését célozták ezek a rendelkezések, azonban a végeredményben inkább szaporították a csapatok irodai munkáját; a valamely felsőbb parancsnoksághoz felterjesztendő jelentés másolatát ugyanis — a szolgálati szabályzat értelmében — a közbeeső parancsnokságokhoz meg kellett küldeni.

²⁵¹ Verordnungsblatt. ²⁵² H. L. 650. ²⁵³ H. L. 651.

²⁵⁴ H. L. 956, 965. ²⁵⁵ H. L. 856, 1726. ²⁵⁶ H. L. 949.

kellő számú szolgálati könyvvel, a hadseregfőparancsnokság — hivatkozva a készlet hiányára — nem küldött eleget s így pl. gyakorlati szabályzatból és szolgálati szabályzatból egy-egy zászlóaljnak, vagy huszárosztálynak csak 2—2 példány jutott.²⁵⁷ Az önkéntes alakulásoknak Rendeleti Közlönyökkel való ellátására május 22.-én történt intézkedés.²⁵⁸ A szolgálati könyvek hiánya miatt különben még a később felállított II. huszárosztályoknál is akadályok voltak.²⁵⁹ A vezénylőtábornok május 26.-án kérte²⁶⁰ a hadseregfőparancsnokságot, hogy mindegyik önkéntes alakuláshoz számvevőségi tisztviselőt osszon be. A hadseregfőparancsnokság azonban csak azokhoz az alakulásokhoz osztott be ilyeneket, amelyek az országot már elhagyták.²⁶¹ A számvevőségi tisztviselő a huszárosztályoknál egyben az élelmezőtiszt szolgálatát is ellátta.²⁶² Július közepén azonban intézkedés történt,²⁶³ hogy a számvevőségi tisztviselők ne vonuljanak el a csapatokkal, hanem a toborzóparancsnokságok székhelyén maradjanak, ahol a számvevő-irodát vezetik.

Térjünk azonban vissza az önkéntes csapatok további felállításához.

A Pesten szervezett második zászlóalj a „II. pesti“ nevet kapta; az eddigi pozsony-győri zászlóaljból „győri“, a toborzó kerületében felállított második zászlóaljból pedig „pozsonyi“, éppen úgy az eddigi kassa-miskolci zászlóaljból „kassai“, az új zászlóaljból pedig „miskolci“ zászlóalj lett.²⁶⁴

Haller Ferenc gróf altábornagy május 26.-án javaslatot²⁶⁵ terjesztett fel a hadseregfőparancsnoksághoz, hogy a jászkun kerületből alakított két lovas osztályt egyesítsék ezredbe, mégpedig az I. jászkun osztályt vezénylő Esterházy gróf ezredes parancsnoksága alatt, aki ezt a kinevezést megérdemli, mert önként, loyálisan jelentkezett tényleges szolgálatra; kinevezésének igen jó hatása volna Magyarországon.

A javaslat meghallgatásra talált és a két jászkun osztályt „Jászkun önkéntes huszárezred“ néven ezreddé egyesítették.²⁶⁶ A két osztálynak külön-külön pótesapata volt, amelyek azonban egymást kíségettek.²⁶⁷ A többi önkéntes alakulásoknál felállított II. zászlóaljak és II. huszárosztályok az I. zászlóaljaktól, illetve huszárosztályoktól teljesen függetlenek voltak.²⁶⁸

A II. zászlóaljak felállítása ugyanolyan jól haladt, mint az első zászlóaljaké, azonban a sok újonc kiképzéséhez kevés volt az altiszt. A vezénylőtábornok tehát meghagyta azoknak

²⁵⁷ H. L. 1129, 1200. ²⁵⁸ H. L. 1054. ²⁵⁹ H. L. 1907, 2878.

²⁶⁰ H. L. 1115. ²⁶¹ H. L. 1501. ²⁶² H. L. 1069. ²⁶³ H. L. 2509.

²⁶⁴ H. L. 1241, 1525. ²⁶⁵ H. L. 997. ²⁶⁶ K. A. 5528. C. K.

²⁶⁷ H. L. 2067. ²⁶⁸ H. L. 2586.

a sorgyalog pótzászlóaljaknak, amelyek az első zászlóaljak felállításához a keretet adták, hogy a bevonult tartalékos légénységnek engedjék meg az önkéntes csapatokhoz való belépést; különösen altisztek jelentkezzenek. Az 5. gyalogezred pótzászlóaljától senki se jelentkezett; a 55.-iké azt jelentette, hogy magának sincs elég altisztje; a 19., 48. és 52 ezred pótzászlóaljaitól a győri önkéntes zászlóaljnak összesen 3 altiszt, 13 közlegény és 1 kürtös jutott; a 60. ezred pótzászlóalja 4 altisztet, 5 közlegényt és 1 kürtöst, a 54. ezredé pedig csak 1 közlegényt adott át a kassai önkéntes zászlóalj részére, míg a miskolci zászlóalj 6 altisztet kapott a 37. gyalogezred pótzászlóaljától és kapott néhányat a 59. ezredbeli pótzászlóaljtól is.²⁶⁹ A II. pesti önkéntes zászlóalj e tekintetben sokkal jobban járt, mert a 52. ezred pótzászlóaljához bevonult altisztek közül 24 önként jelentkező tizedest kapott.²⁷⁰ A budai főhadparancsnokság ugyan megkérdezte, vajjon a zászlóalj igényt tart-e valamennyi tizedesre, mert a fölösleget más zászlóaljaknak adnák át.²⁷¹ De nemcsak a sorkatonaságtól kerültek ki altisztek, hanem a pesti katonai rendőrosztagtól is már kezdettől fogva többen kérték felvételüket az önkéntes csapatokba; kérelmüket a vezénylőtábornok teljesítette.²⁷²

Az új zászlóaljak közül a pozsonyinak Pozsonyban, a miskolcinak pedig Miskolcon kellett volna megalakulnia, s ebből a célból az eddig Győrött, illetőleg Kassán működő toborzóparancsnokságoknak is ezekre a helyekre kellett volna átköltözni.²⁷³ A pozsony-győri zászlóalj parancsnoka javaslatot terjesztett elő, hogy a toborzókerületet is osszák ketté, sőt a kettéosztást ő már meg is kezdte; a vezénylőtábornok azonban ehhez nem járult hozzá.²⁷⁴ A zászlóaljparancsnok azonkívül javasolta,²⁷⁵ hogy az új pozsonyi zászlóalj is Győrött állíttassék fel, mert a toborzóparancsnokság átköltözése időtrahló, továbbá az önkéntesek is könnyebben gyűjthetők ott, mert Győr központiasan fekszik, míg Pozsony éppen nem és Pozsonyban az elhelyezés is rosszabb. Egyben tiszteket kért az új zászlóalj részére, mert az első zászlóaljnak magának is csak 10 tisztje volt az 1400 főnyi légénységhez.

A kassa-miskolci — most már csak kassai — zászlóalj hasonló javaslatot tett²⁷⁶ és ő is azzal érvelt, hogy az elhelyezés Kassán jobb, a közlekedési viszonyok is kedvezőbbek; azonkívül, ha az első zászlóalj Kassáról a közel jövőben elvonul, a laktanyában elegendő hely szabadul föl.

Mindkét zászlóaljparancsnok javaslatát elfogadták.²⁷⁷

²⁶⁹ H. L. 1141. ²⁷⁰ H. L. 2255. ²⁷¹ H. L. 1552. ²⁷² H. L. 158.

²⁷³ H. L. 994. ²⁷⁴ H. L. 1241. ²⁷⁵ H. L. 1556. ²⁷⁶ H. L. 1281.

²⁷⁷ H. L. 1548.

A miskolci zászlóaljat azonban egyelőre még sem lehetett Kassán elhelyezni, s ezért — miként a zászlóaljparancsnok június 5.-én jelentette²⁷⁸ — a városhoz közel fekvő Széplakon, Kassaújfalun és Barcán szállásolták el.

A jászberényi huszárosztály parancsnoka szintén javasolta,²⁷⁹ hogy a II. osztályt ne Karcagon, hanem Jászberényben állítsák fel. A javaslatot a jász főkapitány is támogatta, kifejtvén, hogy Jászberényben a szervezés könnyebb. A vezénylőtábornok a javaslatnak helytadott.

Az önkéntes csapatok felállításának előhaladásáról a vezénylőtábornok május 29.-én hosszabb jelentést²⁸⁰ küldött a hadsereg főparancsnokságnak. Előadta, hogy az összes alakulások közül az I. pesti zászlóalj teljes, a II. pesti majdnem az, a többi négy zászlóalj pedig 8—10 nap alatt éri el a szükséges létszámot. Az öt huszár osztálynak 5—6 nap alatt lesz teljes a legénysége. A tömeges jelentkezések folytán a ruházattal baj van, és bár rendkívüli eszközökhöz is folyamodtak, mégsem bírnak e téren lépést tartani a létszám szaporodásával. A vezénylőtábornok fel van ugyan hatalmazva további zászlóalj felállítására is, mégis a ruházat és a felszerelés hiánya miatt kénytelen a toborzást csak éppen a fogyatékek pótlására korlátozni. Ruhát és felszerelést azonban még egy hetedik zászlóalj részére is csináltat és mihelyt ezekből a készletekből elég lesz, a toborzást folytatni fogják, a minek eredménye, az eddigi tapasztalatok szerint, nem lehet kétséges. Kéri, hogy ruházatot és felszerelést az önkéntes csapatok elvonulása után az országban maradó toborzó parancsnokságoknál is hagyjanak. Egyidejűleg a III. hadsereg parancsnokához, Albrecht főherceghez is küldött jelentést arról, hogy az új önkéntes csapatok számára nincs elegendő tiszt és altiszt.

A tisztihányon, úgy a hogyan, igyekeztek segíteni. A kassai zászlóaljnak június 8.-án történt elvonulása után, a póttestnél, a parancsnokon kívül, csak még egy tiszt maradt az ujoncok kiképzésére. A kassai zászlóalj létszáma már május 27.-én teljes volt, sőt a miskolci zászlóalj számára is volt már 200 ember. Tehát addig, a míg az új zászlóaljhoz kinevezett tisztek bevonulnak, a 34. sorgyalogezred pótzászlóaljától vezényeltek 3 tisztet, hogy a miskolci zászlóalj felállítását meg lehessen kezdeni.²⁸¹

Bár az állományilag már teljes zászlóalj fel felszerelése még igen hézagos volt, a III. hadseregparancsnokság vezérkari főnöke²⁸² május 30.-án közölte a vezénylőtábornokkal

²⁷⁸ H. L. 1680. ²⁷⁹ H. L. 1507. ²⁸⁰ H. L. 1579. ²⁸¹ H. L. 1522.

²⁸² General-Adjutant.

Albrecht főhercegnek azt a rendeletét,²⁸³ hogy az önkéntes csapatokat minél előbb ki kell vinni az országból, sőt azt sem kell bevárni, a míg a csapatot teljesen felállítják. Az ujoncokat közvetlenül a toborzóhelyekről kell indítani a csapatok új (osztrák örökostartományokban fekvő) állomáshelyeire, tehát a toborzóparancsnokságok székhelyén sem kell őket gyűjteni. A csapat hiányzó ruházata és felszerelése az új állomáshelyre elindított csapat után küldendő és minden eszközzel törekedni kell, hogy az önkéntesek minél előbb az ország határain kívül legyenek.

Az I. pesti zászlóalj ekkor már Linzben volt, a hóv május 18.-án indult el vasúton. Pesten, a vasúti állomáshoz való kivonulásnál, félszázadnyi sorkatonaság kísérte, hogy a bámész népet visszatartsa; az utazáshoz pedig 1 őrmesterből, 2 tizedesből, 1 kürtösből és 12 közlegényből álló őrséget rendeltek ki melléje, szintén a sorkatonaságtól.²⁸⁴

A győri zászlóalj, mely teljes létszámát már május 22.-én elérte, jún. 8.-án — szintén vasúton — érkezett meg Kremsbe, ahol örömmel fogadták és a kremsi polgárok 20 veder borral megvendégelték.²⁸⁵

A vezénylőtábornok — Albrecht főherceg rendelete²⁸⁶ értelmében — június 1.-én meghagyta a csapatoknak, hogy siessenek a felszereléssel, mert a kitűzött napon a zászlóaljnak, illetőleg huszárosztálynak, úgy a mint éppen van, feltétlenül el kell indulnia új állomáshelyére. A lovasosztályok, a zalaegerszegit kivéve, Vácig gyalog menetelnek, onnan vasúton szállítják őket. A II. pesti zászlóaljnak június 20.-án Olmützbe, a kassainak június 18.-án Kaiser-Ebersdorfba, az aradi huszárosztálynak június 22.-én Salzburgba, a jászberényinek június 21.-én Welsbe, a debreceninek másnap ugyanoda, a zalaegerszeginek pedig június 28.-án Ennsbe kellett beérkeznie. Az utóbbi osztály indulását később július 4.-re halasztották.²⁸⁷ A kassai zászlóaljat már korábbi rendelettel május 28.-án akarták elindítani, de elindulását, szintén már korábban, az említett időpontra halasztották el:²⁸⁸ eredetileg St.-Pölten volt kijelölve számára állomáshelyül.²⁸⁹

Május 30.-án látott napvilágot a vezénylőtábornok ama rendelete, amely rámutatva arra, hogy az egyik önkéntes huszárosztálynál magyar vezényszót használtak, szigorúan meghagyta, hogy az önkéntes csapatoknál csakis a hadsereg vezényleti nyelvét, vagyis a németet, szabad alkalmazni.²⁹⁰

²⁸³ H. L. 1452. Úgy látszik, hogy ez az intézkedés némi bizalmatlanságon alapult.

²⁸⁴ H. L. 788, 853. ²⁸⁵ H. L. 745, 1166, 1784. ²⁸⁶ H. L. 1510.

²⁸⁷ H. L. 2208. ²⁸⁸ H. L. 1496. ²⁸⁹ H. L. 745, 1778.

²⁹⁰ H. L. 1476. Sehol sem állapítható meg, hogy melyik önkéntes csapatnál vezényeltek magyarul. Lehetséges, hogy a túlságos aggodal-

Június 4.-én a vezénylőtábornok jelentést²⁹¹ küldött a hadseregfőparancsnokságnak, hogy a hatodik önkéntes huszárosztály szervezését is megkezdték, még pedig Kecskeméten, s az osztályt erről a városról fogják elnevezni. A június 15.-én felterjesztett jelentés²⁹² pedig arról számolt be, hogy 5 huszárosztály már majdnem teljesen kész, a hatodik felállítása folyamatban van; de mivel nagyon sok a huszárnak jelentkező önkéntes, tehát még további 2 huszárosztály felállítását is előkészítették, még pedig a debreceni és a zalaegerszegi osztályoknál. Arra az esetre, ha az összes önkéntes huszárosztályokból ezredeket alakítanának, a parancsnoki helyek betöltésére egyidejűleg javaslatot tett a vezénylőtábornok.

Albrecht főherceg nem pártolta a javaslatot, hogy — a jászkun osztályokhoz hasonlóan — a többi önkéntes huszárosztályt is ezredbe vonják össze és megjegyezte, hogy az csakis a jászkunok kiváltsága. Felhozta, hogy az önálló osztályok szervezése és kiképzése könnyebb, most pedig éppen ez a fontos. A császár akként döntött, hogy az önkéntes huszárosztályok számát nyolcra kell ugyan szaporítani, de — a két jászkun osztály kivételével — a többiből nem szerveznek ezredeket.²⁹³

A lovas csapatok szervezésének előhaladásáról mindegyik osztálynak tíznaponként jelentést kellett küldeni a vezénylőtábornokhoz, s a jelentésben nemcsak a létszámról, hanem a ruházatról, fegyverzetről, lőszerrel és mindennemű felszerelésről is pontos adatokat kellett szolgáltatni.²⁹⁴

A mi a csapatok felállításának előhaladását általában illeti, a létszám, az önkéntesek tömeges jelentkezése folytán, éppen olyan gyorsan növekedett, mint eddig. A pozsonyi zászlóaljnak június 4.-én 645 főnyi legénysége volt, tisztikara azonban csak 3 tagból állott, ezek közül is egy tiszt az óbudai ruházati bizottságnál foglalatzkodott a zászlóalj egész ruházatának és felszerelésének napokra terjedő átvételével. A zászlóaljparancsnok sürgősen kérte segédtsízt és számvevő tisztviselő beosztását. A vezénylőtábornok intézkedett, hogy a míg az újonnan kinevezett és beosztott tisztek bevonulnak, a 19. sorvágóezred pótzászlóaljától kell 4 tisztet és 6 altisztet kíséretként vezényelni. Egyben meghagyta, hogy a zászlóalj 6 századra fejlesztendő.²⁹⁵ Egy hét múlva már 10 tiszteje és 852 főnyi legénysége volt ennek a zászlóaljnak,²⁹⁶ június 15.-én pedig még a II. pesti zászlóalj számára tobor-

maskodás a nem annyira vezényszónak, mint inkább figyelmeztetőnek, vagy oktatásképpen alkalmazott egyes magyar szavakat minősített magyar vezényszónak.

²⁹¹ H. L. 997. ²⁹² K. A. 4715. C. K. ²⁹³ U. o. ²⁹⁴ H. L. 2586.

²⁹⁵ H. L. 1651, 1647. ²⁹⁶ H. L. 1852.

zott legénységből is kapott 83 embert:²⁹⁷ majd a július 4.-én beterveztett létszájmjelentés már 28 tisztet, 1 tisztviselőt és a pótcsapattal együtt 1377 főnyi legénységet mutatott ki.²⁹⁸ A miskolci zászlóaljnak szintén elrendelték,²⁹⁹ hogy az 5. és 6. századot állítsa fel. Ez az utóbbi zászlóalj június 12.-én már 1082 főnyi legénységgel rendelkezett, tisztje azonban csak 10 volt;³⁰⁰ teljes létszámát, beleértve a pótcsapatot is, június 18.-án érte el.³⁰¹ A két pesti és a győri zászlóalj már túl volt az ország határán: úgy ezek, mint a még idehaza levő kassai zászlóalj, a tisztek és a legénység létszáma tekintetében szintén teljesekek voltak.³⁰²

Nagyon gyorsan növekedett a május 10.-én felállított³⁰³ II. jászkun huszárosztály létszáma is; május 31.-én már 170 ujonca volt, de se tiszt, sem altiszt nem állott rendelkezésre, így a legénységet sem kiképezni, sem ellenőrizni nem lehetett. Az osztályparancsnokság sürgősen kért³⁰⁴ tiszteket és altiszteket: egyben jelentette, hogy úgy az ő, mint a jászkun főkapitány véleménye szerint, az ezred harmadik osztályát is könnyen fel lehetne állítani. Pár nap múlva, június 3.-án, már 280-ra növekedett az osztály ujoncainak száma, a kikhez mindössze csak 2 altisztet lehetett kapni az ezred I. osztályától, mert ennél az osztálytól is szükség volt minden tisztre és altisztre, hogy a kiképzést folytatni lehessen: az osztályparancsnokság tehát ismét a vezénylőtábornokhoz fordult segítségért.³⁰⁵ Egy hét múlva az ujonclétszám már 394 főre emelkedett,³⁰⁶ sőt június 15.-én már 55 főlős számú ember is volt.³⁰⁷ Ezt az osztályt szintén Jászberényben állították fel és nem Karcagon, miként eredetileg tervezték;³⁰⁸ az országból nem vitték ki, hanem Jászberényben maradt mindvégig.³⁰⁹

Június 10.-én Haller gróf altábornagy, vezénylőtábornok, kiadta rendelkezéseit,³¹⁰ hogy a huszárosztályok nyolcra szaporítandók. A már említett kecskeméti osztály, amely ezt a nevet továbbra is megtartotta, Aradon alakult meg,³¹¹ a debreceni és zalaegerszegi osztályoknál pedig, utóbbinál Keszthelyen, ugyancsak a debreceni, illetőleg zalaegerszegi nevet viselő második osztályokat kellett felállítani. Az új osztályok számára az illető első osztályok toborzóparancsnokságai gyűjtötték a legénységet; a külön pótcsapatok felállítására később, június 23.-án, történt rendelkezés. A toborzott legénységet, 50 főből álló csoportokban, azonnal az új osztályokhoz kellett küldeni. A míg az új alakulásoknak nem volt elegendő altisztje, addig az illető első osztály segítette ki őket és a míg

²⁹⁷ H. L. 1702. ²⁹⁸ H. L. 2464. ²⁹⁹ H. L. 1926. ³⁰⁰ H. L. 1905.

³⁰¹ H. L. 2087. ³⁰² H. L. 1654. ³⁰³ H. L. 2661. ³⁰⁴ H. L. 1755.

³⁰⁵ H. L. 1659. ³⁰⁶ H. L. 1911. ³⁰⁷ H. L. 1999. ³⁰⁸ H. L. 2254.

³⁰⁹ H. L. 2650. ³¹⁰ H. L. 1907. ³¹¹ H. L. 2587.

az új osztályok parancsnokait ki nem nevezték, az osztályparancsnokságot a toborzóparancsnok vette át.

Az önkéntes huszáralakulatok közül az aradi osztály június 7.-én érte a teljes létszámot,³¹² a debreceni osztálynak június 5.-én 436 főnyi legénysége volt,³¹³ míg a zalaegerszegi osztály állománya lassabban növekedett, mert pl. június 1.-én még csak 300 embert számlált a legénysége³¹⁴ és csak június 19.-én lett teljes a létszám,³¹⁵ a midőn is a vezénylőtábornok táviratilag elrendelte a II. osztály felállítását.³¹⁶ A zalaegerszegi osztályt, különösen szolgálati és elhelyezési szempontokból, saját kérelmére,³¹⁷ még májusban toborzóparancsnokságával együtt áthelyezték Keszthelyre, a hová május 26.-án vonult be.³¹⁸ A második osztályt — mint fentebb már láttuk — szintén Keszthelyen szervezték.³¹⁹

A Magyarország területén kívül fekvő helyőrségekbe áthelyezett önkéntes zászlóaljok és huszárosztályok pótesapatai eleinte még a toborzóparancsnokság székhelyén maradtak és az ujoncok kiképzését végezték. Június közepén azonban ezeket is osztályaik után küldték az ausztriai állomáshelyekre.³²⁰

Az újonnan felállított huszárosztályok szervezése ugyanolyan mederben haladt, mint az elsőként felállított osztályoké. A jún. 16.-án³²¹ Aradon megalakult³²² kecskeméti osztály július 13.-án már 213 emberből állott.³²³ Altisztjei és olyan legénysége azonban, a kiket szolgálati írásbeli munkára alkalmazhattak volna, nem állottak rendelkezésre s ezért az osztályparancsnok a vezénylőtábornokot kérte,³²⁴ hogy más csapatoktól osszanak be ilyeneket. Az osztályt július 20.-án Salzburgba indították.³²⁵ Néhány nappal előbb arra kért engedélyt az osztályparancsnok, hogy 26 cigányt toborozhasson, akiből zenekart szervez. Kérelmét elutasították.³²⁶

A II. zalaegerszegi osztály, amelynek felállításáról már megemlékeztünk, július 5.-én indult Ennsbe.³²⁷

A június 16.-án³²⁸ felállított debreceni II. osztálynak az I. debreceni osztállyal együtt Wels-ben kellett volna elhelyezve lenni,³²⁹ azonban az I. osztály parancsnoka már július elején jelentette, hogy az ő osztálya sem fér ott el, a hadseregfőparancsnokság tehát a vezénylőtábornok előterjesztésére³³⁰ a II. osztály odahelyezését elhalasztotta és az így mindvégig idehaza maradt.

³¹² H. L. 1717. ³¹³ H. L. 1652. ³¹⁴ H. L. 1664. ³¹⁵ H. L. 2255.

³¹⁶ H. L. 2101. ³¹⁷ H. L. 882. ³¹⁸ H. L. 1445. ³¹⁹ H. L. 2586.

³²⁰ H. L. 1821. ³²¹ H. L. 2661. ³²² H. L. 2586. ³²³ H. L. 2606.

³²⁴ H. L. 2654. ³²⁵ H. L. 2681. ³²⁶ H. L. 2705. ³²⁷ K. A. 7—81.

³²⁸ H. L. 2661. ³²⁹ K. A. 7 — ad 101. ³³⁰ H. L. 2286.

Fegyverzet, ruházat és felszerelés.

A tiszteknek ugyan maguknak kellett gondoskodni ruházatukról és felszerelésükről, azonban azok a tényleges tisztek, a kiket hivatalból helyeztek át az önkéntes csapatokhoz, mégis kaptak az új egyenruhára 80 forint felszerelési járulékot.³³¹ Június 3.-án azonkívül az összes önkéntes alakulatoknak kihirdették,³³² hogy a tisztek hadi illetéket és felszerelési járulékot kapnak, mert az önkéntes csapatok az Albrecht főherceg parancsnoksága alatt álló, mozgósított III. hadsereg részére vannak szánya. Az igaz, hogy a hadi felszerelési járulék alig tette ki annak az összegnek (270 forintnak) az ötöd-részét, amibe az önkéntes gyalog tiszti ruházat került, nem is szólva a huszártiszti öltözetről és felszerelésről, a melynek ára 520 forint volt, a lófelszerelés pedig még ezen kívül 175 forintba került.³³³ A tisztek kénytelenek voltak tehát nagyrészt hitelre beszerezni ruházatukat és felszerelésüket; pl. a kassai zászlóalj tisztikarának október elején 3475 forintnyi egyenruha-tartozása volt.³³⁴ Még akként is iparkodtak a tisztek gondján segíteni, hogy a hazafias adományokból befolyt pénzből egy-egy tiszt 2 havi fizetését előlegül megkaphatta s azt több havi részletben kellett visszafizetnie.³³⁵ Majd az önkéntes csapatok feloszlata alkalmával, szeptember 29.-én kiadott rendelettel,³³⁶ a polgári életből kinevezett vagyontalan alantos tisztek a hazafias adományokból 200 forint ruházati kártalanításban részesültek. A ki már előbb vette fel az előleget, annak a tartozását ebből az összegből levonták.

A ruhacsináltatás gondja a szolgálatban is éreztette hatását. Egyesek kénytelenek voltak bevonulásuk elhalasztását kérni addig, a míg ruházatukat beszerezik.³³⁷ A polgári életből kinevezettek közül az egyik tiszt lemondott rangjáról, mert nem volt pénze a tiszti ruházatra és felszerelésre, noha a csendőrség az előzetes tájékozás alkalmával azt jelentette felőle, hogy erre a célra elég vagyona van.³³⁸ Többen azzal kérték kinevezésüket, hogy adjanak nekik ruhára pénzt; ilyenformán — természetesen — semmi sem lett a kinevezésükből.³³⁹ Akadt azonban az egyik önkéntes huszárosztálynál olyan tiszt is, aki megkapván a hadnagyi kinevezést, bevonult ugyan, de sem ruházatot, sem felszerelést nem csináltatott, sem pedig lovat nem vett, még pedig azért, mert a kincstártól erre a célra nem kapott pénzt. Sem figyelmeztetés, sem büntetés nem használt neki, míg végre három hónap múlva elboesátották a szolgálatból.³⁴⁰

³³¹ H. L. 1658. ³³² H. L. 1269. ³³³ H. L. 1866, 5005. ³³⁴ H. L. 5057.

³³⁵ H. L. 721. ³³⁶ H. L. 5005. ³³⁷ H. L. 1851, 1968 ³³⁸ H. L. 1252, 1851.

³³⁹ H. L. 821, 826. ³⁴⁰ H. L. 2485, 2904.

A legénység ruházatával az önkéntes csapatok egész fennállása alatt baj volt. Mivel ezeknek az alakulásoknak olyan ruhát rendszeresítettek, a melyből a raktárakban kész állapotban nem volt semmi, az egész ruhakészletet tehát újonnan kellett csináltatni; fekete zsinór és az önkéntesek fővegéül szolgáló, úgynevezett „honi kalap”³⁴¹ szintén nem volt raktáron. Ez volt az oka annak is, hogy a toborzó legénységet egy ideig nem lehetett az új ruházattal ellátni. A vezénylőtábornok egyébiránt május 9.-én megsürgette az óbudai katonai ruhabizottságot, hogy legalább a toborzó legénység részére készíttesse el a ruházatot.³⁴² A ruházati bizottság jelentette,³⁴³ hogy az elkészítésnek akadályai vannak, mert a sorkatonaság egészségügyi csapatai és szekerészete számára is sok ruhát kell varratnia, azonban az önkéntesek egyenruhái kiszabott állapotban azonnal kiadhatók s elkészítésükről maguk a csapatok gondoskodhatnak. Ajánlotta, hogy a pesti polgári szabókat kellene felszólítani, vagy pedig a váci fegyintézethez kellene fordulni, ahol gyorsabban dolgoznak. A polgári szabókra vonatkozólag a ruházati bizottság felhívta a figyelmet, hogy az önkéntesek magyar szabású ruháját csakis az úgynevezett magyar szabók tudják elkészíteni.³⁴⁴

A toborzók részére a „Quentzer és fia” pesti kalapgyárnál május 10.-én 150 darab finom minőségű kalapot rendelt³⁴⁵ a ruházati bizottság, még pedig felerészben gyalogos, felerészben lovas önkéntesnek valót. Ezek a kalapok gyorsan elkészültek és a pesti toborzóparancsnokság azonnal kapott belőlük 30 darabot.

A pesti zászlóalj parancsnoka ugyancsak május 10.-én jelentette,³⁴⁶ hogy az óbudai ruházati bizottságtól csak 2000 pár fehérneműt, 1000 pár bakkancsot és 1000 nyakravalót kapott, egyebet nem. Másik jelentésében³⁴⁷ arról panaszkodott, hogy a ruházati bizottság ügyet sem vet az ő igénylésére, pedig tábori sapkára, mellényre és kenyérzsákra szüksége volna.

A ruházati és felszerelési cikkek átvételére az összes önkéntes alakulásoknak egy-egy tiszt parancsnoksága alatt átvéendő különítményeket kellett küldeni az óbudai ruházati bizottsághoz.³⁴⁸

A kassa-miskolci zászlóalj május 16.-án kérelmet terjesztett elő,³⁴⁹ amelyet azzal indokolt, hogy mindössze csak 2 tisztje van eddig, akik közül az egyik beteg, a másiknak pedig még nincs egyenruhája. Kérte, hogy az átvett cikkeket valamely szállítóval továbbítsák Kassára. A kérelemre az a

³⁴¹ H. L. 812. ³⁴² H. L. 510. ³⁴³ H. L. 528. ³⁴⁴ H. L. 485.

³⁴⁵ H. L. 585. ³⁴⁶ H. L. 420. ³⁴⁷ H. L. 586. ³⁴⁸ H. L. 456.

³⁴⁹ H. L. 812.

válasz ment, hogy egy tisztet a szükséges legénységgel és előfoggattal azonnal küldjön Óbudára, ahol attillából kap min-tát, a többit pedig kiszabott állapotban adják. Közben azt jelentette a zászlóaljparancsnok, hogy Kassán hazafias adományokat kapott arra a célra, hogy főleg toborzók részére ruházatot és sarkantyút szerezzen be, kért tehát kalapmintát is. Azt válaszolták,³⁵⁰ hogy a toborzók részére a Skriván és a Kacanak pesti cégek készítenek finomabb kalapot, majd ebből fog kapni. Ugyanakkor utasította a vezénylőtábornok, hogy 500 pár fehéreneműt Kassán a 34. gyalogezred pótzászlóaljától vegyen át, mert az óbudai ruházati bizottságnál ebből nincs elegendő készlet.³⁵¹

Az átvevő különítmények felügyeletére a vezénylőtábornok május 17.-én egy századost vezényelt Óbudára, aki a csapatok ruhaellátásában elért haladásról naponta jelentést tett.³⁵²

Az óbudai ruházati bizottság alig tudott eleget tenni az önkéntes csapatok igényléseinek. A pesti toborzóparancsnok május 20.-án megint panaszkodott,³⁵³ hogy 327 be nem osztott ujoncának se cipője, se fehéreneműje, s ezért a vezénylőtábornok intézkedését kérte. Utasítást kapott, hogy a ruházati bizottságtól a kért cikkeket átveheti, a fölös számú legénységet pedig a II. pesti zászlóaljnak adja át.

Fentebb említettük a ruházati bizottság ama javaslatát, hogy az önkéntesek ruházatának elkészítésére a pesti magyar szabókat vegyék igénybe. Ez meg is történt, azonban a szabók nem dolgoztak olyan gyorsan, mint ahogyan azt a ruházati bizottság szerette volna, s ezért gyanúsnak találta.³⁵⁴ A vezénylőtábornok a pesti rendőrség főnökéhez, az abban az időben általánosan ismert Protmannhoz fordult, hogy vizsgálja ki az ügyet. Protmann még aznap jelentette,³⁵⁵ hogy sem a sztrájk gyanuja, sem kapzsiság, vagy megbízhatatlanság vádja nem fér a szabókhoz; pár nap mulva pedig jegyzőkönyvet³⁵⁶ is terjesztett fel, amelyet Bognár Gergellyel, a pesti magyar szabó céhmesterrel vett fel. A jegyzőkönyv szerint azért nem haladhatott gyorsan a munka, mert a céh csak 26 legénnyel tudott dolgozni, akik hetenkint csak 50 attilát és 20 nadrágot birtak elkészíteni; továbbá, mert az óbudai ruházati bizottság csak későn adta ki a munkát. A ruházati bizottságnak különben olyan cikkekből sem volt elegendő készlete, a melyeket már béke idején tárolhatott volna, kiegészítésre tehát a stockeraui, a prágai és a brünni ruházati bizottságokat is igénybe kellett venni.³⁵⁷

³⁵⁰ H. L. 958. ³⁵¹ H. L. 815. ³⁵² H. L. 854. ³⁵³ H. L. 962.

³⁵⁴ H. L. 958. ³⁵⁵ H. L. 974. ³⁵⁶ H. L. 1125. ³⁵⁷ H. L. 1025.

Az új fekete zsinór csak lassan készült. A vezénylőtábornok meghagyta³⁵⁸ a ruházati bizottságnak, hogy az összes budai zsinórkészítőkkel dolgoztasson.

Kalapok sem voltak készletben; beszerzésük nehezen ment és ezért az összes önkéntes csapatok május 21.-én parancsot kaptak, hogy a kalapgyártásra vonatkozólag állomáshelyükön és annak környékén érdeklődjenek.³⁵⁹ Egyben a politikai hatóságokkal egyetértve állapítsák meg, hogy a közeljövőben felállítandó II. zászlóalj ruházatának és felszerelésének elkészítésére a vidéken miféle munkaerők állanak rendelkezésre és mennyi idő alatt tudnák azt elkészíteni.³⁶⁰ A huszárosztályok azonkívül arra is kaptak³⁶¹ megbízást, hogy ha magyar nyergert tudnak beszerezni, akkor vegyenek akár fölös számban is.

A ruházati bizottság a mentéket, báránybőr hijján, csak prémezés nélkül tudta készíttetni.³⁶²

A felső ruha teljes elkészítése az önkéntes alakulások feloszlatásáig sem nyert befejezést. E miatt nem is vártak arra, hogy valamely önkéntes csapat „az utolsó gombig” készen legyen, hanem a mint a létszáma teljes volt, áthelyezték az osztrák örökostartományok területére. Így történt például a pozsony-győri zászlóaljnál is, amely már május 20.-án kapta a parancsot,³⁶³ hogy mihelyt a legénység sapkával, köppennyel, fehérneművel és cipővel fel van szerelve, tegyen jelentést, hogy új állomáshelyére utbaindíthassák. Hasonlóképpen történt a többi csapatoknál is. A pozsony-győri zászlóalj a ruhának való szövetet kiszabott állapotban kapta meg és a készítésre való pénzt felemelt összegben szintén kifizették; a ruhákat azután polgári iparosokkal csináltatták meg.³⁶⁴

A vezénylőtábornok május 28.-án meghagyta,³⁶⁵ hogy a ruházatban és felszerelésben nem a pedáns egyformaságra és a tetszetős külsőre kell a súlyt vetni, hanem arra, hogy a ruházat minél előbb készen legyen. A debreceni huszárosztály május 11.-én kérte,³⁶⁶ hogy a posztót, zsinórt, bőrt stb. küldjék, mert 100 szabóval és csizmadiával tud dolgoztatni; kérte továbbá a nyeregfelszerelést is, mert Debrecen városa 100 nyergert csináltat az osztálynak, tehát mintára van szükség. A küldemény május 20.-án Debrecenbe megérkezett, azonban leginkább bőryanag volt benne: fanyereg, zsinórzat, vörös posztó, csizmaanyag és fémgomb azonban egészen hiányzott.³⁶⁷ A kalapokra vonatkozólag pár nappal később érkezett jelentés³⁶⁸ a debreceni osztálytól. Az ottani kalapos céh többre nem kötelezte magát, mint 14—20 nap alatt készítenő 100 ka-

³⁵⁸ H. L. 1012. ³⁵⁹ H. L. 1021. ³⁶⁰ H. L. 1081. ³⁶¹ H. L. 1047.

³⁶² H. L. 1091. ³⁶³ H. L. 957. ³⁶⁴ H. L. 748. ³⁶⁵ H. L. 1080.

³⁶⁶ H. L. 542. ³⁶⁷ H. L. 1107. ³⁶⁸ H. L. 1216.

lapra; az osztályparancsnok egyébként már csináltatott nála néhányat a toborzók számára, de igen rosszak voltak, így helyben nem lehetett számítania a kalapok elkészítésére; egyben jelentette, hogy a nagyváradi és szatmári fiók-toborzóparancsnokságokat utasította, hogy állomáshelyükön szintén érdeklődjenek a kalaposoknál. Azonban, mivel a vezénylőtábornok az egész készletet a „Quentzer és fia” pesti kalapos cégnél megrendelte, ebben a tárgyban a csapatoknak nem kellett tovább gondoskodni. Mindamellett a győri zászlóalj június 1.-én egy ottani kalapos cégtől küldött mintát, a melynek ára 1 forint 80 krajcár lett volna és ha az ajánlatot elfogadják, akkor úgy győri, mint Komáromból, Pápáról és Tatáról hozott munkásokkal azonnal megkezdték volna a gyártást. A vezénylőtábornok azt felelte,³⁶⁹ hogy a mintául küldött kalap hadi használatra nem alkalmas, de különben is a kalapokat központilag csináltatják és osztják ki. Az egész kalapszükséglet szállítására ugyanis már megvoltak a szerződések, még pedig darabonként 5 forint 10 krajcárért. A kassamiskolci zászlóalj parancsnokának azt a javaslatát,³⁷⁰ hogy a zászlóalj számára Kovalkovits és Trohán kassai kalaposmestereknél csináltassák a kalapot, szintén el kellett utasítani, mert a Skriván és Quentzer pesti cégekkel már kötöttek szerződést az egész kalapszükségletre.

A jászkun huszárosztály részéről ruházat és felszerelés átvétele végett Óbudára küldött tiszt május 23.-án azt jelentette,³⁷¹ hogy a ruházati bizottságnál mente, atilla, nadrág és lovagló felsőnadrág,³⁷² köpenyzsák, szörmés máhhabörönd, alsó heveder, pisztolyok, kardkötő, zsinórzat, altiszi keztyű, csizmarózsácska és lóvakaró nincs, s a ruházati bizottság önmaga sem tudja megmondani, hogy mikor lesz, tehát az átvételt félbe kellett szakítani. A vezénylőtábornok utasította a ruházati bizottságot,³⁷³ hogy a jászkun osztály részére a ruházati anyagot kiszabott állapotban adja ki, mert a jászkun főkapitánysággal egyetértve, Jászberény és környékének szabócéhei fogják úgy a jászberényi, mint a karcagi osztály ruházatát elkészíteni. Az anyag kiszállítása és a ruhák megvarrása nagyon lassan haladt és a jászberényi osztály legénysége június 22.-én saját polgári ruhájában vonult el Austriába.³⁷⁴

A csapatoknak azonban a ruházatra vonatkozólag nem adtak tökéletes utasítást és csak utólagos kérdezősködéésre mondták meg, hogy a nem harcolók állományába tartozó gyógykovácsokat, puskaműveseket stb. ugyanúgy kell öltöztetni, mint a többi legénységet. A ruhával való ellátás tekinte-

³⁶⁹ H. L. 1280. ³⁷⁰ H. L. 1505. ³⁷¹ H. L. 1117.

³⁷² Überzughosen; a közismert „rajtluzli”.

³⁷³ H. L. 1250. ³⁷⁴ H. L. 2254.

tében az újabb alakulások sem jártak jobban. A II. pesti zászlóalj megpróbálta az óbudai ruhabizottságnál a felvételezést, de nem hogy kész ruha, hanem még anyag sem volt kapható. Ennélfogva jelentette.³⁷⁵ hogy a ruházattal nem tud sietni.

A három új zászlóalj és egy huszárosztály felállítása folytán újabb fegyverzeti, ruházati és felszerelési készletekről kellett gondoskodni. A vezénylőtábornok a hadsereg-főparancsnokságtól fegyverzetet és lőszert kért; az óbudai ruházati bizottságot ruha és felszerelési cikkek, az országos szekerészparancsnokságot pedig vonatananyag kiszolgáltatására utasította.³⁷⁶ Azonkívül a „Winkler testvérek” bécsi cégtől fémárút, a Freund pesti szíjgyártó cégtől pedig bőrneműket rendelt. Kalapok szállítására a Skriván pesti céggel kötött újabb szerződést: naponta 400 kalapot kellett szállítani s az egész szállításnak 3 héten belül kellett megtörténni.³⁷⁷

Mivel ruházattal és felszereléssel elsősorban a sorkatonaságot kell ellátni, az óbudai ruházati bizottság május 30.-án parancsot kapott,³⁷⁸ hogy az önkéntes alakulások igénylésének csak akkor tegyen eleget, ha a sorkatonaság szükségletét már ellátta.

A hadsereg-főparancsnokság tudomást szerezvén arról, hogy az óbudai ruházati bizottság a kész ruhák kiszolgáltatását nem győzi, a vezénylőtábornokhoz intézett rendeletében³⁷⁹ annak a nézetének adott kifejezést, hogy a nevezett ruházati bizottságnak csak az anyagot és a készítési díjat kell adnia, mert a ruha elkészítésének gondja, az önkéntes alakulásokra vonatkozó szervezési utasítás szerint, a magyarországi helytartóságra hárul, aki a ruhákat magán iparosokkal, vagy a fegyházak üzeimeiben tartozik elkészíttetni.

Nemcsak erre a felfogásra való tekintettel, hanem a szükség folytán is, a vezénylőtábornok tudatta³⁸⁰ az óbudai ruházati bizottsággal, hogy Pozsony, Győr, Kassa, Miskolc, Szeged, Székesfehérvár, Észtergom, Kecskemét, Vác, Jászberény és a jászku terület szabócéheit azzal hívta fel az önkéntesek ruházatának elkészítésére, hogy az anyagot kiszabva fogják megkapni; a ruhák rendes készítési díjának háromszorosát határozták meg a polgári iparosok részére; továbbá, hogy a megyei hatóságokat, valamint a jászku főkapitányt is felhívták, hogy a szabócéheket szólítsák fel a munka elvállalására.³⁸¹ A ruházatnak polgári iparosokkal való elkészítését egyébiránt a kassai zászlóalj parancsnoka már megelőzőleg javasolta.³⁸²

³⁷⁵ H. L. 1279, 1596. ³⁷⁶ H. L. 1221. ³⁷⁷ H. L. 994. ³⁷⁸ H. L. 1506.
³⁷⁹ H. L. 1165. ³⁸⁰ H. L. 1240. ³⁸¹ H. L. 1242. ³⁸² H. L. 1265.

A kész ruházati és felszerelési cikkekben való kisegítésre igénybevett, osztrák örökostartományokban levő katonai ruházati bizottságok se tudtak azonban minden tekintetben helytállani. A prágai ruházati bizottság május 27.-én jelentette,³⁸³ hogy a kért 1000 pár huszárcsizmát nem küldheti Óbudára, mert készlete alig elég az ő körzetében levő huszár csapatoknak is. Pedig szükség volt már a csizmákra. A debreceni huszárosztálytól június 4.-én érkezett a kérelem,³⁸⁴ hogy küldjék a csizmákat, mert különben 16.-án azok nélkül kell indulnia; azonkívül kértek még szürke lovaglós nadrágot és sapkát is.

A már Linzben levő I. pesti önkéntes zászlóaljtól május végén jelentés³⁸⁵ érkezett, hogy mindeddig még csak 500 nadrágot kapott, atillát és sapkát azonban egyet sem. Kérte, hogy kiszabott nadrágszövetet és készítési díjat küldjenek.

A zalaegerszegi osztagly nem panaszkodott. Május 27.-én megérkezett a ruhának való anyag Keszthelyre és másnap megkezdték az elkészítését.³⁸⁶

Az óbudai ruházati bizottság június 1.-én terjedelmes kimutatásban³⁸⁷ ismertette, hogy micsoda ruházati és felszerelési készlete van, mennyi készült el és miféle anyagokra van még szüksége. A gyalogság részére való posztó már egészen fedezve volt; vörös, zöld és sötétkék posztóból szintén elég mennyiség állott készletben, míg a köpenyposztó egészen hiányzott; lovaglós nadrágra sem volt anyag, ezért a bizottság javasolta, hogy világoskék posztóból kellene azt készíttetni; huszár köpenyből már 1326 darabot kiadtak, 1000 darab készítés alatt volt; jelentette végül, hogy a három új zászlóalj részére az atillát és a nadrágot 10 nap alatt kiszabják. Volt 10.000 darab derékszík, de kapocs nélkül; kellett 2000 darab lóvakaró, 1200 alsó bőrheveder és 2000 felső heveder; a prágai ruházati bizottság küldött 8000 hátbőröndöt. Az eredetileg felállított 3 zászlóalj és 4 huszárosztály atillája és nadrágja május végén még készítés alatt volt.

A vezénylőtábornok kérte a hadsereg főparancsnokságot, hogy a hiányzó ruházati cikkekkel segítse ki, azonban azt a rideg választ kapta,³⁸⁸ hogy a ruházatot neki kell beszereznie. Ennélfogva szállítókkal kellett szerződést kötni.

Az egészen hiányzó köpenyposztó pótlására még május végén 21.000 rőfnyit rendeltek az egyik bécsi posztógyárosnál, rőfjét 4 forintért.³⁸⁹ Magyar bakancs szintén nem lévén, tehát Müller Pál pesti cipésznél rendeltek 3000 párt, páronkint 4 forint 6 krajcárért, majd 14 nap lejártával újabb

³⁸³ H. L. 1598. ³⁸⁴ H. L. 1627. ³⁸⁵ H. L. 1440. ³⁸⁶ H. L. 1447.

³⁸⁷ H. L. 1518. ³⁸⁸ H. L. 1758. ³⁸⁹ H. L. 1466.

5000 párt.³⁹⁰ Nyeregvázból 500 darabot szállított Holmberg Antal budai szíjgyártó és nyerges; darabja 2 forint 50 krajcárba került.³⁹¹ Schönberger Adolf, Goldfinger Mór és Böhm Vilmos pesti szabók, együttesen 2400 atilla teljes elkészítésére vállalkoztak, darabonként 3 forint díjért. Skriván János pesti kalapos céggel újabb szerződés kötöttetett 3000 honi kalapra, egyenkint 3 forint 40 krajcárért, vagyis 30 krajcárral drágábban mint eddig. Ugyanezt az árat kapta a „Quentzer és fia” cég az újabban szállított kalapokért.³⁹² Brünni posztógyárnál 3676 róf vörös, 4392 róf zöld és 6456 róf fehér posztóra történt rendelés,³⁹³ ezek a cikkek huszárruhához kellettek. A már fentebb említett köpenyposztómennyiség nem lévén elegendő, a „Singer Testvérek” pesti céggel kötöttek szállítási szerződést 3000 róf köpenyposztóra, rőfönként részben 3 forint 80 krajcárért, részben 3 forint 20 krajcárért.³⁹⁴ Szíjjazathoz való fehér marhabőrt az „Abell és fia” soproni cég szállított, mázsáját 90 forintért.³⁹⁵ A teljesen kifogyott magyar nyergek helyébe Waszner Hermann pesti cégtől vásároltak 450 darabot vasalással 2 forint 50 krajcárért, vasalás nélkül 2 forintért.³⁹⁶

A vezénylőtábornok táviratilag kérte³⁹⁷ a hadseregfőparancsnokságot, hogy legalább azt közölje, hogy köpenyposztót hol lehet kapni; azonkívül megbízta³⁹⁸ az aradi huszárosztály parancsnokát, hogy érdeklődjék, vajjon miféle és mennyi felszerelési cikket, milyen árban tudna szállítani Spitzer Fülöp, ottani cs. kir. kerületi szállító, aki a szállításra ajánlkozott.

A ruházati gondokon némileg enyhített volna a debreceni huszárosztály jelentése,³⁹⁹ amely szerint a zsinórozást Debrecenben el tudná készíttetni s ezért kérdezte, hogy mennyit lehet a zsinórananyagért fizetni. Közölték, hogy 100 rőfönként 5 forintot.⁴⁰⁰ A mondott áron azonban Debrecenben nem adták a zsinórozatot, tehát az osztály még június 10.-ig se tudta felzsinóroztatni a legénység ruháját. A kassai zászlóalj hasonló javaslatára hasonló volt a válasz és az eredmény; ezért akként intézkedtek,⁴⁰¹ hogy a zászlóalj zsinórozatlan ruházattal induljon Kaiser-Ebersdorflba, ahová majd utána küldik a zsinórozatot.

Az egyes cikkek kereskedelmi ára közben egyre emelkedett. A vezénylőtábornok június elején 100 rőf zsinórért még nem akart 5 forintnál többet adni, június 19.-én azonban már megengedte,⁴⁰⁴ hogy a pozsonyi zászlóalj 6 forintért sze-

³⁹⁰ H. L. 1471. ³⁹¹ H. L. 1473. ³⁹² H. L. 1539. ³⁹³ H. L. 1636.

³⁹⁴ H. L. 1569, 1685. ³⁹⁵ H. L. 1626. ³⁹⁶ H. L. 1676, 1829.

³⁹⁷ H. L. 1545. ³⁹⁸ H. L. 1554. ³⁹⁹ H. L. 1505. ⁴⁰⁰ H. L. 1798.

⁴⁰¹ H. L. 1825. ⁴⁰² H. L. 2057. ⁴⁰³ H. L. 2105. ⁴⁰⁴ H. L. 2517, 2526.

rezze be azt Győrben. Ugyanilyen áron rendelt zsinórzatot az óbudai ruházati bizottság a pesti „Schauengel és Österreicher” cégnél.⁴⁰³ S míg az atilla zsinórozásáért eredetileg 1 forint 28 krajcárt, egy nadrág zsinórozásáért pedig 41 és ½ krajcárt kellett fizetni, ezek a munkadíjak nemsokára a háromszorosára szöktek.⁴⁰⁴ A zsinór hiánya miatt a ruházat teljes elkészítése lehetetlen volt, s emiatt a csapatok jelentést⁴⁰⁵ küldtek, hogy még június végéig sem tudták ezt a munkát befejezni. A jászkun főkapitány is jelentette⁴⁰⁶ a budai helytartónak, hogy a jászkun önkéntes ezred összes ruháit idejére el tudná készíttetni, de az óbudai ruházati bizottság nem küldi a zsinórzatot.

De akkor állt csak be a zsinórkérdés legnagyobb válsága, amikor Albrecht főherceg Veronából azt táviratozta,⁴⁰⁷ hogy az oda igen szép rendben bevonult debreceni huszárosztály ama kérelmét, hogy fekete-sárga zsinórt viselhessen, a császár teljesítette. Majd rövid idő múlva azt közölte⁴⁰⁸ a főherceg, hogy a jászkun önkéntes huszárok hasonló kérelme szintén teljesült, sőt a császár engedélyt adott, hogy amelyik önkéntes csapat azt óhajtja, teljesíteni kell kívánságát. A fekete-sárgás zsinór kezdeményezője a debreceni osztály parancsnoka volt, aki azzal indokolta⁴⁰⁹ ezt a kérelmet, hogy a magyar nép nem is tartja igazi huszárnak, akinek nem fekete-sárga a zsinórja, amely a huszárokat már évszázadok óta díszíti.⁴¹⁰ Albrecht főherceg azt is meghagyta⁴¹¹ a vezénylőtábornoknak, hogy mivel valószínűleg a többi önkéntes csapat is kérni fogja a fekete-sárga zsinórzatot, nem kell tehát több fekete színű zsinórt varratni a ruházatra. A vezénylőtábornok jelentette, hogy az óbudai ruházati bizottság éppen hogy beszerezte a még hiányzó mennyiséget és most 19.000 rőfnyi fekete zsinórkészlete van, az új zsinór új kiadást okoz és sok idő kell az átvarráshoz. Albrecht főherceg azt válaszolta,⁴¹² hogy a fekete-sárga zsinórnak meg kell lennie.

A jászkun ezred mindjárt kérte is a fekete-sárga zsinórzat küldését, de azt a választ kapta,⁴¹³ hogy nincs raktáron, forduljon tehát a III. hadseregparancsnoksághoz. A vezénylőtábornok később intézkedett,⁴¹⁴ hogy a huszár atillákat ezentúl fekete-sárga zsinórral készítsék.

A debreceni toborzóparancsnok kérdezte, hogy a toborzó legénység is fekete-sárga zsinórt kapjon-e. A vezénylőtábor-

⁴⁰⁵ H. L. 5442. ⁴⁰⁶ H. L. 2652. ⁴⁰⁷ K. A. 4795. C. K.

⁴⁰⁸ K. A. 4792 C. K. ⁴⁰⁹ H. L. 2290.

⁴¹⁰ Az utóbbi állítás téves, mert a feketesárga zsinórzatot csak 1770 óta viselték a huszárok.

⁴¹¹ H. L. 2267. ⁴¹² H. L. 2290. ⁴¹³ H. L. 1622. ⁴¹⁴ H. L. 2377.

nek erre az összes toborzó parancsnokságoknak kihirdette, hogy az ő legénységüknél megmarad a fekete zsinórzat.⁴¹⁵ A miskolci zászlóalj azonban kapott engedélyt az új zsinorzatra, azzal a kikötéssel, hogy a már felvarrott zsinórzatot nem kell felcserélni.⁴¹⁶

Kellemetlen helyzetet teremtett, hogy amidőn Albrecht főherceg fent említett távirata megérkezett, a fekete zsinór szállítására már szerződéseket kötöttek. A szállítók el is hozták az árút, azonban az óbudai ruházati bizottság, hivatkozva Albrecht főherceg fentebb említett rendeletére, az átvételt megtagadta. A szállítók a vezénylőtábornokhoz fordultak, aki megparancsolta, hogy a zsinór átveendő, azonban szigorú lelkiismeretességgel kell megvizsgálni s csak azt kell átvenni, ami teljesen kifogástalan. Oesterreicher Mór szállító 15.000 rőföt, Schnagel Mór szállító 75.224 rőföt, Schön Jakob szállító pedig 9500 rőföt hozott. Ebből a mennyiségből, silányabb minőség és rossz kidolgozás címén 49.025 rőföt visszautasítottak. Az óbudai raktárban még 8.419 rőfnyi zsinórkészlet lévén, ezzel együtt tehát összesen 58.918 rőf zsinór maradt használatlanságra kárhozható. Az átvett új készletért 2880 forint 23 krajcárt kellett kifizetni.⁴¹⁷ S ha még hozzávesszük, hogy egy atilla és egy nadrág átzsinórozásának a munkadíja 5 forintot tett ki,⁴¹⁸ könnyen kiszámítható, hogy az önkéntes alakulások zsinórzatának pusztán külsőség szempontjából történt megváltozása mekkora fölösleges kiadást okozott. Sőt még az önkéntes csapatok feloszlásának vége felé, szeptember közepén is éreztette hatását a zsinorok megváltoztatása; a kassai városi tanács ugyanis még június elején maga is szerzett be 5900 rőfnyi zsinórzatot az ottani önkéntes alakulások részére: a feloszláskor tehát a kassai toborzóparancsnokság rendeletet⁴¹⁹ kapott, hogy ezt a zsinórkészletet vegye át és szállítsa be az óbudai bizottsághoz. Schauengel és Oesterreicher pesti szállítók szintén megpróbálták a fentebb említett át nem vett zsinórzatot a kincstárral átvétetni, de sikertelenül.⁴²⁰

Az anyaghiány miatt a hadsereg főparancsnokság június 1.-én elrendelte,⁴²¹ hogy a másodsorban felállított önkéntes zászlóaljak és huszárosztályok régi készletekkel is felszerelhetők. Ennek ellenére a II. debreceni huszárosztálynak még augusztus végén is csak kevés volt a ruhája; fegyverzete és felszerelése azonban semmi se volt.⁴²²

A ruházathoz és felszereléshez való anyag beszerzése majdnem egész június hóban tartott. Huszárköpenynek való

⁴¹⁵ H. L. 2502. ⁴¹⁶ H. L. 2671. ⁴¹⁷ H. L. 2679. ⁴¹⁸ H. L. 2675.

⁴¹⁹ H. L. 2058. ⁴²⁰ H. L. 2993, 5008. ⁴²¹ H. L. 1622. ⁴²² H. L. 2925.

fehér posztóból Quittner Jakab pesti cégnél 6456 rőföt rendeltek, rőfjét 3 forint 80 krajcárért; Öesterreicher pesti cég 1000 darab lópokrócot szállított, darabonként 2 forintjával; Eder, pesti szállítótól 14 forintjával 100 darab orosz bagaria bőrt, Romeiser Ferenc pesti vaskereskedőtől, darabonként 55 krajcárjával, 1000 lóvakarót vásároltak. Manschön pesti szíjgyártónál pedig 5 forintjával 1676 pár pisztoly-tokot rendeltek.⁴²³ Ujabb bakancs rendelés is történt Müller Pál pesti cipésznel 6000 párra, páronként 4 forint 6 krajcárért.⁴²⁴

Lófelszerelési cikkekben szintén sok volt a pótolni való; Freund, pesti szíjgyártó cég, 400 felső és ugyanannyi alsó heveder, valamint 400 pár kengyelszíz szállítására kapott megbízást, egyenként 2 forint 65 krajcár, 1 forint 65 krajcár és 1 forint 51 krajcárjával.⁴²⁵ Zabla hasonlóképen hiányzott. Az óbudai ruházati bizottság parancsot⁴²⁶ kapott tehát, hogy a Baumgärtner József pesti sarkantyús mester által bemutatott mintából rendeljen feszítő zablát, darabonként 2 forint 20 krajcárért, csikózablát pedig darabonként 1 forint 10 krajcárért.

Az újonnan felállított kecskeméti huszárosztálynak nem volt elég nyerge. Az aradi huszárosztály parancsnoka jelentést küldött tehát a vezénylőtábornoknak, hogy Aradon 4 hét alatt az egész kecskeméti osztály számára tudnak nyeret szállítani, darabonként 5 forintért. Megengedték, hogy 100 darabot szabad rendelni.⁴²⁷ Néhány nap mulva azt jelentette az aradi osztályparancsnok, hogy Léderer Kálmán, aradi lókereskedő, ajánlkozott, hogy ő a kecskeméti osztály egész lóállományát nyereggel együtt hajlandó szállítani. Az ajánlatot nem fogadták el.⁴²⁸

A lófelszerelési cikkek hiánya miatt az önkéntes csapatok számára a csendőr ezredek hasonló nélkülözhető készleteit is igénybe kellett venni.⁴²⁹ Viszonzásul, az önkéntes csapatok feloszlataása alkalmával, az önkéntes huszáralakulások lófelszerelését a csendőrség kapta meg.⁴³⁰

Nem lévén elég magyar kengyel, a raktárakból vegyesen küldtek magyar és német kengyeleket az osztályoknak, amelyeket azután, az egyöntetűség kedvéért, előbb vissza Óbudára, majd onnan ismét más osztályokhoz kellett szállítani.⁴³¹ Sőt a jászkun, a debreceni és az aradi osztályoknak kenyérszakokat is küldött az óbudai ruházati bizottság, holott erre a cikke a lovasságnál nem volt szükség. Ezeket is vissza kellett rendelni.⁴³² Viszont a debreceni osztály nem ka-

⁴²³ H. L. 1692. ⁴²⁴ H. L. 1910. ⁴²⁵ H. L. 1929. ⁴²⁶ H. L. 1975.

⁴²⁷ H. L. 1904. ⁴²⁸ H. L. 1972. ⁴²⁹ H. L. 2416.

⁴³⁰ H. L. 1497, 2098, 2218, 2445. ⁴³¹ H. L. 1806. ⁴³² H. L. 1805.

pott zabostarisznyát s így sürgősen kellett intézkedni, mert már indulóban volt új állomáshelyére.⁴³³

Az önkéntes csapatok szervezésére vonatkozó felhívás szerint bár kívánatos volt, hogy az önkéntesek nyeregfelszerelést is hozzanak magukkal, a valóságban az egész önkéntes lovasságnál csak a jászkun ezred egyik közlegénye és az aradi osztály egyik hadapródja hozta azt magával.⁴³⁴

Nehezítette a felszerelést az a körülmény is, hogy a szállítók által küldött anyagok nem voltak mind kifogástalanok. A brünni posztógyárból érkezett szövetekről pártatlan bizottság állapította meg, hogy színük nem helyes és anyaguk durva.⁴³⁵ A II. pesti zászlóalj július elején jelentette,⁴³⁶ hogy a bakancsok igen silányak s annyira rossz munkával készültek, hogy javításuk sem lehetséges; a kalapok esőben színüket eresztik, ami a ruhát is beszenyezi; a kalaptollak rosszak, festettek és törnek, a legtöbb önkéntesnek már nincs is toll a kalapján. Mindez pedig csak azért volt, mert sietni kellett a felszereléssel.

Az óbudai ruházati bizottság nem győzte az önkéntes csapatok felszerelését, tehát közülök azokat, amelyek már az osztrák örökös tartományokban voltak, öltözeti és felszerelési ügyekben a stockeraui ruházati bizottsághoz utalták.⁴³⁷ De ez sem szüntette meg a hiányosságokat, mert például a miskolci zászlóalj csak július 25.-én kapta meg ruha és felszerelési szükségletének egy részét, sőt a kassai zászlóaljnál is hiányzott még akkor az atilláknak több mint a fele, nadrágjainak egyrésze pedig még mindig zsinórozatlan volt.⁴³⁸

A csapatok számára kiadott ruházat és felszerelés egy része a használat következtében tönkrement. Az ilyen fogyatékok pótlása céljából a vezénylőtábornok javaslatot⁴³⁹ tett a hadseregfőparancsnokságnak, hogy az önkéntes alakulásokat némi tartalékkészlettel lássák el. Ennek folytán mindegyik zászlóalj 20 nadrágot kapott⁴⁴⁰ pótlási célokra: a pótcsapatokat pedig július elején az egész zászlóalj, illetőleg huszárosztály ruházati és felszerelési készletének 10%-ával látták el,⁴⁴¹ hogy az ujoncokat felszerelhessék. Azonban úgy látszik, hogy ez sem volt elég, mert a kassai zászlóalj augusztus 3.-án jelentette,⁴⁴² hogy a toborzóparancsnokságtól érkezett fölösszámú legénységének, amely már július 9.-én megjött, még se ruhája, se fehéreneműje, így a laktanyából még fürdeni se vihetik őket.

A tönkrement bakancsok pótlására még június 1.-én tör-

⁴³³ H. L. 2054. ⁴³⁴ H. L. 2965. ⁴³⁵ H. L. 2405. ⁴³⁶ H. L. 2461.

⁴³⁷ H. L. 2575. ⁴³⁸ H. L. 2751. ⁴³⁹ H. L. 1879. ⁴⁴⁰ H. L. 2045.

⁴⁴¹ H. L. 2471. ⁴⁴² H. L. 2802.

tént intézkedés; minden század 50 párt vehetett át tartalékul az óbudai ruházati bizottságtól.⁴⁴³

Egyes ruházati és felszerelési cikkeket csak nagyon későn vagy egyáltalában nem kaptak meg az önkéntes csapatok. Július végén a gyalog zászlóaljnak részére dobokat kértek a stockeraui ruházati bizottságtól, mert az óbudai raktárakban nem volt. Stockerauban sem volt.⁴⁴⁴ A miskolci zászlóaljnak még augusztus közepén sem voltak kürtjei; megengedték, hogy a hazafias adományokból szerezzék be.⁴⁴⁵ A kassai zászlóaljnak pedig ugyancsak eddig az ideig még nem adták ki az ácsszerszámokat.⁴⁴⁶

A mente azok közé a cikkek közé tartozott, amelyeket az önkéntes csapatok tulajdonképen soha sem kaptak meg⁴⁴⁷ A huszárosztályoktól ugyan már június végén jött kérelem a menték küldésére: a vezénylő-tábornok azonban azt felelte, hogy ez a ruhadarab egyelőre nem adható ki, 's ha eljön az ideje, gondoskodni fognak róla.⁴⁴⁸ Ez az idő pedig csak augusztus végén érkezett el, amikor az önkéntes csapatok feloszlataása már folyamatban volt: így tehát azoktól a huszárosztályoktól is visszavették, amelyek már megkapták.⁴⁴⁹ Az I. zalaegerszegi huszárosztály részére kiszabott állapotban küldött menteposztóból a II. osztály atilláit készítették el, ennél fogva visszaküldeni már nem lehetett.⁴⁵⁰

Tudjuk, hogy a jászkun önkéntes huszároknak kiváltságképpen lobogója is volt. Midőn a jászkun kerületben a második huszárosztályt is felállították, a vezénylő-tábornok, a jászkun főkapitányhoz intézett átiratában, közölte azt a legfelsőbb helyen kifejezett óhajt, hogy a császárné által, körútja alkalmával, ajándékozott lobogók közül azt, amelyet a jászkok kaptak, önkéntes ezred I., amelyiket pedig a künok kaptak, a II. osztálynak adják: háború után a lobogókat a jászkun főkapitánynak majd visszaszolgáltatják. A jászkun önkéntes huszárezred parancsnoka erre a hadseregfőparancsnokságtól szalagot kért a lobogókra, amit először megtagadtak, majd másodszeri kérésre megengedték, hogy a hazafias adományokból szerezzék be.⁴⁵¹

Arad városa részéről még május közepén küldöttség járt a császárnál, hogy az aradi önkéntes huszárosztályt azt a lobogót viselhesse, amely alatt az aradi bandérium a császár 1857. évi körútja alkalmával díszelgett. A császár a kérelmet teljesítette.⁴⁵² A szóbanforgó lobogó egyik oldalát a magyar címer, a másikat pedig Arad város címere ékesítette: az aradi osztálynak a 13. huszárezredbe történt későbbi beolvasztása-

⁴⁴³ H. L. 1441. ⁴⁴⁴ H. L. 2155. ⁴⁴⁵ H. L. 2858. ⁴⁴⁶ H. L. 2868.

⁴⁴⁷ H. L. 2934. ⁴⁴⁸ H. L. 1859. ⁴⁴⁹ H. L. 2595. ⁴⁵⁰ H. L. 2586.

⁴⁵¹ H. L. 1902. ⁴⁵² H. L. 818.

kor a lobogót a városnak visszaadták, hogy a jövőben, hasonló alkalommal, ismét használja.⁴⁵³

A vezénylőtábornok különben május 18.-án kiadott rendeletében⁴⁵⁴ intézkedett, hogy a debreceni és a zalaegerszegi önkéntes huszárosztályok is viselhetnek lobogót.

Az önkéntes csapatok fegyverzetéről a budai szertüzer parancsnokságnak kellett gondoskodni. Elegendő készlet azonban nem volt.⁴⁵⁵ ennél fogva a bécsi szertüzer parancsnokságtól szereztek be a még hiányzó fegyverzetet. Az önkéntes zászlóaljnak belga gyártású, gyalogsági, gyutacsos puskát kaptak, a huszárosztályok gyújtós pisztolyt és régi mintájú huszárkardot. Ilyen kard azonban kellő számban már nem volt a hadsereg fegyverkészletében, tehát 550 új mintájú, kosaras, könnyű lovassági karddal kellett kiegészíteni, amelyekkel az I. zalaegerszegi önkéntes huszárosztályt szerelték fel.⁴⁵⁶

A gyalogság piemonti eredetű lőszeret kapott a károlyvárosi lőszerraktárból. A szállításnál itt is merültek fel akadályok, mert a Dunagőzhajózási Társaság alapszabályai szerint a hajókon sem fegyvert, sem lőszeret szállítani nem lévén szabad, az eredetileg vízi útra tervezett fegyver- és lőszerakományokat tehát vasúton kellett továbbítani.⁴⁵⁷

A másodsorban felállított önkéntes alakulások felfegyverzése még lassabban haladt. A II. debreceni huszárosztálynak például még augusztus végén sem volt fegyverzete.⁴⁵⁸

A ruházat, felszerelés és fegyverzet hiányosságainak szemléltető példája volt a II. zalaegerszegi és a kecskeméti huszárosztály. Az előbbi július 8.-án Keszthelyről Ennsbe indult gyalogmenetben. Eredetileg csak Béctől kellett volna vasúton utaznia,⁴⁵⁹ azonban az I. zalaegerszegi osztály parancsnoka kérte, hogy miután a nevezett osztály öltözete és felszerelése nagyon hiányos, kívánatos tehát már Soprontól vasúton szállítani.⁴⁶⁰ A vezénylőtábornok erre meghagyta⁴⁶¹ a soproni megszálló csapatok parancsnokának, hogy az osztályt, amidőn Sopronba érkezik, szemlélje meg és tapasztalatait jelentse. A megsemmelésről küldött jelentés⁴⁶² szerint az osztály csak szűkségképpen volt felruházva, sőt mezítlábas emberek is akadtak soraiban: fegyverzete és felszerelése egészen hiányzott, lovai soványak voltak és csak bizonyos idő múlva lehetett számítani arra, hogy ez a csapat harc-képes lesz. Az osztályt, az imént említett javaslatnak megfelelően, Soprontól Ennsig vasúton szállították.⁴⁶³

⁴⁵³ K. A. — 15. H. — 40—22. ⁴⁵⁴ H. L. 745. ⁴⁵⁵ H. L. 270.

⁴⁵⁶ H. L. 745, 1161, 1212. ⁴⁵⁷ H. L. 1785. ⁴⁵⁸ H. L. 2920.

⁴⁵⁹ H. L. 2522. ⁴⁶⁰ H. L. 2449. ⁴⁶¹ H. L. 2887. ⁴⁶² H. L. 2654.

⁴⁶³ K. A. 7—81.

A kecskeméti osztály állapotáról július 25.-én küldött hasonló jelentés⁴⁶⁴ szerint a legénységnek vászon zubbonya, felső lovaglő pantallója, köpenye és fehérneműje volt ugyan, legyengült lovain azonban kenderkötőféken kívül semmi egyéb sem volt.

Egészségügyi felszerelés.

A mozgósított hadseregnek magának volt szüksége összes orvosaira, az önkéntes csapatokat tehát sem orvosokkal, sem egyéb egészségügyi személyzettel nem láthatta el. Noha az önkéntes csapatok felállítására vonatkozólag Albrecht főherceg részéről kibocsátott felhívás orvosok önkéntes jelentkezését is célozta, az eredmény ebben a kérdésben egyáltalában semmi se volt. A vezénylőtábornok ennél fogva június 9.-én kelt rendeletében⁴⁶⁵ meghagyta az összes önkéntes csapattesteknek, hogy orvosokat toborozzanak és hasonló tartalmú átíratot⁴⁶⁶ intézett a magyarországi helytartósági kerületek főnökeihez is, hogy a polgári hatóságokat ebben való közreműködésre utasítsák. Az orvosokat a háború tartamára vették fel, még pedig zászlóaljankint 2 fő- és 2 alorvost, huszárosztályonkint pedig 2 fő- és 1 alorvost. A huszárosztályokhoz ezenkívül 2—2 állatorvosra is volt szükség. Az orvosok a rendfokozatszerű fizetésen kívül még 10—20 forint havi pótlékot, továbbá 70—100 forint felszerelési járulékot kaptak és a háború után hatósági orvosi állásra nyílt igényük; hátramaradottaiknak pedig nyugdíjat helyeztek kilátásba.⁴⁶⁷ A felhívás eredménytelen maradt. A csapatok egymásután jelentették, hogy nem tudnak orvost kapni.⁴⁶⁸ A jászkun huszárezrednél sok volt a nemibeteg, aminek okát az ezredparancsnok abban kereste, hogy a legénység Jászberényben a lakosságnál egyenkint volt elszállásolva, egészségi állapotának ellenőrzésére pedig nem volt orvos.⁴⁶⁹ Ez az ezred azonban július végén már arról adott hírt, hogy egy főorvosa és egy fősebésze már van, egy alorvos pedig nem-sokára bevonul.⁴⁷⁰

A többi csapatoknál azonban az orvosi létszám tekintetében mostohák maradtak a viszonyok s bár az egyes zászlóaljak és osztályok kérték, hogy a folytonosan növekvő létszám miatt osszanak be orvost és állatorvost, a vezénylőtábornoknak nem mindig állott módjában, hogy ennek a kérelemnek eleget tegyen.⁴⁷¹

A szükséges gyógyszerekben is hiányok voltak: pl. az I. zalaegerszegi huszárosztály még augusztus elején sem volt

⁴⁶⁴ H. L. 2756. ⁴⁶⁵ H. L. 1750. ⁴⁶⁶ U. o. ⁴⁶⁷ H. L. 2589. ⁴⁶⁸ U. o.
⁴⁶⁹ H. L. 1514. ⁴⁷⁰ H. L. 2586. ⁴⁷¹ H. L. 1562. 1547.

ezekkel ellátva, s kérésére azt válaszolták,⁴⁷² hogy Bécsben vegye át.

Lovak.

A hadilétszámra emelt hadsereg részére jórészen a közigazgatási hatóságok sajátították ki a lovakat; erre vonatkozólag a cs. kir. belügyminiszter április 21.-én adott rendeletet a kerületi főnököknek.⁴⁷³ A lovakat katonai pótlóavató bizottságok vizsgálták meg, vették át és fizették ki árukat; a hadseregfőparancsnokság azt akarta, hogy az önkéntes alakulások lovainak beszerzéséről is ezek a bizottságok gondoskodjanak, azonban erre a célra a sorkatonaság lovainál kisebb, vagyis 14 marok és 1 hüvelyk⁴⁷⁴ magasságú lovakat is vásároljanak, darabonként 100—150 forintért.⁴⁷⁵

A hadvezetőség remélte, hogy az önkénteseknek legalább egy része hoz magával hátszlovat. Ezért május 12.-én a jász-kun huszárosztálynak 11.500, a debreceninek 8100, az aradnak 4500, a zalaegerszeginek pedig 16.500 forintot azzal utalt ki, hogy azoknak az önkénteseknek, akik nem tudnak maguknak lovat venni, ebből a pénzből vásároljanak; a lóháború után az illető tulajdona lesz, az ennek értelmében kijelölendő legénységet a megyei hatóságokkal egyetértve kell kiválasztani, de igazságosan kell elosztani az összes megyékre.⁴⁷⁶

Olyan önkéntes azonban, aki lovat is hozott magával, az összes osztályok közül csak az I. debreceninél akadott kettő,⁴⁷⁷ a II. debreceninél⁴⁷⁸ és az I. zalaegerszeginél⁴⁷⁹ pedig egy-egy; az aradi osztály 2 hadapródjának szintén saját lova volt.⁴⁸⁰

Községektől, társulatoktól és magánosoktól, mint később látni fogjuk, elég sok ajándéklovat kaptak az önkéntes huszárcsapatok. Az ajándéklovakra szintén rá kellett sütni a császári lóbélveget.⁴⁸¹ Azonkívül a hazafias pénzadományokat elsősorban és nagyrészt lovak beszerzésére fordították;⁴⁸² a huszárosztályok parancsnokai erre már május közepén engedélyt kaptak.⁴⁸³

A vezénlyótábornok május 20.-án rendeletet adott a pótlólovazás felügyelőjének, Cseh Győző altábornagynak, hogy az önkéntes huszárok részére legalább 14 marok és 2 hüvelyk⁴⁸⁴ magasságú lovakat vásároltasson, ha azok egyébként elég erősek. Vételár 100—150 forint lehetett; a csendőrség számára felavatott lovakat is át lehetett adni az önkénteseknek.⁴⁸⁵ A

⁴⁷² H. L. 2785. ⁴⁷³ Orsz. Levéltár 1859. — 1. X. F. 2792. G.

⁴⁷⁴ 147,5 cm. ⁴⁷⁵ H. L. 1121. ⁴⁷⁶ H. L. 468. ⁴⁷⁷ H. L. 2595, 2596.

⁴⁷⁸ H. L. 2196. ⁴⁷⁹ H. L. 1865. ⁴⁸⁰ H. L. 2196. ⁴⁸¹ H. L. 1068.

⁴⁸² H. L. 2609, 1466, 1738. ⁴⁸³ H. L. 851. ⁴⁸⁴ 150 cm. ⁴⁸⁵ H. L. 956, 996.

pesti 1. számú loávitó bizottság már május 28-ig 72 pótlovat gyűjtött a jászkun önkéntes huszárezred részére: eme lovak közül 20 darab ajándékló volt.⁴⁸⁶

A lóbeszerzés meglehetősen lassan haladt. A jászberényi, debreceni és aradi osztályok május 25.-án jelentették,⁴⁸⁷ hogy lovat venni nehéz, mert a zsidó lókereskedők mind összevásárolják; azonkívül a loávitó bizottságok is ezerszámra veszik a sorkatonaság számára. A vezénylőtábornok azt válaszolta, hogy az önkéntes huszárosztályok tehát a lószállítók útján szerezzék be szükségletüket, ami annál könnyebb, mert 14 marok és 2 hüvelyk magasságú ló a sorkatonaságnak úgy sem kell, egy-egy lóért 100—150 forint adható: az ajándéklovakra vonatkozólag pedig a politikai hatóságokhoz kell fordulni.⁴⁸⁸

Az aradi osztály kérelmére már előbb, május 20.-án, megbízást⁴⁸⁹ adtak Lederer Kálmán és Weinberger Lipót lókereskedőknek, hogy az említett osztály részére a Bánságban 278 darab, már ismételt említett magasságú lovat vegyenek, összesen 55.000 forintért. Május 28.-án a jászkun osztálynak még csak 72, az aradinak 120, a debreceninek 175 (közte 40 ajándék), a zalaegerszeginek pedig csak 7 lóva volt. Az utóbbi osztály jelentette ugyan, hogy a szerződött lószállítók a szükségletet 5 hét alatt beszerzik, s valóban egy hét múlva már 197-re emelkedett a lóállomány.⁴⁹⁰ A lóbeszerzés aránylag gyenge eredményéről Albrecht főherceg távirati jelentést kapott a vezénylőtábornoktól.⁴⁹¹

A lovak nagy részét szállítók útján szerezték be. A debreceni osztály május 26.-án jelentette,⁴⁹² hogy Rosenhen Jakab és Frisch Ignác lószállítók 150 forint átlagos árért ajánlkoztak lovak szállítására; az osztályparancsnok meghatalmazta őket, mert már eddig is 81 darab jó lovat hoztak. A debreceni önkéntes huszárok részére egyébiránt a pesti loávitó bizottság is elég sok lovat szerzett be.⁴⁹³ Brachfeld és Blum lókereskedő cég június 12.-én vállalta el a különböző önkéntes huszárosztályok részére szükséges 1560 darab ló szállítását, lovanként 150 forintért. Fábry nevű birtokos is ajánlkozott, hogy 2000 darab könnyű lovat olcsón beszeréz: utasítást kapott, hogy ajánlatát írásban nyújtsa be, azonban ezt nem tette. A vezénylőtábornok mindezekről értesítette⁴⁹⁴ Cavriani gróf altábornagyot, aki a pótloávitás felügyeletét Cseh altábornagytól időközben átvette.

Június 21.-én a debreceni huszárosztály parancsnoka rendeletet⁴⁹⁵ kapott, hogy Lederer Kálmán és Weinberger Lipót aradi lókereskedőkkel szerződjk 581 darab ló szállítására.

⁴⁸⁶ H. L. 1442. ⁴⁸⁷ H. L. 1027, 1028, 1029. ⁴⁸⁸ U. o. ⁴⁸⁹ H. L. 1044.

⁴⁹⁰ H. L. 1884. ⁴⁹¹ H. L. 1524, 1446. ⁴⁹² H. L. 1549. ⁴⁹³ H. L. 1711.

⁴⁹⁴ H. L. 1706. ⁴⁹⁵ H. L. 2090.

melyeknek első szállítmánya, darabonként 150 forint árban, tíz nap alatt esedékes.

Jankovics, jászkun főkapitány, a lóbeszerzéssel lelkesen törődött. A jászberényi huszárosztály jelentette,⁴⁹⁶ hogy a főkapitány a környékről 120—150 lovat hozatott be János-hidára, de csak 6 ló vált be azokból. Később már nagyobb sikerrel járt a főkapitány fáradozása, mert — miként július 5.-án ő maga jelentette⁴⁹⁷ — 200 darab lovat sikerült vásárolnia a jászkun önkéntes huszárok részére, darabonként 125 forintért.

Mivel a loávató bizottságok és a lószállítók éltek az engedéllyel, hogy az önkéntes csapatok részére a sorkatonaság lovainál követelt magasságon alul maradó, már ismételtlen említett középtermetű lovakat vásárolhatnak, ennek következtében az önkéntes csapatok loállományának túlnyomórésze alacsonyabb lovakból állott. Emiatt az I. debreceni osztály parancsnoka kérte,⁴⁹⁸ hogy legalább tiszti és altiszti lovak gyanánt magasabb lovakat is adjanak.

A másodsorban felállított önkéntes huszárosztályok lovai-
nak beszerzésénél a lókereskedők szintén tevékenyek voltak. Lederer ceglédi lókereskedő a karcagi huszárosztály részére szeretett volna lovat szállítani, azonban nem kötöttek vele szerződést, amiért a budai hadparancsnokság egyik tisztjéhez fordult, kérve annak pártfogását.⁴⁹⁹ Az említett osztályhoz kérdést intéztek, hogy milyen módon akarja a lovakat beszerezni. Ott azonban a lovaknak körülbelül a fele megvolt már, mert úgy a loávató bizottságtól, mint a hazafias pénzadományokból eddig is kereken 100—100 lovat tudtak beszerezni.⁵⁰⁰ Lederer tehát elkésett.

A II. zalaegerszegi huszárosztály lovai egyrészének szállítására Millhofer András és Fürst Simon nagykanizsai lókereskedők kaptak megbízást.⁵⁰¹

A másodsorban felállított huszárosztályok közül egyedül a II. debreceni osztály nem érte el lovakban a teljes láttszámot; még augusztus végén is csak 72 lóva volt. A vezénylőtábornok kérdést intézett a hadsereg főparancsnoksághoz, hogy ez az osztály lovak nélkül maradjon-e, vagy pedig a szekerezetnél levő és a háború befejezése folytán immár felesleges nagyszámú ló közül a könnyű lovakkal fogják ellátni. A hadsereg főparancsnokság azt felelte, hogy nincs megengedve a lovaknak a szekerezettől való átvétele.⁵⁰² A loávatást a hadsereg főparancsnokság július végével az egész monarchiában beszüntette és csak a szerződés alapján megrendelt, teljesen alkalmas lovakat lehetett átvenni augusztus 1-ig.⁵⁰³

⁴⁹⁶ H. L. 1595. ⁴⁹⁷ H. L. 2594. ⁴⁹⁸ H. L. 1800. ⁴⁹⁹ H. L. 1954.

⁵⁰⁰ H. L. 2582. ⁵⁰¹ H. L. 2548. ⁵⁰² H. L. 2821, 2925. ⁵⁰³ H. L. 2638.

Az önkéntes csapatoknál nemcsak a lovasosztályok részére kellett lovak, hanem a csapatvonat számára is; ezeket épen úgy mint a szekereket és az egész vonatfelszerelést, a sorkatonaság szekerészete adta: a lovak akkor vásárolt idomíttatlan lovak voltak.⁵⁰⁴

Végül az önkéntes csapatok segédtsíztjei számára is szükség volt hátszlóra. A segédtsíztjeknek a maguk pénzéből kellett beszerezni a lovat.⁵⁰⁵ tehát segítségszámba ment az intézkedés, amely szerint a Magyarország területéről az osztrák örökösstartományokba áthelyezett önkéntes alakulások segédtsíztjei részére, még pedig a gyalogságiaknak egy könnyű lovasági, a lovasági segédtsíztjeknek pedig dragonyosok számára való, tehát valamivel magasabb és erősebb fajtájú, még be nem tanított lovat utaltak ki, amelynek árát 12 havi részletben kellett az illető segédtsíztnek törleszteni. Haller gróf altábornagy tett ugyan javaslatot⁵⁰⁶ a hadsereg főparancsnokságnak, hogy tekintettel arra, miszerint a segédtsíztjek némelyike vagyontalan, ingyen adják nekik a lovat. Ennek a jóakarató javaslatnak azonban nem volt fogantatja.

Hazafias adományok.

A magyar önkéntes csapatok szervezésének sikeréhez az ország lakosságának áldozatkészsége is hathatósan hozzájárult. Az adakozásból befolyt összegeket „hazafias adományok” címen a budai főhadparancsnokságnál külön kezelőbizottság⁵⁰⁷ gyűjtötte, takarékpénztárban elhelyezte és elszámolta.⁵⁰⁸ A pénzből leginkább lovat vásároltak.⁵⁰⁹

A következő adományok folytak be: Hildegardé főhercegnő⁵¹⁰ 1000 forintot;⁵¹¹ Debrecen város 100 darab teljesen felszerelt huszárlovat;⁵¹² Sándor Móríc gróf 12 lovat;⁵¹³ Brachfeld Hermann, Adolf és Arnold lószállítók 10 lovat;⁵¹⁴ Hajdúböszörmény város 4160 forintot;⁵¹⁵ Hajdúhadháza város 1980 forintot;⁵¹⁶ Komárom város kötszereket és vásznat;⁵¹⁷ Biederman S., neusandeci posztókereskedő 100 forint értékű kötvényt;⁵¹⁸ Kunst József kalocsai érsek 1000 forintot;⁵¹⁹ Scitovszky János hercegprímás 1000 forintot;⁵²⁰ Sándor Móríc gróf 5 lovat;⁵²¹ Bánhidly István 1 lovat;⁵²² Szentmárton község 6 lovat;⁵²³ Arad város 1 lovat;⁵²⁴ Muhr Ferenc erdész egy golyós kurtályt;⁵²⁵ Göllnitz járás ingyen ellátást a toborzóknak;⁵²⁶ Szabolcs megye hatóságai 11 lovat;⁵²⁷ Nagyváradi

⁵⁰⁴ H. L. 1576. ⁵⁰⁵ H. L. 1105. ⁵⁰⁶ H. L. 1504. ⁵⁰⁷ H. L. 1499.

⁵⁰⁸ H. L. 1886. ⁵⁰⁹ H. L. 2609. ⁵¹⁰ Albrecht főherceg leánya.

⁵¹¹ H. L. 177. ⁵¹² H. L. 550, 602, 1655, 2168, 2694. ⁵¹³ H. L. 2547.

⁵¹⁴ H. L. 1048. ⁵¹⁵ H. L. 754. ⁵¹⁶ U. o. ⁵¹⁷ H. L. 1079. ⁵¹⁸ H. L. 1209.

⁵¹⁹ H. L. 1210. ⁵²⁰ H. L. 1211. ⁵²¹ H. L. 1267. ⁵²² H. L. 1267.

⁵²³ U. o. ⁵²⁴ U. o. ⁵²⁵ H. L. 1285. ⁵²⁶ H. L. 1495. ⁵²⁷ H. L. 1559, 2784.

helytartósági kerület, gyűjtés útján, 8655 forintot;⁵²⁸ Kunszentmárton község 5 lovat;⁵²⁹ Schwarz szolgabíró 10 forintot;⁵³⁰ Fábry Ignác kassai püspök 500 forintot;⁵³¹ Halas község 6 lovat;⁵³² Krems város polgárai 20 veder bort;⁵³⁸ Jákóhalma község egy szürkét;⁵³⁴ Halas község egy lovat;⁵³⁵ Tolna megye 100 gyalog önkéntes ruházatának és felszerelésének költségeit;⁵³⁶ Nógrádmegye hatósága egy lovat;⁵³⁷ Czabraczky nyomdász a kassai önkéntes zászlóalj részére büntetési jegyzőkönyvürlapokat;⁵³⁸ Pécsi járás a kerületéről besorozott mind-egyik önkéntes huszárnak egy-egy lovat;⁵³⁹ Ceglédi izraelita hitközség egy lovat;⁵⁴⁰ Debrecen város 100 önkéntes toborzó-pénzét;⁵⁴¹ Nyitra város 500 forintot;⁵⁴² Herzberg Simon, pesti ékszerész, egy huszár toborzásának és teljes felszerelésének költségeit;⁵⁴³ Győrmege hatósága 98 forint 87½ krajcárt;⁵⁴⁴ Nagyváradi püspöki káptalan 1000 forintot;⁵⁴⁵ Újszász község 110 forintot;⁵⁴⁶ Szeged város egy szürkét;⁵⁴⁷ Jászkun önkéntes huszárezred I. osztályának legénysége 20 aranvat;⁵⁴⁸ máramarosszigeti izraeliták 8 lovat;⁵⁴⁹ Ravaszd község 12 forint 68 krajcárt;⁵⁵⁰ Vas megye 600 forintot;⁵⁵¹ Aradi önkéntes huszárezred tisztjei 150 forintot;⁵⁵² Berecz Lajos;⁵⁵³ Somogy megye 770 forintot;⁵⁵⁴ Zalamegye 600 forintot;⁵⁵⁵ Vas megye 255 forint 69½ krajcárt;⁵⁵⁶ Váci járás 27 önkéntes toborzási költségeit;⁵⁵⁷ Fischer Lajos ezredes 1000 forintot;⁵⁵⁸ Serák József, ballapusztai gazdatiszt, 10 gyalog önkéntes felszerelésének költségeit;⁵⁵⁹ Tóth Márton, szolnoki plébános, egy lovat;⁵⁶⁰ Kurter József, kassai pénzügyi tanácsos, 100 forintot;⁵⁶¹ Blum Leo és Brachfeld Herman lószállítók 10 lovat;⁵⁶² Jászkun kerület 19 lovat és 5250 forintot;⁵⁶³ Gaál Ede megyefőnök 8 gyalog és 2 lovas önkéntes ujonctoborzási költségeit;⁵⁶⁴ Amman István csendőrfőhadnagy 294 forint és 90 krajcárt.⁵⁶⁵

⁵²⁹ Még pedig Dél-Biharmegye 2550, Észak-Biharmegye 5005, Szabolcsmegye 1650, Szatmármegye 1650 forintot. A befolyt pénzből Dél-Bihar 9, Észak-Bihar 20, Szabolcs 14, Szatmár pedig 8 darab lovat vásárolt és azt adta át. A fennmaradó 2125 forintot a kerületi főnök készpénzben küldte, Észak-Biharmegye ezenfelül még külön 2 lovat is adott. (H. L. 1665.) ⁵²⁹ H. L. 1736. ⁵³⁰ H. L. 1745.

⁵³¹ A kassai zászlóalj felszerelésére (H. L. 1755.). ⁵³² H. L. 1757.

⁵³³ A Kremsbe érkezett győri zászlóalj megvendéglésére; egy emberre másfél deciliter bor jutott. (H. L. 1784.). ⁵³⁴ H. L. 1854.

⁵³⁵ H. L. 1859. ⁵³⁶ H. L. 1958, 2490, 2658, 2677, 2771. ⁵³⁷ H. L. 2028.

⁵³⁸ H. L. 2035. ⁵³⁹ H. L. 2056. ⁵⁴⁰ H. L. 2067. ⁵⁴¹ H. L. 2168.

⁵⁴² H. L. 2519. ⁵⁴³ H. L. 2520. ⁵⁴⁴ H. L. 2590. ⁵⁴⁵ H. L. 2480.

⁵⁴⁶ H. L. 2501. ⁵⁴⁷ H. L. 2559. ⁵⁴⁸ H. L. 2544. ⁵⁴⁹ H. L. 2576, 2789.

⁵⁵⁰ H. L. 2670. ⁵⁵¹ H. L. 2745. ⁵⁵² H. L. 2949, 2954.

⁵⁵³ Közlebbi adatok hiányzanak. (H. L. 2752.) ⁵⁵⁴ H. L. 2817.

⁵⁵⁵ U. o. ⁵⁵⁶ U. o. ⁵⁵⁷ H. L. 2852. ⁵⁵⁸ H. L. 5074. ⁵⁵⁹ H. L. 2255.

⁵⁶⁰ H. L. 2254. ⁵⁶¹ H. L. 484. ⁵⁶² H. L. 1048.

⁵⁶³ Jászberényi kerület 1250, jászapáti kerület 1200, kunszentmiklósi kerület 800 forintot. (H. L. 1708.) ⁵⁶⁴ H. L. 1185.

⁵⁶⁵ Amman főhadnagy a budai főhadparancsnokságnál az önkén-

Alapítványok.

Kedvező fényt vet az 1859. évi háború magyar önkéntes csapatainak jó szellemére, hogy ama bajtársaik jutalmazásáról, akik az ellenséggel szemben jól megállják a sarat, már eleve maguk is gondoskodtak.

Először Fischer ezredes, az önkéntes csapatok dandárnoka, adományozott az I. debreceni huszárosztálynak 100 forintot, hogy azoknak a legénységi állományú egvéneknek osszák ki, akik az ellenséggel szemben a legelső alkalommal vitéznek bizonyulnak.⁵⁶⁶

Azután a jászkun ezred legénysége tett 20 aranyra rúgó alapítványt legénységi állományú ama két bajtársa számára, akik az ellenség előtti legelőször kitérnek.⁵⁶⁷

Végül az I. zalaegerszegi huszárosztály tisztjei adtak 1000 forintot, hogy az osztály legénységének ama 6 tagját jutalmazza vele, akik ebben a háborúban legelőször kapnak vitézségi érmet. Az első két arany vitézségi érem tulajdonosát egyenkint 250, az első két nagyezüst éremét egyenkint 150, az első két kizezüstét pedig egyenkint 100 forinttal kellett jutalmazni. Az alapítványhoz alapszabályokat is szerkesztettek, amelyeket a hadseregfőparancsnokság jóváhagyott és megbízta a vezénylőtábornokot, hogy a nemeslelkű alapítványért köszönetet mondjon.⁵⁶⁸

Az önkéntes csapatok alkalmazása.

A szervezés és a kiképzés ellenőrzése végett, azonkívül fegyelmi szempontokból is, a magyarországi önkéntes csapatok fölé külön dandárparancsnokságot szerveztek, amelynek parancsnokává Fischer Sándor ezredest, a cs. kir. 7. huszárezred parancsnokát nevezték ki.⁵⁶⁹ A dandárparancsnokság neve „k. k. ungarischer Freiwilligen Truppen Brigade Commando”, székhelye pedig — mivel az önkéntes csapatokat a Linzben székelő VI. hadtest kötelékébe szánták — Linz volt. A budai főhadparancsnokság utasítást kapott, hogy Fischer ezredeshez osszon be segédtisztet: Fischer ezredes kérelmére Mattyasovszky Ferenc kassa—miskolci önkéntes zászlóaljbeli alhadnagyot osztották be.⁵⁷⁰

Fischer ezredes egyelőre Budán tartózkodott, majd amikor az egyik magyar önkéntes zászlóalj már Felső-Ausztriába

tes alakulások ügyeit intézte; a bélyeg nélkül, vagy a kellő értékű bélyeggel el nem látott beadványokat meglelelte és a pénzügyi hatóságnak feljelentette. A szóbanforgó összeg az ő feljelentései alapján kiszabott és az ő részére jutalmul megállapított bírságokból folyt be. (H. L. 2874.)⁵⁶⁶ H. L. 2428. ⁵⁶⁷ H. L. 2544. ⁵⁶⁸ H. L. 2246.

⁵⁶⁹ H. L. 358. ⁵⁷⁰ H. L. 653.

indult, akkor ő is bevonult állomáshelyére.⁵⁷¹ Május vége felé úgy őt, mint a dandárjába tartozó csapatokat, most már forma szerint is, a VI. hadtestparancsnokság alá rendelték.⁵⁷²

Az említett önkéntes zászlóalj az I. pesti zászlóalj volt, amely Pestről május 18.-án vasúton indult. Bécsben beszállásolták, hogy azután május 19.-én a bécsi Westbahnhofról két részletben induljon Linzbe.⁵⁷³

A zászlóalj, felszerelésének hiányosságai miatt, még június közepe táján sem volt menetkész, amit a linzi táborparancsnokság a hónap 12.-én táviratilag jelentett is a III. hadseregparancsnokságnak.⁵⁷⁴ Schaffner tábornok, a Linzben levő csapatok dandárnoka, június 15.-én lefolyt szemléjének eredményéről felterjesztett jelentésében⁵⁷⁵ a pesti zászlóaljról megállapította, hogy a tisztek, a legénység és a kocsik létszáma teljes és csak néhány felszerelési cikk hiányzik még: a zászlóalj már elég jól gyakorol és a hónap végén, vagy a következő hónap elején a harctérre vonulhat.

A VI. hadtestparancsnokság május 21.-én értesítette⁵⁷⁶ a Latterer-dandár Salzburgban levő parancsnokságát, hogy a magyar önkéntes zászlóaljakat és huszárosztályokat Felső-Ausztriába és Salzburgba helyezték át, ahol laktanyákban helyezendők el; a lovasok lovasított önkéntes csapatoknak vannak szánva; az I. pesti zászlóalj már Linzben van, a II. pesti zászlóalj szintén jönni fog; az elhelyezések előkészítendők. Május 29.-én tudatta⁵⁷⁷ a VI. hadtest, hogy a II. pesti zászlóalj nem Felső-Ausztriába, hanem Olmützbe megy.

Június 3.-án a győri zászlóalj indult el Kremsbe.⁵⁷⁸ Bécsig vasúton, onnan pedig június 3.-én hajón utazott Steinig; Steintől Kremsig gyalogmenetben tette meg az utat.⁵⁷⁹

Úgy ezt a zászlóaljat, mint az I. pesti zászlóaljat, Fischer ezredes nemsokára megsejmelte és tapasztalatairól jelentést⁵⁸⁰ küldött a III. hadseregparancsnokságnak, továbbá a magyarországi vezénylőtábornoknak. Jelentette, hogy a legénység harmadrésze bár igen fiatal és testmagassága sem üti meg a katonamértéket, mégis egészséges, jól fejlett és ezért a zászlóalj a kiképzés befejeztével mozgósítható. Mivel a pesti zászlóaljat 14 nappal előbb állították fel, mint a győrit, tehát előbbre is jutott már a kiképzésben. A pesti zászlóalj a céllövészetet már megkezdte, a győrinek ebben a kiképzési ágban még elméleti oktatásra van szüksége. A tisztek céllövészetét később kezdik. Mindakét zászlóalj számára jó lövölde áll rendelkezésre, amely nem messze fekszik a laktanyától. A pesti zászlóalj naponta néhány mozdulatot már osztályban és

⁵⁷¹ H. L. 1055. ⁵⁷² H. L. 1546. ⁵⁷³ K. A. 5—120.

⁵⁷⁴ K. A. III. A.—6/175. ⁵⁷⁵ K. A. III. A.—6/226. ⁵⁷⁶ K. A. 5.—155.

⁵⁷⁷ K. A. 5.—352. ⁵⁷⁸ K. A. III. A.—5/178. ⁵⁷⁹ K. A. III. A.—6/15.

⁵⁸⁰ K. A. 6—297, 297a, 297b.

zászlóaljban is gyakorol; éppen úgy már oktatják az előőrs-felállítást, a járőrszolgálatot, a védelmet és a helységek támadását is. Az altisztek harmadrésze már volt katona, az újabb altisztek az értelmesebb újoncok közül valók. A helyőrségi szolgálat csak laktanyaszolgálatból áll. A legénység, a gyors kiképzés érdekében, csak a szabályszerű szolgálatmentes időt élvezi. A zászlóaljak pótcapatai még Pesten, illetőleg Győrött vannak, de legközelebb azok is bevonulnak. Az erkölcs és a szellem mindakét zászlóaljnál kiváló: a fegyelmet szigorral kezelik és eddig majdnem egyszer sem kellett botbüntetést kiszabni. A tisztek és a legénység hangulata igen jó; a szolgálatot szorgalommal végzik. A tisztek vagy a tényleges állományból valók, vagy legalább is már előbb szolgáltak a sorhadban, további kiképzésük végett a zászlóaljparancsnokok naponta oktatást tartanak. A tisztek szabályszerűen öltöznek és szükségszerűen vannak hátslóval ellátva. A tisztikarnak majdnem a fele nem tud magyarul, de ez nem hátráltatja a kiképzést, mert viszont a két zászlóaljnál a legénység háromnegyedrésze németül, vagy szláv nyelven beszélni tud. A legénység testmagassága általában közép: a győri zászlóaljbeliék jóval alacsonyabbak, mint a pestiek. A ruházat és felszerelés még nem teljes; a tábori eszközök, továbbá a főzőfelszerelések a győri zászlóaljnál megvannak, viszont a pesti zászlóaljnak semmije sincs ezekből. A fegyverzet 1849-ben zsákmányolt piemonti gyutasos puska, a bécsi arzenál készletéből. A győri zászlóalj Kremsben az új laktanyában szállásol, elhelyezése kiváló: a pesti zászlóalj, férőhely hiányában, kissé össze van zsúfolva. A gyakorlóterek a laktanyák közelében fekszenek és jók. Az étkezés szabályszerű. Kenyérrel, lóeleséggel és anyagjárandósággal semmi fennakadás sincs. A kórházban levő legénység jó ellátásban részesül.

A III. hadseregparancsnokság június 19.-én tudatta⁵⁸¹ a bécsi vezénylőtábornokkal, hogy az I. pesti és a győri önkéntes zászlóaljakat a hónap végén, vagy július elején, a IV. hadtesttel az olasz harctérre küldik, ezért a felszerelés esetleges hiányait ki kell egészíteni. Fischer ezredes külön parancsot kapott, hogy a két zászlóalj kiképzését szorgalmazza.⁵⁸²

Fischer ezredes azonnal jelentette,⁵⁸³ hogy a pesti zászlóalj annyira ki van képezve, hogy akadály nélkül azonnal beosztható a működő hadsereghez; a győrinek azonban még kiképzésre van szüksége, ezért javasolja, hogy csak 8 nappal a pesti után menjen a harctérre.

Június 21.-én a hadseregfőparancsnokság már akként intézkedett,⁵⁸⁴ hogy az említett két zászlóalj áthelyezendő

⁵⁸¹ K. A. 6—297. ⁵⁸² U. o. ⁵⁸³ K. A. 6—506. ⁵⁸⁴ K. A.—5. A.—52—125/21.

Bécsbe, ahol a pesti zászlóalj a Mertens, a gvőri pedig a Koller dandár kötelékébe lép és úgy tartandók készen, hogy mielőbb a harctérre indulhassanak; ugyanekkor történt rendelkezés, hogy a pozsonyi és a miskolci önkéntes zászlóaljak Győrből, illetőleg Kassáról, Kremsbe menjenek.

Az I. pesti zászlóalj június 26.-án éjjel távirati parancsot⁵⁸⁵ kapott, hogy menetre készen álljon: Bécsbe azonban csak június 30.-án indították el.⁵⁸⁶

Haller altábornagy jelentette⁵⁸⁷ Bécsbe a III. hadseregparancsnokságnak, hogy a II. pesti zászlóalj június 16.-án indul Olmützbe, a kassai pedig június 18.-án utazik Kaiser-Ebersdorfba.

A két zászlóalj az említett időben útrakelt. A II. pesti zászlóaljat egyelőre a Brünnben állomásozó Karger-dandár parancsnoksága alá rendelték, míg a Kaiser-Ebersdorfba június 22.-én érkezett kassai zászlóalj, továbbá a június 23.-án reggel Linzbe vasúton érkezett, majd onnan még aznap gyalogmenetben továbbított és 26.-án Salzburgba bevonult aradi huszárosztályt.⁵⁸⁸ azonkívül a június 27.-én reggel szintén Linzbe vasúton megjött és még aznap Welsbe gyalogmenetben érkezett jászkun I. osztályt és a június 25.-án hasonló utazással ugyanoda bevonult I. debreceni huszárosztályt Fischer ezredes dandárába osztották be.⁵⁸⁹ A két utóbbi osztályt Welsben a lovassági laktanyában helyezték el.⁵⁹⁰

A debreceni osztályt, Bécsen való átutazása alkalmából, Albrecht főherceg a Schmelzen megsejmelte és meg volt vele elégedve.⁵⁹¹

Az I. debreceni osztály parancsnoka Welsből javaslatot⁵⁹² intézett a III. hadseregparancsnoksághoz, hogy a II. debreceni osztályt ne szintén Welsbe hozzák, mert magának az I. osztálynak sincs ott elegendő férőhelye; de ha a II. osztály mégis Welsbe jönne, akkor célszerűbbnek látszik, hogy az I. osztályt Wels környékén szállásolják el és a II. osztály menjen a welsi laktanyába. A bécsi vezénylőtábornoknak szintén tudomása volt arról, hogy Welsben szűk az elhelyezés, ezért parancsot adott,⁵⁹³ hogy az I. debreceni osztály Wels környékét használja fel beszállásolásra.

A pozsonyi zászlóalj június 30.-án indult⁵⁹⁴ vasúton Kremsbe; ugyanoda érkezett a miskolci zászlóalj is, amelyet azonban, férőhely híjján, részben pedig Weinzierlben, azonban a lakossághoz elszállásolva kellett elhelyezni.⁵⁹⁵

⁵⁸⁵ H. L. 2518. ⁵⁸⁶ H. L. 2525. ⁵⁸⁷ K. A. 6—180.

⁵⁸⁸ Az egykorú szállítási viszonyok mellett egy hét kellett Aradtól Salzburgig. (K. A.—6—275b, 275d.) ⁵⁸⁹ K. A. 6—275.

⁵⁹⁰ K. A. 6—396. ⁵⁹¹ H. L. 2552. ⁵⁹² K. A.—7—ad 101.

⁵⁹³ K. A.—5—101. ⁵⁹⁴ H. L. 2242. ⁵⁹⁵ K. A.—8—7c.

A Magyarországról megérkezett önkéntes csapatokat Fischer ezredes szintén megsejmelte. A Kaiser-Ebersdorfban elhelyezett kassai zászlóaljnál tartott szemléről június 27.-én terjesztette be jelentését.⁵⁹⁶ Azt állapította meg, hogy a zászlóalj 4—5 hét múlva már használhatóvá lesz; legénysége bár jórésben annyira alacsony természetű, hogy a katonamértéket nem üti meg, azonkívül nagyon fiatal, mégis erőteljes és hadiszolgálatra teljesen alkalmas. A fegyverzet csak június 26.-án érkezett meg, ilyenformán a lövőkiképzésben eddig semmit sem lehetett végezni. A harcéri és a járőrgyakorlatokat, bár fegyver nélkül, de már Kassán megkezdték. Az altisztek legnagyobb részét a szerezdektől helyezték át, a többiek vagy kiszolgált altisztek, vagy az értelmesebb újonckból kerültek ki. Az őrszolgálat laktanyaórségre és éjjel raktárórségre terjed. A legénység a gyors kiképzés miatt csakis a szabályszerű szolgálatmentes időt élvezi. A szellem és az erkölcs igen jó; a botbüntetés igen ritka; a szolgálatot pontosan végzik. Az összes tisztek már szolgáltak a sorhadnál; azokat, akik közben polgári pályán voltak, a zászlóaljparancsnok naponta külön is oktatja. A zászlóaljparancsnoknak állásához méltó háttaslova van; a zászlóalj segédtsízt azonban nem tud lovat venni, mert nincs pénze. Még nem mindegyik tisztnek van atillája és kalapja. A legénység anyanyelvét majdnem mindegyik tiszt beszéli. Hiányzik még 469 köpeny; nadrág elegendő van, de nincs rajta zsinórzat; atillapoztató kiszabott állapotban elegendő volna, de nem lehet elkészíteni, mert nincs zsinórzat; kalap még 887 darab hiányzik; puska és oldalfegyverszíj, valamint hátibörönd és tölténytáska egyáltalán nincs; a zászlóalj egyik tisztje a hiányzó cikkek átvétele végett Budán maradt. A főzöedények megvannak, a fegyverzet ugyanaz, mint a pesti és a győri zászlóaljnál. A csapat Kaiser-Ebersdorfban laktanyában van elhelyezve; a gyakorlótér elég nagy és a laktanyához közel fekszik, azonban dombos. Lövőtér szintén közel van, de csak 5 céltáblára van berendezve. A legénységi étkezés szabályszerű, kenyérrel, lóeleséggel és anyagjárandósággal eddig semmi fennakadás sem volt. A betegeket a bécsi kórházba küldik.

Az önkéntes csapatok kiképzésének jó szolgálatot tett Taubler József, a győri zászlóalj hadnagya, aki „Kivonat a hadtérzsolgálatbani gyakorlat előleges tanításából” című, 70 oldalra terjedő füzetet adott ki, amely a gyalog és a lovas altiszti és legénységi iskolák számára szolgált. A füzetet 20 krajcárért lehetett megszerezni s a magyarországi vezénylőtábornok mint igen jó oktatási segédeszközt ajánlotta a csa-

⁵⁹⁶ K. A.—6—420.

patoknak. Noha Taubler hadnagy 900 példányt nyomtatott, alig fogyott el belőle 100 és egynéhány darab.⁵⁹⁷

Fischer ezredes tovább folytatva csapatainak megszemlélését, a Kremsben állomásozó pozsonyi és miskolci zászlóaljokról július 5.-én a következőket jelentette:⁵⁹⁸

A két zászlóaljat 4—5 hét múlva lehet mozgósítani. Legénységük hasonló a már eddig megszemlélt zászlóaljok legénységéhez. Mivel a zászlóaljok csak július 2.-án, illetőleg 5.-én érkeztek Kremsbe, tehát előbb sor és szakasz gyakorlatra van szükségük, továbbá szuronyvívásra. A célbalövést csak néhány napi elméleti oktatás után lehet megkezdeni; a lövőtér kissé távol esik a laktanyától. Hetenkint kétszer a harctéri szolgálatot oktatják. A pozsonyi zászlóalj egészen, a miskolci azonban csak felerészben van laktanyában elhelyezve; az utóbbi zászlóalj másik fele Stein, Krems és Weinzellben, részint szükségbeli laktanyában, részint egyenkint a lakosságnál szállásol. Ezek a férőhelyek sincsenek messze a gyakorlótértől. Az altisztek egyrészt a sorgyalogságtól helyezték át, egyrésze már régebben szolgált, a többit az értelmesebb újoncok közül képezték ki. A szolgálat csak ügyeleti szolgálatra és kocsiorásra terjed. Az erkölcs, szellem, fegyvelés és buzgóság éppen olyan jó, mint a pesti és a győri zászlóaljnál. A tisztekre vonatkozólag is hasonlót lehet jelenteni; eddig még csak egyrészüknek van teljes felszerelése. A zászlóaljparancsnoknak már van lova; a segédtsztr részére pótlovat kértek. Néhány tiszt nem tud magyarul, de ez nem akadály, mert a legénység legnagyobb része tud németül, vagy tótul. A legénység általában kis termetű, a miskolci zászlóaljbeliék valamivel magasabbak és tetszetősebbek, mint a pozsonyi zászlóalj legénysége. A kocsik hámos lovai kis termetű, közönséges parasztlóvak, nagyon soványak és gondozatlanok. A két zászlóalj csak sapkát, nyakkendőt, fehérneműt, vászonzubbonyt, bakancsot és kenyérzsákot hozott magával, a pozsonyi zászlóalj azonkívül fegyverzetet és felszerelést is; a ruházat még iparosoknál mind munkában. Kocsik, lovak, szerszám és vonatfelszerelés mindakét zászlóaljnál van, tábori eszközei csak a pozsonyi zászlóaljnak vannak. A miskolci zászlóalj, ideutazása közben, egy tisztet hagyott Bécsben a fegyverzet átvételére. A fegyverzet ugyanaz, mint a többi önkéntes zászlóaljaknál. Az elhelyezés kifogástalan, a gyakorlótér azonban két zászlóalj számára kicsi. A legénységi étkezés és a lóeledel szabályszerű; a ke-

⁵⁹⁷ Taubler hadnagy szóbanforgó füzetében magyar szakkifejezéseket használt, amelyek azonban sokszor erőltetettek voltak, pl. vezérfendék = vezérkar; sodram = lovas század; népdicsének = Gotterhalte; lappangör = Schleichpatrouille; állkerengör = stehende Patrouille stb. (H. L. 2285.) ⁵⁹⁸ K. A.,—7—105.

nyér azonban rossz, ennek helyrehozására már történt intézkedés. A kórház jó.

A most említett két zászlóalj szemléje után, július 6.-án, a Welsben állomásozó jász és I. debreceni önkéntes huszárosztályok megsemlélése következett. Fischer ezredes ezeknél az osztályoknál az alábbiakat tapasztalta:⁵⁹⁹

A sorhuszár ezredektől keret gyanánt átadott embereken kívül majdnem csupa fiatal, azonban egészséges és hadiszolgálatra teljesen alkalmas újoncokból áll a legénység. A jász osztály lovai nagyobbak és szebbek, mint a debreceni osztályé, de valamennyi ló teljesen alkalmas. A lovaglást nyitott és fedett lovardában tanítják; hetenkint kétszer sorban és szakaszban gyakorolnak. A pisztollyal való célbalövés csak később következik. A harcéri szolgálatra hetenkint egyszer oktatják a legénységet. Az altisztek vagy a sorhadból áthelyezett, vagy a már régebben kiszolgált emberek közül, vagy pedig az értelmesebb újoncokból kerültek ki. Lovaglás után naponta úgy a tisztek mint a legénység részére elméleti oktatás is van. A szolgálat laktanyaórságra és ügyeleti szolgálatra terjed ki. A szellem és az erkölcs jó, a botbüntetés ritka. A nyugállományból és a polgári életből átvett tisztek egyelőre még kevésbé használhatók, azonban az osztályparancsnokok személyesen oktatják őket. A tényleges állományból áthelyezett tisztek teljes felszerelése megvan és lovaik jók, azonban a polgári életből kinevezett tiszteknek még egyáltalán nincs lova és felszerelése is hiányos. A jász osztálynál egy, a debreceninél két tiszt nem tud magyarul. A felszerelésből több cikk még teljesen hiányzik; más cikkeknek (kulacs, pisztolytok, kötőfék, lóvakaró, kefe stb.) szintén nincs meg a fele sem. A csapat szekerei teljesen rendben és menetkészben vannak. Lőszer még semmi sincs. Az egész debreceni osztály és a jász osztály fele a welsi laktanyában kapott elhelyezést: a jász osztály 2. századát Plansban és még 17 községben szállásolták el. A gyakorlótér, a lövőtér és a lovardák jól megfelelnek. A legénység étkezése jó: a lóeleséggel kezdetben fennakadások voltak. A beteg embereket Linzbe, a katonai kórházba küldik; azonban felsőbb helyen már folyamatba tették, hogy Welsben gyengélkedőházat létesítsenek. A debreceni osztálynak nincs számvevője; orvos vagy állatorvos pedig egyik osztálynál sincs.

Július 10.-én az aradi önkéntes huszárosztály szemléje következett Salzburgban, az alábbi eredménnyel:⁶⁰⁰

A legénység negyedrésze már volt katona; az egész legénység az ismert huszárfajta és teljesen hadviselésre képes. A lovak kisebbek és kevésbé tetszetősek, mint a jász

⁵⁹⁹ H. I., 2462. ⁶⁰⁰ K. A.—7—197.

és a debreceni osztályoknál. Az egészségi állapot úgy az embereknél, mint a lovaknál kifogástalan. Az osztály már május 29.-én érkezett Salzburgba, légénységét tehát a lovaglásban július 10.-ig alaposan ki lehetett képezni. Az altisztek háromnegyedrészt vagy a huszár ezredektől helyezték át, vagy önként léptek be újból katonának, egynegyedrésze az értelmesebb ujoncok közül való. Az őrszolgálat laktanya-őrségből és raktárőrségből áll. A szellem, fegyelem és erkölcs magas fokon van. A tisztikar a sorkatonaságtól áthelyezett, vagy egykori tényleges, tehát teljesen kiképzett lovastisztekből áll; teljes felszerelésük megvan; a pótcsapat parancsnokát kivéve, az egész tisztikarnak igen jó lovai vannak; valamennyien tudnak magyarul. A légénység öltözetében és felszerelésében még hiányzó cikkek elkészítése, illetőleg felvételezése folyik. A kocsik, tábori eszközök és az egész mállha teljesen készen állanak. A fegyverzetben és a lőszerben semmi hiba. Az elhelyezés kifogástalan; 5 szakaszt a nagy lovassági laktanyában helyeztek el. A gyakorlótér igen jó, azonban kicsiny; elég és használható lovarda áll rendelkezésre. A légénység étkezése és a lőeléség kifogástalan. A betegeteket a helybeli kórházban ápolják. Az osztályparancsnok két polgári orvost szerződtetett: kívánatos volna, ha megengednék, hogy őket a háború tartamára katonaorvosul felavassák. Állatorvos nincs: a lovak egészségügyi felügyeletét és gyógyítását 2 patkolókovács végzi.

A harctérre induláshoz kijelölt I. pesti önkéntes zászlóalj⁶⁰¹ még június 30.-án este 6 órakor érkezett Bécsbe, ahol a Südbahnhof közelében elszállásolták. Másnap este két részlegben utazott vasúton Nabrezinára, s oda július 3.-án a reggeli órákban megérkezve, a 4. hadtest parancsnokság másnap Palmanuovába indította. Hadrendileg az I. hadsereg 4. hadtestének Mertens dandárába⁶⁰² osztották be.

Palmanuovába július 3.-én érkezett ez a zászlóalj,⁶⁰³ majd két napi pihenő után San Bonifacióra menetelt, ahonnan a 4. hadtestparancsnokság rendelete⁶⁰⁴ szerint július 11.-én, hajnali 2 órakor Vicenzába indult. A következő napon folytatta menetét és Sovizzóba érkezett, ahol huzamosabban maradt; 4 századát egy nagy épületbe, részben a folyosókon, 2 századát pedig 6 kisebb házban helyezték el. A helységből különféle irányokba vezető utak mindegyikén 1 altisztből, 1 őrsvezetőből és 6 közlegényből álló levélküldőnc állomást állítottak fel.⁶⁰⁵ A zászlóalj ütközetlétszáma, a július 15.-iki kimutatás szerint, 1222 embert tett ki.⁶⁰⁶

Július 22.-én az I. pesti zászlóalj az 5. hadtest Stanko-

⁶⁰¹ K. A.—III. A.—6/447. ⁶⁰² K. A.—I. A.—7/27. ⁶⁰³ H. L. 2510.

⁶⁰⁴ K. A.—4. C.—7/18. ⁶⁰⁵ K. A.—7—56. e. ⁶⁰⁶ K. A.—I. A.—7/27.

vich hadosztályához tartozó Gaál-dandár kötelékébe helyezték át; egyelőre azonban továbbra is Sovizzoban kellett maradnia.⁶⁰⁷ A Gaál-dandár a 3. sorgyalozredből, az I. pesti önkéntes zászlóaljából és 1 hatfontos ütegből állott és elhelyezésként Peschierát jelölték ki számára.⁶⁰⁸ Július 29.-én a pesti zászlóaljnak tovább kellett menetelnie S. Bonifaciora, majd onnan 30.-án Veronába, 31.-én pedig Rivoliba.

A létszám július 30.-án 25 tisztből, 1 alorvosból, 1152 főnyi legénységből és 25 lóból állott. A terményfelvételezés késedelmessége miatt csak este 11 óraker lehetett indulni Veronából, a Porta Vescova táborból. Ospedalettonál másfél órai pihenő volt; Pontonban Gaál vezérőrnagy dandárnok, majd Stadion altábornagy, hadtestparancsnok, megsejmelte a zászlóaljat, amely vasárnap, vagyis 31.-én, délben $\frac{1}{2}$ 12 óraker érkezett Gardába. Menetközben 17 ember vált menetképtelenné. A zászlóaljat következőleg helyezték el: törzs és 2 század Gardában, 2 század Bardolinoban, 1—1 század Rivoliban, illetőleg Caprianoban; ezek a helységek levélküldönc állomásokkal voltak összekötve. Az elhelyezés mindanegy helyen jó volt.⁶⁰⁹ A zászlóalj ebben a körzetben a 19. sorgyalozred 4.-ik zászlóalját váltotta fel, amely a demarkációs vonalat őrizte.⁶¹⁰ Ennek a vonalnak őrzésére, Ponton és Lacise közé, t. i. a pesti zászlóaljat és a 3. sorgyalozred 3. zászlóalját rendelték.⁶¹¹

A pesti zászlóalj ebben az elhelyezésben maradt szeptember közepéig;⁶¹² akkor Peschierába helyezték át.⁶¹³

A harctérre rendelt másik önkéntes zászlóalj, a győri, július 2.-án déltájban érkezett hajón Kremsből Bécsbe, ahol a Matzleinsdorfi pályaudvar közelében szállásolták be. Másnap reggel vasúton két szállítmányban, Nebresinára utazott, ahol a 4. hadtestparancsnokság további parancsait kapta.⁶¹⁴ Létszáma 19 tiszt, 1312 ember, 22 ló és 9 kocsi volt.⁶¹⁵

A zászlóaljat Veronába helyőrségül szánták, a hová gyalogmenetben kellett vonulnia. Útközben Vicenzában tartózták vissza néhány napra.⁶¹⁶ Július 9.-én nagy melegben ért S. Bonifaciora; menetközben 6 embere napszúrásban meghalt.⁶¹⁷ S. Bonifacion egy napot pihent és 11.-én hajnali 3 óraker indult tovább Montebellora. Itt az előjáró Koller-dandár parancsnokságával, amely Montechio Maggioreban volt, levélküldönc állomás útján még július 22.-én felvette az összeköttetést. A meleg akkora volt, hogy még egy levélküldönc állomás közbeiktatását kellett javasolni.⁶¹⁸ Július 15.-én Vo

⁶⁰⁷ K. A. 4. C. —7/49. ⁶⁰⁸ K. A. —7—ad 624. ⁶⁰⁹ K. A. —7—275.

⁶¹⁰ K. A. —7—ad 624. ⁶¹¹ K. A. —7—624. ⁶¹² H. L. 250.

⁶¹³ K. A. 9. c. —7/64. c. ⁶¹⁴ K. A. —III. A. —6/501.

⁶¹⁵ K. A. III. A. —8/65. ⁶¹⁶ K. A. —4. c. —7/23. ⁶¹⁷ H. L. 2624.

⁶¹⁸ K. A. —7—35. e.

di Brendolaba érkezett, ahol a zászlóaljtrózs és 3 század kapott elhelyezést, míg 1—1 századát Pedocchióban, Casetaban és al Cero di Brendolaban helyezték el.⁶¹⁹ Itt kapta a parancsot,⁶²⁰ hogy az 5. hadtest Stankovich hadosztályának Wetzlar-dandárába helyezték át és a további rendelkezéseket Vo di Brendolában várja meg. A rendelkezés⁶²¹ meg is érkezett, amelynek értelmében a zászlóaljnak július 26.-án Veronába kellett indulnia.

Új állomáshelyére 27.-én érkezett a győri zászlóalj és ott nem a Wetzlar-, hanem a Puchner-dandárba osztották be.⁶²² A további intézkedésig Veronában kellett maradnia;⁶²³ még szeptember elején is ott volt.⁶²⁴

A magyarországi önkéntes csapatok közül az I. pesti és a győri zászlóaljon kívül több nem volt a harctéren.

A még Magyarországon levő huszárosztályok közül az I. zalaegerszegi osztály július 13.-án 376 emberrel és 348 lóval vasúton Ennsbe érkezett és Fischer ezredes két nap múlva már megszemlélte. Szemlejelentésében⁶²⁵ ismertette, hogy a legénységből sokan még húszévesek sincsenek, de azért hadi szolgálatra alkalmasak. A kiképzés a többi önkéntes huszárosztályokkal azonos módon történik; az osztály a nagy kincstári laktanyában kapott elhelyezést, az istállók igen jók, a legénységi szobák azonban csak közepesek. Az altisztekre, a szolgálatkezelésre, a fegyelemre, a szellemre és a legénység szabad idejére vonatkozólag ugyanazok a viszonyok itt is mint a többi önkéntes huszárosztálynál. Csak egy tiszt nem tud magyarul. A kocsilovak használható parasztlovak. Az osztály Magyarországból, mente és csutóra híjján, teljesen felszerelve jött. A gyakorlótér felőrányira fekszik és kissé szűk. Élelmezés és a betegek ellátása jó. Az osztályparancsnok 2 polgári orvost és egy olyan állatorvost vett fel, aki azelőtt a lovasságnál szolgált; kívánatos, hogy ezeknek a végleges felvételét jóváhagyják.

Egy hét múlva, július 25.-án, ismét Ennsben tartott szemlét⁶²⁶ Fischer ezredes, még pedig az oda pár nappal előbb megérkezett II. zalaegerszegi önkéntes huszárosztály fölött. A legénység és a lovak hasonlóak voltak az I. zalaegerszegi osztályéhoz. Nyereg nem volt és a kiképzés emiatt csakis a gyalogkiképzésre szorítkozhatott; a lövőoktatással szintén várni kellett, mert nem volt lövészer. A kiképzést nagyon megnehezítette az a körülmény, hogy az osztályt 18 különböző községben helyezték el. Altisztikeretet az osztály nem kapott és mindössze csak 5 régebben szolgált, s most önkén-

⁶¹⁹ K. A.—7—36. a. ⁶²⁰ K. A.—4. c.—7/49. ⁶²¹ K. A.—4. c.—7/55½.

⁶²² K. A.—5. c.—7/35.

⁶²³ K. A. — Festg. Verona — 15/4. — Seite 15. ⁶²⁴ H. L. 1591.

⁶²⁵ K. A.—7—258. ⁶²⁶ K. A.—7—277.

tesnek felcsapott egykori altisztje volt. A lovak, néhány kivételével, a megengedettnél is kisebb termetűek és nem könnyű fajtájúak voltak. Az osztály, amikor júl. 23.-án megérkezett, alig volt felszerelve: a lovakat egészen üresen hozták s csak a szemle napján érkezett a nyeregfelszerelés. A fegyverzet szintén aznap jött meg, de lőszeret nem küldtek hozzá. Kocsik és tábori eszközök teljesen hiányoztak. A szállások jók voltak; mindakét századnak külön gyakorlótere volt. Az étkezés jó volt, a kenyér és a lóeledel azonban nem. A betegeket a linzi kórházban kezelték; orvos, állatorvos és kovács nem volt.

Az osztrák örökostartományok területére áthelyezett magyar önkéntes csapatok közül utoljára a Salzburgban levő kecskeméti huszárosztály került szemlére,⁶²⁷ még pedig augusztus első napjaiban. Ennek az osztálynak a legénysége szintén hadraképes volt; nyolcadrésze már azelőtt is volt katona. A lovakat a szemlélő Fischer ezredes, az osztályparancsnok és egy állatorvos jelenlétében, egytől-egyig megvizsgálta: 29 lovat különböző fogyatkozás miatt szolgálatra alkalmatlannak talált; 49 darab ló még 14 marok és 1 hüvelyknél is alacsonyabb volt; 95 darab a tizenegyedik évét már túlhaladta, a többi ló alkalmas, azonban nagyon sovány volt. A kiképzést ennél az osztálynál is egyelőre csak gyalog lehetett megkezdeni. Fegyver, lőszer, sőt kard sem volt még. Altisztekben nagy volt a hiány. A tisztek közül négyen nem tudtak magyarul; ezeknek Fischer ezredes szigorúan meghagyta, hogy tanuljanak. A fegyverzetet, a lőszeret és a zabos tarisznyát kivéve, az osztály minden egyéb felszerelési cikket magával hozott; a mi pedig még hiányzott, annak átvételére Budán egy tisztet hagyott. Az egész osztály Salzburgban 4 lovassági laktanyában kapott elhelyezést. A gyakorlótér, a lövőtér és a lovarda ellen nem volt kifogás. Az étkezés is jó volt. A betegeket a helybeli kórháznak adták át; az osztálynak egyetlen orvosa vagy állatorvosa sem volt.

A harctérre nem vitt önkéntes csapatok felozlásukig általában megmaradtak állomáshelyeiken. A miskolci zászlóalj szeptember 12.-én résztvett a császár előtt a bécsi Josef Glacis-n lefolyt díszelgésben,⁶²⁸ s az uralkodó megelégedését érdemelte ki; a legénység ebből az alkalomból 5 napi ingyen zsoldot kapott jutalmul.⁶²⁹ Néhány nap múlva a hadsereg-főparancsnokság elrendelte,⁶³⁰ hogy a pozsonyi és a miskolci zászlóaljak vonuljanak Bécsbe, mert az ottani helyőrséget képező 26. sorgyalogezred annyira megfogyatkozott létszámában, hogy a 16. sorgyalogezreddel és az említett két zászlóaljjal kellett a helyőrséget megerősíteni. A két önkéntes

⁶²⁷ K. A.—S—4f. ⁶²⁸ H. I., 5009. ⁶²⁹ U. o. ⁶³⁰ K. A. 6789. C. K.

zászlóalj augusztus 17.-én érkezett Bécsbe és ott maradt a felosztatásig.

Az önkéntes csapatok felosztatása.

Az 1859 július 11.-én Villafrancában kötött előzetes béke a háborúnak végét szakította. A háború tartamára felállított önkéntes alakulásokat, a nélkül, hogy szervezésüket egészen befejezhették volna, fel kellett oszlatni.

A hadseregfőparancsnokság a felosztatásnál megfontolandónak tartotta,⁶³¹ hogy sok ember hirtelen kenyér nélkül marad és így veszedelmesen növekedhet a megbízhatatlan elemek száma, tehát a felosztatásra vonatkozólag a politikai hatóságok véleményét is szükségesnek vélte.

Az önkéntes csapatok legénységét elsősorban a Magyarországról kiegészített sorhadbeli gyalog- és huszárezredek háborús veszteségeinek pótlására akarták felhasználni s ezért a császár július 21.-én elfogadta Albrecht főherceg ama javaslatát,⁶³² hogy az önkéntes alakulatok felosztatása után mindazon önkéntesek, akik a sorhadnál tovább akarnak szolgálni, 10 forintnyi újabb toborzó-pénzt kapnak, ha egy évi szolgálatra kötelezik magukat. Ha közben a törvényes sorozásnál, a sorshúzás folytán, tényleges szolgálatra köteleztetnének, akkor a 8 évet le kell szolgálniok; ha ellenben a sorshúzás alapján nem kerülnek az ország részéről adandó ujoncok közé, akkor az önként vállalt szolgálatot évről-évre meghosszabbíthatják. Mindegyik önként jelentkező annál a csapatestnél szolgálhat, amelyet maga választ. A huszárokhoz csakis azokat veszik fel, akik az önkéntes csapatoknál is huszárok voltak; a gyalogságnál pedig csakis a sorgyalog csapatokhoz lehet jelentkezni. A javaslatban Albrecht főherceg kiemelte, hogy a huszárosztályokat együtt kell tartani, mert azokra vonatkozólag újabb javaslatot terjesztenek fel.

Ez az újabb javaslat⁶³³ azt a kérelmet tartalmazta, hogy a jászkun önkéntes huszárezredet, mint 15. sorhuszár ezredet, továbbra is tartsák meg és állandóan szabad toborzással egészítsék ki. Az eszme Jankovics jászkun kapitányé volt s Raimondi Sándor, az említett ezred őrnagya, Haller gróf altábornagy útján terjesztette Albrecht főherceg elé. A javaslatot azzal indokolták, hogy a jászkunok nemzeti érzésének nagyon megfelelne, ha fiaik „jászkun“ nevű ezredben szolgálnának. A jászkun kerület évente 506 ujoncot ad; egy huszárezredhez egy évben csak 257 ujonc kell, így a jász-

⁶³¹ K. A. 6258. C. K. ⁶³² H. L. 2779. és K. A. 5773. C. K.

⁶³³ K. A. Präs. 5091.

kunok nemcsak egy, hanem 2 huszárezredet is tudnának legénységgel állandóan ellátni.

A kérelem Bécsben eleinte nem volt rokonszenves,⁶³⁴ sőt a hadseregfőparancsnokság aggodalmaskodása „szeparatistikus törekvéseket” látott benne;⁶³⁵ az önkéntes huszárok megtartása ellen pedig egyáltalában azzal érveltek, hogy azok nincsenek jól kiképezve, lovaik sem megfelelők és kár volna helyettük más lovas csapatokat felosztatni, mert új lovaszrezdek fenntartása a költségvetésből nem futja; azonkívül az önkéntesek amúgy is csak egy évre kötelezik magukat, amellet fegyelmetlenek és megszöknek. A szabad toborzás pedig különösképen rossz volna azért, mert a községek a törvényes újonclétszámba tudnák be az önként katonának állított legényeket.

A császár azonban másként döntött; a tervet elfogadták és az önkéntes huszárcsapatok további szolgálatra jelentkezett legénységéből 2 sorhuszár ezredet alakítottak 4—4 századdal.

A két huszárezred közül a 15. számút a jászkun önkéntes huszárezred, továbbá az aradi és a kecskeméti önkéntes huszárosztályok, összesen 617 főnyi önként jelentkezett emberből szervezték, míg a 14. huszárezred a két debreceni és a két zalaegerszegi osztálynak összesen 595 főnyi, önként tovább szolgáló legénységből alakult, még pedig az eddigi öltözetrel és felszereléssel.⁶³⁶

Albrecht főherceg, mielőtt illetékes helyen az önkéntes lovasságnak 2 új huszárezred szervezésére való felhasználása mellett döntöttek, azt a javaslatot⁶³⁷ tette, hogy az önkéntes huszárcsapatok összes ruházatát és felszerelését az óbudai ruházati bizottság gondozásába adják, mert a jövőben, hasonló célból, még szükség lehet arra. A javaslatot felsőbb helyen nem fogadták el,⁶³⁸ mert nem lehetett biztosan számítani arra, hogy a jövőben is sok önkéntes akad, továbbá mert a mintegy 3000 lovasra való ruházati és felszerelési készlet gondozásához külön személyzetre lett volna szükség.

A császár augusztus 22.-én rendelte el⁶³⁹ az önkéntes alakulatok felosztatását, kivéve a lovascsapatokat, amelyekből — mint láttuk — sorhadbeli huszárezredeket szerveztek. A pótcsapatokat és a toborzóparancsnokságokat haladéktalanul fel kellett osztlatni; a gyalog zászlóaljok legénységét pedig, az általa választott lakóhely szerint csoportosítva, öt-naponként külön szállítmányokban kellett az illető vidékhez legközelebb fekvő kiegészítő parancsokszághoz küldeni és ott forma szerint is elbocsátani. Akik azonban a katona-

⁶³⁴ K. A. Präz. 5385. ⁶³⁵ K. A. 6595. C. K. ⁶⁻⁶ H. L. 2779—2907.

⁶³⁷ K. A.—2. A.—48—49/56. ⁶³⁸ U. o. ⁶⁻⁹ H. L. 2948.

ságnál akartak maradni, azoknak a már fentebb említett 10 forint ú. n. kézipénzt ki kell fizetni és őket a magukválasztotta ezredhez küldeni. Az önkéntes alakulatok ruházata és felszerelése a legközelebbi katonai ruházati bizottságnak volt átadandó; az elbocsátott legénység nem a sapkát vitte magával, mint az ebben az időben általában szokás volt, hanem a császári sassal díszített honi-kalapot. A fegyverzetet a bécsi tüzérségi szertárba kellett beszolgáltatni, kivéve a II. pesti zászlóalj fegyverzetét, amely az olmiúzi fegyvertárnak volt átadandó. Az összes szekereket a hozzávaló lovakkal együtt, a legközelebbi szekeresz parancsnokság vette át. A sorozredtől annak idején keret gyanánt átadott legénység eredeti csapattestéhez vonult be; a tiszteknek a felosztató állomáson kellett várni a további rendelkezéseket.

A császári parancsot tartalmazó hadseregfőparancsnoksági rendeletet⁶⁴⁰ szeptember 4.-én kapta a vezénylőtábornok, aki az annak alapján teendő intézkedéseket⁶⁴¹ szeptember 12.-én adta ki. A további szolgálatra jelentkező legénységet újból orvosi vizsga alá vették, azonban a katona számára meghatározott testmagasságot⁶⁴² nem kellett figyelembe venni. A lovas csapatoknál a legénység elbocsátása csak fokozatosan történhetett, mert a lovakat gondozni kellett addig, amíg azokat értékesíthetik, vagy átadhatják. A községek és magánosok részéről adott, illetőleg hazafias pénzadományokból beszerzett lovak azoké az önkéntes huszároké lettek, akiknek eddig is szolgálatra kiutalva voltak. Ha az illető huszár továbbra is a katonaságnál maradt, akkor a lóért a szabályszerű pótló-vételárat kapta meg; ha azonban a ló katonai szolgálatra nem bizonyult alkalmasnak, akkor nyilvános árverésen eladták és az érte befolyt pénz az illető huszáré lett. Azokat a lovakat, amelyeket a kincstár költségén szereztek be, osztályozták és a szolgálatra alkalmasakat megtartották, a nem alkalmasakat pedig a kincstár javára elárverezték. A leszerelés előhaladásáról tíznaponként jelentést kellett küldeni a hadseregfőparancsnoksághoz.

Azt, hogy a legénység közül hányan maradtak továbbra is a katonaságnál és hányan tértek vissza a polgári életbe, az alábbi adatok mutatják:⁶⁴³

⁶⁴⁰ H. L. 2948. és K. A. 6624. C. K. ⁶⁴¹ H. L. 2965.

⁶⁴² Legalább 158 cm. ⁶⁴³ H. L. 2779—2907.

Az önkéntes alakulat megnevezése	Legénység létszáma	A törvény alapján szolgáló kötelesek ⁶⁴⁴	Önként tovább szolgál	A polgári életbe visszatér
I. pesti zászlóalj	1512	15	254	1065
II. pesti zászlóalj	1560	15	526	1019
Pesti toborzóparancsnokság	72	29	10	31
Győri zászlóalj	1519	15	44	1260
Pozsonyi zászlóalj	1515	14	214	1095
Győri toborzóparancsnokság	88	46	18	24
Kassai zászlóalj	1454	54	45	1357
Miskolci zászlóalj	Az adatok ismeretlenek.			
Kassai toborzóparancsnokság	95	5	29	61
Lőcsei fiók-toborzóparancsnokság	18	—	7	11
Jászkun huszárezred I. osztálya és pótcsapata	421	36	201	184
Jászkun huszárezred II. osztálya	398	5	152	241
Jászberényi toborzóparancsnokság	61	9	17	35
Aradi huszárosztály	429	41	110	278
Kecskeméti huszárosztály	429	6	155	288
Aradi toborzóparancsnokság	47	1	8	38
I. debreceni huszárosztály	425	40	71	314
II. debreceni huszárosztály	410	5	190	255
Debreceni toborzóparancsnokság	55	20	26	7
I. zalaegerszegi huszárosztály	425	45	141	259
II. zalaegerszegi huszárosztály	255	5	92	156
Zalaegerszegi toborzóparancsnokság	60	—	30	30
Összesen: ⁶⁴⁵	10.242	402	2078	7762

A legénység soraiban meglehetősen sok volt az osztrák örökostartományokból származó ember, pl. a II. pesti zászlóaljban 75, a két zalaegerszegi osztálynál 25, a II. debreceni huszárosztálynál 17, sőt még a jászkun huszárezrednél is 7 osztrák illetőségű akadt. A magyar megyék is elég tarkán voltak képviselve az egyes csapattesteknél; így a jászkun huszárezred II. osztályában csak 102 volt jászkun legény, míg a többieknek különféle megyében feküdt a szűkebb hazája. Éppen úgy az I. debreceni és hajdu huszárosztály legénysége is 17, a II. debreceni osztályé pedig éppen 29 külföldi megyéből származott.⁶⁴⁶

Az elbocsátandó önkéntesek, mint már említettük, megtartották a honi-kalapot, azonkívül a vászon zubbonyt is.⁶⁴⁷ A győri zászlóalj parancsnoka javaslatot⁶⁴⁸ tett, hogy a pol-

⁶⁴⁴ A felállítás alkalmával a seregredektől keret gyanánt átadott legénység. ⁶⁴⁵ A miskolci zászlóaljat nem számítva.

⁶⁴⁶ II. L. 279—2907. ⁶⁴⁷ II. L. 2975. ⁶⁴⁸ II. L. 2965.

gári életbe visszatérő legénységénél hagyják meg a teljes ruházatot, nehogy egyesek teljesen lerongyolódva térjenek haza; ezt megérdemli a magyar nemzet, amely lelkesedéssel küldte fiait a harcba; azonkívül a hadsereg tekintélyével sem egyeztethető össze, hogy a hadviselt katonákat kopottan küldik el, ami annál feltűnőbb volna, mert az országban levő piemonti hadifoglyok valamennyien jó ruházatban mennek haza.

A vezénylőtábornok ennek folytán elrendelte,⁶⁴⁹ hogy az elbocsátandók köpenyt is kapjanak; majd akként változtatta⁶⁵⁰ meg ezt az intézkedést, hogy a vászon zubbony és a köpeny helyett az atillát kapják meg, a parancsnokok pedig szigorúan ellenőrizték, hogy az emberek valóban ebben a ruhában térjenek otthonukba, nehogy kopott külsejükkel a hadsereg tekintélyének ártsanak. Ez az intézkedés némelyik önkéntes alakulathoz már elkésve érkezett, mert pl. az aradi toborzóparancsnokság vászon zubbonyban és lovagló pantallóban vagy magyar nadrágban, a győri toborzóparancsnokság pedig csak vászon zubbonyban bocsátotta el a legénységet.⁶⁵¹ Az aradi huszárosztálynál az atillák átészínórozás alatt voltak, a zsinórozási munkákat pedig a felosztás miatt beszüntették, tehát nem lehetett mindenkit atillában elbocsátani.⁶⁵²

A II. pesti zászlóalj tudvalevőleg az egész idő alatt Olmützben teljesített szolgálatot; az olmützi vár parancsnoka, Susan altábornagy, a távozó zászlóaljat írásbeli dicséretben részesítette.⁶⁵³

A hadseregfőparancsnokság azt javaslatot⁶⁵⁴ terjesztette az uralkodó elé, hogy a magyar önkéntes csapatok ama tisztjei közül, akiket nem a hadsereg tényleges tisztikarából osztottak be, a polgári tisztviselőket helyezték vissza előbbi hivatalukba, a többieket pedig 3 havi fizetéssel bocsássák el; a polgári életbe visszatérők valamennyien tartsák meg tiszti jellegüket. Az uralkodó a javaslatot elfogadta.

A törzstisztek közül⁶⁵⁵ Anker Lipót őrnagy a 19., Rosenzweig János őrnagy a 48., Weiler Ferenc őrnagy a 32., Szabó Ágost őrnagy pedig a 60. sorgyalogezrednél; Esterházy Sándor gróf ezredes, mint ezredparancsnok, továbbá Raimondi Sándor és Nemes János gróf őrnagyok a 15., Inkey Ede ezredes, mint ezredparancsnok, továbbá Varga Sándor őrnagy a 14. huszárezrednél, Horváth János őrnagy pedig a 4. dragonyos ezrednél kapott beosztást; Török Sándor gróf alezredes az Arciere-testőrséghez tért vissza mint annak első őrmestere; a többi törzstisztet nyugállományba helyezték.

⁶⁴⁹ H. L. 2975. ⁶⁵⁰ U. o. ⁶⁵¹ H. L. 2975. ⁶⁵² H. L. 3010.

⁶⁵³ H. L. 3050. ⁶⁵⁴ K. A. 6405 C. K. ⁶⁵⁵ K. A. 6612 C. K.

Azok a gyalogsági főtisztek, akiket annak idején a hadsereg állományából helyeztek át, visszatértek eredeti csapat-testeikhez. Azok közül pedig, akiket a nyugállományból vagy a polgári életből neveztek ki a gyalog önkéntes csapatok tisztjeivé, a következőket vették át a tényleges állományba:⁶⁵⁶ *Az I. pesti zászlóaljtól:* Pongrácz Károly gróf századost, Kreutzinger Gotthard főhadnagyot és Glaser József alhadnagyot; *a pozsonyi zászlóaljtól:* Dombroviczki Mihály alhadnagyot; *a kassai zászlóaljtól:* Németh Károly főhadnagyot, Betelka Károly, Kautzner Antal, Friedl Péter és Billich János alhadnagyokat; *a miskolci zászlóaljtól:* Klein János, Szem Béla, Böhm Lajos és Majthényi Kálmán főhadnagyokat, továbbá Mertich Antal és Braun Antal alhadnagyokat.

A huszárosztályok főtisztjeinek nagyrésze az önkéntesekből ujonnan felállított két huszárezredhez került,⁶⁵⁷ még pedig a *15. huszárezredhez:* a *jászkun ezred I. osztályától* Józsa János I. osztályú, továbbá Kubinyi János és Orczy Emil báró II. osztályú századosok; Dugovits Károly, Kabos Gábor, Kudelkay Ferenc, Zach József, Székely Gábor és Hönig Vilmos főhadnagyok; Latinovits Leó, Harnach Károly, Apor Miklós báró, Kühner Imre és Gaál Gyula alhadnagyok; *a jászkun ezred II. osztályától:* Rabáts János és Wurmbrand Ferdinánd II. osztályú századosok; Ahlborn Tivadar és Fliesz Vilmos főhadnagyok; Szakkay József és Kodl Bertalan alhadnagyok; *az aradi huszárosztálytól* Schönfeld Adolf gróf és Wickenburg Ödön gróf I. osztályú, Zerdahelyi Károly és Steffezius Antal II. osztályú századosok; Vuja Péter, Benkeő Samu és Benkeő Sándor főhadnagyok; Schlötterlein Lajos, Glückmann Albert és Patay András alhadnagyok; *a kecskeméti huszárosztálytól* Andrián Gottfried báró I. osztályú és Földváry István báró II. osztályú századosok, továbbá Obrist Károly főhadnagy. *A 14. huszárezredhez az I. debreceni huszárosztálytól* Zichy Ödön gróf I. osztályú és Pálffy Zsigmond gróf II. osztályú századosok; Elek Gusztáv, Gaál Béla, Kállay János és Heim Rudolf főhadnagyok; Duka Jenő báró, Haader Lajos, Bosnyák Lázár és Halhósy János alhadnagyok; *a II. debreceni huszárosztálytól* Ferich Antal és Báró Gusztáv I. osztályú századosok, Zarka Miklós főhadnagy. Csicskó Mihály és Dobák János alhadnagyok; *az I. zalaegerszegi huszárosztálytól* Gerson Jenő és Zichy Imre gróf I. osztályú, Teleky Gusztáv gróf és Szirmay Károly gróf II. osztályú századosok; Czigány Imre főhadnagy; Szabó Imre, Battig Antal, Temesváry Sándor és Pegata János alhadna-

⁶⁵⁶ K. A.—1. A.—92—27/15—105, K. A.—1. A.—92—27/15—106 és K. A.—1. A.—92—27/15—521. ⁶⁵⁷ K. A.—1. A.—92—27/15—95.

gyok; a *II. zalaegerszegi huszárosztálytól* Motkó Ede I. osztályú, Poszádý János és Szabó József II. osztályú századosok; Haner Ferdinánd főhadnagy és Czigány János alhadnagy; az *aradi huszárosztálytól* Bruckenthal Alajos báró és Fischer Gusztáv báró főhadnagyk; a *kecskeméti huszárosztálytól*: Kulmer István báró és Gross Gyula főhadnagyk.

Más csapattestekhez osztották be a következő tiszteket:⁶⁵⁸ a *jászkun ezred I. osztályától* Dezasse Emil gróf I. osztályú századost az 5. vértesezredhez; a *kecskeméti huszárosztálytól* Aichelburg Ferenc gróf főhadnagyot az 1. dsidás, Babarczy Sándor báró főhadnagyot a 7. vértés, Soos Móricz alhadnagyot a 12., Gross Mátyás alhadnagyot pedig az 1. huszárezredhez; az *I. debreceni huszárosztálytól* Török József I. osztályú századost a 6. huszár, Kudlik Éde II. osztályú századost az 59. gyalog, Prokopp Gyula főhadnagyot a 11. Khor István alhadnagyot pedig a 12. huszárezredhez; az *I. zalaegerszegi huszárosztálytól* Lukinác Ede főhadnagyot a 8. huszárezredhez; a *II. zalaegerszegi huszárosztálytól* Somogyi László I. osztályú századost a 12. huszár, Fontana Alfréd főhadnagyot pedig a 6. dsidás ezredhez.

Az önkéntes lovasalakulások többi tisztje a nyugállományba, illetőleg polgári foglalkozásához tért vissza.⁶⁵⁹

Október hó folyamán az összes önkéntes alakulások feloszlását befejezték és a hónap utolsó napjával⁶⁶⁰ szünt meg a budai főhadparancsnokságnál az önkéntes alakulások ügyeinek intézésére szervezett I./6. osztály is, amelynek tisztjei, t. i. Anzenberger József csendőr őrnagy és Ammann István csendőr főhadnagy, a 6. csendőr ezredhez bevonultak. Mindkettő a vezénlyőtábornok írásbeli dicséretében részesült.⁶⁶¹

Vitéz Berkó István.

⁶⁵⁸ K. A.—I. A.—92—27/15—95. ⁶⁵⁹ K. A.—I. A.—92—27/15—95.

⁶⁶⁰ H. L. 3091. ⁶⁶¹ H. L. 3105. és 3106.

Az utolsó Bercsényi minősítő táblázata 1830-ból,

Gróf Bercsényi Miklósnak, II. Rákóczi Ferenc hűséges bujdosótársának fia — László — mint tudjuk, Franciaországba kerülván, fényes katonai pályát futott meg, amelyet mint „Maréchal de France“ fejezett be. Fiából, Ferenc Antalból, már nem lett ilyen híres ember. Ennek második gyermeke volt László, akiben a nagymultú családnak magvaszakadt, 1835 november 28-án.

Gróf Bercsényi László még Párisban született, 1781 október 15-án (minősítő táblázata szerint 1782-ben). Azonban atyja, a nagy forradalom zavaros napjaiban magával vitte Bécsbe s katonai pályára adta.¹

1799-ben lett hadnagy a cs. és kir. 9. („Frimont“) huszárezredben s vitézül harcolta végig az 1799., 1800., 1801., 1805., 1809., 1815., 1814. és 1815. évi hadjáratot. Azt írják róla, hogy 1809 április 25-án, Regensburgnál meg is sebesült. Erről azonban minősítő táblázata mitse tud, sőt azt olvashatjuk benne, hogy: „ist nie blessiert worden.“

1814 februárius 8-án Cávaleopollónál kitüntette magát s ennek jutalmául őrnaggyá lépett elő a még csak 32 éves Bercsényi. 1815 március 9-én cs. kir. kamarás lett.

Magyarul nem beszélt tökéletesen, s bárha úrimodorú ember és jóindulatú előljáró volt, nem tudta a tisztikar bizalmát és szeretetét megnyerni. Ennek talán veleszületett büszkesége is egyik oka lehetett.

A napoleoni háborúk lezajlása után, az ország nyomorúságos pénzügyi helyzete s a hadsereg ennekfolytán beállott apasztása következtében, nagyon megromlott az előléptetés. Így történt, hogy Bercsényinek is 9½ évig kellett az alezredesi rendfokozatra várnia. Feljebb nem is jutott.

1850 végén, amikor a lengyel forradalom kitört, szóbakerült, hogy Ausztria is beleavatkozik Oroszország oldalán a küzdelembe. Bercsényi László azonban nem akart fegyvert fogni Lengyelország ellen, amely dédapjának menedéket adott. Az ezredesi előléptetést meg se várva, inkább megvált a katonai pályától, 1831 elején. Haláláig Kassán élt nyugalomban. Úgy mondják, hogy daliás szép férfi volt.² Családot nem alapított s így elhunytával megfordították a Bercsényiek ősi címerét. Ma már sírjának sincs nyoma.

A bécsi hadilevéltárban őrzött utolsó minősítő táblázatát itt közöljük:

¹ Br. Forster Gyula: Gróf Bercsényi László Franciaország marsallja. 213—214. l.

² I. h.

Individuelle-Beschreibung.

Des Herrn Oberstlieutenant Ladislaus Grafen Bercseny des Hussaren Regiments König Friedrich Wilhelm von Preussen Nr. 10.

Für das Jahr 1850.

Ladislaus Graf Bercseny kais. ist anno 1782 zu Paris in Frankreich geboren, katholisch ledig, Rang von 11.-ten Oktober 1825.

J. M. T.¹

Dienstbeschreibung

Bey Frimont Hussaren

Als Unterlieutenant — 1 9 19
 „ Oberlieutenant — 5 10 —
 „ 2. Rittmeister — 4 — 17

Bey diesen Regiment

Als 1. Rittmeister — 5 4 13

Bey Fürst Lichtenstein Hussaren

Als 2. Major — — — 4 4 26
 „ 1. Major — — — 5 5 10

Bey diesem Regimente

Als Oberstlieutenant 6 11 19
 Dient in allen — — 31 8 14

Physische Kräfte und Constitution

Von starken Körperbau leidet jedoch öfters an Hémoroiden das ihm zuweilen dem Dienst entzieht, hat demohngeachtet die Concentrierungen immer mitgemacht.

Kenntnisse und Wissenschaften

Spricht und schreibt deutsch, französisch gut und ungarisch ziemlich gut; kann Geschichte, Geographie und liebt die Lecture.

Moralischer Character und sittliches Betragen

Von lebhafter etwas stolzer Gemüthsart ohne sittlichem Fehler.

¹ Jahre, Monate, Tage.

- Art sich in allgemeinem Leben. In Gesellschaft anständig und gegen seine Untergebene zu artig, gegen seine Untergebenen nachsichtig. Besitzt aber betragen das Zutrauen und Liebe des Offiziers Corps nicht.
- Geschickt verlässlich und eifrig im Dienst Das Exerciren- und Manœvriren versteht er gut, benimmt sich vor der Front thätig, weis seine Division geschickt vorzuführen und zu bewegen. Versteht den Dienst, doch in der heurigen Concentrirung, wo der Obrist Commandirt war, bemerkte ich dass er nicht mit gehörigem Eifer das Regiment comandirte und nicht in gehöriger Kenntniss von Genre des Regiments ist; guter Reiter und mittelmässiger Pferdekennner und ist mit der vorgeschriebenen Anzahl Pferde versehen.
- Beurtheilungs Kraft in Militaire-Fach. Hat eine sehr gute Beurtheilung in seinem Fach.
- Betragen vor dem Feind und anzahl der mitgemachten Campagnien Vor dem Feind benimmt er sich thätig und persönlich tapfer; wurde wegen seinem Benehmen in der Affaire von Cavalepollo am 8. Februar 814. zum Major befördert, hat die Feldzüge vom Jahr 799, 800, 801, 805, 809, 813, 814, 815 mitgemacht und ist nie blessirt worden.
- Anlage zur höheren Ausbildung Bey seinen guten Talenten allerdings.
Gorikowski m. p. GM.
- Signatum Eperies den 18. Octobris 850.
Vidi mit dem Bemerken, dass es ihm an Fähigkeiten nicht fehlt, jedoch zeigt sich nicht immer gleicher Diensteifer.
EH. Ferdinand m. p.
- Vidi Caschau d. 25. 8-ber 850.
Gantz einverstanden
Máriássy m. p. FML.

Póka-Pivny Béla dr.: *Csonkafranciaország két integritási harca és Szent Jeanne d'Arc.* 8°, 208 lap, 20 ábrával. A Magyar Külügyi Társaság kiadása. Budapest, 1950.

A szerző külpolitikai tanulmányának mondja könyvét. Valójában azonban sokkal mélyebben szánt. Párhuzamos barázdái a francia multnak és a magyar jelennek történehbölesei rétegeit feszegetik. Csonkafranciaország két integritási harcát elemezve, nemcsak a reintegrációnak külpolitikai útjait, hanem végsőfokon a nemzeti feltámadás lélektani alapfeltételeit keresi. És meg is találja a hegyeket elmozdító, bilincshatárokat szétfeszítő nagy erőt — a hitben. Az a nemzet, amely *hisz* feltámadásában: fel is tud támadni.

Ez az egyik nagy igazság, amely a szerző művéből kiragyo. A másik alaptétel ugyancsak a jobb jövő reményét sugározza felénk, s az úgy hangzik: Az igaz ügy végül mindig győz.

Rendkívül érdekesek azok a hasonlóságok, amelyeket a szerző a francia és a magyar sors között kimutat. Ezek az analógiák más-képpen szólnak hozzánk és másképpen a francia nemzethez. Olyanok, mint azok a csillagok, amelyeknek más a színük ha felénk közelednek és más színű a fényük, ha távolodnak tőlünk. Ezeknek az analógiáknak a tükrében mi magyarok megláthatjuk mind-azokat a tévedéseinket, amelyeken elbotlottunk; a franciák viszont saját történelmi eseményeikből olvashatják itt ki, hogy milyen kegyetlen igazságtalanságot követtek el velünk, a trianoni szerző-déssel. *És ezért igen ajánlatos volna, hogy ez az érdekes mű francia nyelven is megjelenjék.*

És még egy igen komoly és megfontolandó tanulsága a műnek, hogy az uralkodó család belső viszályai milyen szerencsétlenséget jelentenek az országra és az uralkodócsaládra is. Végül pedig megállapítja a szerző, hogy minden veszített háborúnak szinte kikerülhetetlen következménye a forradalom.

A mű tartalmából csak az érdekesebb hadtörténelmi részek kivonatát adhatjuk.

A Százéves Háborút az angolok indítják meg a franciák ellen. Politikai okokból nem a legrövidebb úton, Flandria felől, hanem Guyenből indítják meg a hadjáratot déli Franciaország ellen. Legelőbb a francia haditengerészettel kellett leszámolniok. Ez hamar megtörtént. Az angol flotta, a francia hajóhadparancsnok ügyetlensége miatt, Eclusenél magában a kikötőben megsemmisítette a franciák hajóit és csapatait. (1540.) A francia partok most már védtelenül álltak. Edward Délfranciaország ellen indult; de a szelek visszanyomták flottáját észak felé. Normandiában szállott partra, de a Páris felől közelgő francia sereg elől észak

felé tért ki. Apály idején átgázolt a Somme-on, míg a nyomában levő franciák csak másnap, a dagály elvonulásával mehettek át a vizen. Másnap volt a crécyi csata (1546), a franciák első mohácsi vésze. Következmenye, hogy Calais kikötője angol kézre jut (1547) és két századon át ott is marad, tárt utat biztosítva Franciaország felé.

Az angol sereg győzelmének oka az, hogy már az ágyút használja s ezzel a francia lovasságot, ha nem is pusztítja, de megijeszti: továbbá, hogy a franciák, akiknek nem volt ijjász csapatuk, az angol ijjászok ellen olasz zsoldosokat fogadtak fel, akik azt mondták, hogy az esőben elázott az ijjuk húrja; mivel pedig az olasz nyilasok az első sorban voltak és eltávolításuk nehéz volt, a francia lovasság előretörése nem lehetett egységes, ami az angolok védekező munkáját könnyűvé tette.

A második nagy vereséget délnyugaton, Poitiers mellett (1356) szenvedték a franciák. A francia király is angol fogságba esett. A francia sereg teljesen megsemmisült. Ez a középkori, taktikát nem ismerő feudális hadsereg, nehéz vaspáncéljaival, vadul vagdalózó lovasaival, akik ha egyszer lefordultak a lóról, nem tudtak saját erejükből felszállani — egyébként sem igen ért sokat.

A vereség után szomorú korszak következett Franciaországra. A fogságba került király helyett a 19 éves trónörökös uralkodott, aki csakhamar rossz tanácsadók befolyása alá jutott. Az angol fogságból becsületszóra hazabocsátott nemesség, hogy a váltságdíjat felhajtsa, irgalmatlanul zsarolta s végül forradalomba hajtotta a népet. A központi hatalom összeroppanása folytán, katonai szervezetű rablóbandák árasztották el a vidéket. Angolok, franciák vegyest. Sőt külföldiek is bejöttek rabolni, angoloknak nevezve magukat. Forradalmi feszültség mindenütt. Párisnál a dauphin hadserege farkasszemet nézett Páris polgármesterének fegyveres párt-híveivel.

A fogságban levő János király, csakhogy hazatérhessen, súlyos békefeltételeket vállalt. A trónörökös befolyására azonban a Rendek úgy határoztak, hogy Franciaország elutasítja a feltételeket. Erre a nyílt kihívásra az angol király az egész nemességgel és nagy sereggel hajóra ült, s Páris alá vonult, de nem kockáztatta az ostromot. Az újabb béketárgyaláson az angolok Franciaország területének egy harmadát kapták meg s ezenfelül igen nagy pénzbeli jóvátételt.

Az időközben meghalt király helyett V. Károly néven a dauphin lépett a trónra, s szigorú, de bölcs és igazságos kormányzással lassan rendbehozta a lezüllött országot s észrevétlenül állandó hadsereget és erős tűzértséget szervezett. Kiépítette a várakat; hajóhadat épített. Családi politikával szövetségeseket szerzett s a kasztíliaiak híres nagy flottáját megnyerte céljának.

Ezekután elérkezettnek látta az időt, hogy támadásba menjen át. Minden francia vele érzett már. Egy csapásra hatvan akvitániai város kiverte az angol megszálló csapatokat. A kasztíliaiak hajóhada megverte az angol flottát. Az angol király és a Fekete Herceg új haddal, s új hajóhaddal indultak meg Angliából, hogy jóvátégyék a vereséget, de a vihar visszanyomta, széjjelverte őket.

*

V. Károly az angol partok ellen tüntetett; emiatt az angolok csak kisebb sereget indíthattak útnak. Flotta hiányában nem támadhattak több irányból, hanem Calaisban szálltak partra s úgy vonultak dél felé.

V. Károly Du Guesclint nevezte ki teljhatalmú vezérré. A kemény, de ravasz és óvatos hadvezér soha nyílt csatába nem bocsátkozott. Rajtaütésekkel, hadicselekkel kifárasztotta és szétzillesztette az angolokat. Hiába mentek az angolok Párisig. Még a lakosság is elvonult előlük. Senkit sem találtak. A hideg, az éhség, s az örökös rajtaütések pusztították el csapataikat. Végeredményben csak három parti kikötőváros maradt kezükön: Bordeaux, Bayonne és Calais.

E csúf vereség után a Fekete Herceg és az angol király egymásután elhaltak. V. Károly még ravatalon volt, amikor a franciák szövetségesei, a kasztiliai tengerészek gyujtogatni kezdték az angol parti városokat.

Az angol hódítás összeomlott, s az összeomlás nyomán Angliában is megindult a forrongás.

A franciák szerencsétlenségére bölcs királyuk szintén meghalt. Új idők, új emberek jöttek.

A Százéves Háború második része francia polgárháborúval indult meg. A polgárháborút pedig az uralkodóház tagjainak viszálykodása okozta. Első mozzanata a Quebeki csata, amely a történelemnek egyik legkülönösebb ütközete. A genti polgárok óriási sereggel vonultak fel és egymás támogatására egész frontjukat összeláncolták, s vízszintesen álló karógyűrűt helyezve maguk elé, zárt tömeget nyomultak a franciák ellen. Csakhogy a francia lovasság lándzsája hosszabb volt, mint a genti katonák előre tartott karója, s így a gentiek első sora védtelenül ki volt téve a franciák lándzsáinak. A gentiek megkísérelték a hátrálást, azonban láncgyűrűjük az egész sereget körülfogta s a hátrálók nyomása a belső csapatokat agyonpréselte. Huszonhatezren morzsolódtak így össze. A franciák alig vesztek néhány száz embert.

A francia királyi család tagjainak széthúzása azonban csakhamar odáig juttatta a dolgokat, hogy a koronáért versengő hercegek — egymás ellen — az angolokat hívták segítségül, akik hol az egyik, hol a másik pártot támogatva, saját céljaikat követték, s a versengő pártok fegyveres erejét egymás után leverve, elérték azt, hogy Franciaország ismét pénz és haderő nélkül állt. V. Henrik angol király most már nyíltan színt vallott s megkezdte a háborút Franciaország ellen. Kihívására a francia nemesség Azincourt mellett táborba gyűlt, s lovagiasan előre kitzúta a csata helyét és napját. A csata előtti napon eső esett. A francia lovagok, nehogy a sárban beszennyezzék magukat, nyeregben töltötték az éjt, míg az angolok mindent jól előkészítve, lepihentek.

Reggel a franciák nehéz lovassága a felázott földön a csatajelre alig tudott megindulni. Egyébként is oly sűrűn állottak a franciák, hogy egyetlen nagy, tehetetlen tömeget alkottak. Nagynehezen megindították a szárnycsapatokat. A lassan mozgó tömeget az erdőben elrejtett angol íjjászok oldalba fogták; a nyilaktól megvadult lovak erre vissza fordultak, s még inkább gátolták a középhadat. Az angolok erre előtörnek s iszonyú mészárlással vég-

zik be a csatát. Leölték vagy elfogták a francia nemesség színejavát. A francia nemzeti eszme megtestesítője, az orleansi herceg is fogságba esett. A végzetes csatavesztés után a francia „labanc” és „kuruc” párt, a burgundiak és az armagnacok nem hogy összefogtak volna, hanem tovább is farkasszemet néztek egymással Párisnál. Armagnac grófja a városban, a brandenburgi herceg a városon kívül, Armagnac grófja ugyan kuruc tette szánta el magát: Harteurt akarta visszavenni az angoloktól, amivel nemzeti hőssé válhatott volna; de terve nem sikerült.

Az angolok Párisal egyelőre nem törődtek. Hagyták, hogy a két párt tovább ölje egymást. A párisiaknak egyelőre az volt a legfontosabb, hogy megszabaduljanak a gascognei haramiáktól, akik rabolták-nyúzták őket. Ezért a polgárság éjjel titokban bebocsátotta a burgundiakat, akik le is verték a gascogneiek nagy részét. Amíg a két párt odahaza egymást ölte, a londoni fogságban sanyalódó francia nemesség — amelynek kiváltására évek óta semmi sem történt, — egy harmadik pártban tömörült, s azt üzenté haza, hogy ha nem kötnek békét, leteszik a hűségüket az angol királynak.

Az 1420-ban létrejött troyesi békeszerződés Franciaország teljes gúzsbakötését jelentette. Főbb pontjai: a franciák elismerik az angol király igényét a francia trónra; s az eddig elfoglalt területeken kívül, minden olyan terület, amelyet az angolok még elhódítanak, az angoloké lesz.

Eszerint a békeszerződés egyúttal szankcionálta a háború folytatását. Franciaország területének mintegy felére az angolok kezére került. Orleans vára volt Csonkafranciaországnak északi őrtornya, amelynek bukása végleg megpecsételte volna Franciaország sorsát. E körül folyt a harc, amikor szent Jeanne d'Arc lángoló hazaszeretetével és fanatikus hitével megragadta és személyes tragédiája dacára is győzelemre vitte a francia lobogót; hitét, akaratot és erőt öntve az elcsüggedt franciák lelkébe. Jeanne d'Arc szerepe világszerte ismeretes. De a szerző megvilágításában az ismert események is az újság erejével hatnak. A szerző ezen igen értékes könyve után most már türelmetlenül várjuk „A Nemzeti feltámadás útján” című sorozatnak további kötetét is.

Kispalóc.

Rátz Kálmán: *Az oroszországi cseh-szlovák légió története.* Budapest, 1950. A szerző kiadása, Madách-nyomda, 128 lap. Ára 4 pengő 60 fillér.

A szerző orosz hadifogsága alatt átélt tapasztalatai, egykorú orosz újságok és a világháború után megjelent ilyen tárgyú irodalom felhasználásával állította össze érdekes munkáját. Tömören ismerteti a szláv kérdés előzményeit s a csehek erőfeszítéseit még a világháború kitörése előtt és annak első idejében, hogy a nagy entente, főleg pedig Oroszország a szláv eszme apostolainak ismerje el őket. Az első szökött katonákból alakult Kiewben a cseh druzsina, amelyet, bár orosz tiszték vezettek, a hadvezetőség még sem akart az orosz csapatokkal egyenértékű csapatnak elismerni és feladatául főleg a kémkedést, lázítást, s legfeljebb az őrszolgá-

latot tűzte ki. Az orosz forradalom kavargásában ez a cseh alakulat azután mindjobban előtérbe furakodott és a nagy tömegekben átszökő tisztek és legénység segítségével, eleinte dandárrá, majd hadosztályá, hadtestté, végül hadsereggé bővült.

1917. június végén e cseh dandár résztvett a zborow-koniuchii ütközetben és jellemének, faji tulajdonságainak megfelelően, nem azzal tüntette ki magát, hogy az ellenség arcvonalát szívós, véres küzdelemben legyűrje. Győzelmét annak köszönhette, hogy olyan arcvonalrészek felé indította „támadásait” ahol a propagandával már előkészített cseh zászlóaljok tárt karokkal nyitottak neki utat. Az orosz kommunizmus terjedése idejében, Massarik a légiók semlegessége mellett foglalt állást és az egész cseh légiót a francia harctérre szeretne volna átszállítani; de az oroszok a Moszkván keresztül való átvonulást nem engedték. A cseh légió erre visszafordult és Ázsián keresztül igyekezett a japán tengerpartot elérni. Utjában mindenütt kétszínű, alattomos módon szerepelt, hírhedt vezérei Sirovy és Gajda légionárius tábornokok vezetése alatt és Janin francia tábornok támogatásával. Színleg Kolcsak tengernagy fehér gárdáját pártolta, de amikor érdekei úgy kívánták, hidegvérrel árulta el az ellenforradalomnak ezt a tragikus sorsú vezetőjét. Az Oroszországban szinylődött magyar hadifoglyok csak gyűlölettel tudnak visszaemlékezni a légió szerepére, mert a csehek a magyar hadifoglyokat nem csak a krasnojarszki és cseljabinszki fogolytáborban, hanem útközben mindenütt, ahol tehették, legyilkolták és sanyargatták. A szerző szerint ez a bánásmód volt az egyik oka annak, hogy sok magyar katona önként belépett a vörös hadseregbe csupán azért, hogy a csehek keze alól kimeneküljön.

1920. tavaszán szállottak a cseh légió alakulatai Wladiwostokban hajóra s tengeren tértek vissza Európába, ahol honfitársaik mint „a szláv eszme harcosait” ünnepelték őket.

A szerző kétségkívül nagyon érdekes munkájának egy hibáját azonban nem hallgathatjuk el. A mű tartalmából kitűnik, hogy a légió szervezésére, működésére vonatkozó adatai hitelesek lehetnek. De minden komoly történelmi munkának elkerülhetetlen követelménye, hogy a szerző jegyzetben nevezze meg forrásait, főleg ott, ahol rendeleteket szó szerinti idéz, vagy hadművelési intézkedéseket közöl. A munka végén feltüntetett forrásjegyzék nem elegendő. Különösen fontos ez ilyen munkánál, amely — mint kívánatos volna — külföldre is kikerülhet. Ha ott ellenvélemények vagy támadások látnának napvilágot, akkor a szerzőnek minden állítását okmányokkal kell igazolnia. Forrás utalások nélkül, szakörök e munkát nem ismerhetik el teljesen hiteles történelmi műnek.

M. Á.

Dr. Óvári-Avary Károly: *Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból.* — 8° 236 lap. Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1930.

Báró Mednyánszky Cézár a szabadságharc alatt a honvédsereg főpapja volt. Emlékiratainak hadtörténelmi vonatkozású része már meg is jelent folyóiratunk 1929. évfolyamában. Dr. Óvári-

Avary Károly most az egész emlékiratot közzétette, igen jó szolgálatot téve vele a magyar mémoires-irodalomnak.

Báró Mednyánszky Sándor Cézár 1824 június 9-én született Beckón. Francia származású anyja a papi pályára szánta s az ifjú főnemes 1847 június 20-án be is lépett a papi rendbe. Mint a főrendiház tagja, résztvett az 1847/48-i országgyűlésen. 1848 őszén egy felvidéki plébánia élére került.

Amikor Windisch-Graetz serege az országba tört, a hazafias érzésű és romantikus lelkű fiatal pap, mint táborigaz, Görgey seregébe állott s résztvett annak minden harcában, Budavár visszavételéig. Görgey hadügyminisztersége alatt, a hadügyminisztérium osztályfőnöke s az egész honvédsereg főpapja lett.

A világosi fegyverletétel után Franciaországba menekült. Eleinte rokonainál élt. Colmarban, majd később Párisban telepedett le. Tagja lett az ottani magyar Comiténak és diplomáciai téren kezdett hona érdekében működni. Kossuth egyik politikai megbízottja lett, a francia nemzetgyűlés balpárti köreiből.

Időközben itthon halálra ítélték s „in effigie” fel is akasztották.

Mednyánszky teljesen a republikánus szabadgondolkodók hatása alá került Franciaországban. Új környezetében revízió alá fogta őseitől öröklött hitét s a vallásbölcséletben keresett megnyugvást. 1851 elején letette a papruhát s mint elegáns világfi vett részt a párisi, majd később a londoni társaséletben. Magas, karcsú termetével, finom metszésű arcával, előkelő modorával, szellemes mondásaival és alapjában véve vidám természetével mindenkit lebilincsel.

Párisban egy gazdag nagyiparos és nemzetgyűlési képviselő leányával váltott jegyet, de anyja hallani se akart erről a házasságról, melynek kedvéért a protestantizmusra is át szándékozott térni Mednyánszky. Erre — mint exporteur — világkörüli útra indult. Útja közben, Ausztráliában, egy bandita rálőtt s a golyó balkarját roncsolta szét, 1854 április 2-án.

A nyomorékká vált és szerelmében is csalódott bujdosó a francia Rivierán keresett enyhülést. Mikor állapota már-már javulófélben volt, egy fiatal német hercegné gyűjtött benne újabb szenvedélyt. Az ebből keletkezett bonyodalmak közepette 1857 április 20-án megmérgezte magát.

A közlő bőséges magyarázó jegyzetekkel is ellátta a mindvégig nagyon érdekes feljegyzéseket, ezzel is megkönnyítve megérthetésüket.

Mindazoknak, akiket a szabadságharc s a rákövetkezett emigráció története érdekel, melegen ajánlhatjuk Mednyánszky Cézár emlékiratát.

—ő.

Rózsás József: *Magyarosan, katonásan.* Első rész. 8° 95 l. Budapest, 1929. Ára 2 pengő 60 fillér.

Nem hadtörténelem, de minden fiatal hadtörténetíró is haszonnal olvashatja.

Fölötte kemény fába vágta a fejszéjét ennek a füzetnek

érdemes szerzője. Meg akarja tisztítani az erre annyira rászoruló magyar katonanyelvet attól a sok-sok csúnya hibától, amely — különösen 1869 óta — egyre vastagabb rétegben rakódott reá. Malmot hajthatna már az a temérdek tinta, amely ebben a kérdésben elfolyt. Tegyük hozzá: eredménytelenül, mert az ilyen félszázados makacs bajt vajmi nehéz orvosolni.

Se szeri, se száma azoknak a gombamódra termett és — sajnos — most is egyre szaporodó rossz szóknak és szólásmódoknak, amelyekből lassacskán egy egészen különös, sokszor szinte érthetetlen „honvédnyelv” alakult ki. Nem volna baj, ha ez a nyelv csak parancsokban és rendeletekben élné világát; de az a bükkenő, hogy a hadtörténetirodalomba is mindegyre jobban befurakodik.

Ennek a honvédnyelvnek az a legjellemzőbb sajátysága, hogy mindenáron el akar az előbeszédtől távolodni. Úgy ír, ahogyan senki se beszél s ahogyan írni se volna szabad. Ezt részint nyakatekert mesterszók gyártásával éri el, részint pedig azzal, hogy amit a rendes magyar próza egy-két szóval találóan meg tud mondani, azt a honvédnyelv valami cikornyás körülírással fejezi ki.

Valamikor így írtunk: „Visszavonultunk, mert az ellenség megnyomta jobbszárnyunkat”. Most ez így hangzik: „Hátrafelé irányuló mozdulatot hajtottunk végre, mert érezhetővé vált az ellenségnek a saját jobbszárnyra gyakorolt nyomása”. Igenis: a saját jobbszárnyra, mert nincs már „csapatunk”, „szárnyunk”, „állásunk”, de van helyettük „a *saját* csapat”, „a *saját* szárny”, „a *saját* állás”. Mintha bizony így beszélnének: „A saját kutya elveszett” s nem azt mondanók: „A kutyám elveszett”.

De nincs többé „négyökrös szekér” se, mert helyét a „négy ökörrel fogatolt országos jármű” foglalta el.

Bizony jól teszi a szerző, ha az ilyen vagy hasonló fonákságok felett pálcát tör.

Úgy látjuk, hogy kellő hozzáértéssel és felkészültséggel látott a gyomlálás nehéz munkájához. Könyveskékjét 5 fejezetre osztotta, melyek közül az I. a nyelvről és életéről általában szól; a II. „fontosabb tudnivalók a magyar nyelvről” címet kapott. A III. fejezetben a magyar nyelv idegen elemeit tárgyalja; a IV.-ben a helyes beszéd- és írásmódról, végül az V.-ben a hivatalos helyesírás főbb szabályairól szól.

A III. fejezetben az idegenszerű szólásokat és szolgai fordításokat jegyzékbe is foglalta. Ebből azonban kimaradt egy egész sorozat rosszabbnál-rosszabb szó és kifejezés. Talán ezek mindegyike neばántsvirággá változott már s így nem szabad többé hozzányúlni? Ime, egy bokrétára való, a leggyakrabban előfordulók közül:

Fegyverbe lépni, iratok betekintése, viszonyok bepillantása, tűzér műmester, lövegmozdony, útkeresztveződés, összpontosítás, parancsörtiszt, járőr, előgondoskodás, teljtartalmúlag, szem elől téveszteni, ujonckiképzést *élvezni*, megegyezendő feltétel, csapatot bevetni, támadásba lépni, összhossz, összhalottak, erődítéset, sikam, lökem, kézenfekvő, harcselekmény, hadiunottság, akadályt venni, ujoncsorvány, szigorlati lelet, küllemtan, kellálladék, összetes állomány, árkot kiemelni, országos jármű, lövést leadni,

elszabadságot, kioktatni, kivizsgálni, kiértésíteni, megérdeklődni, kiút, díjlovaglás, túlerő, megbeszélés, arctámadás stb. stb.

Jó lenne, ha az érdekes szerző ezeket is besorozná könyvének remélhető újabb kiadásába.

—y.

Leone Andrea Maggiorotti: *Gli architetti militari italiani in Ungheria e specialmente ad Agria.* Melléklet a „Rivista d'Artiglieria e Genio“ 1950 augusztusi füzetéhez. 8° 28 oldal. Roma, 1950.

Bárha egykori várainkról elég sok ismertetés jelent már meg, aránylag keveset hallunk építésük történetéről és legtöbbször nem tudjuk megnevezni azokat az építészeket, akiknek tervei nyomán egyik vagy másik várunk épült.

Maggiorotti tábornagya, a római „Istituto dell'Architettura Militare Italiana“ igazgatója, a szakember avatott tollával ír erről a kérdéscről, az olasz levéltárakban végzett kutatásai alapján.

A szerző különös szeretettel szól nemzetünkről s a hajdani magyar-olasz kapcsolatokról, melyeknek felújítását őszinte örömmel üdvözlö.

Füzetének első felében általánosságban foglalkozik az olasz katonamérnökök és építészek magyarországi működésével. Ez főként azóta volt nagyon élénk, amióta a később uralkodóvá lett olasz bástyarendszer nemcsak Itáliában, hanem más államokban, így hazánkban is terjedni kezdett.

De már a bástyarendszer megszületése előtt is találkoznak Magyarországon olasz katonai építőmesterekkel. Az első, akinek nevét a feljegyzések megőrkítik, az I. Ulászló királyunk szolgálatában állott Paolo Santini volt (1440).

Mátyás királyunk uralkodása alatt a bolognai Aristotile Fioravanti, Benedetto da Majano és Clemente Camiciát, majd a nagy király halála után, Giovanni Altonit találjuk hazánkban. Fioravanti a budai királyi palotán is dolgozott.

Az olasz bástyarendszer, — amelynek itáliai nyomain 1480-ig nyúlnak vissza — nálunk már csak a mohácsi vész után kezdett meghonosodni.

I. Ferdinánd és János király, továbbá János Zsigmond és Báthory István erdélyi fejedelem, sok olasz mérnököt hívott hazánkba, hogy elavult várainkat az újabb és jobb rendszernek megfelelően alakítsák át.

János király zsoldjában volt az a csak „il Bologna“ néven ismert olasz építész, aki Buda várának átépítéséhez fogott. Hírneves olasz mérnök volt nálunk Gabrio Serbelloni, továbbá Filippo Torrielli di Novara is. Az utóbbi Komárom várának ujjáépítésével foglalkozott; résztvett Székesfehérvár védelmében (1545), amelynek balsikerét egy másik olasz katonamérnök, Ottavio Scrosato terhére írták. Ez ott el is esett.

Nagyvárad várának 1569 és 1596 közé esett átépítésén egy egész csapat olasz katonai építész dolgozott. Az elsők, akiknek nevét ismerjük, a Genga testvérek voltak, (Fabio, Simone és Fulvio), akiket Báthory István hívott be. Később ott találjuk

Achille Tarduccit, majd 1598-ban Giovanni Marco Isolani grófit is, aki török hadifogságban halt meg. De a legjelesebb talán Domenico Ridolfini di Camerino volt. Résztvett Báthory István — akkor már lengyel király — orosz háborúiban s ott sikerrel alkalmazta saját találmányú tüzeslapdait. 1582 után ismét Váradon dolgozott, de már 1584-ben — nem tudni hol — meg is halt.

Ugyancsak Váradon foglalkozott Ottavio Baldigara is. Ez részletes memorandumot terjesztett Báthory István elé, a vár fogvatkozásairól.

Említést érdemel az 1579-ben elhalt Camillo Adriani, aki sok magyar vár tervrajzát készítette el. De, sajnos, ezek a rajzok vagy elkallódtak, vagy legjobb esetben is, lappanganak valahol. A győri vár bástyázott homlokzatának tervét Antonio Lupicino dolgozta ki. Claudio Cogorano Vác és Eger várainak átalakításán dolgozott s az utóbbinak elestekor (1596 október 15.) török fogságba jutott. A vár elvesztését Guaro várnagy rovására írja, aki „folyton aludt és minduntalan változtatta szállását, úgy hogy nem lehetett megtalálni“.

Germanico Savorgnano, jeles mérnök, szintén minálunk működött: majd Prágát erősítette meg s 1600-ban halt meg Bécsben.

Bécs várának átalakítására Pietro Paolo Floriani di Macerata készített egy tervet, amelyet Rudolf császár és király nagy elismeréssel fogadott. Ugyancsak ő több magyarországi vár megerősítésén is dolgozott.

Pest, Magyaróvár, Győr és Pozsony várának rendbehozásával a toscanai Giovanni Pieroni foglalkozott. A XVII. század közepén Francesco Antonellit, majd a század végén a bolognai Luigi Ferdinando Marsigli gróftól találjuk Magyarországon. Az utóbbinak sokoldalú működése eléggé ismeretes.

Tanulmányának második felét Eger várának szenteli a szerző. Ismerteti középkori alakját egy tervrajz nyomán, amelyet Pataki Vidor dr. talált a karlsruhei levéltárban; majd azt fejtegeti, hogyan alakult át ez az elavult erősség a bástyarendszer szabályai szerint.

Mint írja, Niccolò da Milano, alkalmasint több más olasz építéssel együtt, már 1526-ban behatóan szemügyre vette a várat s 1542-ben dolgozott is rajta. Azok közül, akik Dobó István kapitánysága alatt építkeztek az egri várban, Alessandro da Vedano tűnik fel először, aki 1540 és 1548 között az egyik bástyát építette. A többi bástya — a szerző szerint a XVI. század harmincas éveiből való.

A törökök készülődésének hírére, Dobó még Maffeo da Vezzát, Gregorio da Menasiót és Bartolomeo da Tiranót is magához hívta. Ezeknek vezetése alatt 1000 kézműves és az egész megye jobbágysága dolgozott a váron, amely — mint tudjuk — ki is állotta a törökök 1552-i ostromát.

Az ostrom után szükségessé vált tatarozómunkát, Antonio Voltolino alapos szemléje után, részben Giovanni Maria Spezia de Casa vezette. Azonban a vár még ekkor se felelt meg az egyre fokozódó követelményeknek. Ennélfogva 1560-ban megbízták Paolo da Mirandolát, hogy vizsgálja meg a várat s alkalmazza rá az erődítő tudomány legújabb vívmányait.

Vagy ő, vagy Ottavio Baldigara, készítette azokat a terveket, amelyeknek nyomán — 1558 után — újjáépült az egri vár. Valószínűleg Baldigara tervezte azokat a bámulatos földalatti folyósókat, amelyeknek feltárásán olyan nagy buzgalommal és sikerrel dolgozik Pataki Vidor dr.

Ezek a folyósók az akkor már szokásos aknaharc céljaira épültek — mint ellenaknák — hallgatódzó fülkékkel is ellátva. Ez a földalatti aknafolyósó rendszer, Maggiorotti tábornak megállapítása szerint unikum, mert ekkora méretekben egész Európában sehol se található.

Úgy halljuk, hogy a tudós szerző nem állapodik meg azon a ponton, ameddig mostani értekezésével eljutott. Folytatja levéltári kutatásait s az egri és váradi várról egy-egy nagyobb tanulmányt készül írni, amelyet örömmel várunk.

Most nem fejtgetjük tovább ennek a füzetnek kiválóan érdekes tartalmát, de ideiktatjuk zárósorait:

„Comunque siamo tutti ben lieti che i grandi nomi di Mattia Corvino e di Stefano Báthory, tanto inclini alla coltura italiana, si ricolleghino a quelli dei moderni ungheresi, sempre animati da eguali sentimenti di particolare reciproca amicizia verso di noi, nella commune marcia delle nostre nazioni verso il loro radioso destino.“

Gy. J.

A Ludovikás Levente. 1950. évf. júniusi füzet. Budapest, 1950.

A Ludovika Akadémia alapkötetételének 100-ik és a leventekör fennállásának 10-ik évfordulóján, a Ludovikás Levente ünnepi köntösben jelent meg és a Hadak Utján című mellékletében a Ludovika Akadémia tanárainak világháborús hadiélményeit hozta. Ezekben a hadtörténelmi epizódokban csapataink hősi küzdelmeinek olyan eleven és színes képét kapjuk, amelyet a világháború összefoglaló hadtörténelme semmiesetre sem nyújthat. Harcászati tanulságok szempontjából is igen becsesek ezek a leírások. De talán ennél is értékesebb, a mindenegyes hadiélményből kicsendülő tanulság, hogy a csatákat még ma, a technika századában sem a fegyverek és gépek döntik el, hanem: a nagyobb lelkielő, az erősebb akarat.

Szinay Béla tábornok rohamzászlóaljának történetét mondja el a Piavétól—Nagyrécséig. A testileg elcsigázott, nagyrészt kiképzetlen pótlégénységből álló zászlóalj, hihetetlennek látszó feladatokat oldott meg. A parancsnok akaratot, lelket tudott önteni a halálrafaradt csapatba mindaddig, amíg a destrukció végleg alá nem ásta a fegyelmet.

Petricsevics százados sieleci fegyvertényében is az akarat művelt csodát. 1915 február 28-án az oroszok két dandárral rajtaütéssel elfoglalták Sielec falut s benne háló gyalogezredünket, sok vonattal és néhány üteggel együtt elfogták.

Petricsevics a körülzárt házból egy tucatra való emberével kitért, meglepte és lefegyverezte az udvaron álló orosz csapatot

s kiszabadított foglyaikkal lépésről-lépésre kiverte az időközben egy hadtestté növekedett oroszokat.

Oszlányi Kornél százados az 1914-i szerbiai hadjáratból közül részleteket; főleg azt emeli ki, hogy a fanatikus szerb polgári lakosság mennyi veszteséget és nehézséget okozott csapatainknak.

Bay Miklós a ludovikásoknak a háború alatt való kiképzését, lelkivilágát, elképzelését a háborúról és a saját tűzkeresztségét írja le.

A melléklet még a következő cikkeket tartalmazza:

Balsay László: Ardzeli vállalkozás.

Nagy-Józsa Kálmán: Műszaki felderítésen.

Puy Jenő: Emlékek az olasz harcterről.

Kálmán Béla: Tüzrajtaütés hatása s a parancsolás lehetősége éjjel és ködben.

Almay Béla: Ludovikások a székely hadosztályban.

Kisपालóc.

Der Feldkamerad. Monatsblätter zur Unterhaltung und Belehrung. Reichenberg. — 5. Jahrgang. Folge 1—9.

Ha bárki átolvassa ezeket a havonként megjelenő füzeteket, önkéntelenül azt fogja kérdezni, hogy miért nincsen nekünk is ilyenfajta, könnyű irányban, amellettt tanulságos módon szerkesztett folyóiratunk? A Feldkamerad nemcsak a hadviselőket érdekli, hanem mindenkinek figyelmét leköti, mert az egyes cikkek nem szárazon, hanem élvezetes módon megírt hadieseményeket tartalmaznak, fűszerezve sok apró és humoros epizóddal, amilyenek majdnem mindnyájunk emlékében élnek.

Mivel a füzetekben folytatásokban közölt hadiesemények vannak, azért ismertetésünkben függetlenül a füzet számától, összefoglalva tárgyaljuk a cikkek tartalmát.

K. B. tart. főhadnagy — a volt 99. gyalogezred háborús szereplését írja le. Az ezred úgy az orosz, mint az olasz hadszíntéren mocsok nélkül megőrizte régi hírnevét és a háború végéig híven megtartotta a zászlójára tett esküjét.

A leírás csak röviden és tömören sorolja fel a nagy eseményeket, azonban világosan kidomborítja az ezred fegyvertényeit.

Czak-Korontvár Jenő ezredes, a bécsi 21. vadászloalj utolsó hősi küzdelmét ismerteti a világháborúból. Igen érdekes és valóban tanulságos esemény. A zászlóalj az olasz front összeomlása után folytonos harcok közepette vonult vissza s akkor sem adta meg magát, mikor az ellenség már minden oldalról körülfogta. Az olaszok — becslülve a bátor ellenfelet — a legszebb tiszteletadás mellett, fegyveresen engedték elvonulni a zászlóaljat.

Gallian Ottó szko. főhadnagy az olasz hadifogságból való szökését írja le. Viszontagságos és fáradságos bujdosás után sikerült neki hazájába visszajutnia.

Strobl Károly János a hadisajtó osztálynál beosztott haditudósító, humoros módon beszéli el átélt élményeit.

Ratzendorfer Emil tábornok ismerteti annak a bizottságnak határozatát, amely a német-osztrák köztársaságtól kapott utasítás folytán megvizsgálta azt, hogy történt-e mulasztás Belgrádnak 1914. december havában bekövetkezett feladásánál? A határozat megállapította, hogy Potiorek táborszernagy nem követett el hibákat a csapatvezetés terén. A szerb hadjárat szerencsétlen végét hadászati hibák okozták. A csapatok magatartása kiváló volt és Szerbia e hadjárat következtében hosszú időre tétlenségre volt kárhoztatva.

Rauch József és Stauf v. d. Marsch Ottokár háborús élményeiket beszélik el.

Friedrich Hugo szkv. százados Przemysl várának békebeli, főleg azonban háborús történetével foglalkozik. A szerző maga is részt vett a vár védelmében, így tehát közvetlen módon írja le ottani észleleteit. Friedrich százados tanulmánya elég világosan feltünteti azokat az okokat, amelyek a vár feladását szükségessé tették.

Dr. Eisenthal Vilmos szkv. százados a harctéren eltöltött különböző évbéli karácsonyi ünnepekről emlékezik meg.

Makovecz W. „A halottak ütege” című elbeszélésében a sabáci harcok egyik epizódját írja le. Az 1/27. tábori ágyúüteget azt a feladatot kapta, hogy a csapatok visszavonulását fedezendő, utolsó emberig küzdve maradjon meg állásában. A parancs szerint az üteg és az előnyomuló szerbek között már nincsen semmiféle csapatunk. — Az üteg felkészült az utolsó harcra abban a hitben, hogy elpusztul és a „halottak ütege” néven fogják majd emlegetni úgy, mint az 1866. évi königgrázi csatában, ezen a néven ismert üteget. — Ez az eset azonban nem következett be, mivel a visszavonulási parancs még kellő időben megérkezett s az üteg Sabacia mehetett vissza.

Gorsky Károly Ernő szkv. főhadnagy igen röviden vázolja a Palästinában lefolyt háborús eseményeket.

G. P. „A zboróvi nap” című leírásában az 1917. július havában lefolyt csatát ismerteti és a 55., továbbá a 75. gyalogezred magatartását, valamint az ellenség soraiban küzdő cseh legionisták gyalázatos viselkedését jellemzi.

Urbanski Ágoston ny. altábornagy a harctéren eltöltött első husvéti ünnepekről emlékezik meg. Leírja a charkowi támaszpont védőinek és az oroszoknak együttes ünneplését.

Scheff Károly. a volt 6. dragonyos ezred századosa: „Hadi-napló 1914—1918.” cím alatt leírja a 6. lovashadosztály, különösen pedig saját ezredének ténykedését 1914 szeptember 9.-éig.

Mielőtt a hadieseményeket ismertetné, röviden vázolja a galíciai hadszíntér sajátosságait, viz-, út- és vasútvizonyait, lakosságát, majd a monarchia lovashaderejét és annak tagozódását. A 6. lovas hadosztály Auffmanberg hadseregéhez tartozott s résztvett a híres komarowi csatában. A szerző ezekután leírja ezredének az ország határára való felvonulását és a biztosító szolgálatban eltöltött napok eseményeit. 1914 augusztus 8.-án tűznek össze első ízben az ellenséggel. Augusztus 13-án és 14-én a 6. lovashadosztály előnyomul Tomaszówra, ahol kemény harcot vív az oroszokkal és mindakét fél visszavonul. — A következő napok ide-

oda meneteléssel telnek el anélkül, hogy nevezetesebb esemény történt volna. Augusztus 19-én a hadosztály újra Tomaszówra nyomult előre, azonban Majdangornonál heves harcba keveredik az ellenséggel, amelyet legyőzött. Augusztus 22-én a hadosztály Lamosce várost szállotta meg, amelyet az oroszok önként elhagytak. — Augusztus 26-án újra harcban volt része a hadosztálynak, amelyben a 10. lovas hadosztály is közreműködött. A következő napon ezt a hadosztályt egy orosz különítmény meglepte és teljesen szétszórta. Ugyancsak ezen a napon érte a 15. gyalog hadosztályt az a szerencsétlenség Pukarczownál, amelyet mindnyájan eléggé ismerünk.

Szeptember 5-áig a 6. lovas hadosztály megint csak ide-oda tolatott el; nevezetesebb esemény nem történt. Ekkor kapta azt a parancsot, hogy Rawa-Ruska irányába vonuljon el. Az oroszok ugyanis arra törekedtek, hogy Auffenberg és Brudermann serege közé betörjenek és a kettőt egymástól teljesen elkülönítsék. A két hadsereg közötti ür felderítése és betöltése volt a hadosztály feladata. — Szeptember 4-én a csapat Rawa-Ruskán át Zolkiewre nyomult előre, amelyet az ellenség megszállva tartott. A támadásra előkészült hadosztályt azonban másnap Rawa-Ruskára visszarendelték.

Szeptember 7-én és 8-án Rzycki mellett a 6. dragonos ezred karabéllyal a kezében rohanta meg az oroszokat.

Scheff százados már az eddigi harcok alapján is megállapítja, hogy az ellenséges lovasság lővésben való kiképzése felülmúlta a mienket; lóanyaga is jobban bírta a nélkülözést. A hadosztály lovai a folytonos menetelés, az elégtelen ápolás következtében nagyon elgyöngültek, az emberek pedig a kellő táplálkozás hiányát nagyon érezték. — Kevésnek bizonyult a 80 töltny hadilövőszer is.

Sz.

